TO

MR. AUG. BARTH

THE GREAT SANSKRITIST OF FRANCE

THIS EDITION IS INSCRIBED

AS A TOKEN

OF RESPECT AND GRATITUDE

BY THE EDITOR.

INDEX.

Preface	Page	VII.	
Darśapūrṇamāsau	Praśna	I.	
Agnyādheyam	„	II.	
upavyāharaṇam	„	„ 1	} adhy. 1.
devayajanayācanam	„	„ 2	
ṛtvijāṃ varaṇam	„	„ 3, 4	} adhy. 2.
vinidhayaḥ	„	„ 5	
agnyādheyakarmāntam ...	„	„ 6, 7	adhy. 3.
upavasathagavī	„	„ 8-11	adhy. 4.
agnyādheyam	„	„ 12-20	} adhy. 5, 6.
anvārambhaṇīyeṣṭiḥ	„	„ 21	
Daśādhyāyikaḥ	„	III.	
punarādheyam	„	„ 1-3	(adhy. 1).
agnihotram	„	„ 4-7	(„ 2).
agnyupasthānam	„	„ 8-9	(„ 3).
piṇḍapitṛyajñaḥ	„	„ 10-11	(„ 4).
āgrayaṇam	„	„ 12	(„ 5).
agnibhyaḥ pravāsaḥ	„	„ 13-14	(„ 6).
yājamānam	„	„ 15-22	(„ 7, 8).
brahmatvam	..	„ 23-26	(„ 9).
hautram	„	„ 27-31	(„ 10).
Paśubandhaḥ	„	IV.	
Cāturmāsyāni	„	V.	
vaiśvadevahavīṃṣi	„	„ 1-4	(adhy. 1).
varuṇapraghāsahavīṃṣi	„	„ 5-9	(„ 2).
sākamedhahavīṃṣi	„	„ 10	(„ 3).
. mahāpitṛyajñaḥ	„	„ 11-15	(„ 4).
traiyambakahomaḥ ...	„	„ 16-17	(„ 5).
śunāsirīyahavīṃṣi	„	„ 18	(„ 6).
Agniṣṭomaḥ	„	VI, VII, VIII.	
prātaḥsavanam	„	VI, VII.	
mādhyandinaṃ savanam ...	„	VIII. 1-8	(adhy. 1, 2).
tṛtīyasavanam...	„	VIII. 9-15	(„ 3, 4).
yajñapucchaḥ	„	VIII. 15-22	(„ 5, 6).
Pravargyaḥ	„	IX. 1-16	(„ 1-4).
pravargyaprāyaścittāni ...	„	„ 16-18	(„ 5).
avāntaradīkṣā	„	„ 19-20	(„ 6).

THE

BAUDHĀYANA ŚRAUTA SŪTRA

BELONGING TO THE

TAITTIRĪYA SAṂHITĀ

EDITED BY

DR. W. CALAND.

VOLUME I.

CALCUTTA:

PRINTED AT THE BAPTIST MISSION PRESS,

AND PUBLISHED BY THE

ASIATIC SOCIETY, 57, PARK STREET.

1904.

PREFACE.

For this editio princeps of the Baudhāyana S'rauta Sūtra the following MSS. have been used :

1. **B.** A modern copy in Devanāgarī writing made in 1868 by Vyaṅkāji Nārāyaṇa, containing, in eight parts, an almost complete text of our Sūtra. Copied for the Government of Bombay and registered as Class I. B. 5 (Elphinstone College), cp. the list published by Georg Bühler in the Journal of the German Oriental Society, Vol. XLII, p. 552. The MS. is carefully written on blue paper, 13 lines on a page, and, if I am not mistaken, in some places corrected and completed by the hand of Bühler. The text is on the whole correct, especially in the first nine praśnas. The later praśnas are also very carefully written, but copied from an original that must have been corrupted. The original of the later praśnas is probably a Grantha MS., as is shown by the nature of the clerical errors. The contents of this MS. are not those that have been given by Bühler in the Journal of the German Or. Soc., but:

(*a*) On 76 leaves the darśapūrṇamāsa, ādhāna, the daśādhyāyika, paśubandha, cāturmāsya and pravargya, together 2,500 granthas.

(*b*) On 112 leaves the agniṣṭoma, cayana, vājapeya, rājasūya and iṣṭikalpa, together 4,000 granthas.[1]

(*c*) On 22 leaves the aupānuvākya, 800 granthas.

(*d*) On 16 leaves the aśvamedha, 500 granthas.

(*e*) The uttarā tatiḥ, on 61 leaves, together 3,000 granthas.

(*f*) On 22 leaves the last two dvaidha praśnas, 675 granthas.

(*g*) The prāyaścittasūtra on 21 leaves, containing 700 granthas.

(*h*) On 15 leaves part of a bhāṣya (by Sāyaṇa ?) on the paśubandha ; 500 granthas.

From this analysis it will be seen that this MS. is of the greatest value for the construction of the text of our Sūtra, as it enables us, with the aid of the other MSS., to reconstruct nearly the whole Sūtra.

2. **Be.** A collection of texts belonging to the Government Sanskrit College, at Benares, No 115 (cp. Sūcipattram, page 70). It consists of 18 parts, written by different hands on paper in Devanāgarī.

(*a*) darśapūrṇamāsa, on 26 leaves, S'ake 1677.

(*b*) upavyāharaṇādhāne punarādhānādi hautrāntaṃ ca : the second and third praśnas, on 30 leaves ; modern, well written.

---

1 The part containing the vājapeya, rājasūya and iṣṭikalpa is called in this MS. in margin : एकपाठकम्.

(c) paśusūtra, on 16 leaves, by the same hand as (a), on the same kind of paper; Śake 1673.

(d) cāturmāsya, on 17 leaves, by the same hand as (a) and (c) and on the same kind of paper; Śake 1660.

(e) cayanasūtra, 22 leaves; Śake 1803.

(f) vājapeya, on 9 leaves, well written, no year, corrected.

(g) rājasūya, on 12 leaves, written by the same hand and on the same kind of paper as (f).

(h) iṣṭikalpa, on 14 leaves, Śake 1803; same hand and kind of paper as (e).

(i) aśvamedha, on 15 leaves, well written, apparently by the same hand as (f) and (g); corrected.

(k) dvādaśāha, on 16 leaves, corrected.

(l) mahāvrata, etc., called at the end: स्वाराज्यसत्र on 17 leaves; the numbers of the khaṇḍas are corrected so as to continue the numbering of (k); apparently written, together with (k), by the same hand that wrote (f), (g), and (i); partly corrected.

(m) kāṭhakasūtra, on 8 leaves; same handwriting and paper as (e) and (h).

(n) uttarā tatiḥ, on 41 leaves, well written, but containing a very corrupted tradition, just as B; happily the greater part of this MS. has been carefully corrected. The khaṇḍa-numbers have been partly effaced.

(o) dvaidhasūtra, on 63 leaves, śamaṃtaṃ (sic) 1825. Rather badly written.

(p) first karmānta praśna, on 23 leaves, presents several lacunæ.

(q) second and third karmānta praśnas, on 38 leaves; the second praśna has been carefully corrected; the third is very corrupted and full of lacunæ.

(r) śulbasūtra, on 17 leaves.

(s) pravarasūtra, on 7 leaves, written by the same hand as (e).

This valuable collection will be seen to contain a nearly complete Baudhāyana Sūtra. Missing are the soma-, pravargya-, aupānuvakya-, and prāyaścitta praśnas. On every part the number of the praśna (here called adhyāya) is written; sometimes the number found in the original handwriting is corrected. This (secondary) numbering of Benares 115 agrees wholly with the numbering of the praśnas in B.

3. **H**, belonging to the Court and State Library at Munich, registered as: MS. Sanskrit Cod. 107 (No. 163 of the "Verzeichniss"). This MS. contains in Devanāgarī writing: darśapūrṇamāsa, ādhāna, the daśādhyāyīka, paśubandha, cāturmāsya, agniṣṭoma, pravargya, cayana, vajapeya, the atirātra aptoryāma and ekādaśinī chapters, the kāṭhakasūtra, the sautrāmaṇī, the first two dvaidha praśnas, the karmāntasūtra, prāyaścitta, śulbasūtra, and finally the dharmasūtra. Some parts of this MS. are very badly written.

4. **J.** A copy of the MS. belonging to the Mahārāja of Jammu

and Kashmir, mentioned by M. A. Stein in his Catalogue of Sanskrit MSS. of His Highness the Mahārāja of Jammu and Kashmir. The original MS. is written in Devanāgari, has 135 leaves, 11 lines per leaf, the line 37 akṣaras; leaves 57-68 (the paśubandha) are wanting. This MS. contains the darśapūrṇamāsa, ādhāna, the daśādhyāyika, cāturmāsya, agniṣṭoma, and pravargya. Professor Hillebrandt of Breslau, for whom this copy was made, allowed me with the greatest generosity the use of this MS. At the end of the copy we find the following notice:—

संवत् १९५२ श्रीशाके १८१७ ईशासंवत् १८९६ माघशुद्धिद्वादश्यां बुधवासरा-पञ्चविंशे दिने श्रीमच्छ्रीकाश्मीरे चौरित् सैन साहिबाचार्यभिन्ना सहाभिमताद्गौरिच-पण्डितसहजभट्टेन जम्बूपुरीयरघुनाथमन्दिरस्थ पुस्तकालयात्सर्वतिपुस्तकात्समविसन्ख्यप ५१२७ संख्यायुक्तादवतारितं बौधायनसूत्रपुस्तकमिदं शोधितं च मूलपुस्तकस्थानेन यथामतीत्यलम् ॥

In the handwriting of Stein follow these lines: "Jammu MS. No. 5127 abgeschrieben in Srinagar von Paṇdits Sahajabhaṭṭa und Nārāyaṇabhaṭṭa, zum zweiten Male collationirt von Paṇdit Govind Kaul zu Lahore. 6-19 Febr. 1896. Das Original ist dem Papier und der Schrift nach zu urtheilen, etwa 150-200 Jahre alt. Schwer lesbare Stellen sind in der Abschrift durch eine Klammer bezeichnet. Abgesandt an Prof. Dr. A. Hillebrandt Breslau am 19. Februar 1896. (M. A. STEIN).

Although the MS. has been "corrected," the secunda manus proved to have no value and the prima manus to give generally the better reading

5. **T.** A copy, in Grantha writing, apparently of the Tanjore MS., described by Burnell in his Classified Index of the Sanskrit MSS. in the Palace of Tanjore, page 18, No. 9147, leaves 180, written before 1700. For the use of this copy, too, I am greatly indebted to Professor Hillebrandt, for whom it was procured by Dr. Hultzsch. This MS. contains: darśapūrṇamāsa, ādhāna, the daśādhyāyika, paśubandha, cāturmāsya, pravargya *with* avāntaradīkṣā and the agniṣṭoma. On the whole, the text is preserved tolerably well in this MS, but the numbering of the khaṇḍas is wholly unreliable

6. **F.** The Fleet MS, belonging to the India Office Library, described by Eggeling in his Catalogue under No. 3186; the copy is modern and the tradition preserved in it is the least good of all the Baudhāyana MSS., known to me.

7. **I.O.** The pravargyapraśna only, given by No 3009, 1. of the MSS. Collection of the India Office, cp. Eggeling, Catalogue, Part I, 49.

8. **P.** The Paris MS. D 190. To Mr. Aug. Barth I am indebted for the following description of this MS.: " 76 feuillets, 10 lignes par feuillet; de 28 à 40 akṣaras à la ligne; écriture assez régulière d'aspect, mais peu soignée pourtant, et assez difficile à lire parce-que les caractères sont menus et tracés avec un gros calamo; I et

ś, par exemple, sont rarement distingués et pa et ya ne le sont pas d'avantage, l'anusvāra se confond parfois avec l'e.—Des corrections faites, les unes dans la ligne, en surcharge, les autres à la marge, avec un crochet de renvoi, paraissent provenir en partie du scribe, mais sont dues le plus souvent à une autre main. Celle-ci, ou une troisième, a ajouté un grand nombre d'additions à la marge, en une écriture cursive et baclée, très difficile à déchiffrer. —Les mantras sont presque toujours accentués à l'encre rouge. —Le texte est écrit, d'un bout à l'autre, sans alinéa, ni distinction en sūtras, mais avec distinction de paragraphes plus longs, qui sont chiffrés. Ces séries de paragraphes chiffrés sont au nombre de quatre; mais à la fin de la première seulement se trouve l'indication que la série correspond à un praśna.—Le 1e feuillet recto est en blanc, et porte le titre, d'une autre main que celle du scribe: बौधा-यनीयसोमसूत्रम् —This MS. contains the Somasūtra, the first praśna divided into 32, the second into 20, the third into 8, the fourth into 14 khaṇḍas; the pravargya (without the avāntaradīkṣā) consists of 17 khaṇḍas and closes with सवनमित्युक्तं वा। To the greatest kindness of Mr. Aug. Barth I owe a collation of some doubtful or otherwise interesting passages.

9. **Be 11.** No. 11 of the collection of Sanskrit texts belonging to the Government Sanskrit College at Benares (see p. 73 of the Sūcīpattra), containing on 19 leaves the dvādaśāha, rājasūya, and vājapeya; dated Saṃ. 1877, Ś. 1742.

10. **Be 4.** No 4 of the same collection; 10 leaves; containing the iṣṭikalpa, written by the same scribe who wrote Nos. 9 and 11; on the last leaf the sahasrabhojanavidhi is added in the same writing.

11. **Be 7.** No 7 of the same collection (see Sūcīpattra, p. 71), gives on 34 leaves the uttarā tatiḥ, *viz.*, the same portion of our Sūtra as given by Be 1 *and* n. Well written, but preserving a very corrupted tradition

12. **T.** A copy from No 3796 belonging to the collection of Sanskrit MSS. at the Palace of Tanjore, containing the rājasūya only.

13. **T.** A copy from No. 3798 belonging to the same collection containing the dvādaśaha.

14. **T.** A copy from No. 359 belonging to the same collection, containing the pravarakhaṇḍa. These three copies have been procured for me by Dr Hultzsch.

15 **Brl.** No. xciii. of the Burnell collection preserved at the India Office in London. The pravarakhaṇḍa; cp. p. 35 of the Catalogue of a collection of Sanskrit MSS. by A. C. Burnell.

Other materials that have been used for the construction of parts of our text are :—

Bh. The vivaraṇa of Bhavasvāmin,

Keś. The prayogasāra of Keśavasvāmin.

Sāy. The commentary of Sāyaṇa on the darśapūrṇamāsa.

Somapray. The Baudhāyanasomaprayoga by Rudradatta. (I.O. 1262. 3. A).

Mādh. The 119 notations from Baudhāyana in Mādhava's commentary on the Taittirīya Saṃhitā.

Mantramālā. The collection of Mantras used at the agniṣṭoma, I. O No. 3009 (agniṣṭomamantramālā).

Śrautapadārtha. The śrautapadārthanirvacana by Nāgeśvara-Shāstrī Somaṇa, printed at Benares Saṃvat 1944.

Although the number of complete MSS. used for this edition is rather small, this circumstance is counterbalanced to a certain degree by the fact, that all the MSS., which contain the text of this first volume, are wholly independent of each other. The independence of the various textual traditions contained in them shows itself particularly in the numbering of the khaṇḍas and even partly of the praśnas, which in none of the MSS. is the same throughout. This fact increases not a little the difficulty of giving the right numbering. The division in adhyāyas, on the contrary, may be given with absolute security, at the hand of the Bhavasvāmin Vivaraṇa. The discrepancy of the khaṇḍa numbering might perhaps be explained from the fact that this division is obviously of later times. Bhavasvāmin knows no division in khaṇḍas; at least he does not mention it, just as Rudradatta in his commentary on Āpastamba does not reckon with kaṇḍikās, but only with paṭalas.

One of the greatest difficulties, if not the greatest of all, that presents itself to the Editor of the Baudhāyana Kalpasûtra, is the numbering and division of the praśnas. Even at the time of Bhavasvāmin there existed more than one system of counting and dividing the praśnas containing the agniṣṭoma ritual. Bhavasvāmin mentions a *threefold* numbering. *Firstly* he divides the agniṣṭoma portion into *five* praśnas, the first of which contains 10 adhyāyas (comprising the agniṣṭoma up to the prātaranuvāka and closing with the words गृहाणां गोपायन्ति); the second praśna comprises the prātaḥsavana (5 adhyayas); the third comprises the mādhyandina savana (2 adhyāyas); the fourth comprises the tṛtīya savana (also 2 adhy.); the fifth comprises the yajñapuccha (also 2 adhyāyas). This number of five somapraśnas is also found in the Haug MS. *Secondly*, Bhavasvāmin knows a continuous numbering, according to which the whole agniṣṭoma consists of 21 adhyāyas. This system of numbering is also met with in the Haug MS., which gives no division in adhyāyas, but only in khaṇḍas, the numbers of the khaṇḍas being omitted towards the end. The *third* system of division known to Bhavasvāmin comprises two parts: (1) the first praśna containing 10 adhyāyas; and (2) a praśna containing 11 adhyāyas.

Now, as all the MSS. give different divisions, most of them not giving even any praśna numbers, I had to choose that division which seemed to be most in accordance with the rest of the work. The difficulties mentioned above become still more complicated by the question, where the pravargya is to be put in. Bhavasvāmin treats of it *before* the agniṣṭoma and the Bombay and Tanjore MSS. place it before; other MSS. (J, F, P, and the Benares MS. No. 63, mentioned Sūcipattra, page 70) give it *after* the agniṣṭoma. As the analogy of the other Sūtras and the contents of the pravargya section itself seem to point to placing this praśna *after* the soma praśnas, I have not followed in this respect the Vivaraṇa and the Bombay and Tanjore MSS. Another consideration seems to stand for this arrangement; there is more chance that the tradition of the pravargya section became mutilated, when it was put at the *close* of the agniṣṭoma as it is actually found in most of our MSS., than when it was handed down at the beginning. As the cayana seems to be the 10th praśna, the vājapeya being the 11th (this number is given to the vajapeya in the Haug MS.), there is room left for only four praśnas between the cāturmāsya and the cayana praśnas. Now, if the pravargya section is to be taken as one of these, then the soma proper cannot have contained more than *three* praśnas. The division adopted by me agrees, as to the 2nd and 3rd soma praśna, with the order given by F and by Keśavasvāmin in his prayoga-sara, although in his numbering (according to the MS. of the India Office Library, at least) there are slight inaccuracies. A short note, communicated to me by Mr. A. Venis, found at the end of the agniṣṭoma MS. of the Benares Sanskrit College, gives as numbers of the praśnas (here called adhyāyas) of the agniṣṭoma portion, including the pravargya at the end, the numbers 6, 7, 8, 9, thus agreeing with the arrangement accepted by me. The separate pravargya MS. No. 50 of the same collection bears also the number 9.

The collection of various readings in this edition does not aim at being complete. Wherever the comparison of the Vivaraṇa and the evidence of corresponding passages make the reading evident, I omitted to give the varietas lectionum. The anunāsikā I put only before sibilants and before **v** and **h**, although the MSS. do not all agree in this respect. In accordance with the common use in the MSS., I omitted the visarga before the combination of sibilant with tenuis, although the MSS. are always consistent in this. The repetition of the words finishing an adhyaya and the anticipation of the words of the following khaṇḍa at the close of a khaṇḍa have not been taken into account, as these repetitions are only met with sporadically.

As the text of the Baudhāyana Sutra has been handed down in sandhi form, without any trace of division into sūtras, I have not divided what the ancient Brāhmans had united, and not followed the example of other editors of ritualistic texts. I only separated

the sentences, by placing a little stroke above the line, without being sure, however, to have given always the right interpunction.

The *first* volume of this edition of Baudhāyana is intended to comprise :—

1. The darśapūrṇamāsa.
2. The ādhāna.
3. The daśādhyāyika praśna.
4. The paśubandha.
5. The cāturmāsyas.
6. The agniṣṭoma, with pravargya and avāntaradīkṣā.

The *second* volume will, if the materials prove sufficient, contain the later praśnas from the cayana on. including the aśvamedha. The materials for the cayana, vājapeya, and rājasūya are sufficient.

A *third* volume would contain the so-called uttarā tatiḥ, perhaps the most interesting part of the whole Sūtra. I hope to be able to obtain enough MSS to publish this text.

A *fourth* volume would comprehend the dvaidha, karmanta, and prāyaścitta praśnas.

In course of time I hope also to be able to publish the gṛhyasūtra, for which I have collected already sufficient materials. Of the pravara khaṇḍa four copies are in my possession. The very useful and instructing Vivaraṇa of Bhavasvāmin I also hope to edit, at the advice of Professor Hillebrandt of Breslau not, as I at first intended, in extracts, but the whole of it, as far as it is extant or accessible.

Whether the promises here given will be fulfilled, depends chiefly on the materials I can have access to. Therefore, if there are European or Indian Scholars and Paṇḍits, who might know of more MSS. containing text and commentary than those used by me, they will lay not only me, but also science under deep obligation by communicating to me what they know of them.

Finally, I have to express my thanks to the Trustees of the Libraries of the India Office and at Munich, who lent or caused Manuscripts to be lent to me, to Dr. Hultzsch, Government Epigraphist at Bangalore, who kindly provided me with copies of some parts of the work, to Mr. Albin Venis, Principal of the Government Sanskrit College at Benares, who kindly permitted me the use of the most valuable Benares MSS, to Mr. Aug. Barth, who collated the MS. P, and above all to Professor Hillebrandt, who in the most generous way permitted me the use of the copies originally procured for him by Dr. Hultzsch and Dr. Stein.

UTRECHT (HOLLAND),
BUYS BALLOTSTR. 17; *September*, 1903.

CORRIGENDA.

p. 1	l. 14	r.	वज्रौरिति
p. 27	l. 2	r.	विनौषमघद्य। ॰
p. 101	n. 8	r.	ait Br.
p. 112	l. 19	r.	प्रोक्तो॰
p. 126	l. 18	r.	बर्हिंषप॰
p. 130	n. [illegible]	r.	सघ i.s.o. सघं

बौधायनश्रौतसूत्रम् ।

आमावास्येन वा पौर्णमासेन वा हविषा यक्ष्यमाणो भवति । स पुरस्तादेव हविरातञ्चनमुपकल्पयत । एकाहेन वा द्व्यहेन वा यथर्त्वेव वै ब्राह्मणं भवति दध्यातनक्ति येष्वल्पायाभि- षोषो ऽकेषणामभ्यातनक्ति यज्ञस्य संतत्या इति । चन्द्रमसं अ- निर्ज्ञाय संपूर्णं वा विज्ञायाग्नीनन्वादधाति । त्रीणि काष्ठानि गार्हपत्ये ऽन्वादधाति त्रीण्यन्वाहार्यपचने त्रीण्याहवनीये । परि- समूहन्त्युपवसथस्य रूपं कुर्वन्त्यथास्य व्रतोपेतस्य पर्णशाखामा- च्छैति[1] प्राङ्वोदङ्वा वाचंयमो यत्र वा वेत्थं मन्यते । सा या प्राची वोदीची वा बहुपर्णा बहुशाखाप्रतिशुष्काग्रा भवति तामा- च्छिनत्तीषे त्वोर्जे त्वेति । तया वत्सानपाकरोति वायव स्थोपायव स्थेत्यथैषां माहुः प्रेरयति देवो वः सविता प्रार्पयतु श्रेष्ठतमाय कर्मण आप्यायध्वमघ्निया देवभागमूर्जस्वतीः पयस्वतीः प्रजा- वतीरनमीवा अयक्ष्मा मा व स्तेन ईशत माघशंसो रुद्रस्य हेतिः परि वो वृणक्त्विति । ध्रुवा अस्मिन्गोपतौ स्यात बह्वीरिति

१ Thus Keś. Sāy. Darśapūrṇ. prayoga by Venkateśvara (MS. Tübingen M.A. 1. 317) and Prayoga Burnell No. 52 (Grantha MS.); comp. आच्छयति of the Dvaidha Sūtra and Bh.'s आच्छारः प्रच्छाद- पात इति केचित्. Most MSS. read आच्छन्ति or आछेन्ति, आच्छति B.

यजमानमीक्षते । ऽथैताꣳ शाखामग्रेणाहवनीयं पर्याहृत्य पूर्वया द्वारा प्रपाद्य जघनेन गार्हपत्यमग्निष्ठे ऽनस्युत्तरार्धे वाग्न्यगार[1]-स्योद्गूहति यजमानस्य पशून्पाहीति नु यदि संनयति । यद्यु वै न संनयति बर्हिः प्रतिपदेव भवति । ॥ १ ॥ प्रथमः ॥

अथ जघनेन गार्हपत्यं तिष्ठन्नसिदं वाश्वपर्शुं[2] वादत्ते देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे ऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्या-माददे इत्यादायाभिमन्त्रयते यज्ञस्य घोषदसीति । गार्हपत्ये प्रतितपति प्रत्युष्टꣳ रक्षः प्रत्युष्टा अरातय इति निर ।[3]पा-हवनीयमभिप्रैति प्रेयमगाद्धिषणा बर्हिरच्छ मनुना कृता स्वधया वितष्टा त आवहन्ति कवयः पुरस्ताद्देवेभ्यो जुष्ट-मितीह बर्हिरासद इति वेदिं प्रत्यवेक्षते । ऽथ तां दिशमेति यत्र बर्हिर्वेत्स्यन्मन्यते । दर्भस्तम्बं परिगृह्णाति यावन्तमलं प्रस्तराय मन्यते देवानां परिषूतमसीत्यथैनमूर्ध्वमुन्मार्ष्टि वर्ष-वृद्धमसीत्यसिदेनोपयच्छति देवबर्हिर्मा त्वान्वङ्मा तिर्यक् पर्व ते राध्यासमित्याच्छिनत्त्याच्छेत्ता ते मा रिषमित्याच्छेद-नान्यभिमृशति देवबर्हिः शतवल्शं विरोहेति । सहस्रवल्शा वि वयꣳ रुहेमेत्यात्मानं प्रत्यभिमृशते । सर्वत्र एवैनꣳ स्तम्बं लुनोति[4] । लूत्वा प्रस्तरं निदधाति पृथिव्याः संपृचः पाहीति ।

१ Thus HT Sāy. Keś.; वाग्न्यागार॰ the other MSS.

२ Thus H Sāy. (sec. m.), the other MSS. पर्शुं.

३ ॰निः om. Be TF Sāy.; comp. III. 5.

४ Thus Be BTH; लुनाति JF.

तूष्णीमत ऊर्ध्वमयुजो मुष्टीन्लुनोति[1] । तिस्रो वा पञ्च वा सप्त वा नव वैकादश वा यावतो वालं मन्यते । ऽथ त्रिरन्वाहितꣳ शुल्बं कृत्वाप्सवैरावेष्टयत्यदित्यै रास्नासीति । तदुदीचीनाग्रं निधाय[2] । तस्मिन् प्रस्तरमभिसंभरति सुसंभृता त्वा संभरामीति । संनह्यतीन्द्राण्यै संनहनमिति । ग्रन्थिं करोति पूषा ते ग्रन्थिं ग्रथ्नात्विति । स ते मास्थादिति पश्चात्प्राञ्चमुपगूहत्यथैनमुद्यच्छत[3] इन्द्रस्य त्वा बाहुभ्यामुद्यच्छ इति । शीर्षन्नधिनिधत्ते बृहस्पतेर्मूर्ध्ना हरामीत्युर्वन्तरिक्षमन्विहीत्येत्योत्तरेण गार्हपत्यमनधः सादयति देवंगमसीति । तदुपरीव निदधाति यच्च गुप्तं मन्यते । तूष्णीं परिभोजनीयानि लुनोति[1] । सकृदाच्छिन्नं पितृभ्य आच्छिनत्त्यथ तथैव त्रिरन्वाहितꣳ शुल्बं कृत्वैकविꣳशतिदारुमिध्मꣳ संनह्यति यत्कृष्णो रूपं कृत्वा प्राविशस्त्वं वनस्पतीन्। ततस्त्वामेकविꣳशतिधा संभरामि सुसंभृतेति । वेदं करोति वत्सज्ञुं पशुकामस्य भूतकार्यमन्नाद्यकामस्य विहृतं तेजस्कामस्योर्ध्वाग्रꣳ स्वर्गकामस्य । वेदिं करोति प्रागुत्तरात्परिग्राहादथापराह्णे पिण्डपितृयज्ञेन चरति । ॥ २ ॥ द्वितीयः ॥

अथैतस्यै शाखायै पर्णानि प्रच्छिद्याग्रेण गार्हपत्यं निवपत्यथैनामधस्तात्परिवास्य जघनेन गार्हपत्यं स्वधिमदुपवेषाय निदधात्यथास्याः प्रादेशमात्रं प्रमाय दर्भनाडीः प्रवेष्य तस्मि-

---

1 Thus Be BTH; लुनाति JF. 2 Thus Be BTH, निदधाति JF.
3 Thus PH Say.; यथैनमु॰ TFJ Bo.

वृक्षशाखापवित्रं करोति त्रिवृत्पलाशे दर्भं स्यात् प्रादेशसंमितः । वसो पवित्रं पोहतमं पयो हव्यं करोतु म इत्यथ सायꣳ हुते ऽग्निहोत्र उत्तरेण गार्हपत्यं तृणानि संस्तीर्य तेषु चतुष्टयꣳ संसादयति दोहनं पवित्रꣳ सांनाय्यतपन्यौ द्वावावित्यथैनान्यद्भिः[१] प्रोक्षति शुन्धध्वं दैव्याय कर्मणे देवयज्यया इति त्रिरथ जघनेन गार्हपत्यमुपविश्योपवेषेणो-दीचो ऽङ्गारान्निरूहति मातरिश्वनो घर्मो ऽसीति तेषु सांनाय्यतपनीमधिश्रयति द्यौरसि पृथिव्यसि विश्वधाया असि परमेण धाम्ना दृꣳहस्व मा ह्वारिति तस्यां प्राचीनाग्रꣳ शाखापवित्रं निदधाति वसूनां पवित्रमसि शतधारं वसूनां पवित्रमसि सहस्रधारमिति तदन्वारभ्य वाचंयम आस्ते दुह्य मा आयतीः प्रतीक्षत एता आचरन्ति मधुमद्दुहानाः प्रजा-वतीर्यशसो विश्वरूपाः । बह्वीर्भवन्तीरुपजायमाना इह व इन्द्रो रमयतु गाव इति महेन्द्र इति वा यदि महेन्द्रयाजी भवत्यथाग्नोपसृष्टां मे प्रब्रूतादित्युपसृष्टां प्राग्दोह्यमानामनु-मन्त्रयते हुत स्तोको हुतो द्रप्सो ऽग्नये बृहते नाकाय स्वाहा द्यावापृथिवीभ्यामित्यथ पुरस्तात्प्रत्यगानयन्तं पृच्छति कामधुक्ष इत्यमूमितीतरः प्रत्याह तामनुमन्त्रयते सा विश्वा-युरिति द्वितीयमानयन्तं पृच्छति कामधुक्ष इत्यमूमित्येवेतरः प्रत्याह तामनुमन्त्रयते सा विश्वव्यचा इति तृतीयमानयन्तं

१ Thus Bo TJ Sāy. Mādh.; चयैनान् BFH.

पृच्छति कामधुक्ष इत्यमूमित्येवेतरः प्रत्याह तामनुमन्त्रयते सा विश्वकर्मेति तिसृषु दुग्धासु वाचं विसृजते बहु दुग्धीन्द्राय देवेभ्यो हव्यमाप्यायतां पुनः। वत्सेभ्यो मनुष्येभ्यः पुनर्दोहाय कल्पतामिति महेन्द्रायेति वा यदि महेन्द्रयाजी भवति विसृष्टवागन्वारभ्य तूष्णीमुत्तरां दोहयित्वा दोहने ऽप आनीय संक्षालनमानयति संपृच्यध्वमृतावरीरूर्मिणीर्मधुमत्तमा मन्द्रा धनस्य सातय इत्यथैनत्समोद्गृह्णाह शीतीकृत्वा[1] तिरः पवित्रं दध्यातनक्ति सोमेन त्वातनच्मीन्द्राय दधीति महेन्द्रायेति वा यदि महेन्द्रयाजी भवति यावता मूर्च्छयिष्यन्मन्यते तावदातनक्त्यग्निहोत्रोच्छेषणमभ्यातनक्ति यज्ञस्य संततिरसि यज्ञस्य त्वा संततिमनुसंतनोमीत्यथैनदुदन्वता कंसेन वा चमसेन वापिदधात्युदकमसि विष्णवे त्वा यज्ञायापिदधाम्यहम्। अद्भिररिक्तेन पात्रेण याः पूताः परिशेरत इति तदुपर्येव निदधाति यत्र गुप्तं मन्यते विष्णो हव्यꣳ रक्षस्वेत्येतस्मिन्काले दर्भैः प्रातर्दोहाय वत्सानपाकरोति तूष्णीम् ॥ ३ ॥ तृतीयः ॥

अथ प्रातर्हुते ऽग्निहोत्रे हस्तौ संमृशते कर्मणे वां देवेभ्यः शकेयमिति नक्तं परिस्तीर्णा एवैते ऽग्नयो भवन्ति यद्यु वा अपरिस्तीर्णा भवन्त्याहवनीयमेवाग्रे पुरस्तात्परिस्तृणात्यथ दक्षिणतो ऽथ पश्चादथोत्तरत एवमेवान्वाहार्यपचनं परि-

1. Thus TJH; शीतिकृत्वा BF, शांतिकृत्वा Bo.

स्तृणात्येवं गार्हपत्यमथापरेण गार्हपत्यं दर्भान्सꣳस्तीर्य तेषु द्वन्द्वं न्यञ्चि यज्ञायुधानि सꣳसादयति । स्फ्यं च कपालानि चाग्निहोत्रहवणीं च शूर्पं च कृष्णाजिनं च शम्यां चोलूखलं च मुसलं च दृषदं चोपलां च गुडं चोपभृतं च स्रुवं च ध्रुवां च प्राशित्रहरणं चेडापात्रं च मेक्षणं च पिष्टोद्वपनीं च प्रणीताप्रणयनं चाज्यस्थालीं च वेदं च दारुपात्रीं च योक्त्रं च वेदपरिवासनं च धृष्टिं चेध्मप्रव्रश्चनं चान्वाहार्यस्थालीं च मदन्तीं च यानि चान्यानि पात्राणि तान्येवमेव द्वन्द्वꣳ सꣳसाद्य । ब्रह्माणं दक्षिणत उपवेश्य । पृष्ठ्याꣳ स्तृणाति संततां गार्हपत्यादाहवनीयाद्यज्ञस्य संततिरसि यज्ञस्य त्वा संतत्यै स्तृणामि संतत्यै त्वा यज्ञस्य स्तृणामीत्यथ बर्हिषः पवित्रे कुरुते प्रादेशमात्रे समे अप्रतिच्छिन्नाग्रे अनखच्छिन्ने. द्वौ प्राणापानौ यज्ञस्याङ्गानि सर्वशः । आप्याययन्तौ संचरतां पवित्रे हव्यशोधने इत्यथैने अद्भिरनुमार्ष्टि पवित्रे स्थो वैष्णवी स्थो यज्ञिये स्थो वायुपूते स्थो विष्णोर्मनसा पूते स्थो यज्ञस्य पवने स्थ इत्यथोत्तरेण गार्हपत्यमुपविश्य कꣳसं वा चमसं वा प्रणीताप्रणयनं याचति । तस्मिꣳस्तिरः पवित्रमप आनयन्नाह ब्रह्मन्नपः प्रणेष्यामि यजमान वाचं यच्छेति । प्रसूतः समं प्राणैर्धारयमाणोऽविषिञ्चन्नुत्तरेणाहवनीयं दर्भेषु सादयित्वा दर्भैः प्रच्छाद्य । [पवित्रमादाय][1] प्रदक्षिणमावृत्य प्रत्यङ्ङाक्रम्याग्ने दक्षिणेनाग्निहोत्रहवणीꣳ सव्येन शूर्पं वेषाय

---

१ om. Bo BT Sāy.

स्तेति । गार्हपत्ये प्रतितपति प्रत्युष्टꣳ रक्षः प्रत्युष्टा अरातय इति निरस्य[1] अग्रेण गार्हपत्यमग्निष्ठमनो भवति । तस्योत्तरां धुरमभिमृशति धूरसि धूर्व धूर्वन्तं धूर्व तं यो ऽस्मान्धूर्वति तं धूर्व यं वयं धूर्वाम इत्यनो ऽभिमन्त्रयते त्वं देवानामसि सस्नितमं पप्रितमं जुष्टतमं वह्नितमं देवहूतममह्रुतमसि हविर्धानं दृꣳहस्व मा ह्वारिति ॥ ४ ॥

अथ विष्णोः क्रमो ऽसीति दक्षिणमवपादितं क्रमित्वाभ्यावृत्य प्रउगे शूर्पं निदधाति[2] । शूर्पे स्रुचं स्रुचि पवित्रे । अथ पुरोडाशीयान्प्रेक्षते मित्रस्य त्वा चक्षुषा प्रेक्षे मा भेर्मा संविक्था मा त्वा हिꣳसिषमित्युरु वातायेति तृणं वा किꣳस्विद्वा निरस्यत्यथाप उपस्पृश्य दशहोतारं व्याख्याय हविर्निर्वप्स्यामीति यजमानमामन्त्र्य पवित्रवत्याग्निहोत्रहवण्या निर्वपति । यद्यु वै नानो भवति[3] अग्रेण गार्हपत्यꣳ स्फ्यं निदधाति तस्योपरि पात्रीं पात्र्यां पुरोडाशीयानावपत्यथ पूर्वार्धं पात्र्या अभिमृशति धूरसि धूर्व धूर्वन्तं धूर्व तं यो ऽस्मान्धूर्वति तं धूर्व यं वयं धूर्वामस्त्वं देवानामसि सस्नितमं पप्रितमं जुष्टतमं वह्नितमं देवहूतममह्रुतमसि हविर्धानं दृꣳहस्व मा ह्वारित्यथ पुरोडाशीयान्प्रेक्षते मित्रस्य त्वा चक्षुषा प्रेक्षे मा भेर्मा संविक्था मा त्वा हिꣳसिषमित्युरु वातायेति तृणं वा किꣳस्विद्वा निरस्यत्यथाप उपस्पृश्य दशहोतारं व्याख्याय हविर्निर्वप्स्यामीति यजमानमामन्त्र्य पवित्रवत्याग्निहोत्रहवण्या

१ निः om. Be T Sāy.   २ निधाय JF.   ३ अथवत्य BH.

निर्वपत्यों निर्वपेति यजमानो ऽनुजानात्यथ निर्वपति । देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे ऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामग्नये जुष्टं निर्वपामीति त्रिरेतेन यजुषा । सकृत्तूष्णीमेतामेव प्रतिपदं कृत्वाग्नीषोमाभ्यामिति पौर्णमास्यामिन्द्राय वैमृधायेति चेन्द्राग्निभ्यामित्यमावास्यायामसंनयत इन्द्रायेति संनयतो महेन्द्रायेति वा यदि महेन्द्रयाजी भवत्यथ निरुप्तानभिमृशतीदं देवानामितीदमु नः सहेति ये ऽतिशिष्टा भवन्ति । [1]स्फात्यै त्वा नारात्या इत्यथापवनीयमीक्षते सुवरभिविख्येषं वैश्वानरं ज्योतिरित्यथ गृहानन्वीक्षते दृꣳहन्तां दुर्या द्यावापृथिव्योरित्यथैनानादायोपोत्तिष्ठत्युर्वन्तरिक्षमन्विहीत्यथोत्तरेण गार्हपत्यमुपसादयत्यदित्यास्त्वोपस्थे सादयामीति । गार्हपत्यमभिमन्त्रयते ऽग्ने हव्यꣳ रक्षस्वेति । ॥ ५ ॥ चतुर्थः ॥

अथैतस्यामेव स्रुचि तिरः पवित्रमप आनीयोदीचीनाग्राभ्यां पवित्राभ्यां त्रिरुत्पुनाति देवो वः सवितोत्पुनात्वच्छिद्रेण पवित्रेण वसोः सूर्यस्य रश्मिभिरिति पच्छो । ऽथैना उन्नयन्नुपोत्तिष्ठत्यापो देवीरग्रेपुवो अग्रेगुवो ऽग्र इमं यज्ञं नयताग्रे यज्ञपतिं धत्त युष्मानिन्द्रो ऽवृणीत वृत्रतूर्ये यूयमिन्द्रमवृणीध्वं वृत्रतूर्य इत्यद्भिरेवापः प्रोक्षति प्रोक्षिता स्थ प्रोक्षिता स्थेति त्रिरथ पुरोडाशीयान्प्रोक्षति देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे

---

१ Be J insert before स्फात्यै the words: नानावपति, F नानावपत्येकीकरोति; BHT and Sāy. omit these words. comp. Sāyaṇa's remark: अस्य मन्त्रस्य विनियोगो ऽप्याकृतो ऽपि आवपनार्थं द्वैधीकरणमेव ... मन्तव्ये ।

ऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामग्नये वो जुष्टं प्रोक्षाम्यग्नीषो-माभ्याममुष्मा अमुष्मा इति यथादेवतं त्रिरुत्तानानि पात्राणि कृत्वा प्रोक्षति शुन्धध्वं दैव्याय कर्मणे देवयज्याया इति त्रिरिति शिष्टाः प्रोक्षणीर्निधाय कृष्णाजिनमवधूनोत्यूर्ध्वग्रीव-मुदञ्चमावृत्यावधूतꣳ रक्षो ऽवधूता अरातय इति त्रिरथैनत्पुर-स्तात्प्रतीचीनग्रीवमुत्तरलोमोपस्तृणात्यदित्यास्त्वगसि प्रति त्वा पृथिवी वेत्त्विति तस्मिन्नुलूखलमध्यूहत्यधिषवणमसि वानस्पत्यं प्रति त्वादित्यास्त्वग्वेत्त्विति तस्मिन् पुरोडाशीयानावपत्यग्नेस्तनू-रसि वाचो विसर्जनं देववीतये त्वा गृह्णामीति मुसलमव-दधात्यद्रिरसि वानस्पत्यः स इदं देवेभ्यो हव्यꣳ सुशमि शमिष्वेत्यथ हविष्कृतमाह्वयति हविष्कृदेहि हविष्कृदेहीति त्रिर् [उच्चैः समाहन्तवा इति च][1] अथ दृषदुपले दृषारवे-णोच्चैः समाहन्तीषमावदोर्जमावद द्युमद्वदत वयꣳ संघातं जेष्मेत्यवहत्य तुषान् कृत्वोत्तरतः शूर्पमुपयच्छति वर्षवृद्धमसीति तस्मिन् पुरोडाशीयानुद्वपति प्रति त्वा वर्षवृद्धं वेत्त्वित्यथोदङ् पर्यावृत्य परापुनाति परापूतꣳ रक्षः परापूता अरातय इति सव्येन तुषानुपहत्येमां दिशं निरस्यति रक्षसां भागो ऽसी-त्यथाप उपस्पृश्य विविनक्ति वायुर्वो विविनक्त्विति पात्र्यां तण्डुलान् प्रस्कन्दयति देवो वः सविता हिरण्यपाणिः प्रति-गृह्णात्वित्यथैतस्यै प्रयच्छन्नाह त्रिष्फलीकर्तवै त्रिष्फलीकृतान्मे

१ om. Bc FJT Sāy.

प्रभूतादिति । चिष्फलीकृतान् प्राञ्चि चिष्फलीक्रियमाणानां यो न्यङ्गो अवशिष्यते । रक्षसां भागधेयमापस्तत्प्रवहतादित इति तण्डुलप्रक्षालनमन्तर्वेदि निनयत्युत्करदेशे वै तस्मिन् काले प्रातर्दोहं धेनूर्दोहयत्युदगग्रेण पवित्रेण । नाचातनक्ति । ॥ ६ ॥

पञ्चमः ॥

अथ प्रोक्षितेषु चिष्फलीकृतेषु तथैव कृष्णाजिनमवधूनोत्यूर्ध्वग्रीवमुदङ्गृह्याधूतं रक्षो ऽवधूता अरातय इति त्रिरथैनत्पुरस्तात्प्रतीचीनग्रीवमुत्तरलोमोपस्तृणात्यदित्यास्त्वगसि प्रति त्वा पृथिवी वेत्त्विति । तस्मिन्नुदीचीनकुम्बां शम्यां निदधाति दिव स्कम्भनिरसि प्रति त्वादित्यास्त्वग्वेत्त्विति । तस्यां प्राचीं दृषदमध्यूहति धिषणासि पर्वत्या प्रति त्वा दिव स्कम्भनिर्वेत्त्विति । दृषद्युपलामध्यूहति धिषणासि पार्वतेयी प्रति त्वा पर्वतिर्वेत्त्विति । तस्यां पुरोडाशीयानधिवपति देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे ऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामग्नये जुष्टमधिवपाम्यग्नीषोमाभ्याममुष्मा अमुष्मा इति यथादेवतम[1]धिवदते[2] धान्यमसि धिनुहि देवान्धिनुहि यज्ञं धिनुहि यज्ञपतिं धिनुहि मां यज्ञनियमिति । पिंषति प्राणाय त्वापानाय त्वा व्यानाय त्वेति । बाह्य अन्ववेक्षते दीर्घामनु प्रसितिमायुषे धामिति । कृष्णाजिने पिष्टानि प्रस्कन्दयति देवो वः सविता हिरण्य-

---

१ यथादैवत० most MSS.

२ Thus HB and Sāyaṇa, who comments: अधिवाप्य जपति ; अधिवदतो T, अधिवपने J, अधिवपतेऽभिमन्त्र्य जपति Be Keś. ; अभिमन्त्र्य जपति F.

पाणिः । प्रतिगृह्णामीति । हविःपेष्यै प्रयच्छन्नाहासंवपन्ती पिꣳष्याण्वूनि कुरुतादिति । पिꣳषन्ति[1] पुरोडाशीयानि चरव्यान्दधाति । यदि चरुं करिष्यन्भवति प्रागधिवपनाच्चरुपुरोडाशीयान्विभजेरन् । ॥ ७ ॥ षष्ठः ॥

अथैतानि कपालानि प्रक्षालितानि जघनेन गार्हपत्यमुपसादयत्यष्टौ दक्षिणत एकादशोत्तरतो । ऽथ जघनेन गार्हपत्यमुपविश्य धृष्टिमादत्ते धृष्टिरसि ब्रह्म यच्छेति । गार्हपत्यमभिमन्त्रयते ऽपाग्ने ऽग्निमामादं जहीति । निष्क्रव्यादꣳ सेधेति दक्षिणाङ्गारं निरस्यत्यथान्यमावर्तयत्या देवयजं वहेति । तं दक्षिणेषां कपालानां मध्यमेनाभ्युपदधाति ध्रुवमसि पृथिवीं दृꣳहायुर्दृꣳह प्रजां दृꣳह सजातानस्मै यजमानाय पर्यूहेत्यङ्गारमधिवर्तयन्ति निर्दग्धꣳ रक्षो निर्दग्धा अरातय इत्यथ पूर्वार्ध्यमुपदधाति धर्त्रमस्यन्तरिक्षं दृꣳह प्राणं दृꣳहापानं दृꣳह सजातानस्मै यजमानाय पर्यूहेत्यथापरार्ध्यमुपदधाति धरुणमसि दिवं दृꣳह चक्षुर्दृꣳह श्रोत्रं दृꣳह सजातानस्मै यजमानाय पर्यूहेत्यथ दक्षिणार्ध्यमुपदधाति धर्मासि दिशो दृꣳह योनिं दृꣳह प्रजां दृꣳह सजातानस्मै यजमानाय पर्यूहेत्यथ पूर्वमुपधिमुपदधाति चित स्थ प्रजामस्मै रयिमस्मै सजातानस्मै यजमानाय पर्यूहेत्यथापरमेवमेव[2] । द्वे उत्तरतः

---

1 Thus only Bh., Sāy., Keś.; T पिंषन्ति. the other MSS. पिꣳषति ।

2 Thus H Sāy.; एवमेवं F; एवं J; एव Bo BT.

सꣳस्पृष्ट उपदधाति चित स्थ प्रजामस्मै रयिमस्मै सजातानस्मै यजमानाय पर्यूहेत्यथैनान्यङ्गारैरधिवासयति भृगूणामङ्गिरसां तपसा तप्यध्वमित्यथैनानि योगेन युनक्ति यानि घर्मे कपालान्युपचिन्वन्ति वेधसः। पूष्णस्तान्यपि व्रत इन्द्रवायू युक्तामित्येवमेवोत्तराणि कपालान्युपदधात्यभीन्धते कपालान्युपेन्धते सहस्थालीमध्यस्यन्ति[1] श्रपणानि तपन्ति पिष्टसंयवनीया आपः ॥ ८ ॥ सप्तमः ॥

अथोत्तरेण गार्हपत्यमुपविश्य वाचंयमस्तिरः पवित्रं पात्र्यां कृष्णाजिनात्पिष्टानि संवपति देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामग्नये जुष्टꣳ संवपाम्यग्नीषोमाभ्याममुष्मा अमुष्मा इति यथादेवतमथ परिकर्मिणमाहोत्तराप आनयेत्याहरति प्रैषकारः प्रणीताभ्यः स्रुवेणोपहृत्य वेदेनोपयम्य पाणिं वान्तर्धायैवं मदन्तीभ्यस्ता उभयीरानीयमानाः प्रतिमन्त्रयते समापो अद्भिरग्मत समोषधयो रसेन सꣳ रेवतीर्जगतीभिर्मधुमतीर्मधुमतीभिः सृज्यध्वमित्यथानुपरिप्लावयत्यद्भ्यः परि प्रजाता स्थ समद्भिः पृच्यध्वमिति संयौति जनयत्यै त्वा संयौमीति संयुत्य व्यूह्याभिमृशत्यग्नये त्वाग्नीषोमाभ्याममुष्मा अमुष्मा इति यथादेवतं पिण्डं करोति मखस्य शिरोऽसीति तं दक्षिणेषां कपालानां प्रत्यूह्याङ्गाराꣳस्तेष्वधिपृणक्ति घर्मोऽसि विश्वायुरिति प्रथयत्युरु प्रथस्वोरु ते

1 Thus Bo J Sāy. The other MSS. more or less corrupt.

यज्ञपतिः प्रथतामिति । तं तन्वन्तं कूर्मप्रकारं करोति । सर्वाणि कपालान्यभिप्रथयतीति ब्राह्मणम् । ॥ ९ ॥

अथ त्रिः पवित्रमाज्यस्थाल्यामाज्यं निर्वपति मखीनां पयो ऽस्योषधीनाꣳ रसस्तस्य ते ऽक्षीयमाणस्य निर्वपामि देवयज्याया इत्यथोत्तरतो भस्ममिश्रानङ्गारान्निरूह्य तेष्वधिश्रयत्येवमेवोत्तरं पुरोडाशमधिश्रयत्यथ घृतमथ दर्भैश्च पात्र्यामप आनीय दक्षिणस्य पुरोडाशस्य त्वचं ग्राहयति त्वचं गृह्णीष्व त्वचं गृह्णीष्वेति त्रिरथोत्तरस्याथ पर्यग्नि करोत्यन्तरितꣳ रक्षो ऽन्तरिता अरातय इति त्रिरथ दक्षिणं पुरोडाशꣳ श्रपयति देवस्त्वा सविता श्रपयतु वर्षिष्ठे अधि नाके ऽग्निस्ते तनुवं माति धागिति । गार्हपत्यमभिमन्त्रयते ऽग्ने हव्यꣳ रक्षस्वेत्येवमेवोत्तरं पुरोडाशꣳ श्रपयत्यथ दक्षिणं पुरोडाशं भस्मनाभिवास्य वेदेनाभिवासयति सं ब्रह्मणा पृच्यस्व सं ब्रह्मणा पृच्यस्वेति त्रिरथोत्तरमविदहन्त[१] श्रपयतेति वाचं विसृजते । ऽथैतत्प्राचीसंचालनं गार्हपत्यादङ्गारेणाभितप्य स्त्वान्तर्वेदि प्रतीचीनं तिस्रषु लेखासु निनयत्येकताय स्वाहा द्विताय स्वाहा त्रिताय स्वाहेत्यथ वेदमादत्ते ऽयं वेदः पृथिवीमन्वविन्दद्गुहा सतीं गहने गह्वरेषु । स विन्दतु यजमानाय लोकमच्छिद्रं यज्ञं भूरिकर्मा करोत्विति । वेदेन वेदिं त्रिः संमार्ष्टि वेदेन वेदिं विविदुः पृथिवीꣳ सा पप्रथे

---

[१] The visarga omitted by Be BTF, written by JH.

पृथिवी पार्थिवानि। गर्भं बिभर्ति भुवनेष्वन्तस्ततो यज्ञो जायते विश्वदानिरिति ॥ १० ॥ अष्टमः ॥

अथ जघनेन वेदिं तिष्ठन्स्फ्यमादत्ते देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामाददद इत्यादायाभिमन्त्रयत इन्द्रस्य बाहुरसि दक्षिणः सहस्रभृष्टिः शततेजा इत्यथैनं बर्हिषा सꣳह्यति[1] वायुरसि तिग्मतेजाः शतभृष्टिरसि वानस्पत्यो द्विषतो वध इत्यथान्तर्वेद्युदीचीनाग्रं बर्हिर्निदधाति पृथिव्यै वर्मासि वर्म यजमानाय भवेति । तस्मिꣳ स्फ्येन प्रहरति पृथिवि देवयजन्योषध्यास्ते मूलं मा हिꣳसिषमित्यपहतोऽररुः पृथिव्या इत्यादत्ते । व्रजं गच्छ गोस्थानमिति हरति । वेदिं प्रत्यवेक्षते वर्षतु ते द्यौरिति । उत्करे निवपति बधान देव सवितः परमस्यां परावति शतेन पाशैर्योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मस्तमतो मा मौगिति । द्वितीयं प्रहरति पृथिवि देवयजन्योषध्यास्ते मूलं मा हिꣳसिषमित्यपहतोऽररुः पृथिव्यै देवयजन्या इत्यादत्ते । व्रजं गच्छ गोस्थानमिति हरति । वेदिं प्रत्यवेक्षते वर्षतु ते द्यौरिति । उत्करे निवपति बधान देव सवितः परमस्यां परावति शतेन पाशैर्योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मस्तमतो मा मौगिति । तृतीयं प्रहरति पृथिवि देवयजन्योषध्यास्ते मूलं मा हिꣳसिषमित्यपहतोऽररुः पृथिव्या अदेवयजन इत्यादत्ते । व्रजं गच्छ गोस्थानमिति हरति । वेदिं

१ Thus BJT Sāy., संनह्यति F, सꣳस्पृशति Mādh.; सꣳस्पृशति Bo.

प्रत्यवेक्षते वर्षतु ते द्यौरिति । उत्करे निवपति बधान देव सवितः परमस्यां परावति शतेन पाशैर्यो ऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मस्तमतो मा मौगरस्तो दिवं मा स्थानित्यथानुवर्तयति[१] । तूष्णीं चतुर्थं हरति सह बर्हिर्वाय पूर्वं परिग्राहं परिगृह्णाति वसवस्त्वा परिगृह्णन्तु गायत्रेण छन्दसेति दक्षिणतो रुद्रास्त्वा परिगृह्णन्तु त्रैष्टुभेन छन्दसेति पश्चादादित्यास्त्वा परिगृह्णन्तु जागतेन छन्दसेत्युत्तरतो । ऽथ स्फ्यं जपतीमां नराः कृणुत वेदिमेत्य वसुमतीं रुद्रवतीमादित्यवतीं वर्ष्मन्दिवो नाभा पृथिव्या यथायं यजमानो न रिष्येदित्यथ प्राचीं स्फ्येन वेदिमुद्धन्ति देवस्य सवितुः सवे कर्म कृण्वन्ति वेधस इत्यथाग्नीध्रमाहाग्नीत्त्रिस्त्रिर्हरेति । ततस्त्रिराग्नीध्रो हरति । यदाग्नीध्रस्त्रिर्हरत्यथ संप्रेष्यमाह ब्रह्मन्नुत्तरं परिग्राहं परिग्रहीष्यामीति । प्रसूत उत्तरं परिग्राहं परिगृह्णात्यृतमसीति दक्षिणत ऋतसदनमसीति पश्चादृतश्रीरसीत्युत्तरतो । ऽथ प्रतीचीं[२] स्फ्येन वेदिं योयुप्यते धा असि स्वधा अस्युर्वी चासि वस्वी चासि पुरा क्रूरस्य विसृपो विरप्शिन्नुदादाय पृथिवीं जीरदानुर्यामैरयञ्चन्द्रमसि स्वधाभिस्तां धीरासो अनुदृश्य यजन्त इत्यथान्तर्वेदि तिर्यञ्चं स्फ्यं कृत्वा संप्रेष्यमाह प्रोक्षणीरासादयेध्माबर्हिरुपसादय स्रुवं च स्रुचश्च संमृड्ढि पत्नीं संनह्याज्येनोदेहीत्याहरन्त्येताः

---

१ अथानुवर्तते BH ; T omits these two words.

२ Thus HBT Sāy. Mādh., प्राचीं FJ.

प्रोक्षणीरभिपूर्य । दक्षिणेनाध्वर्युस्ता[1] स्फ्य उपनिनीय स्फ्यस्य वर्त्मन्सादयत्यथोत्करे स्फ्यं निहन्ति यो मा हृदा मनसा यश्च वाचा यो ब्रह्मणा कर्मणा द्वेष्टि देवाः । यः श्रुतेन हृदयेनेष्णता च तस्येन्द्रवज्रेण शिरश्छिनद्मीति । हस्तौ प्रक्षाल्य स्फ्यं च प्रक्षालयत्युपसादयत्येतद्विभावर्हिर्दक्षिणमिध्ममुत्तरं बर्हिः । ॥ ११ ॥ नवमः ॥

अथैताः स्रुचः समादत्ते दक्षिणेन स्रुवं जुहूपभृतौ सव्येन ध्रुवां प्राशित्रहरणं वेदपरिवासनानीति । गार्हपत्ये प्रतितपति प्रत्युष्टꣳ रक्षः प्रत्युष्टा अरातयो ऽग्नेर्वस्तेजिष्ठेन तेजसा निष्टपामीत्यथ स्रुवꣳ संमार्ष्टि गोष्ठं मा निर्मृक्षं वाजिनं त्वा सपत्नसाहꣳ संमार्ज्मीति । त्रिरन्तरतस्त्रिर्बाह्यतस्त्रिरेवं[2] मूले-दण्डꣳ संमृज्याद्भिः सꣳस्पर्श्य[3] प्रतितप्योत्प्रयच्छत्यथ जुहूꣳ संमार्ष्टि वाचं प्राणं मा निर्मृक्षं वाजिनीं त्वा सपत्नसाहीꣳ संमार्ज्मीति । तथैव संमृज्याद्भिः सꣳस्पर्श्य प्रतितप्योत्प्रयच्छत्यथोपभृतꣳ संमार्ष्टि चक्षुः श्रोत्रं मा निर्मृक्षं वाजिनीं त्वा सपत्नसाहीꣳ संमार्ज्मीति । तथैव संमृज्याद्भिः सꣳस्पर्श्य प्रतितप्योत्प्रयच्छत्यथ ध्रुवाꣳ संमार्ष्टि प्रजां योनिं मा निर्मृक्षं वाजिनीं त्वा सपत्नसाहीꣳ संमार्ज्मीति । तथैव संमृज्याद्भिः सꣳस्पर्श्य प्रतितप्योत्प्रयच्छत्यथ प्राशित्रहरणꣳ संमार्ष्टि रूपं वर्णं पशुभ्यो मा निर्मृक्षं वाजिनं त्वा सपत्नसाहꣳ संमार्ज्मीति ।

---

१ चाध्वर्युस्ता JF Sāy., चाध्वर्युः ताः Be, चाध्वर्युन्ता HBT.

२ Thus BJ Sāy.; एव HFT Be.

३ Here and further on the MSS. have ॰स्पर्श्य and ॰स्पृश्य ।

तथैव संनह्यन्त्यद्भिः संस्पर्श्य प्रतिनयत्यप्रच्छिन्नाग्रावेताभिः शुल्बंमार्जनाभ्यद्भिः संस्पर्श्य गार्हपत्येऽनुप्रहरति दिवः शिल्पमवततं पृथिव्याः ककुभिः श्रितं तेन वयꣳ सहस्रवल्शेन सपत्नं नाशयामसि स्वाहेत्यथापरेणोत्करं तृणानि संस्तीर्य तेषु स्रुचः सादयित्वाथैनां पत्नीमन्तरेण वेद्युत्करौ प्रपाद्य जघनेन दक्षिणेन गार्हपत्यमुदीचीमुपवेश्य योक्त्रेण संनह्यत्याशासाना सौमनसं प्रजाꣳ सौभाग्यं तनूमग्नेरनुव्रता भूत्वा संनह्ये सुकृताय कमिति। [अथैनां वाचयति युक्तं क्रियाता आशीः कामे युज्याता इति][१]। अथैनां शिरः पवित्रमप आचामयति पयस्वतीरोषधयः पयस्वद्वीरुधां पयः। अपां पयसो यत्पयस्तेन मामिन्द्र संसृजेत्यथैनां गार्हपत्ये समिध आधापयत्यग्ने व्रतपते व्रतं चरिष्यामि तच्छकेयं तन्मे राध्यताꣳ स्वाहा वायो व्रतपत आदित्य व्रतपते व्रतानां व्रतपते व्रतं चरिष्यामि तच्छकेयं तन्मे राध्यताꣳ स्वाहेत्यथ जघनेन गार्हपत्यमुपसीदति सुप्रजसस्त्वा वयꣳ सुपत्नीरुपसेदिम। अग्ने सपत्नदम्भनमदब्धासो अदाभ्यम्॥ इन्द्राणीवाविधवा भूयासमदितिरिव सुपुत्रा। अस्थूरि त्वा गार्हपत्योपनिषदे सुप्रजास्त्वाय॥ मम पुत्राः शत्रुहणोऽथो मे दुहिता विराट्। उताहमस्मि संजया पत्युर्मे श्लोक उत्तम इति। [अथैनां

---

१ The passage enclosed in brackets is only found in BF; Sāyaṇa remarks about it: अथ सुकृताय कमित्यस्यानन्तरं युक्तं... युज्याता इत्यस्यापि पत्न्या वाचनं प्राप्तप्रमाणकम्।

वाचयत्यूनेऽतिरिक्तं धीयाता इति च][1]। अथैनां गार्हपत्यमीक्षयत्यग्ने गृहपत उप मा ह्वयस्व देवानां पत्नीरुप मा ह्वयध्वं पत्नि पत्न्येष ते लोको नमस्ते अस्तु मा मा हिꣳसीरित्यथैनामाज्यमवेक्षयति महीनां पयोऽस्योषधीनाꣳ रसो ऽदब्धेन त्वा चक्षुषावेक्षे सुप्रजास्त्वायेत्यथैनद्गार्हपत्येऽधिश्रयति ९
तेजोऽसीति। समिधमुपयत्य प्राङ् हरति तेजोऽनु प्रेहीत्यथैनदाहवनीयेऽधिश्रयत्यग्निस्ते तेजो मा विनैदित्यथैताꣳ समिधं मध्यत आहवनीयस्याभ्यादधाति [स्वाहेति][2]। अथैनदग्रेण प्रोक्षणीः पर्याहृत्य दक्षिणार्धे वेद्यै निधाय यजमानमाज्यमवेक्षयति निमील्यावेक्षेतेति[3] ब्राह्मणमथैनद्यथाहृतं प्रति- १०
पर्याहृत्योत्तरार्धे[4] वेद्यै निधायाध्वर्युरवेक्षते ऽग्नेर्जिह्वासि सुभूर्देवानां धाम्नेधाम्ने देवेभ्यो यजुषेयजुषे भवेत्यथैनदुदीचीनाग्राभ्यां पवित्राभ्यां पुनराहारं त्रिरुत्पुनाति शुक्रमसि ज्योतिरसि तेजोऽसीत्यथ प्रोक्षणीरुत्पुनाति देवो वः सवितोत्पुनात्वच्छिद्रेण पवित्रेण वसोः सूर्यस्य रश्मिभिरिति पच्छः। ११
प्रोक्षणीषु पवित्रे अवधायादत्ते दक्षिणेन स्रुवं सव्येन जुहूं

---

१ The sentence enclosed in brackets is found in EJ Be and B (here however without अथैनां वाचयति), omitted by TH Sāy., cp. Sāyaṇa's remark: यद्यपि ऊनेतिरिक्तं धीयाता इत्यन्ते जपः पूर्वसूत्रप्रमाणकः गौपायन।

२ Be TB Sāy. om.

३ Thus only H Sāy.; the other MSS., are here corrupt.

४ प्रति om. Be BJ, read by TFH Sāy., Mādh.

वेदे प्रतिष्ठाप्य सर्वा गृह्णाति शुक्रं त्वा शुक्रायां धाम्नेधाम्ने देवेभ्यो यजुषेयजुषे गृह्णामीत्येतेन यजुषा चतुर्गृहीतं गृहीत्वा संस्पर्शयत्यथोपभृति गृह्णाति ज्योतिस्त्वा ज्योतिषि धाम्नेधाम्ने देवेभ्यो यजुषेयजुषे गृह्णामीत्येतेन यजुषाष्टगृहीतं गृहीत्वा भूयसो यथाल्पतराणः कनीय आज्यं गृह्णाति । तथैव संस्पर्शयत्यथ ध्रुवायां गृह्णाति ऽर्चिस्त्वार्चिषि धाम्नेधाम्ने देवेभ्यो यजुषेयजुषे गृह्णामीत्येतेन यजुषा चतुर्गृहीतं गृहीत्वाभिपूर्य तथैव संस्पर्शयति । ॥ १२ ॥ दशमः ॥

अथैतामाज्यस्थालीं स्रुवं जघनेन वेदे निधाय प्रोक्षणीरध्वर्युरुत्पुनात्यापो देवीरग्रेपुवो अग्रेगुवो ऽग्र इमं यज्ञं नयताग्रे यज्ञपतिं धत्त युष्मानिन्द्रो ऽवृणीत वृत्रतूर्ये यूयमिन्द्रमवृणीध्वं वृत्रतूर्य इत्यद्भिरेवापः प्रोक्षति प्रोक्षिताः स्थ प्रोक्षिता स्थेति शिरश्चेध्मं विस्रस्य प्रोक्षति कृष्णो ऽस्याखरेष्ठो ऽग्नये त्वा स्वाहेति । वेदिं प्रोक्षति वेदिरसि बर्हिषे त्वा स्वाहेति । बर्हिः प्रोक्षति बर्हिरसि स्रुग्भ्यस्त्वा स्वाहेत्यथ यदन्यत्तद्बर्हिरन्तरेण प्रणीताश्चाहवनीयं च । तदन्तर्वेदि पुरोग्रन्थ्याधाय प्रोक्षति दिवे त्वेत्यग्राण्यन्तरिक्षाय त्वेति मध्यानि पृथिव्यै त्वेति मूलानि । [1]सह स्रुवा पुरस्तात्प्रत्यञ्चं ग्रन्थिं प्रत्युक्षत्यतिशिष्टाः प्रोक्षणीर्निनयति दक्षिणायै श्रोणेरोत्तरायै श्रोणेः स्वधा पितृभ्य ऊर्ग्भव बर्हिषद्भ्य ऊर्जा पृथिवीं गच्छतेत्युत्सृज्य प्रोक्षणीधानं बर्हिर्विस्रस्य पुरस्तात्प्रस्तरं गृह्णाति विष्णो

---

१ Before सह TBH Be insert अथ सह ; not found in JF Sāy.

स्तृणो ऽसीति । तस्मिन्पवित्रे अपिसृजति यजमाने प्राणापानौ दधामीति वा तूष्णीं वा । तं यजमानाय वा ब्रह्मणे वा प्रयच्छत्यथैतानि बर्हिःसंनहनान्यायातयति दक्षिणायै श्रोणेरोत्तरादंसादथ दक्षिणे वेद्यन्ते बर्हिर्मुष्टिं स्तृणाति देवबर्हिरूर्णाम्रदसं त्वा स्तृणामि स्वासस्थं देवेभ्य इति । तां बहुलां पुरस्तात्प्रतीचीं त्रिवृतमनतिदृश्नं[१] स्तृणात्यथ प्रस्तरपाणिः प्राङभिसृप्य परिधीन्परिदधाति गन्धर्वो ऽसि विश्वावसुर्विश्वस्मादीषतो यजमानस्य परिधिरिड ईडित इति मध्यममिन्द्रस्य बाहुरसि दक्षिणो यजमानस्य परिधिरिड ईडित इति दक्षिणं मित्रावरुणौ त्वोत्तरतः परिधत्तां ध्रुवेण धर्मणा यजमानस्य परिधिरिड ईडित इत्युत्तरमथ सूर्येण पुरस्तात्परिदधाति सूर्यस्त्वा पुरस्तात्पातु कस्याश्चिदभिशस्त्या इत्यूर्ध्वे समिधावादधाति वीतिहोत्रं त्वा कवे द्युमन्तं समिधीमह्यग्ने बृहन्तमध्वर इति दक्षिणां तूष्णीमुत्तरामभ्याधायान्तर्वेद्युदीचीनाग्रे विधृती तिरश्ची सादयति विशो यन्त्रे स्थ इति । विधृत्योः प्रस्तरं वसूनां रुद्राणामादित्यानां सदसि सीदेति । प्रस्तरे जुहूं जुहूरसि घृताची नाम्ना प्रियेण नाम्ना प्रिये सदसि सीदेत्युत्तरामुपभृतमुपभृदसि घृताची नाम्ना प्रियेण नाम्ना प्रिये सदसि सीदेत्युत्तरां ध्रुवां ध्रुवासि घृताची नाम्ना प्रियेण नाम्ना प्रिये सदसि सीदेत्यथ स्रुचः सर्वा अभिमृशत्येता असदन्सुकृतस्य लोके ता विष्णो पाहि

१ Thus HJF Keś, Sāy.; अनतिदृश्नं BT Be.

पाहि यज्ञं पाहि यज्ञपतिं पाहि मां यज्ञन्यमित्येव' विष्णूनि च वैष्णवानि धामानि च प्राजापत्यानीत्येतान्यभिमन्त्रयते' ॥ १३ ॥ एकादशः ॥

अथादत्ते दक्षिणेनाज्यस्थालीं स्रुवाः सव्येन पाणी वेदमित्येतत्समादाय प्रदक्षिणमावृत्य *प्रत्यङ्ङावृत्य जघनेन गार्हपत्यमुपविश्य पाण्यो वेदोपस्तृणीते ओमं ते सदनं करोमि घृतस्य धारया सुशेवं कल्पयामि। तस्मिन्सीदामृते प्रतितिष्ठ व्रीहीणां मेध सुमनस्यमान इत्यथ स्फ्यमादाय दक्षिणस्य पुरोडाशस्याङ्गारानपोहतीदमहꣳ सेनाया अभीत्वर्यै मुखमपोहामीत्यथैनं विदर्शयति सूर्यं ज्योतिर्विभाहि महत इन्द्रियायेति' वेदेन विरजयं ह्यलाभिधारयत्याप्यायतां घृतयोनिरग्निर्हव्यानुमन्यताम्। खमङ्क्ष्व त्वचमङ्क्ष्व सुरूपं त्वा वसुविदं पशूनां तेजसाग्नये जुष्टमभिघारयामीति' यद्देवत्यो वा भवत्यथैनमुद्वासयति ऋतस्य त्वा प्रजाति जनिता मतीनामित्यात्र्येन सुसंतर्पयत्यार्द्रः प्रथस्नुर्भुवनस्य गोपा इत्युपरिष्टादभ्यज्याधस्तादुपानक्ति यस्य आत्मा पशुषु प्रविष्टस्तमङ्क्ष्वेत्येवमेवोत्तरं पुरोडाशमुद्वासयत्यथ हव्यं सांनाय्ये अलंकरोति यस्य आत्मा पशुषु प्रविष्टो देवानां विष्ठामनु यो वितस्थे। आत्मन्वान्सोम घृतवान्हि भूत्वा देवान्गच्छ सुवर्विन्द यजमानाय मह्यमिति' प्रत्यञ्च कपालान्युद्वासयतीरा भूतिः पृथिव्यै रसो मोत्क्रमीदिति' संख्यायोद्वासयति

---

१ च om. Bo JF Sây.

यजमानस्य गोपीथायेति प्राञ्चमध्यैनᳫं[1] ध्रुवमाज्यस्य पूरयि-
त्वान्तरेण पुरोडाशाववदधात्यथैनानि[2] संपरिस्पृश्याग्नेर्वेदा-
सादयति भूर्भुवः सुवरित्येताभिर्व्याहृतीभिर्मध्यतः पुरोडाशा-
वासादयति दक्षिणतः शृतमुत्तरतो दध्यैनᳫं[1] ध्रुवमपेष
ध्रुवः पर्यावृत्य दक्षिणेन जुहूं प्रस्तरे सादयति स्योनो मे
सीद सुषदः पृथिव्यां प्रथयि प्रजया पशुभिः सुवर्गे लोके ।
दिवि सीद पृथिव्यामन्तरिक्षे ऽहमुत्तरो भूयासमधरे मत्सपत्ना
इत्यथैनं यथाहृतं[3] प्रतिपर्यावृत्य ध्रुवायामवदधात्यृषभो ऽसि
शाक्वरो घृताचीनाᳫं सूनुः प्रियेण नाम्ना प्रिये सदसि
सीदेति ॥ १४ ॥ द्वादशः ॥

अथैध्मात्समिधमाददान आहाग्नये समिध्यमानायानुब्रूही-
त्यथ यद्धोतुरभिजानाति प्र वो वाजा अभिद्यव इति
तत्प्रथमामभ्यादधाति प्रणवेप्रणवे ऽभ्यादधात्यथ यद्धोतु-
रभिजानाति समिद्धो अग्न आहुतेति मध्यतो ऽभ्यादधाति
परि समिधᳫं शिनष्ट्यथ यद्धोतुरभिजानात्याजुह्वोतादुवस्य-
तेति तदेतेन[4] वेदेन त्रिराहवनीयमुपवाजयत्यङ्गारास्तु सामि-
धेनीषु ध्रुवाज्यात्स्रुवेणोपहत्य वेदेनोपयम्य प्राजापत्यं तिर्यञ्च-

---

१-१ एनᳫं all MSS., also Prayoga Burnell, Keś. the second time and Säyaṇa.

२ Thus Be HT Säy. (sc. हवीᳫंषि); यथैताग्नि J, यथैनं B,

३ Thus Be JF; यथैनमथा B; यथैनमथा TH.

४ तदेतेनैव Be J Säy. (sec. m.)

माघारमाघारयति प्रजापतये स्वाहेति मनसैव । संप्रे-
ष्यत्यग्नीदग्नीँस्त्रिस्त्रिः संमृड्ढीत्येव चाग्नीध्र इध्मसंनहनानि
स्रुव उपसंगृह्य परिधीन्संमार्ष्टि त्रिर्मध्यमं त्रिर्दक्षिणार्धं
त्रिरुत्तरार्धं त्रिरादधनीयमुपवाजयत्यग्ने वाजजिद्वाजं त्वा
९ सरिष्यन्तं वाजं जेष्यन्तं वाजिनं वाजजितं वाजजित्यायै
संमार्ज्म्यग्निमन्नादमन्नाद्यायेत्यपावेष जुहूपभृतौ प्राशनमपि
करोति भुवनमसि विप्रथस्वाग्ने यष्टरिदं नमः इत्याहवने
दक्षिणेन जुहूं जुह्वेह्यग्निस्त्वा ह्वयति देवयज्याया इति ।
सव्येनोपभृतमुपभृदेहि देवस्त्वा सविता ह्वयति देवयज्याया
१० इति । सव्येनात्याक्रामन्नपत्यग्राविष्णू मा वामवक्रमिषं विजि-
हाथां मा मा संताप्तं लोकं मे लोककृतौ कृणुतमिति । स्थानं
कल्पयते[1] विष्णो स्थानमसीत्यन्वारब्धे यजमाने मध्यमे
परिधौ सध्रुवामाघारमाघारयति[2] संततं प्राञ्चमविच्छि-
न्दन्निन्द्रो मरुतो हवींषि समारभ्योर्ध्वो अध्वरो दिवि-
११ स्पृशमह्रुतो यज्ञो यज्ञपतेरिन्द्रावान्स्वाहेति । ब्रह्मा इति
जुहूस्रुवावुत्थायाध्रुवायामनुवादयत्याक्रामन्नपति पाहि माग्ने
दुश्चरितादा मा सुचरिते भजेति । शुक्रा ध्रुवाऽ समनक्ति
मखस्य शिरो ऽसि सं ज्योतिषा ज्योतिरङ्क्तामिति त्रिरेव
यथायतनऽ स्रुचौ सादयित्वा प्रवरं प्रवृणीते । तत्कर इध्म-

---

1 कल्पयति F Be Mādh, the other MSS., also Sāy., have the Ātmanepadam.

2 Thus BH; सध्रुवाम Be TJ Keś., संस्राव F.

संमृशन्नभि स्पृश उपसंस्पृश्य दक्षिणमाग्नीध्रो ऽनूपविश्यत्यथाश्रावयत्यो[1] श्रावयास्तु श्रौषडग्निर्देवो होता देवान्यक्षद्विद्वाꣳश्चिकित्वान्म-नुष्वद्भरतवदमुवदमुवद्ब्रह्मण्वदेह वक्षद्ब्राह्मणा[2] अस्य यज्ञस्य प्राविताꣳर इत्यसौ मानुष इति होतुर्नाम गृह्णात्युपोत्थाय होता विमुञ्चति । विमुक्तो ऽध्वर्युरुपविशति । प्रथममाकाङ्क्ष-माणे । ॥ १५ ॥ त्रयोदशः ॥

अथ यत्र होतुरभिजानाति घृतवतीमध्वर्यो स्रुचमास्यस्वेति तज्जुहूपभृतावादायात्याक्रम्याश्राव्याह समिधो यजेति । वषट्कृते जुहोति यज यजेति । चतुर्थं चतुर्थमौपभृतस्याज्यस्य[3] जुह्वाꣳ समानयते । पञ्च प्रयाजानिष्ट्वोदङ्ङत्याक्रम्य सꣳस्रावेणानुपूर्वꣳ[4] हवीꣳष्यभिघारयति ध्रुवामेवाग्रे ऽथ दक्षिणं पुरोडाशमथ ध्रुवा-मथोत्तरं पुरोडाशमथ शृतमथ दध्युपभृतमन्ततो । ऽथ चतुर आज्यस्य गृहीत्वाहाग्नये ऽनुब्रूहीत्यत्याक्रम्याश्राव्याहाग्निं यजेति । वषट्कृत उत्तरार्धपूर्वार्धे प्रतिमुखं प्रवाङ्ङ्जुहोत्यथोदङ्ङत्याक्रम्य चतुर एवाज्यस्य गृहीत्वाह सोमायानुब्रूहीत्यत्याक्रम्या-श्राव्याह सोमं यजेति । वषट्कृते दक्षिणार्धपूर्वार्धे प्रतिमुखं प्रवाङ्ङ्जुहोत्यथोपस्तीर्य दक्षिणस्य पुरोडाशस्य पूर्वार्धादवद्य-त्याहाग्नये ऽनुब्रूहीत्यथैनमुपतिष्ठते मा भेर्मा संविक्था मा त्वा

1 Thus J Sāy.; नुपविश्य॰ Bo BF; नपविश्य॰ H; T omits नू altogether.

2 Instead of एह वक्षद् J has: चावचक्षद् i.e. चा च वक्षद् (as Bhār. Āpast. and Hir.)

3 Thus BH Sāy.; चौपभृतमाज्यं F; चौपभृतमाज्यस्य Be J.

4 नुपूर्वꣳ all the MSS. and Sāy. except T, which has ॰पूर्वं

शिरश्चिदं मा ते तेजो ऽपक्रमीदित्यथैनमभिमृशति भरतमुद्धरेमनुषिञ्चावदानानि ते प्रत्यवदास्यामि नमस्ते अस्तु मा मा हिंसीरिति पूर्वार्धादवदायापरार्धादवद्यत्यभिघारयति प्रत्यनक्ति यदवदानानि ते ऽवद्यन्विलोमाकार्षमात्मनः। आज्येन प्रत्यनज्म्येनत्तत आप्यायतां पुनरित्यथात्याक्रम्याश्राव्याहाग्निं यजेति वषट्कृते जुहोत्यथ चतुर आज्यस्य गृहीत्वाह प्रजापतय इत्युपांशु- ष्वनुब्रूहीत्युच्चैरत्याक्रम्याश्राव्याह प्रजापतिमित्युपांशु यजेत्युच्चैर्वषट्कृते जुहोत्यथोपस्तीर्योत्तरस्य पुरोडाशस्यापरार्धादवद्यन्नाहाग्नीषोमाभ्यामिति पौर्णमास्यामिन्द्राय वैमृधायेति चेन्द्राग्निभ्यामित्यमावास्यायामसंनयत इन्द्रायेति संनयतो महेन्द्रायेति वा यदि महेन्द्रयाजी भवति ॥ १६ ॥

समान उपस्तरणः समानो ऽभिमर्शनो ऽपरार्धादवदाय पूर्वार्धादवद्यत्यभिघारयति समानः प्रत्यञ्जनो ऽत्याक्रम्याश्राव्याहाग्नीषोमौ यजेति वषट्कृते जुहोत्यथोपस्तीर्य द्विः पुरोडाशस्यावद्यन्नाहेन्द्रायानुब्रूहीति महेन्द्रायेति वा यदि महेन्द्रयाजी भवति द्विः पुरोडाशस्यावद्यति द्विः शृतस्य द्विर्दध्नो ऽभिघारयति प्रत्यनक्त्यत्याक्रम्याश्राव्याहेन्द्रं यजेति महेन्द्रमिति वा यदि महेन्द्रयाजी भवति वषट्कृते जुहोत्यथोपस्तीर्य दक्षिणस्य पुरोडाशस्योत्तरार्धादवद्यन्नाहाग्नये स्विष्टकृते ऽनुब्रूहीति सकृद्दक्षिणस्य पुरोडाशस्योत्तरार्धादवद्यति सकृदुपांश्वाज्यस्य सकृदुत्तरस्य पुरोडाशस्य सकृच्छृतस्य सकृद्दध्नो द्विरभिघारयति न प्रत्यनक्त्यवत्ते स्विष्टकृति स्रुवेण पार्वणौ होमौ जुहोत्यृषभं वाजिनं

वयं पूर्णमासं यजामहे। स नो दोहतां सुवीर्यꣳ रायस्पोषꣳ सहस्रिणम्। प्राणाय सुराधसे पूर्णमासाय स्वाहेति पौर्णमास्याममावास्या सुभगा सुशेवा धेनुरिव भूय आप्यायमाना। सा नो दोहतां सुवीर्यꣳ रायस्पोषꣳ सहस्रिणम्। अपानाय सुराधसेऽमावास्यायै स्वाहेत्यमावास्यायामत्याक्रम्याश्राव्याहाग्निꣳ स्विष्टकृतं यजेति। वषट्कृत उत्तरार्धपूर्वार्धेऽतिहाय पूर्वा आहुतीर्जुहोत्यथैतमेवमाहवनीयेऽनुप्रहरत्यथैनत्स्रुवेणाभिजुहोत्यथोदङ्ङत्याक्रम्य जुह्वामप आनीय संक्षालनमन्तःपरिधि निनयति वैश्वानरे हविरिदं जुहोमि साहस्रमुत्सꣳ शतधारमेतम्। स नः पितरं पितामहं प्रपितामहꣳ सुवर्गे लोके गच्छतु पिन्वमानꣳ स्वधा नम इति। निर्णिज्य स्रुचं निष्ट्याद्भिः पूरयित्वा बहिःपरिधि निनयतीमꣳ समुद्रꣳ शतधारमुत्सं व्यच्यमानं भुवनस्य मध्ये। घृतं दुहानामदितिं जनायाग्ने मा हिꣳसीः परमे व्योमन्नित्यथैतदौपभृतमाज्यꣳ सर्वत्र एव जुह्वाꣳ समानयते। अथ यथायतनꣳ स्रुचौ सादयित्वा प्राशित्रमवद्यति दक्षिणस्य पुरोडाशस्योत्तरार्धाद्यवमात्रमथ्यायो यवमात्राद्वाज्यावात्तत्यतामिदम्। मा रूपाम यज्ञस्य शुद्धꣳ स्विष्टमिदꣳ हविरित्यथैनत्स्रुवदण्डेनाभिघार्य जघनेन प्रणीताः सादयित्वाद्भिः स्रुवदण्डꣳ सꣳस्पर्शयिवदधाति[१]। ॥ १७ ॥ चतुर्दशः ॥

अथ कꣳसं वा चमसं वेडोपहवनं याचति। तमन्तर्वेदि निधाय तस्मिन्नुपस्तीर्य दक्षिणस्य पुरोडाशस्य दक्षिणार्धात्प्रत्यावद-

१ Thus BH Sāy., सꣳस्पृश्य JFT Be.

धाति मनुना सृष्टां घृतपदीं मित्रावरुणसमीरिताम्। दक्षिणार्धादसंभिन्दन्नवद्यन्त्येकतोमुखामिति। द्वितीयमवदानानि संभिद्यावदधात्यथ[1] दक्षिणस्यैव पुरोडाशस्य पूर्वार्धात् त्र्यङ्गुलं वा चतुरङ्गुलं वान्येन सुसंलग्नꣳ संतर्पयेण ध्रुवां यजमानभागं निदधाति। द्विर्भुवाऽऽदवद्यति द्विहस्तस्य पुरोडाशस्य द्विः प्लुतस्य द्विर्द्विर्भ्रो। ऽभिघारयत्यथ होतुर्द्विरङ्गुलावनक्ति। अग्रेण भक्षयित्वा। चतुरवान्तरेडामवद्यत्युपस्तृणाति। द्विरादधात्यभिघारयति[2]। समन्वारभन्तेऽध्वर्युश्च यजमानश्च ब्रह्मा चाग्नीध्रश्चाथ यत्र होतुरभिजानाति दैव्या अध्वर्यव उपहूता उपहूता मनुष्या इति तद्दक्षिणं[3] पुरोडाशं चतुर्धा कृत्वा बर्हिषदं करोत्यथ यत्र होतुरभिजानात्युपहूतोऽयं यजमान इति तर्हि यजमानो होतारमीक्षमाणो वायुं मनसा ध्यायेदित्युपहूतायामिडायामग्नीध आदधाति षडवत्तमुपस्तृणात्यादधात्यभिघारयत्युपस्तृणात्यादधात्यभिघारयति। प्राश्नन्ति। मार्जयन्तेऽथाह ब्रह्मणे प्राशित्रं परिहरेति। परि प्राशित्रꣳ हरन्त्यन्वपोऽनु वेदेन ब्रह्मभागमथान्वाहार्यं याचत्युद्दासयन्त्येतद्धविरुच्छिष्टम्॥ १८॥ पञ्चदशः॥

अथ संप्रैषमाह ब्रह्मन् प्रस्थास्यामः समिधमाधायाग्नीदग्नीन् सकृत्सकृत्संमृड्ढीति। प्रसूतोऽथैताꣳ समिधं मध्यत आहवनी-

---

१ संभिद्यैवावद० Sāy.; अथ om. JT.

२ Thus Be BH Sāy., the other MSS. are more or less corrupt

३ Thus H Sāy.; तंदक्षिणं TJF; महान्तदक्षिणं B; अथ दक्षिणं Be.

स्रुवाभ्यादधात्यथैव चाग्नीध्रो ऽन्यैरेवैध्मसंनहनैः परिधीन्
संमार्ष्टि मध्यमम्̐ सदक्षिणार्धम्̐ सकृदुत्तरार्धम्̐ सकृदा-
हवनीयमुपवाजयत्यग्ने वाजजिद्वाजं त्वा सरिष्यन्तं वाजं
जिगिवाम्̐सं वाजिनं वाजजितं वाजजित्यायै संमार्ज्म्यग्निमन्ना-
दमन्नाद्यायेत्यथैतानीध्मसंनहनान्यद्भिः सम्̐स्पर्श्याहवनीये[1] ऽनुप्रह-
रति यो भूतानामधिपती रुद्रस्तन्तिचरो वृषा । पशूनस्माकं
मा हिम्̐सीरेतदस्तु हुतं तव स्वाहेत्यथ जुह्वपभृतावादायात्या-
क्रम्याश्राव्याह देवान्यजेति वषट्कृते जुहोति यज यजेति
चैनम् प्रतीचो ऽनूयाजान्यजति प्राचामन्ततः संभिनत्त्यथोदङ्ङत्या-
क्रम्य यथायतनम्̐ स्रुचौ सादयित्वा वाजवतीभ्याम्̐ स्रुचौ व्यूहति
वाजस्य मा प्रसवेनोद्ग्राभेणोदग्रभीदिति दक्षिणेन जुह्वमुदूहा-
त्यथा सपत्नाम्̐ इन्द्रो मे निग्राभेणाधराम्̐ अकरिति सव्येनो-
पभृतं निरस्यत्युद्ग्राभं च निग्राभं च ब्रह्म देवा अवीवृधन्निति
प्राचीं जुहूमूहत्यथा[2] सपत्नानिन्द्राग्नी मे विषूचीनान् व्यस्यता-
मिति प्रतीचीमुपभृतं प्रत्यूहति प्राच्या[3] परिधीनक्ति वसु-
भ्यस्त्वेति मध्यमं रुद्रेभ्यस्त्वेति दक्षिणमादित्येभ्यस्त्वेत्युत्तरमथो-
पभृतमद्भिः सम्̐स्पर्श्य यथायतनम्̐ स्रुचौ सादयित्वा स्रुक्षु प्रस्त-
रमनक्त्यक्तम्̐ रिहाणा इति जुह्वामग्राणि वियन्तु वय इत्युपभृति
मध्यानि प्रजां योनिं मा निर्मृक्षमिति ध्रुवायां मूलान्यथ प्रस्त-

---

१ Thus Sāy., संस्पृश्य or संमृज्य MSS.

२ Thus Be T Sāy.; [उपहत्य॰ HJ Keś.; in BF this whole passage is wanting.

३ Instead of प्राच्या (thus TF Be Sāy.) the other MSS. have जुह्वा ।

रास्नायं प्रच्छिद्य जुह्वामवदधात्यथाश्रावयत्यो श्रावयास्तु श्रौषडिषिता दैव्या होतारो भद्रवाच्याय प्रेषितो मानुषः सूक्तवाकाय सूक्ता ब्रूहीति । तमुपरीव प्राञ्चं प्रहरति नात्ययं प्रहरति न पुरस्तात्प्रत्यस्यति न प्रतिशृणाति न विष्वञ्चं [1]वियौत्यूर्ध्वं स्रुचौत्याप्यायन्तामाप ओषधयो मरुतां पृषतय स्थ दिवं गच्छ ततो नो वृष्टिमेरयेत्यथाग्नीध्रमीक्षते ऽग्नीदिति । तमाहाग्नीध्रः संवदस्वेत्यगानग्नीदित्याहाध्वर्युरगन्नित्याहाग्नीध्रः । श्रावयेत्याहाध्वर्युः । श्रौषडित्याहाग्नीध्र । इदं ब्रूहीत्याहाध्वर्युरनुप्रहरेत्याहाग्नीध्रो । ऽनुप्रहरति । स्वगा दैव्या होतृभ्यः स्वस्तिर्मानुषेभ्यः शंयोर्ब्रूहीत्यथोपोत्थायाहवनीयमुपतिष्ठत आयुष्पा अग्ने ऽस्यायुर्मे पाहि चक्षुष्पा अग्ने ऽसि चक्षुर्मे पाहीत्यथेमामभिमृशति ध्रुवासीति । मध्यमं परिधिमनुप्रहरति यं परिधिं पर्यधत्था अग्ने देव पणिभिर्वीयमाणः । तं त एतमनु जोषं भरामि नेदेष त्वदपचेतयाता इत्यथेतरावुपसमस्यति यज्ञस्य पाथ उप समितमित्यथैनान्संस्रावेणाभिजुहोति । जुह्वामुपभृतꣳ संप्रस्रावयति संस्रावभागा स्थेषा बृहन्तः प्रस्तरेष्ठा बर्हिषदश्च देवा इमां वाचमभि विश्वे गृणन्त आसद्यास्मिन्बर्हिषि मादयध्वꣳ स्वाहेत्यथ प्रदक्षिणमावृत्य प्रत्यङ्ङाद्रुत्य धुरि युग्यौ विमुञ्चत्यग्नेर्वामपन्नगृहस्य सदसि सादयामि सुम्नाय सुम्निनी सुम्ने मा धत्तं धुरि धुर्यौ पातमिति । यद्यु वै नानो भवत्युत्कर एवैने स्फ्ये विमुञ्चत्येतेनैव मन्त्रेण । ॥ १९ ॥ षोडशः ॥

---

१ Thus (वियौति) Bc JF Sāy. Mādh., बूयति B, बूति H, वयति T.

अथादत्ते दक्षिणेनाज्यस्थालीं सस्रुवां सव्येन जुहूं होत्रे वेदं प्रदाय । प्रदक्षिणमावृत्य प्रत्यञ्चावाक्रमतो । दक्षिणेनाध्वर्युर्गार्हपत्यं परिक्रामत्युत्तरेण होता । तौ जघनेन गार्हपत्यं पश्चात्प्राञ्चावुपविशतो दक्षिण एवाध्वर्युरुत्तरो होताथाध्वर्युर्वेदमुपभृतं कृत्वा चतुर आज्यस्य गृहीत्वा आह सोमायेत्युपांश्वनुब्रूहीत्युच्चैराश्राव्याह सोममित्युपांशु यजेत्युच्चैर्वषट्कृते जुहोति । चतुर एवाज्यस्य गृहीत्वा आह त्वष्ट्र इत्युपांश्वनुब्रूहीत्युच्चैराश्राव्याह त्वष्टारमित्युपांशु यजेत्युच्चैर्वषट्कृते जुहोति । चतुर एवाज्यस्य[1] गृहीत्वा आह देवानां पत्नीभ्य इत्युपांश्वनुब्रूहीत्युच्चैराश्राव्याह देवानां पत्नीरित्युपांशु यजेत्युच्चैर्वषट्कृते परिश्रिते देवानां पत्नीर्जुहोत्यथ चतुर एवाज्यस्य[1] गृहीत्वा आहाग्नये गृहपतय इत्युपांश्वनुब्रूहीत्युच्चैराश्राव्याहाग्निं गृहपतिमित्युपांशु यजेत्युच्चैर्वषट्कृत उत्तरार्धपूर्वार्धे ऽतिहाय पूर्वा आहुतीर्जुहोत्यथाग्रेण होतारमुपातीत्य होतुर्दिरञ्जुवावनक्ति । जिह्वेण भक्षयित्वा । चतुर्हस्तेडां[2] संपादयत्याज्यस्यैव । समन्वारभेते अध्वर्युश्चैव पत्नी चोपहूतायामिडायामग्नीध आदधाति चतुरवत्तं । प्राश्नीतो । मार्जयेते[3] । अथ स्रुचि चतुर्गृहीतं गृहीत्वापसलैः पर्याहृत्यान्वाहार्यपचने प्रायश्चित्तं जुहोत्युलूखले मुसले

---

१ Thus BT Sāy., the other MSS. omit एव; Be throughout चतुराज्यस्य ।

२ Thus B Be JH Keś. Sāy. (pr. m.); चतुरवत्तं° TF; चतुर्वस्त्यं° Sāy. sec. m.

३ Corrected; मार्जयेतेथ Be JFHT; मार्जयतेथ B.

अथ शूर्पे आस्थिनेष दृषदि कृष्णाजिने यत्कपाले । अवप्रुषो विप्रुषः संयजामि विश्वे देवा हविरिदं जुषन्ताम् । यज्ञे या विप्रुषः सन्ति बह्वीरग्नौ ताः सर्वाः स्विष्टाः सुहुता जुहोमि स्वाहेत्यथापरं चतुर्गृहीतं गृहीत्वाऽऽहार्यपचन एवेध्मसंनहनान्यभ्याधाय फलीकरणानोप्य फलीकरणहोमं जुहोत्यग्नेऽदब्धायोऽशीततनो पाहि माद्य दिवः पाहि प्रसित्यै पाहि दुरिष्ट्यै पाहि दुरद्मन्यै पाहि दुश्चरितादविषं नः पितुं कृणु सुषदा योनिं स्वाहेत्यथैतेनैव यथेतमेत्य [वेदेर्यजमानं वाचयति वेदोऽसि वित्तिरसीत्यास्मादनुवाकस्य][1] होत्रे वेदं प्रदाय पत्नीं[2] विष्यतीमं विष्यामि वरुणस्य पाशं यमबध्नीत सविता सुकेतः । धातुश्च योनौ सुकृतस्य लोके स्योनं मे सह पत्या करोमीत्यथास्यै योक्त्रमञ्जलावाधायोदपात्रमानयति समायुषा सं प्रजया समग्ने वर्चसा पुनः । सं पत्नी पत्याहं गच्छे समात्मा तनुवा ममेत्यथ मुखं विमृष्टे यदप्सु ते सरस्वति गोष्वश्वेषु यन्मधु । तेन मे वाजिनीवति मुखमङ्ग्धि सरस्वतीत्यपो निनयत्यवभृथस्यैव रूपं कृत्वोत्तिष्ठतीति ब्राह्मणम् ।

॥ २० ॥

अथैनां तथैव[3] तिरः पवित्रमप आचामयति पयस्वतीरोष-

---

1 The words enclosed in brackets found only in BH; om. Bo JFT Sāy.

2 Sāyaṇa has पत्नी and defends this reading, but knows also the reading पत्नीं ।

3 om. J Bo; तथैवं B.

[illegible] पशुः । [illegible] मामिन्द्र बहुस्रुवेत्यथैनां[1] गार्हपत्ये समिधमाधायाग्ने व्रतपते व्रतमचारिषं तदशकं तन्मे ऽराधि स्वाहा वायो व्रतपत आदित्य व्रतपते व्रतानां व्रतपते व्रतमचारिषं तदशकं तन्मे ऽराधि स्वाहेत्यथ यथाप्रपन्नं निष्क्रामयत्यथ[2] प्राक्रेत्य ध्रुवामाप्याययत्याप्यायतां ध्रुवा घृतेन यज्ञंयज्ञं प्रति देवयद्भ्यः। सूर्याया ऊधो ऽदित्या उपस्थ उरुधारा पृथिवी यज्ञे अस्मिन्नित्यथाज्यस्थाल्याः स्रुवेणोपघातं प्रायश्चित्तानि जुहोत्याश्रावितमत्याश्रावितं वषट्कृतमत्यनूक्तं च यज्ञे। अतिरिक्तं कर्मणो यच्च हीनं यज्ञः पर्वाणि प्रतिरन्नेति कल्पयन्। स्वाहाकृताहुतिरेतु देवान्स्वाहेत्यथ यज्ञसमृद्धीर्जुहोतीष्टेभ्यः स्वाहा वषडनिष्टेभ्यः स्वाहा भेषजं दुरिष्ट्यै स्वाहा निष्कृत्यै स्वाहा दौराध्यै स्वाहा दैवीभ्यस्तनूभ्यः स्वाहा ऋद्ध्यै स्वाहा समृद्ध्यै स्वाहा सर्वसमृद्ध्यै स्वाहा भूः स्वाहा भुवः स्वाहा सुवः स्वाहा भूर्भुवः सुवः स्वाहेमं मे वरुण तत्त्वा यामि त्वं नो अग्ने स त्वं नो अग्ने त्वमग्ने अयास्ययासन्मनसा हितः। अयासन्हव्यमूहिषे ऽया नो धेहि भेषजꣳ स्वाहायाश्चाग्ने ऽस्यनभिशस्तीश्च सत्यमित्त्वमया असि। अयसा मनसा धृतो ऽयसा हव्यमूहिषे ऽया नो धेहि भेषजꣳ स्वाहा यदस्मिन् कर्मण्यन्तरगाम मन्त्रतः कर्मतो वा। अग्नयाहुत्या तच्छमयामि सर्वं तृप्यन्तु देवा आवृषन्तां घृतेन स्वाहा यदस्य कर्मणो ऽत्य-

---

१ TF insert तथैव.

२ निष्क्रामत्यथ Be Sāy.; क्रामत्यथ J.

रीरिषं यदा नूनमिषाकरम् । अग्निष्टत् स्विष्टकृद्विद्वान्सर्वꣳ स्विष्टꣳ सुहुतं करोतु मे । अग्नये स्विष्टकृते सुहुतहुत आहुतीनां कामानाꣳ समर्धयित्रे स्वाहा । प्रजापते न त्वदेतान्यन्यो विश्वा जातानि परि ता बभूव । यत्कामास्ते जुहुमस्तन्नो अस्तु वयꣳ स्याम पतयो रयीणाꣳ स्वाहेत्यथ बर्हिषो धाद्मनाꣳ संप्रलुष्य ध्रुवायाꣳ समनक्ति समङ्क्तां बर्हिर्हविषा घृतेन समादित्यैर्वसुभिः सं मरुद्भिः । समिन्द्रेण विश्वेभिर्देवेभिरङ्क्तामित्यथैनदाहवनीये ऽनुप्रहरति दिव्यं नभो गच्छतु यत्स्वाहेत्यथोपोत्थाय दक्षिणेन पदा वेदिमवक्रम्य¹ ध्रुवया समिष्टयजुर्जुहोति देवा गातुविदो गातुं वित्त्वा गातुमित मनसस्पत इमं नो देव देवेषु यज्ञꣳ स्वाहा वाचि स्वाहा वाते धाः स्वाहेत्युदूहति स्रुचं ' निनयति प्रणीता ' उपोत्थाय यजमानो दक्षिणेन पदा विष्णुक्रमान्क्रामते ' संतिष्ठत आमावास्यं वा² पौर्णमास्यं वा हविः ' ॥ २१ ॥ सप्तदशः ॥

इति प्रथमः प्रश्नः ॥

---

१ अतिक्रम्य Bo H, आक्रम्य T.

२ om. JB; वा om. both times Bo.

अथोपव्याहरणं। विज्ञायते क्रत्वादौ क्रतुकामं कामयीत[१] यज्ञाङ्गादौ यज्ञाङ्गकाममिति। प्राक्कूलान्दर्भान्संस्तीर्य तेषु प्राङ्मुखो यजमान उपविश्य जपति याः पुरस्तात्प्रस्रवन्त्युपरिष्टात्सर्वतश्च याः। ताभी रश्मिपवित्राभिः श्रद्धां यज्ञमारभे॥ देवा गातुविदो गातुं यज्ञाय विन्दत। मनसस्पतिना देवेन वाताद्यज्ञः प्रयुज्यतामिति[२] अद्य एधि[३] सत्येन त्वा क्रयामीत्याकूत्या वेदनं करोत्याकूत्यै त्वा कामाय त्वा समृधे त्वा पुरो दधे। अमृतत्वाय जीवसे॥ आकूतिमस्यावसे काममस्य समृध्यै। इन्द्रस्य युञ्जते धियः॥ आकूतिं देवीं मनसः पुरो दधे यज्ञस्य माता सुहवा मे अस्तु। यदिच्छामि मनसा सकामो विदेयमेनद्धृदये निविष्टमिति। मनसा चिः संकल्पयते चिरुक्तैः। सर्वकामो ऽग्नीनाधास्य इत्यग्न्याधेये। स्वर्गकामो दर्शपूर्णमासाभ्यां यक्ष्य इति दर्शपूर्णमासयोः। स्वर्गकामश्चातुर्मास्यैर्यक्ष्य इति चातुर्मास्येषु। स्वर्गकामः पशुना यक्ष्य इति पशुबन्धे। स्वर्गकामः सोमेन यक्ष्य इति सोमे। स्वर्गकामो ऽग्निं चेष्य इत्यग्निचये। ऽहीने ऽयने वा यथाकामो यत्कामो वा यजते। तन्म ऋध्यतां तन्मे समृध्यतां तन्मे संपद्यतां काम इत्यर्थलिंगां[४] प्रतिवचनं तत्त ऋध्यतां तत्ते समृध्यतां तत्ते संपद्यतां काम इत्यों तथेति प्रतिवचनम्। ॥ १ ॥

---

१ Thus Be JF Keś.; कामयेत BT; H corrupt.

२ After इति B has अज्ञामाज्ञयते.

३ Thus HBT; एधीति JF; इह्वि इति Be.

४ Thus BHT, अथ ऋलिंगां the other MSS.

अथर्त्विजो[१] देवयजनं याचते । ऽध्वर्यो देवयजनं मे देहीत्यध्वर्युमादित्यो देवो दैवो ऽध्वर्युः स ते देवयजनं ददात्विती तथेति प्रतिवचनं । ब्रह्मन्देवयजनं मे देहीति ब्रह्माणं । चन्द्रमा देवो दैवो ब्रह्मा स ते देवयजनं ददात्विती तथेति प्रतिवचनं । होतर्देवयजनं मे देहीति होतारमग्निर्देवो दैवो होता स ते देवयजनं ददात्विती तथेति प्रतिवचनमुद्गातर्देवयजनं मे देहीत्युद्गातारं । पर्जन्यो देवो दैव उद्गाता स ते देवयजनं ददात्विती तथेति प्रतिवचनꣳ । सदस्य देवयजनं मे देहीति सदस्यमाकाशो देवो दैवः सदस्यः स ते देवयजनं ददात्विती तथेति प्रतिवचनꣳ । होत्रका देवयजनं मे दत्तेति होत्रकानापो देव्यो दैव्या होत्राशꣳसिन्यस्तास्ते देवयजनं ददत्विती तथेति प्रतिवचनं । चमसाध्वर्यवो देवयजनं मे दत्तेति चमसाध्वर्यूꣳरश्मयो देवा दैवाश्चमसाध्वर्यवस्ते[२] देवयजनं ददत्विती तथेति प्रतिवचनमपि वा न देवयजनं याचत । आदित एव तीर्थे स्नात्वोदेत्याहतं वासः परिधाय । शुक्लो हैव शुचिः पूतो मेध्यो विपाप्मा ब्रह्मचारी सहकारिप्रत्यय आ चतुर्थात्कर्मणो ऽभिसमीक्षमाणो वेदकर्माणि प्रयोजयेत्प्रागपवर्गाण्युदगपवर्गाणि वा प्राङ्मुखः प्रदक्षिणं यज्ञोपवीती दैवानि कर्माणि करोति । दक्षिणामुखः प्रसव्यं प्राचीनावीती पित्र्याणि । तिष्ठन्नासीनः प्रह्वो वा यथान्यायं । छन्दोगब्राह्मणं यथा वै दक्षिणः पाणिरेवं

---

१ Thus HJT Be, अथ ऋत्विजो BJ.

२ Thus T, दैव्याश्च° the other MSS.

देवयजनं यथा सद्यस्तथा पितृयजनं यथा पितृयजनं तथा श्मशानकरणं यथा श्मशानकरणं तथाभिचरणीयेष्विष्टिपशुसोमेष्वादित एव[1] पुरोदकं देवयजनं यस्मादन्यत्पुरस्तात्समन्तिकं देवयजनं न विन्देयुरुत्तरतो देवयजनमाचमति-ष्मिनष्टि ॥ २ ॥ प्रथमः ॥

अथर्त्विजां वरणं विज्ञायते ब्राह्मणा[2] ऋत्विजो योनिगोत्रश्रुतवृत्तसंपन्ना[3] अविगुणाङ्गा[4] अश्विक्लिणिनो न परिव्याधिक्रान्ता नान्तगा नान्यजा नाननूचाना[5] श्यालेयवालेयपुत्रिकापुत्रपरक्षेत्रसहोढकानीनानुजावरद्विप्रवरान्परिहाप्याङ्गिरसो[6] ऽध्वर्युर्वासिष्ठो ब्रह्मा वैश्वामित्रो होतायास्य उद्गाता कौषीतकः सदस्यो ऽवशिष्टा[7] भृगवो ऽङ्गिरसो वा योनिर्वृत्तं विद्या च प्रमाणमित्येके तांस्त्वेहूणीताध्यापकाङ्गानेव वृणीताकुनखिनमध्वर्युमक्लिलासिनं ब्रह्माणमखण्डं[8] होतारमकाणमुद्गातारमशिपिविष्टं सदस्यमथ[9] प्रतिप्रस्थाता नेष्टोन्नेतेत्यध्वर्युपुरुषा ब्राह्मणाच्छंस्याग्नीध्रः पोतेति ब्रह्मणो मैत्रावरुणो ऽच्छावाको

१ आदित एव found only in Be F, but commented on by Bh

२ Thus H Be BF, ॰णान् the other MSS.

३ Thus Be BHF ; संपन्नं T ; संपन्नान् J.

४ Thus all except J which has ॰णांगान् ।

५ Thus H Be BT. नाननूचानान् J, नांनूचानां F.

६ Thus, or परिहाप्य Be HFJ, परिहप्य T, परिहाप्यं B.

७ Thus Venk. in his bhāṣya on the Karmānta ; the MSS. have वसिष्ठा or वसिष्ठा except F, which has वसि ।

८ Thus BT and J (sec. m.) ; खण्डं Be HFJ (pr. m.)

९ अथ om. BT Be.

ग्रावस्तुदिति होतुः । प्रस्तोता प्रतिहर्ता सुब्रह्मण्य इत्युद्गातुरभिगरो भुवगोपः सङ्ख्याव इति[1] सदस्यस्य । स्वप्रधाना[2] । स्वस्वप्रधाना[2] इत्येके[2] । दश वैकादश वा चमसाध्वर्यवो । ऽन्यद्दक्षिणाभिः परिक्रीता भवन्तीति विज्ञायते । तस्मादग्निहोत्रस्य यज्ञक्रतोरेक ऋत्विग्दर्शपूर्णमासयोश्चत्वार ऋत्विजो ऽध्वर्युर्ब्रह्मा होताग्नीध्र इति । चातुर्मास्येषु प्रतिप्रस्थाता पञ्चमः । पशुबन्धे मैत्रावरुणः षष्ठः । सर्वे सौम्ये ऽध्वरे । तान्कर्मणःकर्मणो वृणीतैकैकमुपसंगृह्य चोदयेदमावहमाध्वर्यवेण त्वा गच्छामि याजयतु मां भवानिति । ब्रह्मत्वेन हौत्रेणौद्गात्रेण सादस्येनेति । न सदस्यो विद्यत इत्येके । स्वेनस्वेन कर्मणा होत्रकान्[3] होत्रकानित्येके[3] । तत्पुरुषा होत्रकाश्चमसाध्वर्यवश्चाध्वर्युर्वा ऋत्विजां प्रथमो युज्यते तेन सोमो योक्तव्य इति । ॥ ३ ॥

आदित्यो देवो दैवो ऽध्वर्युः स मे ऽध्वर्युरध्वर्यो ऽध्वर्युं त्वा वृण इत्यध्वर्युमादित्यो देवो दैवो ऽध्वर्युः स ते ऽध्वर्युस्तेनानुमतः कर्मैवाहं करिष्यामीत्यों तथेति प्रतिवचनं । चन्द्रमा देवो दैवो ब्रह्मा स मे ब्रह्मा ब्रह्मन् ब्रह्माणं त्वा वृण इति ब्रह्माणं । चन्द्रमा देवो दैवो ब्रह्मा स ते ब्रह्मा तेनानुमतः कर्मैवाहं करिष्यामीत्यों तथेति प्रतिवचनमग्निर्देवो दैवो होता

१ सङ्ख्याव B Be JH, संश्रावयति T, सङ्ख्यावयति F, with स Bh.

२ Thus Bo, स्वप्रधानाः स्वप्रधाना इत्येके J ; स्वप्रधान स्वस्वप्रधान इत्येके B ; स्वधान स्वस्वप्रधानाइत्येके F ; स्वप्रधाना इत्येके H ; स्वस्वप्रधाना इत्येके T.

३ Thus B ; होत्रकाश्च होत्रका इत्येके F ; होत्रकान्होत्रकानित्येके JHF ; Bo om न होत्रकान् ।

स मे होता होतर्होतारं त्वा वृण इति होतारमग्निर्देवो दैवो होता स ते होता तेनानुमतः कर्मैवाहं करिष्यामीत्योँ तथेति प्रतिवचनं । पर्जन्यो देवो दैव उद्गाता स म उद्गातोद्गातरुद्गातारं त्वा वृण इत्युद्गातारं । पर्जन्यो देवो दैव उद्गाता स त उद्गाता तेनानुमतः कर्मैवाहं करिष्यामीत्योँ तथेति प्रतिवचनमाकाशो देवो दैवो सदस्यः स मे सदस्यः सदस्य सदस्यं त्वा वृण इति सदस्यमाकाशो दैवो देवः सदस्यः स ते सदस्यस्तेनानुमतः कर्मैवाहं करिष्यामीत्योँ तथेति प्रतिवचनमापो देव्यो दैव्या होत्राशंसिन्यस्ता मे होत्राशंसिन्यो होत्रका होत्रकान्त्वा वृण इति होत्रकानापो देव्यो दैव्या होत्राशंसिन्यस्तास्ते होत्राशंसिन्यस्ताभिरनुमताः कर्मैव वयं करिष्याम इत्योँ तथेति प्रतिवचनꣳ । रश्मयो देवा दैवाश्चमसाध्वर्यवस्ते मे चमसाध्वर्यवश्चमसाध्वर्यवश्चमसाध्वर्यून्त्वा वृण इति चमसाध्वर्यूꣳरश्मयो देवा दैवाश्चमसाध्वर्यवस्ते ते चमसाध्वर्यवस्तैरनुमताः कर्मैव वयं करिष्याम इत्योँ तथेति प्रतिवचनं । वृतोऽवृतो जपति महन्मे ऽवोचो यशो मे ऽवोचो भगो मे ऽवोचो भर्गो मे ऽवोचस्तपो मे ऽवोच स्तोमं मे ऽवोचः क्लृप्तिं मे ऽवोचो भुक्तिं मे ऽवोचो, विश्वं मे ऽवोचः सर्वं मे ऽवोचः सर्वं मे कल्याणमवोचस्तन्मावतु[1] तन्माविशतु तन्मा जिन्वतु तेन भुक्षिषीय देवो देवमेतु[2] सोमः सोममेत्वित्योँ तथेति प्रतिवचनम् ॥ ४ ॥

---

1 Thus only T, the other MSS.: तन्माभवतु ।

2 Thus only F, the other MSS. have here and further on एति instead of एतु, TB omit the whole passage; cp. Pañc. Br. I. 1. 2.

[१]सिंहे मे मन्युर्व्याघ्रे मेऽन्तरामयो' वृके मे क्षुद्बस्ते मे घर्मिधिन्वनि मे पिपासा' राजन्दहे मेऽशनायाश्वाणि मे तन्द्रिर्गर्दभे मेऽमः[२] [illegible] अक्के[३] मे क्षौरन्यत्ये मे वेपथुः' कूर्मे मेऽङ्गरोगो' वस्ते मेऽपवर्यांग्निये मे मृत्युर्व्याहय्ये मे पाप्मा' सपत्ने मे निर्ऋतिर्दुष्कीर्तौ मे बुद्धिः' परस्वति मेऽसम्बुद्धिः' खड्गे म आर्तिर्गवये म आन्ध्यं' गौरे मे बाधिर्यम्हये मे शोको' गोधायां मे खेदो[४]' जरायां मे हिमः' कृष्णशकुनौ मे भीरुता' कशे मे पापो गन्ध' उलूके मे भयः[५]' कोके म ईर्ष्या' मर्कटे मे दुर्बुद्धिः' कुकले मे मन्युर्वातले मे प्रयोाह्णे[६] मे तृष्णा'र्ये मे श्रमो' ऽव्यां म आर्ध्यं' कोशे मे गन्धः' कुमार्यां मेऽलङ्कारः' सूकरे मे क्रदथुः[७]' पृदाकुनि[८]

---

१ The construction of the text of this khaṇḍa is extremely difficult. I compared also the printed Prayogamālā of Veṅkaṭeśvara (Vol. II, fol. 36), the MS. I. O. 288, fol. 12, a very old MS., corrected, and the Gṛhyaprayoga according to the MS. of Burnell's collection The MSS. have, of course, nowhere the avagraha.

२ Thus only B and Pray. Mālā, मेरिमः the other MSS.

३ Thus Be, अम्बके IO, अम्बके H, मध्यके FT, मज्वके J, अंयके B, शंबुके Pray. M.

४ Thus Be, the other MSS. खेदो।

५ Thus all except T which has अयमः।

६ प्रयो॰ TB, IO, प्रोध्यो F, प्रवो Be, प्रवो H, प्रभो J. Perhaps ऽप्रभा is to be read?

७ Thus H; कदथुः IO, कंदथुः Pray. M.; क्रदथुः the other MSS.

८ Thus all except Pray. M.: प्रदाकुनि. Probably पृदाकुनि is to be read.

मे स्वप्नो । ऽजगरे मे दुःस्वप्नो । विद्युति मे स्मयश्रो[1] । लोभायां मे क्लेदः । ग्रजभे[2] मे पाप्मालक्ष्मी । स्त्रीषु मे ऽनृतमंजासु मे कर्कश्रो । व्रात्ये म ईत्या । शूद्रे मे स्तेयं । वश्य मं ऽकामंहत्यं[3] । राजन्यबन्धुनि मे ऽज्ञानं । नैषादे मे ब्रह्महत्या । कुलिङ्गे मे चवपुत्सले[4] मे विलाप । उद्रिणि मे वमतिः[5] । किंपुरुषे मे रोदो । द्वीपिनि मे मिष्टपर्द्वस्तिनि मे किलासः । शुनि मे दुरिमङ् । स्वावन्येषु[6] मे स्वेच्छो । विदेहेषु मे ग्रौपथो[7] । महावर्षेषु मे स्लौमूंजवत्सु मे तप्ना । दुन्दुभौ मे कासिके । स्वाकुषु[8] मे पित्तं । कलिङ्गेषु मे ऽमेध्यमंश्वतर्था मे ऽप्रजस्ता । पुंश्चल्यां मे दुश्चरितमाखुनि मे दन्तरोगो । मक्षिकायां मे स्वल्कशः[9] । शुके मे हरिमा । मयूरे मे जल्प्या । श्वे मे जरा । षाषे मे पापवादो । ऽप्सु मे श्रमो । ब्रह्मोज्झे मे किल्बिषमपेहि पाप्मन्पुनरपनाशितो भवा नः पाप्मन्सुकृतस्य लोके पाप्मन्धेह्यविहृतो[10]

१ Thus Bo BHT, स्मयश्रो F, स्मयश्रो J, स्मयश्रो Pray. M.

२ Thus BJT Pray. M., Prayoga Burnell; ग्रभे H, ग्रदभे Be F, IO.

३ Thus (without avagraha) Be BHJT; कर्मंहत्यं F, Pray. M.

४ Thus Be BJHT, IO, Pray.; उलुले F; कुलले Pray. M.

५ वमतिः Be BHFT, IO, Pray; वमतिः J, Pray M. Is the word चवमतिः or a subst. connected with वमिति ?

६ Thus Bo BHFT, Pray., Pray. M.; स्वाव° J, IO.

७ Thus Be JT; ग्रौयथो F, ग्रौपथुर् B, H uncertain, ग्रिपथुः Pray., गपथो IO. चपथो Pray. M.

८ Thus BT Pray., the other MSS. कासिके° ।

९ Thus Bo BJHF, स्वल्कशः T, स्वल्कुशः Pray. M.

१० Without the least doubt the tradition of these verses according to the Baudhāyanins is corrupt. A comparison with Ath. Saṃh VI. 26 proves that we ought to read चवङ्कुमान् (comp. वः) instead of चविङ्कुनो and अवाषि instead of अषानि ।

यो नः पाप्मन्न जहाति तमु त्वा जहिमो वयमन्यत्रास्मन्नि-
विशताꣳ[1] यदसावो अमर्त्यो यो नो द्वेष्टि स रिष्यतु यमु
द्विष्मस्तमु जहीत्यथाप उपस्पृशति सुमित्रा न आप
ओषधयः सन्त्विति तां दिशमेता अप उत्सिञ्चति[2] यस्यामस्य
दिशि द्वेष्यो भवति दुर्मित्रास्तस्मै भूयासुर्यो ऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं
द्विष्म इत्यथाप उपस्पृश्य यथेतं प्रतिप्रयन्ति ॥ ५ ॥ द्वितीयः ॥

अथेदमन्वाधेयं तस्य कः कर्मण उपक्रमो भवतीत्युक्ता-
न्यृतुनक्षत्राण्युक्तमात्मनः पुरश्चरणं कथमस्यानुपूर्व्यं[3] भवति
स्नानपवनमन्त्राचमनमन्त्रप्रोक्षणपुण्याहवाचनानि अङ्गुलमाल्यया-
कृत्या वेदनं कृत्वोपव्याहृत्यर्त्विजो[4] वृत्वार्हयित्वा देवयजनं
याचित्वा देवयजनमादाय स्फ्यमादायान्तरेण वेद्युत्करावुद्द्रम्य
प्रपद्य जघनेन गार्हपत्यं तिष्ठन्प्राचीनꣳ[5] स्फ्येन गार्हपत्यस्याय-
तनमुद्धन्त्युद्धन्यमानमस्या अमेध्यमप पाप्मानं यजमानस्य हन्तु।
शिवा नः सन्तु प्रदिशश्चतस्रः शं नो माता पृथिवी तोकसा-
तेत्यथैनदद्भिरवोक्षति शं नो देवीरभिष्टय आपो भवन्तु
पीतये। शं योरभिस्रवन्तु न इत्येवमेवान्वाहार्यपचनस्यायतन-
मुद्धन्त्येवमेवाहवनीयस्यैवमितरयोर्यदि करिष्यन्भवत्यथान्तरेण

१ Thus Bo HF. 10; the other MSS. °त्रास्मिन्नि° or °त्रास्मिन्नि°।

२ Thus only B Bo and partially T, cp. Pray M loc. cit. the other MSS. have this passage as infra IV. 7, 8 f.

३ Thus all except H, which has पूर्वं।

४ Thus BTJ, कृत्वार्त्विजो F, कृत्व ऋत्विजो Bo H

५ Thus BT, the other MSS. प्राचीꣳ।

यद्राज्यं पयो वानस्पत्यश्वा इति । गौरेवाम्नायमाम्नातांश्च-क्षमा[१] अम्बरीषं वोत्तपनीयं वाभिप्रजन्त्यपि वौपासनमेक-भिप्रजन्त्यर्धमौपासनं कुर्वन्ति सर्वं वा । प्राच्यौदगिकमौपा-सनं कुर्वन्ति । सो ऽत्र वैव हि ह्यत इति । समानं कर्मा संभारनिर्वपनादथ तृतीयस्य संभाराणां द्वेधा विभज्य सभ्याव-सथ्ययोराहवनीये वा सभ्यावसथ्ययोः संकल्पः । समानं कर्मा समिदाधानात्पर्यवपश्च नानावृक्षीयाः समिधो ऽभ्यादधाति । कथमत्रानुपूर्व्यं भवत्यश्वत्थस्योदुम्बरस्य पर्णस्य शमी च विकङ्कत-स्येत्येतदत्रानुपूर्व्यं भवति । कथमु खल्वैन्द्राग्नादित्ययोरन्त इत्यै-न्द्राग्नादित्ययोरन्त[२] उदवसपदिकस्य सृजेत्ततो ऽन्यं द्वयसोमर्थ-मुद्धरेदिति । तन्त्रसमास[३] एवैतदुपपद्यते नान्यत्र प्रणीतस्याग्ने-र्लौकिकत्वादस्मिन्होत्रा ऽत इतस्य [४]स्वात्मो ऽग्निः । कर्मान्तं[५] तस्य धारणमित्यपवृत्ते कर्मणि लौकिकः संपद्यते । प्रसिद्धानि तनू-हवींषि । प्रसिद्धा अन्वाधेयदक्षिणा ददाति । तास्वेवाधिग-च्छेदासाङ्गस्येतावन्ति मन्यान्यौदनान्येतावतो दद्यात्तेनो हैवैतं

---

१ Thus HTJ; गौरेव धामाम्नात् B; गौरेवांशसमाम्नात् F; गौरेवांशसमा-साम्नात् Be.

२ Thus only T; Be ॰योरंत्य (the first time); J कथमपैन्द्राग्ना etc. as T; B om. इत्यै॰न्त; H incomplete here; F इतींद्रा॰ instead of इत्यैन्द्रा॰ ।

३ संच or सन्न Be BTJ; सच HF.

४ Thus HB Be; स्वात् om. T.

५ चग्निकर्मा॰ FT.

काममवाप्नोतीत्येकां गां दक्षिणां दद्यादिति पैङ्ग्यायनि-ब्राह्मणं भवति । न ह्येवानाहिताग्निः कामिंश्नुते[1] च देवानां वा एषो ऽन्यतमो य आहिताग्निरित्यथ यद्दक्षिणाग्निमुद्धरति सहस्रं तेन कामदुघो ऽवरुन्द्धे । ऽथ यदग्निहोत्रं जुहोति सहस्रं तेनेत्यपरिमितमेवेदमुक्तं भवति[2] । ॥ ७ ॥ तृतीयः ॥

अथाग्न्याधेयस्योपवसथ इत्युपकल्पयते गां माऽऽसनामन्तं वाससी चतुर उदकुम्भाऽऽश्चतुरौदुम्बराञ्छकलानौदुम्बरीं[3] दर्वीमेकां वपाश्रपणीमविशाखामौदुम्बरीमेव सर्वानेवान्यान्स्वाकोपाकात्पे-त्ययज्ञिकान्संभारानेरकोपबर्हणे[4] आञ्जनाभ्यञ्जने आज्यं दध-सुपिंष्ट स्फ्यं सूपमिति । दक्षिणत एतत्परिश्रितं भवति । तस्यैतस्मिन्परिश्रिते प्राग्वात्मत्स्य केशान्तं करोति तूष्णीं चौपि दर्भपुञ्जीलान्युपनियत्य वपति वपे[5] प्रवपे[6] देवेन सविता प्रसूतो ब्रह्मणा संश्रितो ऽहं यानि म इत ऊर्ध्वं लोमानि तानि मे स्वस्तये सन्त्वित्यथैनमुपकेशमश्नु° °निकृन्तनमसुदक-

---

१ The words नले॰ ... श्नात् are omitted by BT.

२ Be HFJ repeat the last clause: अपरि॰ ... भवति; BT om. अपरिमितं।

३ Thus Be H; ॰बराञ्छकलान् T; ॰बरांश्छकलान् BJ, ॰बराञ्शकलान् F.

४ स्वाकोपाकात् corrected acc. to Bh.; MSS. ॰कान्।

५ Thus T, वपेत् the other MSS., also Keś.

६ Thus F, प्रवपेत् the other MSS. except H, which omits the syllable पे. The yajus seems to begin with वपे।

७ Thus only Be, निकृत्त the other MSS.

पात्राण्याहरति[1] मधुपात्रं क्षीरपात्रमुदकपात्रं यद्वा भवत्यन्न-प्राशनेभ्यो दद्यादन्यदनुपनिषद्यैतद्वः पितरः पितामहाः प्रपितामहाः पानमित्यथैकैकेनोदकुम्भेन मार्जयति तूष्णीं । तद्यथाप्यर्थमुपविशन्ति चत्वारः पितापुत्राः । पिता पुरस्ताज्ज्येष्ठो दक्षिणतोऽनुजः पश्चात्कनिष्ठ[2] उत्तरतो । द्वादशाचाप्पिता प्रविशन्ति । तद्विजयते । द्वादश ज्येष्ठोऽविजयते । द्वादशानुजोऽविजयते । ऽथ ये ऽतिशिष्यन्ते तान्कनीयांसमुपसमूहन्त्यथ[3] यदि द्वौ भवतो द्विरायामः पितायथैको जाया तृतीयाथ यदि नैव भवन्त्युभौ द्विरायामौ जायापती । एष एव त्रिषु न्यायः । एष एव[4] द्वयोः । कृतं कृतमित्येव[5] व्यपगच्छन्ति । धूता गौरित्युक्तोत्तिष्ठन्त्यथैभ्यो बर्हिरादाय गामुपाकरोति पितृभ्यस्त्वा पितामहेभ्यस्त्वा . प्रपितामहेभ्यस्त्वा जुष्टामुपाकरोमीति । तूष्णीमित्येके । ऽथैनामद्भिः प्रोक्षति पितृभ्यस्त्वा पितामहेभ्यस्त्वा प्रपितामहेभ्यस्त्वा जुष्टां प्रोक्षामीति । तूष्णीमित्येके । तामपैव प्रतीचीमग्निरश्मौ[6] दक्षिणापदीं संज्ञपयन्ति । तस्यै संज्ञप्तायाः अद्भिरभिषेकं प्राणानाप्यायन्ति तूष्णीं । तूष्णीं वपामुत्खिद्य हृदयमुद्धरति प्रज्ञा-

१ Thus BF and Keś. sec. m.; चाचारयति Be HJ, Keś. pr. m.; चाचारायति T.

२ Thus B Be J and Keś.; कनिष्ठ H; कनीयान् the other MSS.

३ Thus TBJ, the other MSS. more or less corrupt.

४ एव only in B Be H Bh. ५ एव B Be HF, एवं TJ.

६ Thus all the MSS.

तानि यावद्गानानि प्रज्ञातौ च मतस्नू[1] तान्येतेष्वेव शूलेषूपनिष्क्यैतस्मिन्नेवाग्नौ[2] श्रपयन्ति। शृतायां वपायां पञ्च स्रुवाहुतीर्जुहोति ॥ ९ ॥

याः प्राचीः संभवन्त्याप उत्तरतश्च याः। अद्भिर्विश्वस्य भुवनस्य धर्त्रीभिरन्तरन्यं पितुर्दधे स्वधा नमः स्वाहा ॥ अन्तर्दधे पर्वतैरन्तर्मह्या पृथिव्या। दिवा दिग्भिरनन्ताभिरूतिभिरन्तरन्यं पितामहाद्दधे स्वधा नमः स्वाहा ॥ अन्तर्दध ऋतुभिः सर्वैरहोरात्रैः ससन्धिकैः। अर्धमासैश्च मासैश्चान्तरन्यं प्रपितामहाद्दधे स्वधा नमः स्वाहा ॥ यन्मे माता प्रलुलोभ चरत्यननुव्रता। तन्मे रेतः पिता वृङ्क्तामाभुरन्योऽपपद्यताꣳ स्वधा नमः स्वाहा ॥ यदः क्रव्यादङ्गमदहल्लोकाननयन्प्रणयञ्जातवेदाः। तद्वो ऽहं पुनरावेशयाम्यरिष्टाः सर्वैरङ्गैः संभवत पितरः स्वधा नमः स्वाहेति। त्रेधा वपां विच्छिद्यौदुम्बर्या दर्व्या जुहोति सोमाय पितृमते शुष्मिणे जुष्टो हविः। वाजिन्निदं जुषस्व नः स्वगा हव्यं देवेभ्यः पितृभ्यः स्वधा नमः स्वाहा ॥ अग्निरस्मत्पूतये यमं पितृमन्तमाह्वे। वैवस्वते दमन्तु नः स्वगा हव्यं देवेभ्यः पितृभ्यः स्वधा नमः स्वाहा ॥ यदग्ने कव्यवाहन पितॄन्यक्ष्यृतावृधः। प्र देवेभ्यो वहा[3] हव्यं पितृभ्यश्च स्वगा हव्यं देवेभ्यः पितृभ्यः स्वधा नमः स्वाहेति।

१ Thus all the MSS.

२ Thus only TJ, the other MSS. corrupt; comp. Baudh. gṛhs. I. 1.

३ वह BF.

तूष्णीं दर्वीमभ्याधाय पिण्डानामावृतैतान्यवदानानि ददाति षड्यमेवात्रे ऽथ सव्यं मतजुमथ दक्षिणमेतत्ते ततासौ ये च त्वामनु यांश्च त्वमत्रान्वस्येषा[1] ते तत स्वधाक्षितिर्यावती पृथिवी तावती ते मात्रा तावतीं त एतां मात्रां भूतां ददामि पृथिव्या क्षितमसि तताय मा क्षेष्ठा इति । द्वितीयं ददात्येतत्ते पितामहासौ ये च त्वामनु यांश्च त्वमत्रान्वस्येषा ते पितामह स्वधाक्षितिर्यावदन्तरिक्षं तावती ते मात्रा तावतीं त एतां मात्रां भूतां ददाम्यन्तरिक्षेण क्षितमसि पितामहाय मा क्षेष्ठा इति । तृतीयं ददात्येतत्ते प्रपितामहासौ ये च त्वामनु यांश्च त्वमत्रान्वस्येषा ते प्रपितामह स्वधाक्षितिर्यावती द्यौस्तावती ते मात्रा तावतीं त एतां मात्रां भूतां ददामि दिवा क्षितमसि प्रपितामहाय मा क्षेष्ठा इत्यत्र पितरो यथाभागं मन्दध्वमित्युक्त्वा चैकेनोदकुम्भेन मार्जयति तूष्णीमर्थेभ्यो गामुपपरेत्य लोहितमुपप्रवर्तयति यानि रक्षांस्यसृग्भागानि ये चापि पितरो हरन्त्वां विहरन्त्वां तृप्यन्तु रुधिरस्य ते ॥ ये नः पतिता गर्भा असृग्भाज उपासते । तेभ्यः स्वजा स्वधा नमस्तृप्यन्तु मदन्तु च ॥ य आमा ये च[2] पक्वा ये च दुष्टाः पतन्ति नः । तेभ्यः स्वजा स्वधा नमस्तृप्यन्तु मदन्तु च ॥ ये कुमारा या स्त्रियो

१ Here and in the corresponding passages further on the MSS. have ०न्वक्षेषा instead of ०न्वस्येषा ।

२ om. BF and two MSS. of the gṛhya-sutra.

ये ऽविज्ञाताः पतन्ति वः। तेभ्यः स्वधा स्वधा नमस्तु स्वस्त्यस्तु मदन्तु येत्यागतायान्नं ददात्यर्घ्याभ्यञ्जनं ददात्यथ यथाऽर्हमि ददात्यथ पङ्क्तिर्नमस्कारैर्विपर्यासमुपतिष्ठते ऽथ वीरं याचते ऽथैनानुत्थाप्य प्रवाह्य तिसृभिर्मन आह्वयते मनो न्वाहुवामह आ न एतु मनः पुनः पुनर्नः पितरो मन इत्यथैतदहतं वास एवंविदे ब्राह्मणाय दत्त्वान्यदमनीयं[1] वासः परिधाय दक्षिणोपपरेत्याग्निमार्जयते ॥ १० ॥

यासु गन्धा रसा वर्णा बलं च निहिते[2] शुभे। ता न आपः शिवाः सन्तु दुष्कृतं प्रवहन्तु मे ॥ या ऊर्जमभिषिञ्चन्ति देवप्रेषिता महीम्। ता न आपः शिवाः सन्तु दुष्कृतं प्रवहन्तु मे ॥ यासां निष्क्रमणे सर्वमिदं जायते जगत्। ता न आपः शिवाः सन्तु दुष्कृतं प्रवहन्तु मे ॥ याभिरिमे त्रयो लोकास्तेजसा यशसाऽऽवृताः। ता न आपः शिवाः सन्तु दुष्कृतं प्रवहन्तु मे ॥ याः प्राचीर्या दक्षिणा याः प्रतीचीर्या उदीचीर्या ऊर्ध्वा रेवतीर्मधुमतीरापः स्रवन्ति शुक्राः। ता न आपः शिवाः सन्तु दुष्कृतं प्रवहन्तु न इत्यथैतदमनीयं वासो निमुच्यान्यत्परिधाय प्राजापत्ययर्चाग्निमिद्धेति प्रजापते न त्वदेतान्यन्य इत्यथोल्मुकमपिसृजत्यभहतो[3] हविषो जातवेदा

१ Thus H Bo J; अमनीयं the other MSS.

२ Thus Bo HTF; निचिचिते B; निचिवेषु I.

३ Thus HBTJ Be; F reads with Ap. Hir. Bhār. the mantra with औ।

अवाङ्मुख्यानि सुरभीणि कृत्वा । प्रादाः[1] पितृभ्यः स्वधया ते अक्षन्प्रजानन्नग्ने पुनरप्येहि देवानित्यथैतान्यवदानानि ब्राह्मणेभ्यो ददाति हृदयमेवाग्रे ऽथ सव्यं सक्थ्नमथ दक्षिणं यथाङ्गमङ्गं कुरुते । गामेतामङ्ग्यग्नः कृत्वा ब्राह्मणेभ्यो वरं[2] ददाति । स[3] ये ह के चैतस्यै मांसं लभन्ते सर्वे ह वा अस्यै ते गोभाजश्चो भवन्त्यामात्ये[4] जयानभ्यातानान्राष्ट्रभृत इति कृत्वामात्यहोमा-ञ्जुहोत्येष ह वा उपवसथ । उप ह्यस्मिन्देवा वसन्ति प्रात-र्यावाणो वामं वस्वित्येतद्ध वै देवानां वामं वसु यदाग्नेयो ऽष्टाकपाल । उप हैनं वामं वसु गच्छति यस्य ह वा एता-मेवंविदाग्नीं कल्पयते[5] । सर्वं पाप्मानं तरति । तरति ब्रह्म-हत्यामप पुनर्मृत्युं जयतीति होवाच प्रजापतिस्तानि ह वा एतानि कूष्माण्डानीत्याचक्षते काजवानीति[6] वामात्यहोमा इति वातीमोक्षा[7] इति वा । स यत्किं चास्मिँल्लोके पापं

१ प्रादात् Be only २ om. Be H.

३ Thus T only : F ददाति स ये के चैतस्यै; B Be H · ददात्यथैतस्यैके-चैतस्यै ; J ददातिमेवचकेचैतस्यै ; Bh. reads *with* स ।

४ Thus T ; B . गोभाजश्चो भवंसमात्ये ; FH : गोभागश्चोभव (or वं ; त्वमात्ये ; J : गोभाजांतश्चिश्चेवाश्चोभवत्याजश्चोमात्य ; Be presents the same reading as T, but चमात्ये instead of चामात्ये ।

५ Thus B Be TH, the other MSS कल्पयति ।

६ Uncertain The above given is the reading of T ; काजपानीति J , काजपानिति F , काजयानीति HB Be : probably Maitr S. II. I. 4 काजर्व is to be compared.

७ Thus TJF . वातिमोक्षा B Be H

कर्म करोति सर्वमात्मस्मान्निर्मुच्यामृतः स्वर्गं लोकमेतीति होवाच प्रजापतिः ॥ ११ ॥ चतुर्थः ॥

अग्नीनाधास्यमानो भवति स उपकल्पयत ऊषांश्च सिकतांश्चाखूत्करं च वल्मीकवपां च सूदं च वराहविहतं च पुष्करपर्णं च शर्कराश्चेत्यष्टौ पार्थिवा। अथ वानस्पत्या अश्वत्थस्योदुम्बरस्य पर्णाश्च शमी च विकङ्कतस्याशनिहतश्च शमीगर्भावरणी[1] मुञ्जकुलायं चित्रियस्याश्वत्थस्य तिस्रः समिध आर्द्राः सपलाशाः सशाखाः प्रादेशमात्रीरप्रतिशुष्काग्राः षड्ढिरण्यशकलाꣳस्त्रीन्सौवर्णाꣳस्त्रीन्राजतानश्वं पूर्ववाहꣳ रथचक्रं ब्राह्मौदनिकाग्नेरिन्धनꣳ सर्वौषधꣳ रोहितं चर्मानडुहं सर्वाणि यज्ञपात्राणीत्यथास्मा[2] अरणी आहरति यो अश्वत्थः शमीगर्भ आरुरोह त्वे सचा। तं ते हरामि ब्रह्मणा यज्ञियैः केतुभिः सहेत्यथातो नक्षत्राणामेव मीमाꣳसा। कृत्तिकास्वग्निमादधीत। रोहिण्यामग्निमादधीत। पुनर्वस्वोरग्निमादधीत। पूर्वयोः फल्गुन्योरुत्तरयोः फल्गुन्योश्चित्रायामित्यथात ऋतूनामेव मीमाꣳसा। वसन्ते ब्राह्मणोऽग्निमादधीत। ग्रीष्मे राजन्यः। शरदि वैश्यो। वर्षासु रथकार इत्यथो खलु यदैवैनꣳ[3] श्रद्धोपनमेदथादधीत। सैवास्यर्द्धिरिति। तदेतदा-

---

1 Thus B Bo HF; शमी° TJ.

2 इति om. JF (H is defect here).

3 Thus BT Ke; यदेवैनꣳ JHF Be, but cp. Sāyaṇa on T. Br. I. 1. 2. 8 (page 13 of the commentary).

तैष्यातिवेलं वा अनुद्रापुनर्वस्वोः[1] वै ब्राह्मणं भवति यो रोहिण्यामग्निमाधत्त[2] ऋध्नोत्येव सर्वान्रोहान्रोहतीति । या वा वैशाख्याः पौर्णमास्या उपरिष्टादमावास्या भवति या वा संवत्सरस्य रोहिण्या संपद्यते तस्यामादधीतेत्यथास्यैतत्पुरस्तादेव जुष्टे देवयजने ऽगारं वा विमितं वा कारितं भवति । तस्य द्वे द्वारौ कुर्वन्ति प्राचीं च दक्षिणां च । मध्ये गार्हपत्यस्याय-तनं कुर्वन्ति । पुरस्ताद्द्वारस्य विक्रमेष्वा[3]हवनीयस्यापि वा चतुर्निमिते । दक्षिणतो विपुवत्यन्वाहार्यपचनस्यापि वा यथा द्वौ भागौ प्राक् स्यातामेकः पश्चादित्येवं । अथोद्धत्यावोक्ष्य केशश्मश्रु वपते । नखानि निकृन्तते । एवं पत्नी केशवर्जमुभौ मानुषेणालंकारेणालंकृतौ भवतो ऽहतवाससावथाभ्यामतो-पायनीयं पाचयति[4] । तस्याश्नितौ भवतः सर्पिर्मिश्रस्य पयोमिश्रस्य । ॥ १२ ॥

अथाधिवृक्षसूर्ये याचति सर्वौषधमाज्यस्थालीं सस्रुवां स्रुवं बर्हिर्नामो दीप्याङ्ककलामित्येतत्समादाय संप्रच्छन्ना अग्नेरीपं वोत्तपनीयं वाभिप्रव्रजन्ति । तस्मिन्दीप्याङ्ककलान्सं-प्रकीर्य बर्हिषा परिस्तीर्याज्यं विलाप्योत्पूयाञ्जलिनोपस्तौ-

१ Thus J (omitting स्नातु) and H : T: चार्तेष्वातिवेलं नाम्नायुक्तस्याय; B Be F : ०तिवेलं (or चार्ये?) नवायुक्तस्यादय ।

२ Thus HJT; चादधीत the other MSS.

३ Thus BIT (the last विक्रामे०) ; विक्रमे० FH Be.

४ Thus Be HJ, वाचयति T (grantha!) and F; याचयति B.

र्नाभिघारितं सर्वौषधं जुहोत्यग्नये सर्वौषधाय पुष्टिप्रजननाय स्वाहेत्यथ अयाश्चाग्नेऽस्यनभिशस्तीश्च इति प्रायश्चित्तहोमाञ्जुहोत्यथ स्रुचि चतुर्गृहीतं गृहीत्वा प्राजापत्यां जुहोति प्रजापते न त्वदेतान्यन्य इत्यथापरं चतुर्गृहीतं गृहीत्वाग्नये जुहोत्यग्निरेषामयमस्त्वदन्यदानि प्रथमो जातवेदाः। चक्षुः सूर्यस्य पुरुधा च रश्मीननु द्यावापृथिवी आततान स्वाहेत्यथैतानन्वारभ्यते वा सराये वा यजमानो गृह्णाम्यायुषे वो गृह्णामि तेजसे वो गृह्णामि तपसे वो गृह्णामि[1] वीर्याय वो गृह्णामि ब्रह्मवर्चसाय वो गृह्णामीत्यथैनानादायोपोत्तिष्ठत्यायुर्मामाविशतु भूतिर्मामाविशतु ब्रह्मवर्चसं मामाविशत्विति। तानध्वर्यवे संप्रदायोदायन्नन्वारब्धे यजमाने। एतेनैव यथेतमेत्योत्तरेणागारं परीत्य[2] पूर्वया द्वारा प्रपाद्य गार्हपत्यस्यायतने न्युप्योपसमादधाति। परिस्तृणाति। दक्षिणत उपविशतो ब्रह्मा च यजमानश्चाथैतद्धोत्रीयं चर्मानडुहं अथनेनाग्निं प्राचीनग्रीवमुत्तरलोमोपस्तृणाति। तस्य मध्यमः काले चतुरः पात्रान्व्रीहीन्निर्वपति[3] ब्रह्मणे जुष्टं निर्वपामीति वा तूष्णीं वाथ निदधानमभिमृशत्याकूत्यै त्वा कामाय त्वा समृधे[4] त्वेत्यथैतान्व्रीहीञ्छूर्पे समुप्याग्निरभ्युक्ष्य चर्मोदूहत्यथैतमभिवेष[5]

१ Before वीर्याय B ins.: चक्षुषे वो गृह्णामि। २ प्रतीत्य B Bc.

३ T and Ke's, perhaps rightly, व्रीहीन् i.s. of व्रीहीन्।

४ Thus all except T, which has समृद्ध्यै, but cp. T. Br. II. 5. 3. 2.

५ चतुर्धा B.

चर्मण्युलूखलमुसले निधायावहन्त्यथैतेनैव पात्रेण चतुर उदपात्रानानयति यदि दीक्षिता स्वामी भवति । बहु वा अदीक्षिता पञ्च वा भूयसो वा । स समोदकः संपद्यते । ॥१३॥

तं य एव कश्च[1] कुशलः परीन्धेन[2] श्रपयित्वाभिघार्योद्वासमुद्वासयत्यथैनमायतिगव[3] ऋत्विग्भ्यः प्राङुपसंगच्छन्त एतमेत ऋत्विजो[4] ऽथैतां पात्रीं निर्णिज्योपस्तीर्य तस्यामेनमसंभिन्दन्निवोद्धरति । सर्पिरासेचनं कृत्वा प्रभूतमाज्यमानीयाथैतस्यैवौदनस्योपघातं[5] जुहोत्युपतिष्ठते वां प्र वेधसे कवये मेध्याय वचो वन्दारु वृषभाय वृष्णे । यतो भयमभयं तन्नो अस्त्वव देवान्यजे हेड्यान्स्वाहेत्यथैतांश्चतुर आर्षेयानुत्तरतो ऽनुदिशमुपवेश्य तानानुपूर्वमाचमय्य[6] तेभ्य एनं भूमिं स्पृशन्ननुच्छिन्दन्निवोपोहति । त्रिः प्राश्य प्रप्लुष्णन्ति[7] राद्धस्ते ब्रह्मौदन इति । तेभ्यः षाण्डं वत्सतरं ददात्यथैव उत्तरत आसीनो ब्राह्मणः चामकाषं प्राश्नाति । तस्मै यदस्योपकल्पते[8] तद्ददात्यथ

---

१ कश्चन B Be and Keś. ; कश्चित् T ; कश्च the other MSS.

२ Thus HJ Be ; परीधेन B ; परिन्धेन T ; परिधेन F.

३ Thus H Bh., Keś ; चार्यतिमवम् B ; चायतौमव Be J ; चायतिमवे काले F ; चाय्यतिगं T.

४ Thus Be F ; एतदृत्विजो HBJ ; T om एत ।

५ Thus H ; ॰बोदन॰ the other MSS.

६ चानुपूर्व्यम॰ J.

७ Thus H Be T F, Kes. ; प्रप्लुषन्ति the other MSS.

८ Thus F only ; the other MSS. ॰कल्पयते ।

यदाज्यमुच्छिष्यते तेन समिधो ऽभ्यज्यादधाति समिधाग्निं दुवस्यत घृतैर्बोधयतातिथिम्। आस्मिन्हव्या जुहोतन स्वाहा॥ उप त्वाग्ने हविष्मतीर्घृताचीर्यन्तु हर्यत। जुषस्व समिधो मम स्वाहा॥ तं त्वा समिद्भिरङ्गिरो घृतेन वर्धयामसि। बृहच्छोचा यविष्ठ्य स्वाहेति। गायत्रीभिर्ब्राह्मणस्य त्रिष्टुब्भी राजन्यस्य त्रिघर्म्येग्निमा त्वा त्रिघर्म्यायुर्दा अग्ने हविषो जुषाण इति जगतीभिर्वैश्यस्य जनस्य गोपा अजनिष्ट जागृविरग्निरग्ने मानुषीरीळते विशः सप्त ते अग्ने समिधः सप्त जिह्वा इति। समित्सु वत्सतरीं ददाति। ॥ १४ ॥

अथास्मा अरणी प्रयच्छन्नाह वाचंयमो भविष्यसि सꣳस्थाधि यज्ञे सꣳस्थास्यमिति। स आह ब्राह्मणानामग्रयतान्वा गोपायन्त संभारान्निधत्तेति। तस्य सुभिक्षमग्न्याधेयं भवति। अग्न्याधेयस्य समृद्धिर्यदाहुर्नाग्न्याधेये गां कुर्वीत घोररूपमिति। कुर्वीतैवापि[1] त्वेव न कुर्वीतापि वक्रीरपि कुर्वीतान्वेतस्य भवेत्पुण्या प्रशꣳसेति कात्यो[2]। ऽथास्मा अरणी प्रयच्छति। ते प्रतिगृह्णाति मथ्यौ विश्पत्नी सदने ऋतस्यार्वाची एतं धरुणे रयीणाम्। अन्तर्वत्नी जन्यं जातवेदसमध्वराणां जनयथः पुरोगाम्॥ आरोहतं दशतꣳ शक्वरीर्ममर्तेनाग्न आयुषा वर्चसा सह। ज्योग्जीवन्त उत्तरामुत्तराꣳ समां दर्शमहं पूर्णमासं यज्ञं यथा यजा इत्यथैने उपनिगृह्णाञ्जलिष-

---

1 Thus JFH Bb; कुर्वीतैवापि B; F totally corrupt.

2 cp. Dvaidha I, 16.

यतो यो अग्नी रेतसौ गर्भं दधाथां ते वामहं ददे । तत्सत्यं यद्वीरं बिभृथो वीरं जनयिष्यथः । ते मत्प्रातः प्रजनिष्येथे ते मा प्रजाते प्रजनयिष्यथः । प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन सुवर्गे लोक इत्यथैनमनृतात्सत्यमुपनयति मानुषाद्दैव्यमुपनयतीदमहमनृतात्सत्यमुपैमि मानुषाद्दैव्यमुपैमि दैवीं वाचं यच्छामीति । तं वाचंयमꣳ रात्रिं जागरयन्त आसते । यज्ञेनाꣳ रात्रिमग्निमिन्धते यज्ञैरग्निमिन्धान उभौ लोकौ सनेमहम् । उभयोर्लोकयोर्ऋध्वाति मृत्युं तराम्यहमित्युत्तरेण गार्हपत्यस्यायतनं कल्माषमजं बध्नाति तेनैनमाधास्यमानꣳ संख्यापयति प्रजा अग्ने संवासयाशाश्च पशुभिः सह । राष्ट्राण्यस्मा आधेहि यान्यासन्त्सवितुः सव इति ॥ १५ ॥

पञ्चमः[1] ॥

अथाध्वर्युरपररात्र आहृत्यारणी निष्टपति जातवेदो भुवनस्य रेत इह सिञ्च तपसो यज्जनिष्यते । अग्निमश्वत्थादधि हव्यवाहꣳ शमीगर्भाज्जनयन्यो मयोभूः ॥ अयं ते योनिर्ऋत्वियो यतो जातो अरोचथाः । तं जानन्नग्न आरोहाथा नो वर्धया रयिमित्यथैतमग्निꣳ हते समुप्य दक्षिणतो ज्वलयन्त आसते ।

---

1 According to Bhavasvāmin, who divides our second praśna in two parts (the second beginning after khaṇḍa 11), the adhyāya number is प्रथमः; the khaṇḍa number according to T, which has the same division, is 4, in B: 16, but the adhyāya number here also is प्रथमः.

ऽथैतान्यग्न्यायतनानि शकृत्पिण्डेन परिलेपयत्यथ तृतीयꣳ संभाराणामादाय गार्हपत्यस्यायतने निवपति यत्पृथिव्या अनामृतꣳ संबभूव त्वे सचा। तदग्निरग्नये ऽददात्तस्मिन्नाधीयतामयमिति। स यथोषानुपाधिगच्छति तज्जपति यद्दश्चन्द्रमसि कृष्णं तदपीहेत्यथैनानादधाति दिवस्त्वा वीर्येण पृथिव्यै महिम्ना। अन्तरिक्षस्य पोषेण सर्वपशुमादध इत्यथैनान्संप्रयौति सं वः सृजामि हृदयानि सꣳसृष्टं मनो अस्तु वः। सꣳसृष्टः प्राणो अस्तु वः॥ सं या वः प्रियास्तनुवः संप्रिया हृदयानि वः। आत्मा वो अस्तु संप्रियः संप्रियास्तनुवो ममेत्यथैनानभिकल्पयति कल्पेतां द्यावापृथिवी कल्पन्तामाप ओषधीः। कल्पन्तामग्नयः पृथङ्मम ज्यैष्ठ्याय सव्रताः॥ येऽग्नयः समनसो ऽन्तरा द्यावापृथिवी। वासन्तिकावृतू अभिकल्पमाना इन्द्रमिव देवा अभिसंविशन्त्वित्यथातिशिष्टानाꣳ संभाराणामर्धानादाय दक्षिणया द्वारोपनिर्हृत्यान्वाहार्यपचनस्यायतने निवपति यदन्तरिक्षस्यानामृतꣳ संबभूव त्वे सचा। तद्वायुरग्नये ऽददात्तस्मिन्नाधीयतामयमिति। स यथोषानुपाधिगच्छति तज्जपति यददश्चन्द्रमसि कृष्णं तदपीहेति। तथादधाति। तथा संप्रयौति। तथा कल्पयत्यथैतेनैव यथेतमेत्यातिशिष्टान्संभारानादाय पूर्वया द्वारोपनिर्हृत्याहवनीयस्यायतने निवपति यद्दिवो ऽनामृतꣳ संबभूव त्वे सचा। तदादित्यो ऽग्नये ऽददात्तस्मिन्नाधीयतामयमिति। स यथोषानुपाधिगच्छति तज्जपति यददश्चन्द्रमसि कृष्णं तदपीहेति।

तथादधाति । तथा संप्रयौति । तथा कल्पतइत्यथ गोप्तारꣳ समादिशति । स आह विदृता अग्नयो मा कल्पनान्तरेण संचारीदित्यथाध्वर्युः प्रदक्षिणमावृत्य प्रत्यङ्ङाद्रुत्य[१] गार्हपत्यायतन उपरि संभारेषु मुञ्जकुलायं निदधाति । तस्मिन्प्रतीचीनप्रजननामरणिं[२] निधाय दक्षिणोत्तरारणिमवदधाति । स आह मन्थतेति । यजमानः प्रथमो मन्थति । यजमान उत्तमो मन्थति । जनयति । जाते वरं ददामीति वाचं विसृजते । ऽथैनमुपतिष्ठते ऽजीजनन्नमृतं मर्त्यासो ऽस्रेमाणं तरणिं वीडुजम्भम् । दश स्वसारो अग्रुवः समीचीः पुमांसं जातमभिसꣳरभन्तामित्यथैनमभिप्राणिति प्रजापतेस्त्वा प्राणेनाभिप्राणिमि पूष्णः पोषेण मह्यम् । दीर्घायुत्वाय शतशारदाय शतꣳ शरद्भ्य आयुषे वर्चसे जीवात्वै पुण्याय ॥ प्राणे त्वामृतमादधाम्यन्नादमन्नाद्याय गोप्तारं गुप्त्यै इत्यथोद्गातारमाह रथन्तरं ब्रूहीत्यथैनमादधाति । भूर्भुवो घर्मः शिरस्तदयमग्निः संप्रियः पशुभिर्भुवत् । छर्दिस्तोकाय तनयाय यच्छ ॥ भृगूणां त्वाङ्गिरसां व्रतपते व्रतेनादधामीति भृग्वङ्गिरसामादध्यादादित्यानां त्वा देवानां व्रतपते व्रतेनादधामीत्यन्यासां ब्राह्मणीनां प्रजानां । वरुणस्य त्वा राज्ञो व्रतपते व्रतेनादधामीति राज्ञ । इन्द्रस्य त्वेन्द्रियेण व्रतपते व्रतेनादधामीति राजन्यस्य । मनोस्त्वा ग्रामण्यो व्रतपते व्रतेना-

१ After आद्रुत्य HFJ ins. जघनेन

२ Instead of अरणिं B has अधरारणिं, Be अधरारणीं, H अरणीं.

दधामीति वैश्यस्य ' ऋभूणां त्वा देवानां व्रतपते व्रतेनादधामीति रथकारस्येति ' यथर्षि यथागोत्रं ' गायत्रेण छन्दसेत्युत्तरतो हिरण्यशल्कमुपास्यति स्वया तनुवा संभवेत्यथैतꣳ राजतं वृषलाय वाश्रानाय वातिप्रयच्छत्यार्तिमेवातिप्रयच्छतीति ब्राह्मणमथैनमुपतिष्ठते अहं त्वदस्मि मदसि त्वमेतन्ममासि योनिस्तव योनिरस्मि। ममैव सन्वह हव्यान्यग्ने पुत्रः पित्रे लोककृज्जातवेदः॥ सुगार्हपत्यो विदहन्नरातीरुषसः श्रेयसीःश्रेयसीर्दधत्। अग्ने सपत्नाꣳ अपबाधमानो रायस्पोषमिषमूर्जमस्मासु धेहीति ' ॥ १६ ॥

अथैतमग्निमाददते य एष सते समुप्तो भवति ' तं दक्षिणया द्वारोपनिर्हृत्यान्वाहार्यपचनमादधाति भूर्भुवो वातः प्राणस्तदयमग्निः संप्रियः पशुभिर्भुवत्। स्वदितं तोकाय तनयाय पितुं पच॥ अमीषां त्वा देवानां व्रतपते व्रतेनादधामीति ' यथर्षि यथागोत्रं ' गायत्रेण छन्दसेत्युत्तरतो हिरण्यशल्कमुपास्यति स्वया तनुवा संभवेत्यथैतꣳ राजतं वृषलाय वाश्रानाय वातिप्रयच्छत्यार्तिमेवातिप्रयच्छतीति ब्राह्मणमपि वा गार्हपत्यादेवान्वाहार्यपचनमादधाति ' प्रजापतिरग्निमसृजत सो ऽबिभेत्प्र मा धक्ष्यतीति तस्य त्रेधा महिमानं व्यौहच्छान्त्या अप्रदाहायेत्यथैतमाद्ब्राह्मणादथैनमुपतिष्ठत इमा उ मामुपतिष्ठन्तु राय आभिः प्रजाभिरिह संवसेय। इहो इडा तिष्ठतु विश्वरूपी मध्ये वसोर्दीदिहि जातवेद इत्यथैतेनैव यथेतमेत्याभ्यादधातीध्मं प्रणयनीयं ' तं

तथाभ्यादधाति यथा मन्यते ऽर्धोदिते सूर्य आहवनीय[1]
आधीयमानः संपत्स्यत इति । तस्य तथा संपद्यत । उपोपप-
मनीः कल्पयन्त्यश्व एष पूर्ववाट् पड्गृहीतः पुरस्तात्तिष्ठत्यथो-
द्गातारमाह वामदेव्यं ब्रूहीत्यथैनमुपच्छत ओजसे बलाय
त्वोपच्छे वृषणे शुष्मायायुषे वर्चसे । सपत्नतूरसि वृत्रतूः ॥
यस्ते देवेषु महिमा सुवर्गो यस्त आत्मा पशुषु प्रविष्टः ।
पुष्टिर्या ते मनुष्येषु पप्रथे[2] तया नो अग्ने जुषमाण एहि ॥
दिवः पृथिव्याः पर्यन्तरिक्षाद्वातात्पशुभ्यो अध्योषधीभ्यः । यत्र-
यत्र जातवेदः संबभूथ ततो नो अग्ने जुषमाण एहीतीथ-
त्यये हरत्यथेयत्यथेयत्यधोऽधः शिरो हरतीति ब्राह्मणमाद-
दान एवैता मात्रा अभिसंपादयेदित्येतदपरमश्वं पूर्वं नयन्ति ।
तमनुमन्त्रयते प्राचीमनु प्रदिशं प्रेहि विद्वानग्नेरग्ने पुरो
अग्निर्भवेह । विश्वा आशा दीद्यानो विभाह्यूर्जं नो धेहि
द्विपदे चतुष्पद इति । विषुवत्युपरमन्ति विक्रमस्व महाँ
असि वेदिषन्मानुषेभ्यस्त्रिषु लोकेषु जागृहीत्यथोपातियन्त्यन्व-
ग्निरुषसामग्रमख्यदन्वहानि प्रथमो जातवेदाः । अनु सूर्यस्य
पुरुत्रा च रश्मीननु द्यावापृथिवी आततानेत्यथैतेनाश्वेन
प्राचीनमरतः पार्श्वतः संभाराणामाक्रमयति यथाक्षितस्याग्नेर-
ङ्गारा अभ्यववर्तेरन्नित्यथैनं प्रदक्षिणमावर्त्याग्निरभ्युष्योदञ्च-
मुत्सृजति[3] । स एषो ऽध्वर्योर्भवत्यन्यं ब्रह्मणे ददात्यथ

---

१ om. T.　२ पप्रथे B Bo H.　३ आवर्त्य FHJ, आहृत्य C Be T.

सदक्षिणमाहृत्यैनं प्रतिष्ठापयति यदिदं दिवो यददः पृथिव्याः संविदाने रोदसी संबभूवतुः। तयोः पृष्ठे सीदतु जातवेदाः शंभूः प्रजाभ्यस्तनुवे स्योनः॥ प्राणं त्वामृत आदधाम्यन्नाद-मन्नाद्याय गोप्तारं गुप्त्या इत्यथोद्गातारमाह इडाद्वारवन्तीयꣳ सैतमिति[1] गायेति सर्वाणि संप्रेष्यति[2] इति गीयमान आहवनीयमादधाति भूर्भुवः सुवरर्कस्तदसौ सूर्यस्तदय-मग्निः संप्रियः पशुभिर्भुवत्। यत्ते शुक्र शुक्रं वर्चः शुक्रा तनूः शुक्रं ज्योतिरजस्रं तेन मे दीदिहि तेन त्वादधे ऽग्निनाग्ने ब्रह्मणा अमीषां त्वा देवानां व्रतपते व्रतेनादधा-मीति यथर्षि यथागोत्रं गायत्रेण छन्दसेत्युत्तरतो हिरण्य-शल्कमुपास्यति स्वया तनुवा संभवेत्यथैनꣳ राजतं वृषलाय वाज्ञाताय वातिप्रयच्छत्यार्तिमेवातिप्रयच्छतीति ब्राह्मणमथैन-मुपतिष्ठत आनशे व्यानशे सर्वमायुर्व्यानश इत्यथैतावग्नी आदधाति सभ्यं चावसथीयं च[3] रथचक्रं प्रवर्तयति संततं[4] गार्हपत्यादाहवनीयात् ॥ १७ ॥

सर्वौषधेन व्याहृतीभिरग्नीऽन्कमथित्वा[5] पञ्चपञ्च नाना-वृक्षीयाः समिधो ऽभ्यज्याभिदधाति समिध्यमानः प्रथमो नु धर्म इत्येताभिः पञ्चभिरायुर्दा अग्ने हविषो जुषाण इत्येता-

---

१ B Bo ins. नाम before गायेति, T: सैतगौतमामगायेत

२ Thus B Bh.; the other MSS. संप्रेष्य

३ BH चाथ ४ Thus HB Be J: संततं the other MSS.

५ Thus only J, the other MSS. व्याहृतमि॰

सपोद्धृत्याय प्रदक्षिणमावृत्य प्रत्यङ्ङावृत्य जघनेन गार्हपत्यं तिष्ठꣳस्तनूभिरुपतिष्ठते ये ते अग्ने शिवे तनुवौ विराट्च स्वराट्च ते मा विशतां ते मा जिन्वताम्। ये ते अग्ने शिवे तनुवौ सम्राट्चाभिभूश्च ते मा विशतां ते मा जिन्वताम्। ये ते अग्ने शिवे तनुवौ विभूश्च परिभूश्च ते मा विशतां ते मा जिन्वताम्। ये ते अग्ने शिवे तनुवौ प्रभ्वी च प्रभूतिश्च ते मा विशतां ते मा जिन्वताम्। यास्ते अग्ने शिवास्तनुवस्ताभिस्त्वादध इति सर्वाभिर्गार्हपत्यꣳ सर्वाभिरन्वाहार्यपचनꣳ सर्वाभिराहवनीयमथ घोरास्तनूरनुदिशति यास्ते अग्ने घोरास्तनुवस्ताभिरमुं गच्छेत्यंव यं यजमानो द्वेष्टि तं मनसा ध्यायत्यथाप[1] उपस्पृश्य विराजक्रमैरुपतिष्ठते सर्वं[2] प्रजां मे गोपाय। अमृतत्वाय जीवसे। जातां जनिष्यमाणां च। अमृते सत्ये प्रतिष्ठितामिति गार्हपत्यमथर्व पितुं मे गोपाय। रसमन्नमिहायुषे। अदब्धायो ऽशीततनो। अविषन्नः पितुं कृण्वित्यन्वाहार्यपचनꣳ शꣳस्य पशून्मे गोपाय। द्विपादो ये चतुष्पदः। अष्टाशफाश्च य इहाग्ने। ये चैकशफा आशुगा इत्याहवनीयꣳ सप्रथ सभां मे गोपाय। ये च सभ्याः सभासदः। तानिन्द्रियावतः कुरु। सर्वमायुरुपासतामिति सभ्यमहे बुध्निय मन्त्रं मे गोपाय। यमृषयस्त्रैविदा विदुः। ऋचः सामानि यजूꣳषि। सा हि श्रीरमृता सतामित्यव-

१ ध्यायेदित्यथाप B Be.

२ Of these mantras J gives only the pratikas.

संवीयमेव गार्हपत्य आज्यं विलाप्योत्पूय स्रुचि चतुर्गृहीतं गृहीत्वा समिद्वत्याहवनीये पूर्णाहुतिं जुहोति सप्त ते अग्ने समिधः सप्त जिह्वा इति । पूर्णाहुतौ वरं ददात्यथैतान्यग्निहोत्रपात्राणि प्रक्षालितान्युत्तरेण गार्हपत्यमुपसादयति कूर्चे वा स्तूनायां वा स्थालीꣳ[1] सस्रुवाꣳ स्रुचमभिहोतनꣳ समिधमित्यथैतामग्निहोत्रीं दक्षिणत उदीचीꣳ स्थापयित्वा ब्राह्मणो[2] दोग्धि । पूर्वौ दुह्यादपरौ दुह्यान्न संमृशेद्योर्दुह्यात्पशुकामस्येत्यधिश्रित्योत्तरमानयत्यथैतदग्निहोत्रमपरेणाहवनीयं पर्यावृत्य पूर्वया द्वारा प्रपाद्य जघनेन गार्हपत्यमुपसाद्य तस्मिन्नग्निहोत्रविधिं चेष्टित्वा समिधमुपयत्य प्राङ् हरति । जघनेनाहवनीयमुपसादयति कूर्चे । ऽथैताꣳ समिधं मध्यम आहवनीयस्याभ्यादधाति तूष्णीं । तस्यामादीप्तायां प्रतिमुखं हिरण्यमुत्युच[3] मार्ष्व[3] च मार्ष्वभयमवाप्नोतीति ब्राह्मणं । द्विरङ्गुल्या प्राश्योदङ् पर्यावृत्य प्राचीनदण्डया स्रुचा भक्षयति । निर्णिज्य स्रुचं निष्प्याद्भिः पूरयित्वोदगुद्दिशति । सप्तर्षीनेव[4] प्रीणातीति ब्राह्मणꣳ । हुत्वोपसमिन्द्धे सप्तत्वंसस्य समिद्धा[5] अपो निनयत्यवभृथस्यैव रूपमकरिति[6] ब्राह्मणम् ॥ १८ ॥

---

१ स्थाल्यस्थालीꣳ H.

२ Thus BT; ब्राह्मणे F; ब्राह्मणोवा Be; ब्रह्मणोवा J, ब्राह्मणोर्थं H.

३ Thus JT and Venk. on Karmant. I. 17, ऊर्ध्वमार्ष्टि Be, ऊर्ध्वमार्ष्टि HB; उन्मार्ष्टि F.

४ Thus B Be HF; सप्तर्षीनेव TJ.

५ Thus corrected. समिध्या अपो B Be HF. समिध्या आपो J. समिध्यापो T.

६ Thus only B Be, cp. Taitt. Br. II. 1. 1. 9. The other MSS. have हुत्वोपनिनयतीति instead of अकरिति।

अथ परिकर्मिणं बर्हिषीवं अधिवृत्याहृतं[1] वा वसुना करोत्यथ श्वोभूते सौम्यापः प्रणीयाग्नेयमष्टाकपालं निर्वप्या-न्वग्नहोतारं व्याचक्षीत । सामिधेनीरनुवक्ष्यन्नग्नहोतारं व्याचक्षीत । अपथित्वावादयति । तस्याः पञ्चदश सामिधेन्यः पञ्च प्रयाजा वार्त्रघ्नावाज्यभागावथ हविषो ऽग्निर्मूर्धा भुव[2] इति । त्रिष्टुभौ संयाज्ये । अन्वाहार्यमासाद्याग्न्याधेयदक्षिणा दद्यात्ता द्वादशभ्यो ददाति । कामं भूयसीर्ददाति । संतिष्ठत एषेष्टिः सपूर्णपात्रविष्णुक्रमा । विसृजते व्रतमथ तदानीमेव श्वोभूते सौम्यापः प्रणीयैन्द्राग्नमेकादशकपालं निर्वपत्यादित्यं चरुं । एत एव चरुर्भवति । घृते नैदीयसि[3] वाज्यमानयति । अपथित्वा-वादयति । तस्याः पञ्चदश सामिधेन्यः पञ्च प्रयाजा वार्त्रघ्ना-वाज्यभागावथ हविषोरिन्द्राग्नी रोचना दिवः अथहृचमित्यै-न्द्राग्नस्यादितिर्न उरुष्यतु महीमू षु मातरमित्यादित्यस्य । त्रिष्टुभौ संयाज्ये । अन्वाहार्यमासाद्याथैतं चरुं व्युद्धृत्य चत्वार आर्षेयाः प्राश्नन्ति । दिशामेव ज्योतिषि जुहोतीति ब्राह्मणम् । संतिष्ठत एषेष्टिः सपूर्णपात्रविष्णुक्रमा । विसृजते व्रतम् । ॥१९॥

अथैतद्द्वादशाहं व्रतं चरति । तस्यैतद्व्रतं । नानृतं वदति । न मांसमश्नाति । न स्त्रियमुपैति । नास्य पल्पूलनेन वासः पल्पूलयन्त्यनयपाय्यशूद्रोच्छिष्टी । स्वयं पादौ प्रक्षालयते ।

---

१ अध्याहृतं Bo H.

२ Instead of भुव F: अयमग्निः सहस्रिणः ।

३ Thus BJ; नैदीयसी Bo TF.

न यवकमश्नाति । न कोशीधान्यमश्नाति तिलेभ्यः । प्राकृताः स्युः समिध आहरमाणो ऽग्नीनामन्ते संविशत्यजस्रा ध्रियन्ते द्वादशाहमग्नयो भवन्ति । नास्य ब्राह्मणो ऽनाश्वान्गृहे वसत्यग्निहोत्रोपस्थेयाग्नी वा यजमानो भवति । अश्नन्तु[1] पचता[1] आहरन्त्वथ[1] द्वादशसु व्युष्टासु पृष्ठ्याङ् स्तीर्त्वा प्रणीयाग्नये पवमानाय पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपति । अपथित्वासादयति । तस्याः पञ्चदश सामिधेन्यः पञ्च प्रयाजा वार्त्रघ्नावाज्यभागावथ हविषो ऽग्न आयूंषि पवस ऽग्ने पवस्वेति । त्रिष्टुभौ संयाज्ये । अन्वाहार्यमासाद्य त्रिंशन्मानं हिरण्यं ददाति । संतिष्ठत एवेष्टिः सपूर्णपात्रविष्णुक्रमा । विसृजते व्रतमथ तदानीमेव पृष्ठ्याङ् स्तीर्त्वा प्रणीयाग्नये पावकाय पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपत्यग्नये शुचये । अपथित्वासादयति । तस्याः पञ्चदश सामिधेन्यः पञ्च प्रयाजा वार्त्रघ्नावाज्यभागावथ हविषोरग्ने पावक स नः पावकाग्निः शुचिव्रततम उदग्ने शुचयस्तवेति । त्रिष्टुभौ संयाज्ये । अन्वाहार्यमासाद्य त्रिंशन्मानचत्वारिंशन्माने हिरण्ये ददाति । संतिष्ठत एवेष्टिः सपूर्णपात्रविष्णुक्रमा । विसृजते व्रतम् । ॥ २० ॥

अथातो ऽन्वारम्भणैव सौमाङ्गमान्वारम्भं पौर्णमास्याः समानोपवसथं करोत्यथ प्रातर्हुते ऽग्निहोत्रे पुराणं प्रणय-गार्हपत्य आज्यं विलाप्योत्पूय स्रुचि चतुर्गृहीतं गृहीत्वा

---

१ Thus JF, cp. Rājasūya 20; अश्नन्तु पचता: हरंति B; ॰पचताहरंति T, अश्नन्तु पचन्त्वाहर(र)ति Be H.

चतुर्होतारं मनसानुद्रुत्याहवनीये जुहोत्यन्वारब्धे यजमाने स्वाहेत्यपरं चतुर्गृहीतं गृहीत्वा वावृधानौ होमौ जुहोति । पूर्वां पश्चादित्यनुद्रुत्याग्नीषोमाविति जुहोत्यपरं चतुर्गृहीतं गृहीत्वा निवेशनी संगमनी वसूनामित्यनुद्रुत्य यत्ते देवा अदधुर्भागधेयमिति जुहोत्यथ पृष्ठ्याँ स्तीर्त्वापः प्रणीयाग्नावैष्णवमेकादशकपालं निर्वपति सरस्वत्यै चरुँ सरस्वते द्वादशकपालमिति । श्रपयित्वासादयति । तस्याः पञ्चदश सामिधेन्यः पञ्च प्रयाजा वार्त्रघ्नावाज्यभागावथ हविषामग्नाविष्णू अग्नाविष्णू प्र णो देव्या नो दिवः पीपिवाँसँ सरस्वत स्तनं ये ते सरस्व ऊर्मय इति । त्रिष्टुभौ संयाज्ये । अन्वाहार्यमासाद्य मिथुनौ गावौ ददाति । संतिष्ठत एषेष्टिः सपूर्णपात्रविष्णुक्रमा । विसृजते व्रतमथ पौर्णमासवैमृधाभ्यां यजते । संतिष्ठतेऽग्न्याधेयँ संतिष्ठतेऽग्न्याधेयम् । ॥ २१ ॥ षष्ठः ॥[1]

॥ इति द्वितीयः प्रश्नः ॥

---

[1] The numbering of the khaṇḍas differs materially in the different MSS. The one accepted in this edition is found in J and, up to kh. 18, also in HF. The numbers of the last two adhyāyas have been added after the Bhāṣya, which however commences, as does also T, a new praśna after khaṇḍa 11. According to B the whole second praśna comprises 22, according to J (where the last but one, though marked, is not numbered) 20, according to F and H 19 and according to T 21 (10+11) khaṇḍas. Be numbers 22 khaṇḍas, but as one number is omitted, viz., kh. 14, there are in fact only 21 khaṇḍas also in this MS.

अग्नीन्पुनराधास्यमानो भवति । तदाहुः कृतयजुः संभृतसंभारो भवति न संभृत्याः संभारा न यजुः कर्तव्यमित्यथो खलु संभृत्या एव संभाराः कर्तव्यं यजुः पुनराधेयस्य समृद्ध्या इति । स उपकल्पयते पुनर्निष्कृतꣳ रथं पुनरुत्स्यूतं वासः पुनरुत्सृष्टमनड्वाहं दर्भकुलायं तिस्रो दर्भमयीर्विसूर्मिकाः । प्रज्ञाता आग्न्याधेयिकाः संभाराः । या याषाढ्याः पौर्णमास्याः पुरस्तादमावास्या भवति या सकृत्संवत्सरस्य पुनर्वसुभ्याꣳ संपद्यते तस्यामादधीतेति । तस्या उपव्युषमथे ऽरण्योरग्नीन्समारोह्योद्‌ववसाय मथित्वाग्नीन्विहृत्याग्नेयमष्टाकपालं निर्वपति वैश्वानरं द्वादशकपालमग्निमुद्वासयिष्यन्निति । सा प्रसिद्धेष्टिः संतिष्ठते । ऽथ तद्रात्रीमेवाहितरग्नीन्समुह्य ब्रह्मौदनꣳ अपचिलोपवसत्यथ . प्रातराग्न्याधेयिकं कर्म तायत । एतावदेव नाना । यदमुत्र मुञ्जकुलायं तदिह दर्भकुलायं । यो ऽमुत्रेध्मः प्रणयनीयः स इह दर्भमयी विसूर्मिका । दर्भैर्गार्हपत्यमादधाति[1] दर्भैरन्वाहार्यपचनं दर्भैराहवनीयं । दर्भैर्गार्हपत्यमादधात्याधाने[2] सर्पराज्ञीर्ऋचो[3] ऽनुवर्तयति ॥ १ ॥

भूमिर्भूम्ना द्यौर्वरिणेति चतस्रो गार्हपत्ये तिस्र आह-

१ आदधाति om. Be FJ.

२ Thus Be H; instead of आदधात्याधाने J has आदधविसत्याधाने, and F: आदधाने; T om. दर्भैर्गार्हपत्यम् and B is defective.

३ Thus H; सर्पराज्ञीअचो Be; सर्पराज्ञीऋचा F; सर्पराज्ञीऋचो J, सर्पराज्ञीयाऋचं T; B defective.

कर्णीये । समानं कर्म रथचक्राद्वैतावदेव नाना । यद्युन तूष्णीमग्निहोत्रं[१] तदिह यत्र ते अग्ने समिधः सप्त जिह्वा इति जुहोति । यो ऽनुयाज्येयो ऽष्टाकपालः स इहाग्नेयः पञ्चकपाल-स्तस्य प्रयाजेषु यन्तारौ[२] विभक्तीर्दधात्यग्न आयाहि वीतये समिधो[३] अग्न आज्यस्य वियन्त्वग्निं दूतं वृणीमहे तनूनपादग्न आज्यस्य वेत्वग्निनाग्निः समिध्यत इडो अग्न आज्यस्य वियन्त्वग्नि-र्वृत्राणि जङ्घनद्बर्हिरग्न आज्यस्य वेत्विति । स्वधाꣳ संपन्न उत्तमः प्रयाजो । ऽथात आज्यभागयोरेव मीमाꣳसा । वार्त्रघ्नावाज्य-भागौ स्यातामित्येके । वृधन्वन्तावाज्यभागौ स्यातामित्येके । ऽग्निꣳ स्तोमेन बोधय त्वं नः सोमेत्येतौ स्यातामित्येके । ऽग्न आयूꣳषि पवसे ऽग्ने पवस्वेत्येतौ स्यातामित्येके । यत्पवमानं[४] तत्सोमरूपं । पक्त्यौ[५] हविषो ऽग्ने तमद्याधा स्वग्न इत्यथ पुनरूर्जा सह रय्येत्यभितः पुरोडाशमाहुती जुहोत्यग्निं प्रति स्विष्टकृतं निराहाभिष्टे अद्य एभिर्नो अर्कैरिति संयाज्ये । अन्वाहार्यमाहार्य ॥ २ ॥

पुनराधेयदक्षिणा[६] ददाति पुनर्निष्कृतꣳ रथं पुनरुत्स्यूतं वासः पुनरुत्सृष्टमनड्वाहं । तस्यानूयाजेषु[७] विभक्ती[८]र्दधात्यग्ना यो मर्त्यो दुवो धियं जुजोष धीतिभिः । भसन्नु ष प्र पूर्व्यं

---

१ BH insert जुहोति । २ om. TJ.

३ समिधः समिधो Be BH. ४ Thus BH, °मानस् the other MSS.

५ Thus BJ Be; पंक्त्यौ T; पक्त्यो H; F totally corrupt.

६ दक्षिणां JF. ७ अनुयाजेषु all except T Be.

८ Thus HB; विभक्तीर्दे° the other MSS.

रूपं वृणीतावधे । इदं वर्षिष्ठमुत्तमे वसुधेयस्य धेनवे लोकं मनामहे चित्रमद्य दिविस्पृशः । ईवश्च द्रविणसो ईडे मराग्नेरग्नौ वसुवने वसुधेयस्य वेत्विति । अथाष्टौ संपन्न नवमो ऽनूयाजः[1] । संतिष्ठत एषेष्टिः सपूर्वपात्रविप्रमुक्ता । विसृजते व्रतमेव तदानीमेव प्रब्राह्मू औत्तरीपः प्रबोधायामावस्यायामेकादशकपालमनुनिर्वपति[2] । अपयित्वाभिघारयति । तस्याः पञ्चदश सामिधेन्यः पञ्च प्रयाजा वार्त्रघ्नावाज्यभागावग्न इविपन्तं नो अग्ने स त्वं नो अग्न इति । त्रिष्टुभौ संयाज्ये । अन्वाहार्यमासाधानस्थाने ददाति । संतिष्ठत एषेष्टिः सपूर्वपात्रविप्रमुक्ता । विसृजते व्रतम् । संतिष्ठते पुनराधेयमिति । इष्टिपुनराधेयमेव[3] वै भवति यः पराचीनं पुनराधेयादग्निमादधीत स एतान्होमाञ्जुहुयादिति । तृतीय[4] आधाने[4] आग्नेयस्य पञ्चकपालस्य पुरस्तात्स्विष्टकृतः स्रुवाहुतीरुपजुहोति । लेकः सलेकः सुलेकस्ते न आदित्या आज्यं जुषाणा वियन्तु स्वाहा । केतः सकेतः सुकेतस्ते न आदित्या आज्यं जुषाणा वियन्तु स्वाहा । विवस्वाँ अदितिर्देवजूतिस्ते न आदित्या आज्यं जुषाणा वियन्तु स्वाहेति । संतिष्ठते तृतीयमाधानम्[5]अथाप-

---

१ With u Be JF. २ अश्व om BH.

३ इष्टि॰ B Be JF; इष्टि॰ H, om. T, Bh. seems to have read (perhaps rightly) वर्षि (var. 16. वृषि), comp T S I 5. 4 4.

४ Thus B Bo H; तृतीयाधान T, तृतीयमादधान J, तृतीय आदधान F.

५ Thus H Be JF; तृतीयाधेयम॰ T, तृतीयाधानम॰ B.

वृताग्नेरहारणीकस्य च[1] ब्रह्मौदनेनैव प्रतिपद्यते। विच्छिन्नमन्वाधेयम्॥ ३॥ प्रथमः॥

पुरादित्यस्यास्तमयाद्गार्हपत्यमुपसमाधायान्वाहार्यपचनमाहृत्य[2] ज्वलन्तमाहवनीयमुद्धरति सायमाहुतये। पुरादित्यस्योदयाद्गार्हपत्यमुपसमाधायान्वाहार्यपचनमाहृत्य[2] ज्वलन्तमाहवनीयमुद्धरति प्रातराहुतये। वाचा त्वा होत्रा प्राणेनोद्गात्रा चक्षुषाध्वर्युणा मनसा ब्रह्मणा श्रोत्रेणाग्नीधैतैस्त्वा पञ्चभिर्दैव्यैर्ऋत्विग्भिरुद्धरामि भूर्भुवः सुवरुद्ध्रियमाण उद्धर पाप्मनो मा यदविद्वान्यच्च विद्वाꣳश्चकार। अह्ना यदेनः कृतमस्ति पापꣳ सर्वस्मात्मोद्धृतो मुञ्च तस्मादिति सायꣳ। रात्रिया[3] यदेनः कृतमस्ति पापꣳ सर्वस्मात्मोद्धृतो मुञ्च तस्मादिति प्रातः। अग्निं गिद्धात्यमृताहुतिममृतायां जुहोम्यग्निं पृथिव्याममृतस्य जित्यै। तयानन्तं[4] काममितो जयेम प्रजापतिर्यं प्रथमो जिगायाग्निमग्नौ वैश्वानरे ऽमृतं जुहोमि स्वाहेति सायꣳ। सूर्यमग्नौ वैश्वानरे ऽमृतं जुहोमि स्वाहेति प्रातः। सायंप्रातरेवैषा पत्न्यास्ते। सायꣳसायमित्येके। अथैतान्यग्निहोत्रपात्राणि प्रक्षालितान्युत्तरेण गार्हपत्यमुपसादयति कूर्चे वा स्तृणायां वा स्थाल्यौ स्रुवाꣳ स्रुचमभिद्योतनꣳ समिधमित्यथैतामग्निहोत्रीं

---

१ Thus Bo T, cp. Rudradatta on Âpast. V. 29. 12. The other MSS. insert प्रथमं before ब्रह्मौद० and BH om. च।

२ उद्धृत्य F ३ रात्र्या T.

४ Thus BH, तेन instead of तया the other MSS.

इषित उदीचीऽ स्थापयित्वा ब्राह्मणो होमिष । पूर्वौ द्वारा-ज्येष्ठस्य ज्यैष्ठिनेयस्य यो वा गतश्रीः स्यादपरौ दुर्बलस्य कानिष्ठिनेयस्य यो वा बुभूषेत् संवत्सरेद्वयोर्द्वारात्पशुकामस्ये-त्यधिश्रित्योत्तरमानयत्यथैतदग्निहोत्रमपरेणाहवनीयं पर्याहृत्य पूर्वया द्वारा प्रपाद्य जघनेन गार्हपत्यमुपसाद्याथ[1] परिषि-ञ्चति । ॥ ४ ॥

ऋतं त्वा सत्येन परिषिञ्चामीति सायं परिषिञ्चति । सत्यं त्वर्तेन परिषिञ्चामीति प्रातरेवमेव कृत्वा परिषिच्याथ प्रद-क्षिणमावृत्य प्रत्यङ्ङाकृत्य जघनेन गार्हपत्यमुपनिष्क्रम्योदीचो ऽङ्गा-रान्निरूह्य व्यन्तान्कृत्वा तेष्वधिश्रित्याभिद्योतनेनाभिद्योतयत्य-ग्निष्टे तेजो मा प्रतिधाक्षीदिति । स्रुवेणापः प्रत्यानयत्यन्तरित-मीति । पुनरेवाभिद्योत्य त्रिः पर्यग्नि करोत्यन्तरितꣳ रक्षो ऽन्त-रिता अरातय इति । वर्त्म कुर्वन्नुदग्गृहात्य प्रत्यूह्याङ्गारानादत्ते दक्षिणेन स्रुवꣳ समिधं च सव्येनाग्निहोत्रहवणीं देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे ऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामाददे इति । गार्हपत्ये प्रतितपति प्रत्युष्टꣳ रक्षः प्रत्युष्टा अरातय इति निरस्य कूर्चं स्रुवं निधाय यजमानमामन्त्रयत ओमुन्नेष्यामीत्योमुन्नयेति[2] यजमानो ऽनुजानात्यथ चतुरः स्रुवानुन्नयति पूर्णान्वानूनो वा भूरिडा भुव इडा सुवरिडा भूर्भुवः सुवरिडेति । स्थाल्याꣳ स्रुवं प्रत्यवधायाथैने संमृशति सजूर्देवैः सायंयावभिः सायंयावानो

१ अथ om. JF.

२ ०मंत्रयते ओमुन्नया० TF ०मंत्रयत्यामुन्नेष्या० J; ०मंत्रोमुन्नेष्या० B Be H.

मा देवाः स्वस्ति संपारयन्तु पशुभिरिति सायम्̐ । वसूर्देवैः
प्रातर्यावभिः प्रातर्यावाणो मा देवाः स्वस्ति संपारयन्तु
पशुभिरिति प्रातरेवैताम्̐ समिधम्̐ स्रुग्दण्ड[1] उपसंगृह्य
जघनेन गार्हपत्यमुपसादयति कूर्चे नम ईशानाय प्रजाः
पशवो मे वर्धन्तामहं यजमानो मा रिषमिति । दक्षिणेनोद्धृत्य ९
प्राङ् हरति भूर्भुवः सुवरर्वन्तरिक्षमन्विह्ययं पन्था विततो
देवयानो येनायन्नृषयः स्वर्गकामास्तेन गच्छामि परमं व्योम
यथा न छीये सुकृताम्̐ सकाशादिति । जघनेनाहवनीयमुप-
सादयति कूर्चे नम[2] ईशानाय प्रजा मे वर्धतामहं यजमानो
मा रिषमित्यथैताम्̐ समिधं मध्यत आहवनीयस्याभ्यादधाति १०

॥ ५ ॥

रजता त्वाग्निज्योतिषं वायुमतीम्̐ स्वर्ग्याम्̐ स्वर्गाय लोकाय
रात्रिमचितिमिष्टकामुपदधेऽमृतं प्राणे दधामि प्रजापतिस्त्वा
सादयत्विति । तयादेवतं करोति तया देवतयाङ्गिरस्वद्ध्रुवा
सीदेत्यथ सूददोहसं करोति ता अस्य सूददोहसः सोमम्̐ ११
श्रीणन्ति पृश्नयः । जन्मन्देवानां विशस्त्रिष्वा रोचने दिव इति
सायमथ प्रातर्हरिणीं त्वा सूर्यज्योतिषं वायुमतीम्̐ स्वर्ग्याम्̐
स्वर्गाय लोकायाहश्चितिमिष्टकामुपदधेऽमृतमपाने दधामि
प्रजापतिस्त्वा सादयत्विति । तयादेवतं कृत्वा सूददोहसं
करोति । तस्यामादीप्तायां प्रतिमुखं[3] जुहोत्यग्निर्ज्योतिर्ज्योतिः १२

---

१ Thus BT ; स्रुवदण्ड the other MSS.

२ The yajus नम...मा रिषमिति is found only in BT.

३ Be JF ins. हिर ।

सूर्यः स्वाहेति सायꣳ[1] सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहेति प्रातरिति नु यदुदृष्टं यावदुदृष्टमग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहेति सायꣳ[1] सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वाहेति प्रातरथ[1] यद्धुतं तिष्ठाय कूर्चे स्रुचं निधाय दक्षिणाद्गार्हपत्यं प्रतीच्य उपप्रेत संगच्छध्वं मा भागिनां भागधेयं प्रमायि[2]। सप्तर्षीणाꣳ सुकृतां यत्र लोकस्तत्रेमं यज्ञं यजमानं च धत्तेत्यतिसाय पूर्वामाहुतिमुत्तरां भूयः समिध्येव[3] जुहोति प्रजापतये स्वाहेति मनसाथ विरतिवाद्य कूर्चे स्रुचं निधायावाचीनमवमृज्य प्रतीच्या नीचा पाणिनौषधीषु लेपं निमार्ष्ट्योषधीभ्यस्त्वौषधीर्जिन्वेत्येवमेव द्वितीयमवमृज्यौषधीष्वेव निमार्ष्टि दक्षिणतः प्राचीनावीती पितृभ्यस्त्वा पितॄञ्जिन्वेति सायमथ प्रातरूर्ध्वमुन्मृज्य प्राचोत्तानेन पाणिनौषधीषु [4]लेपमुन्मार्ष्ट्योषधीभ्यस्त्वौषधी-

---

१ The textus receptus is read in T; traces of this reading, which I believe to be the original one, are found in the confusion of the agnihotrayajus Thus Bo HFJB read· अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहेति सायꣳ सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वाहेति प्रातरिति नु (om F) न (om. Be) यदुदृष्टमयावदुदृष्ट (or यवदु) दृष्टमग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निः (JB Bo H सूर्यो) स्वाहेति सायꣳ सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः (HJ B Bo अग्निः) स्वाहेति प्रातर्।

२ Thus all except B, which has प्रयासि ।

३ अपरां समिध्य एव J.

४ From लेपम् on, T differs from the other Mss. It has : लेपं निमार्ष्ट्य दक्षिणतः प्राचीनावीति पितृभ्यस्त्वा पितॄञ्जिन्वेति एवमेव द्वितीयमवमृज्यौषधीष्वेवमेव निमार्ष्ट्यथाप उपस्पृश्य etc., as the others, only प्रजा ज्योतिर् twice.

त्रिभिरेवमेव द्वितीयमवघ्रायौषधीष्वेव[1] निमार्ष्टि[2] दक्षिणतः प्राचीनावीती पितृभ्यस्त्वा पितृभ्यस्त्वेत्यथाप उपस्पृश्य द्विरङ्गुल्या प्राश्नाति प्रजा ज्योतिरित्यथोदङ् पर्यावृत्य प्राचीनदण्डया स्रुचा भक्षयति ॥ ६ ॥

इदꣳ हविः प्रजननं मे अस्तु दशवीरꣳ सर्वगणꣳ स्वस्तये । आत्मसनि प्रजासनि पशुसन्यभयसनि लोकसनि वृष्टिसनि ॥ अग्निः प्रजां बहुलां मे करोत्वन्नं पयो रेतो अस्मासु धत्त । रायस्पोषमिषमूर्जमस्मासु दीधरत्स्वाहेति सायꣳ सूर्यः प्रजां बहुलां मे करोत्विति प्रातर्निर्णिज्य स्रुचं निष्टप्याद्भिः पूरयित्वोदगुद्द्रवति सप्तर्षीन्प्रीणीहि सप्तर्षीञ्जिन्व[3] सप्तर्षिभ्यः स्वाहेति सप्तर्षीनेव प्रीणातीति ब्राह्मणमथ जघनेन गार्हपत्यमपो निनयतीदमहमग्नौ वैश्वानरे ऽमृतं जुहोमि स्वाहेत्यचित्यामचिताहुतिं जुहोमि स्वाहेत्यन्तर्वेदि निनयति हुत्वोपसमिन्द्धे ब्रह्मवर्चसस्य समिध्या अपो[4] निनयत्यवभृथस्यैव रूपमकरिति ब्राह्मणम् ॥ ७ ॥ द्वितीयः ॥

अथ सायꣳ हुते ऽग्निहोत्रे यज्ञोपवीत्यप आचम्य[5] यजमानायतने तिष्ठन्नाहवनीयमुपतिष्ठत उपप्रयन्तो अध्वरमिति षड्भिरनुच्छन्दसꣳ षड्भिरेवोत्तराभिराग्निपावमानीभिराह-

---

१ उन्मृज्य (rightly?) JF Be.

२ उन्मार्ष्टि Be J.

३ सप्तऋष॰ everywhere instead of सप्तर्षे॰ B Be JF.

४ ॰ध्या अपो BBe HJ ; समिध्यापो T.

५ Be TF ins. अग्रेणाहवनीयं परीत्य ।

वनीयमेवोपतिष्ठते[1] ऽग्न आयूंषि पवसे ऽग्ने पवस्वाग्ने पावक य नः पावकाग्निः शुचिव्रततम उदग्ने शुचयस्तवेत्यथाहवनीयमेवोपतिष्ठत आयुर्दा अग्ने ऽस्यायुर्मे देहि वर्चोदा अग्ने ऽसि वर्चो मे देहि तनूपा अग्ने ऽसि तन्वं मे पाह्यग्ने यन्मे तन्वा ऊनं तन्म आपृणेत्यथ रात्रिमुपतिष्ठते चित्रावसो स्वस्ति ते पारमशीयेत्यथाहवनीये समिधमादधातीन्धानास्त्वा शतं हिमा द्युमन्तः समिधीमहि वयस्वन्तो वयस्कृतं यशस्वन्तो यशस्कृतं सुवीरासो अदाभ्यम्। अग्ने सपत्नदम्भनं वर्षिष्ठे अधि नाके स्वाहेत्यथाहवनीयमेवोपतिष्ठते[2] सं त्वमग्ने सूर्यस्य वर्चसागथाः समृषीणां स्तुतेन सं प्रियेण धाम्ना ॥ त्वमग्ने सूर्यवर्चा असि सं मामायुषा वर्चसा प्रजया सृजेत्यथ वै भवति यथा वै पुरुषो ऽश्वो गौर्जीर्यत्येवमग्निराहितो जीर्यति संवत्सरस्य परस्तादाग्निपावमानीभिरुपतिष्ठत इति स[3] संवत्सरस्य परस्तादाग्निपावमानीभिर्गार्हपत्यमुपतिष्ठते पुनर्नवमेवैनमजरं करोतीति ब्राह्मणमथ गृहानुपस्थाय पशूंश्चोपतिष्ठते संपश्यामि प्रजा अहमिडप्रजसो मानवीः। सर्वा भवन्तु नो गृहे ॥ अम्भ स्थाम्भो वो भक्षीय मह स्थ महो वो भक्षीय सह स्थ सहो वो भक्षीयोर्ज स्थोर्जं वो भक्षीय। रेवती रमध्वमस्मिँल्लोके ऽस्मिन्गोष्ठे ऽस्मिन् क्षये ऽस्मिन्योनाविहैव स्तेतो मापगात बह्वीर्मे

---

१ एव (after आहवनीयं) only Be B JH.

२ एव om. JF Be.

३ स only in Be.

स्वाहेत्यथाग्निहोत्रियै[1] वत्समभिमृशति सꣳहितासि विश्व-
रूपीरा मोर्जा विशा गौपत्येना रायस्पोषेण । सहस्रपोषं वः
पुष्यासं मयि वो रायः श्रयन्तामित्यथ द्विपदत्रिपदाभिर्गार्ह-
पत्यमुपतिष्ठत[2] उप त्वाग्ने दिवेदिवे दोषावस्तर्धिया वयम् ।
नमो भरन्त एमसि ॥ राजन्तमध्वराणां गोपामृतस्य दीदि-
विम् । वर्धमानꣳ स्वे दमे ॥ स नः पितेव सूनवे ऽग्ने सूपायनो
भव । सचस्वा नः स्वस्तये ॥ अग्ने त्वं नो अन्तम उत त्राता
शिवो भव वरूथ्यः ॥ तं त्वा शोचिष्ठ दीदिवः सुम्नाय नूनमी-
महे सखिभ्यः ॥ वसुरग्निर्वसुश्रवा अच्छा नक्षि द्युमत्तमो रयिं
दा इत्यथ गृहाꣳश्चैव[3] पशूꣳश्चैवोपतिष्ठते ॥ ८ ॥

ऊर्जा वः पश्याम्यूर्जा मा पश्यत रायस्पोषेण वः पश्यामि
रायस्पोषेण मा पश्यतेडा स्थ मधुकृतः स्योना माविशतेरा मदः ।
सहस्रपोषं वः पुष्यासं मयि वो रायः श्रयन्तामित्याहवनीय-
मुपतिष्ठते[4] तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि । धियो यो
नः प्रचोदयादित्याहवनीयमेवोपतिष्ठते सोमानꣳ स्वरणं कृणु-
हि ब्रह्मणस्पते । कक्षीवन्तं य औशिज इत्यथ रात्रिमुपतिष्ठते
कदा चन स्तरीरसि नेन्द्र सश्चसि दाशुषे । उपोपेन्नु मघवन्भूय
इन्नु ते दानं देवस्य पृच्यत इत्यथ गार्हपत्यमुपतिष्ठते परि

---

१ Thus BHJ; ॰त्रीये T Be.

२ द्विपदा॰ T.

३ एव om T.

४ ॰यथादित्यमु॰ BH.

त्वाग्ने पुरं वयं विप्रꣳ सहस्य धीमहि। धृषद्वर्णं दिवेदिवे भेत्तारं भङ्गुरावत इत्यथ गार्हपत्यमेवोपतिष्ठतेऽग्ने गृहपते सुगृहपतिरहं त्वया गृहपतिना भूयासꣳ सुगृहपतिर्मया त्वं गृहपतिना भूयाः शतꣳ हिमास्तामाशिषमाशासे तन्तवे ज्योतिष्मतीं तामाशिषमाशासेऽमुष्मा अमुष्मा इति यावन्तोऽस्य पुत्रा जाता भवन्ति तन्तव¹ इत्यजातोऽथ वै भवति यो वा अग्निं प्रत्यङ्ङुपतिष्ठते प्रत्येनमोषति यः पराङ् विष्वङ् प्रजया पशुभिरेति कवातिर्यङ्ङिवोपतिष्ठेतेति स कवातिर्यङ्ङिवोपतिष्ठते नैव प्रत्यङ् न पराङ् ॥ ९ ॥ तृतीयः ॥

पिण्डपितृयज्ञं करिष्यन्नुपकल्पयते सकृदाच्छिन्नं बर्हिर्दर्भाꣳश्च परिस्तरणीयानिध्माꣳश्च शूर्पं च प्रक्षालिते चोलूखलमुसले स्थालीꣳ स्रुवाꣳ समेक्षणामेकोपवर्हणे चाञ्जनाभ्यञ्जने दर्भाꣳ स्फ्यमुदकुम्भं यज्ञायुधानीत्यथान्वाहार्यपचनं परिस्तृणाति तमुत्तरेणैकैकꣳ सꣳमादयत्येकोपवर्हणे चाञ्जनाभ्यञ्जने दर्भाꣳ स्फ्यमुदकुम्भं यज्ञायुधानीत्यथ प्राचीनावीतं कृत्वा जघनेनान्वाहार्यपचनमुपाविश्य पवित्रवत्याꣳ स्थाल्यां व्रीहीन्निर्वपति पितृभ्यो वो जुष्टं निर्वपामीति वा तूष्णीं वापर्यर्धाꣳ स्थालीं कृत्वैतस्मिन्नेव चर्मण्युलूखलमुसले निधायावघ्नन्ति सकृदेव दक्षिणामुखोऽथैनानविविच्यापैतव्यानेव²

---

१ Thus Bo HFJ; तावन्त T; B omits the passage.

२ Uncertain; thus BH, °चोपैनान्विविच्या° Bo; °चोपैनान्वि स्था° F; °चोनविवे (or चे) विच्या° JT, for the reading of BH (अविविच्य) cp. Āp. I. 7.10: अविविंचन्।

स्थाल्यां तिरः पवित्रमप आनीयाभिमन्त्र्य तिरः पवित्रं तण्डुलानावपत्याज्यं निर्वपत्याज्यमधिश्रयत्युभयं पर्यग्नि कृत्वा मेक्षणं स्रुवं च संमार्ष्ट्यैतं चरुं श्रपयित्वाभिघार्योदञ्चमुद्वास्यत्यथैव यज्ञोपवीतं कृत्वान्वारब्धेऽपचयनमुपसमाधाय मेक्षणेनोपघातं तिस्र आहुतीर्जुहोति सोमाय पितृपीताय स्वधा नमः स्वाहा यमायाङ्गिरस्वते पितृमते स्वधा नमः स्वाहाग्नये कव्यवाहनाय स्विष्टकृते स्वधा नमः स्वाहेति दक्षिणार्धपूर्वार्धे तूष्णीं मेक्षणमभ्याधाय प्राचीनावीतं कृत्वा दक्षिणेनान्वाहार्यपचनꣳ स्फ्येनोद्धत्यावोक्ष्य दक्षिणाग्रं बर्हिः स्तीर्त्वाद्भिर्मार्जयति मार्जयन्तां पितरो मार्जयन्तां पितामहा मार्जयन्तां प्रपितामहा इत्यथ स्रुवेणोपस्तीर्याभिघारिताꣳस्त्रीन्पिण्डान्ददात्येतत्ते ततासौ ये च त्वामन्वेतत्ते पितामहासौ ये च त्वामन्वेतत्ते प्रपितामहासौ ये च त्वामन्वित्यथ पितरो यथाभागं मन्दध्वमित्युक्त्वोदङ् पर्यावृत्योष्मणो व्यावृत उपास्ते व्यावृत्त ऊष्मेति प्राङ्गर्थाभिपर्यावृत्यैतं चरुमवजिघ्रति ॥ १० ॥

ये समानाः समनसः पितरो यमराज्ये। तेषां लोकः स्वधा नमो यज्ञो देवेषु कल्पताम् ॥ ये सजाताः समनसो जीवा जीवेषु मामकाः। तेषाꣳ श्रीर्मयि कल्पतामस्मिꣳल्लोके शतꣳ समा इत्यथ तथैवाद्भिर्मार्जयति मार्जयन्तां पितरो मार्जयन्तां पितामहा मार्जयन्तां प्रपितामहा इत्यथाञ्जनं ददात्याङ्क्ष्वतां पितर आङ्क्ष्वतां पितामहा आङ्क्ष्वतां प्रपितामहा इत्यथाभ्यञ्जनं ददात्यभ्यञ्जतां पितरोऽभ्यञ्जतां पितामहा अभ्यञ्जतां प्रपिता-

मह्या इत्यथ वासांसि ददात्येतानि वः पितरो वासांस्येतानि वः पितामहा वासांस्येतानि वः प्रपितामहा वासांस्यथोर्णास्तुकाः आयुषि लोम छिन्दीतेति प्राञ्चमथ बर्हिर्नमस्कारैरुपर्या-वनुपतिष्ठते नमो वः पितरो रसाय नमो वः पितरः शुष्माय नमो वः पितरो जीवाय नमो वः पितरः स्वधायै नमो वः पितरो मन्यवे नमो वः पितरो घोराय पितरो नमो वो य एतस्मिंल्लोके स्थ युष्मांस्ते ऽनु येऽस्मिंल्लोके मां ते ऽनु य एतस्मिंल्लोके स्थ यूयं तेषां वसिष्ठा भूयास्त येऽस्मिंल्लोके ऽहं तेषां वसिष्ठो भूयासमित्यथ वीरं याचते[1] वीरं मे पितरो दत्त वीरं मे पितामहा दत्त वीरं मे प्रपितामहा दत्त पितृमानहं युष्माभिर्भूयासं सुप्रजसो मया यूयं भूयास्तेत्यथैनानुत्थापयत्युत्तिष्ठत पितरः प्रेत शूरा यमस्य पन्थामनुयाता पुराणम्। धत्तादस्मासु द्रविणं यच्च भद्रं प्र णो ब्रूताद्भागधान्देवतास्वित्यथैनानभ्यवाययति[2] यन्तु पितरो यथालोकं मनसा जवेन परेत पितरः सोम्या गम्भीरैः पथिभिः पूर्व्यैः। अथा पितॄन्सुविदत्राँ अपीत यमेन ये सधमादं मदन्तीत्यथ तिसृभिर्मन आह्वयते मनो न्वाह्वामहे आ न एतु मनः पुनः पुनर्नः पितरो मन इत्यथैताग्निपज्ञान्वाह बर्हिरात्मावनुप्रहरत्यथैनाः प्रस्तारो हेड उदाहरन्त्यथ पत्नी-

---

१ J has the following passage thus: वीरं मे दत्त पितरः पितृमानहं॰ भूयास्तेत्यथ वीरं मे पितामहा दत्त पितृमानहं॰ भूयास्तेत्यथ वीरं मे प्रपितामहा दत्त पितृमानहं॰ भूयास्तेत्य॰।

२ Thus Bᵇ; ॰भ्यावयति Be; ॰भ्यावययति the other MSS.

पवीतं कृत्वा प्राजापत्ययर्चा गार्हपत्यमुपतिष्ठते प्रजापते न त्वदेतान्यन्य इत्येतां द्वितीयां जपति यदन्तरिक्षं पृथिवीमुत द्यामिति' संतिष्ठते पिण्डपितृयज्ञः' ॥ ११ ॥ चतुर्थः ॥

वर्षासु श्यामाकानामाग्रयणं करिष्यन्भवति' तस्य प्रज्ञात उपवसथो' ऽथ प्रातर्हुते ऽग्निहोत्रे पृष्ठ्याꣳ स्तीर्त्वापः प्रणीय सौम्यꣳ श्यामाकं चरुं निर्वपति' हविष्कृता वाचं विसृज्य गार्हपत्य आज्यं विलाप्योत्पूय स्रुचि चतुर्गृहीतं गृहीत्वाहवनीये ऽज्यानीर्जुहोति शतायुधाय शतवीर्यायेति पञ्च' अपचित्वामादयति' तस्याः पञ्चदश सामिधेन्यः पञ्च प्रयाजा वार्त्रघ्नावाज्यभागावथ हविष आप्यायस्व समेतु त इति' त्रिष्टुभौ संयाज्ये' अन्वाहार्यमासाद्य वासो ददात्यथ यजमानभागं प्राश्नात्यग्निः प्रथमः प्राश्नातु स हि वेद यथा हविः । शिवा अस्मभ्यमोषधीः कृणोतु विश्वचर्षणिरिति' संतिष्ठत एवैतैः सम्पूर्णपात्रविष्णुक्रमा' विसृजते व्रतमथ शरदि व्रीहीणामाग्रयणं करिष्यन्भवति' तस्य प्रज्ञात उपवसथो' ऽथ प्रातर्हुते ऽग्निहोत्रे पृष्ठ्याꣳ स्तीर्त्वापः प्रणीयैन्द्राग्नं द्वादशकपालं निर्वपति वैश्वदेवं चरुं द्यावापृथिव्यमेककपालमिति' हविष्कृता वाचं विसृज्य गार्हपत्य आज्यं विलाप्योत्पूय स्रुचि चतुर्गृहीतं गृहीत्वाहवनीये ऽज्यानीर्जुहोति शतायुधाय शतवीर्यायेति पञ्च' अपायत्वामादयति' तस्याः पञ्चदश सामिधेन्यः पञ्च प्रयाजा वार्त्रघ्नावाज्यभागावथ हविषामिन्द्राग्नी रोचना दिवः श्नथद्वृत्रमित्यैन्द्राग्नस्य' विश्वे देवा विश्वे देवा इति वैश्वदेवस्य'

द्यावा नः पृथिवी प्र पूर्वजे पितरेति द्यावापृथिव्यस्य' त्रिष्टुभौ संयाज्ये' अथाहार्यमासाद्य प्रथमजं वत्सं ददात्यथ यजमानभागं प्राश्नाति भद्रान्नः श्रेयः समनैष्ट देवास्त्वयावसेन समशीमहि त्वा। स नो मयोभूः पितो' आ विशस्व शं तोकाय तनुवे स्योन इति' संतिष्ठत एषेष्टिः सपूर्णपात्रविष्णुक्रमा' विसृजते व्रतमथ यद्यन्ये श्यामाकाग्रयणं करिष्यन्भवति' तस्य प्रज्ञात उपवसथः' समानं कर्म यथा व्रीह्याग्रयणस्यैतावदेव नानाथ यजमानभागं प्राश्नात्येतमु त्यं मधुना संयुतं यवं सरस्वत्या अधि मनावचर्कृषुः। इन्द्र आसीत्सीरपतिः शतक्रतुः कीनाशा आसन्मरुतः सुदानव इति' संतिष्ठत एषेष्टिः सपूर्णपात्रविष्णुक्रमा' विसृजते व्रतम्' ॥ १२ ॥ पञ्चमः ॥

अग्निभ्यः प्रवत्स्यन्यज्ञोपवीत्यप आचम्याग्रेणाहवनीयं परीत्य[1] यजमानायतने तिष्ठन्नाहवनीयमुपतिष्ठते मम नाम प्रथमं जातवेदः पिता माता च दधतुर्यदग्रे। तत्त्वं बिभृहि पुनरा मदैतोस्तवाहं नाम बिभराण्यग्न इत्यथ वाचंयमो ऽभिप्रव्रजत्यग्नीनामसकाशे[2] वाचं विसृजते' सो ऽधःसंवेश्यमांसाश्यस्त्र्युपायी प्रवसति' न द्वादशीमतिप्रवसति' सोपवसथमुपात्येत्यायन्प्रपथे समिधः कुरुते' ऽग्नीन्पराहृत्याथ वाचं यच्छत्याहवनीयमेवोपतिष्ठते मम नाम तव च जातवेदो वाससी इव विवसानौ ये चरावः। आयुषे त्वं जीवसे वयं यथायथं विपरि-

---

[1] JF om. these three words.

[2] Thus BH Bh (Grantha Ms.), Keś.; °नामसंकाशे Bo F

दृष्वावहै पुनस्त इत्यथ गार्हपत्यमुपतिष्ठते नमो ऽग्नये ऽप्रतिविद्धाय नमो ऽनाधृष्टाय नमः सम्राजे। अषाढो अग्निर्बृहद्वया विश्वजिद्सहन्त्यः श्रेष्ठो गन्धर्व इत्यथान्वाहार्यपचनमुपतिष्ठते त्वत्पितारो अग्ने देवास्त्वामाहुतयस्त्वद्विवाचनाः। सं मामायुषा सं गौपत्येन सुहिते मा धा इत्यथाहवनीयमुपतिष्ठते ॥ १३ ॥

अयमग्निः श्रेष्ठतमो ऽयं भगवत्तमो ऽयꣳ सहस्रसातमः। अस्मा अस्तु सुवीर्यमिति[1] स[१] यद्यसौ यजमानो ऽभिवमापद्यते न ते ऽग्नीषोदिति तद्गार्हपत्य आज्यं विलाप्योत्पूय स्रुचि चतुर्गृहीतं गृहीत्वाहवनीये संततीं[२] जुहोति मनो ज्योतिर्जुषतामाज्यं विच्छिन्नं यज्ञꣳ समिमं दधातु। या इष्टा उषसो निम्रुचश्च ताः संदधामि हविषा घृतेन स्वाहेत्यथाग्नये तन्तुमते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपति[1] शरावं दक्षिणां ददाति[1] सा प्रसिद्धेष्टिः संतिष्ठते[1] ऽप्यातिपन्नाः प्रतिजुहोत्येतेन ह स्म वै पूर्वे श्रोत्रिया आनायवस्तेजस्कामा यशस्कामा ब्रह्मवर्चसकामा उपतिष्ठन्ते[1][३] तदेतदुत्तमं ब्रतस्येव गरिम्णो यातो वैराजमेवोपस्थानं[1] नर्य प्रजां मे गोपायेति गार्हपत्यमथर्व[४] पितुं मे गोपायेत्यन्वाहार्यपचनꣳ[1] शꣳस्य पशून्मे गोपायेत्याहवनीयꣳ[1]

---

१ om. BH.

२ संततिं H; संततीं B; संततीद् Be; संतति J; संततीर्थ F; संततं T; संततिं Ke.

३ Before तदेतदु॰ Be J ins. च, F वा।

४ After गार्हपत्यम JF ins. उपतिष्ठते।

अमृत ब्रह्मा मे गोपायेति ब्रह्माणं मुञ्चेय मनो मे गोपाये-त्यावसथीयं यो ऽपरिमितं प्रवदति पुनरायन्नपथे समिधः कुरुते ऽग्नीन्परास्थाय वाचं यच्छत्यागत्यैतेनैवोपतिष्ठते[1] समानी प्रायश्चित्तिः ॥ १४ ॥ षष्ठः ॥

अथोपवसथीये ऽहन्यज्ञोपवीत्यप आचम्यापरेणाहवनीयं परीत्य[2] यजमानायतन उपविश्य तिरः पवित्रमप आचामति पयस्वतीरोषधयः पयस्वद्वीरुधां पयः । अपां पयसो यत्पयस्तेन मामिन्द्र सꣳसृजेत्यथाहवनीये समिध आदधात्यग्ने व्रतपते व्रतं चरिष्यामि तच्छकेयं तन्मे राध्यताꣳ स्वाहा वायो व्रतपत आदित्य व्रतपते व्रतानां व्रतपते व्रतं चरिष्यामि तच्छकेयं तन्मे राध्यताꣳ स्वाहेत्यथ[3] श्वो भूते हविर्निरुप्यमाणमभिमन्त्रयते ऽग्निꣳ होतारमिह तꣳ हुवे देवान्यज्ञियानिह यान्हवामहे । आयन्तु देवाः सुमनस्यमाना वियन्तु देवा हविषो मे अस्येति तदुदित्वा वाचं यच्छत्या हविष्कृतो हविष्कृता वाचं विसृज्य यज्ञं योगेन युनक्ति कस्त्वा युनक्ति स त्वा युनक्त्विति कानि कपालानि युनक्ति यानि घर्मे कपालान्युपचिन्वन्ति वेधसः । पूष्णस्तान्यपि व्रत इन्द्रवायू युञ्जामिति तेषां यजुष्कृतानां यच्छिद्यते तदुत्कर उदस्यत्यभिन्नो घर्मो जीरदानुर्यत आत्त-

---

1 Thus Bo BH; T: आमन्त्रैवैवोप०; J: आमन्त्र्याहवनीयमेवोप०; F: आमन्त्र्य आहवनीयमुप०

2 Bo JF om. these three words

3 अथ om. JF.

सांदृगपुनरित्यथ गार्हपत्य आज्यं विलाप्योत्पूय स्रुचि चतुर्गृहीतं गृहीत्वाहवनीये संतनीं[1] जुहोतीमो वेदिः परिधयश्च सर्वे यज्ञस्यायुरनुसंचरन्ति । त्रयस्त्रिंशत्तन्तवो ये वितत्निरे य इमं यज्ञं स्वधया ददन्ते तेषां छिन्नं प्रत्येतद्दधामि स्वाहेत्यथान्यदपिसृजति घर्मो देवां अप्येत्वित्यथ वै भवति यदि नश्येदाग्नेयं द्विकपालं निर्वपेद्द्यावापृथिव्यमेककपालमिति सा प्रसिद्धेष्टिः संतिष्ठते ऽथ तथैव गार्हपत्य आज्यं विलाप्योत्पूय स्रुचि चतुर्गृहीतं गृहीत्वाहवनीये संतनीं[1] जुहोतीमो वेदिः परिधयश्च सर्वे यज्ञस्यायुरनुसंचरन्ति । त्रयस्त्रिंशत्तन्तवो ये वितत्निरे य इमं यज्ञं स्वधया ददन्ते तेषां छिन्नं प्रत्येतद्दधामि स्वाहेत्यथान्यदपिसृजति घर्मो देवां अप्येत्वित्यथ यद्याज्यस्य वा सांनाय्यस्य वान्यच बर्हिषः पुरोक्षमात्प्रयाजात्स्कन्दति तत्र स्वधां संभरति ॥ १५ ॥

सं त्वा सिञ्चामि यजुषा प्रजामायुर्धनं च । बृहस्पतिप्रसूतो यजमान इह मा रिषदिति स्कन्नमनुमन्त्रयते भूपतये स्वाहा भुवनपतये स्वाहा भूतानां पतये स्वाहेत्यथ यावत्परिशिष्टेन प्रचरत्यथ यजमानमाज्यमवेक्षयत्याज्यमसि सत्यमसि सत्यस्याध्यक्षमसि हविरसि वैश्वानरं वैश्वदेवमुत्पूतशुष्मं सत्यौजाः सहो ऽसि सहमानमसि सहस्वारातीः सहस्वारातीयतः सहस्व

---

१ संतनीं BFHJ (°निं the second time) ; संतनिं Be ; संतनं T ; संतनीयं F (the sec. time).

घृतयाः सवस्य घृतत्वतः सहस्रवीर्यमसि तस्या त्रिंशाक्षराज्यमसि सत्यस्य सत्यमसि सत्यायुरसि सत्यशुष्ममसि सत्येन त्वाभिघारयामि तस्य ते भक्षीयेत्यथाज्यग्रहाणां[1] गृहीतंगृहीतमनुमन्त्रयते पशूनां त्वा वातानां यन्त्राय धर्त्राय गृह्णामि पशूनां त्वर्तूनां यन्त्राय धर्त्राय गृह्णामि पशूनां त्वा दिव्यां यन्त्राय धर्त्राय गृह्णामि पशूनां त्वा पशुजनानां यन्त्राय धर्त्राय गृह्णामीति चतुर्भिर्जुह्वामष्टाभिरुपभृतं[2] चरोस्त्वा पञ्चबिलस्य यन्त्राय धर्त्राय गृह्णामि ब्रह्मणस्त्वा तेजसे यन्त्राय धर्त्राय गृह्णामि क्षत्रस्य त्वौजसे यन्त्राय धर्त्राय गृह्णामि विशे त्वा यन्त्राय धर्त्राय गृह्णामि सुवीर्याय त्वा गृह्णामि सुप्रजास्त्वाय त्वा गृह्णामि रायस्पोषाय त्वा गृह्णामि ब्रह्मवर्चसाय त्वा गृह्णामीति चतुर्भिर्ध्रुवां[2] भूरस्माकꣳ हविर्देवानामाशिषो यजमानस्य देवानां त्वा देवताभ्यो गृह्णामीत्यभिपूर्यमाणामनुमन्त्रयते[3] कामाय त्वा गृह्णामीति परिधीन्परिधीयमानाननुमन्त्रयते ध्रुवो ऽसि ध्रुवो ऽहꣳ सजातेषु भूयासं धीरश्चेत्ता वसुविदिति मध्यममुग्रो ऽस्युग्रो ऽहꣳ सजातेषु भूयासमुग्रश्चेत्ता वसुविदिति दक्षिणमभिभूरस्यभिभूरहꣳ सजातेषु भूयासमभि-

१ Thus B; °ग्रहणं TF, ग्रहणं J; ग्रहणानि H, Mádh.; ग्रहणान् Be; अथ not fonnd in B Be HF.

२ Thus (accusatives) all MSS., except F, which has ध्रुवायां. Mádh. cites overy time with locatives Rigthly?

३ °पूर्यमाणम्° Be F.

भूर्वेता ब्रह्मविदित्युत्तरमथाग्निं योगेन युनज्मि युनज्मि वा ब्रह्मणा दैव्येन हव्यायास्मै वोढवे जातवेद इति । अभिघोरभ्याधीयमानयोर्जपतीत्याथर्वणानां सुप्रजसः सुवीरा ज्योग्जीवेम बलिहृतो वयं त इत्यथाग्निं वेदि हवींष्यासन्नान्यभिमन्त्रयते यन्मे मन्ये मम यज्ञस्य रिष्यायदा स्कन्दादाज्यस्योत विष्णो । तेन हन्मि सपत्नं दुर्मरायुमैनं दधामि निर्ऋत्या उपस्थ इति ॥ १६ ॥

अथ भूर्भुवः स्वरित्यग्निहोत्रमेताभिर्व्याहृतीभिरुपसादयेद्यज्ञमुखं वा अग्निहोत्रं ब्रह्मैता व्याहृतयो । यज्ञमुख एव ब्रह्म कुरुते । संवत्सरे पर्यागत एताभिरेवोपसादयेद्ब्रह्मणैवोभयतः संवत्सरं परिगृह्णातीति ब्राह्मणमथ वै भवति दर्शपूर्णमासावालभमान एताभिर्व्याहृतीभिर्हवींष्यासादयेद्यज्ञमुखं वै दर्शपूर्णमासौ ब्रह्मैता व्याहृतयो । यज्ञमुख एव ब्रह्म कुरुते । संवत्सरे पर्यागत एताभिरेवासादयेद्ब्रह्मणैवोभयतः संवत्सरं परिगृह्णातीति ब्राह्मणमथ वै भवति चातुर्मास्यान्यालभमान एताभिर्व्याहृतीभिर्हवींष्यासादयेद्यज्ञमुखं वै चातुर्मास्यानि ब्रह्मैता व्याहृतयो । यज्ञमुख एव ब्रह्म कुरुते । संवत्सरे पर्यागत एताभिरेवासादयेद्ब्रह्मणैवोभयतः संवत्सरं परिगृह्णातीति ब्राह्मणमथ वै भवति यद्वै यज्ञस्य मात्रा क्रियते राष्ट्रं यज्ञस्याशीर्गच्छति यद्वा विश्वं यज्ञस्याशीर्गच्छत्यथ ब्राह्मणो ऽनाशीर्केण यज्ञेन यजते । सामिधेनीरनुवक्ष्यन्नेता व्याहृतीः पुरस्ताद्दध्याद्ब्रह्मैव प्रतिपदं कुरुते । तथा ब्राह्मणः साशीर्केण यज्ञेन

यजत इति ब्राह्मणमेव वै भवति यं कामयेत यजमानं भ्रातृव्यमस्य यज्ञस्याशीर्गच्छेदिति तस्यैता व्याहृतीः पुरोनुवाक्याया दध्याद्भ्रातृव्यदेवत्या वै पुरोनुवाक्या भ्रातृव्यमेवास्य यज्ञस्याशीर्गच्छतीति ब्राह्मणमेव वै भवति यान्कामयेत यजमानास्समावत्येनान्यज्ञस्याशीर्गच्छेदिति तेषामेता व्याहृतीः पुरोनुवाक्याया अर्धर्च एकां दध्याद्याज्यायै पुरस्तादेकां याज्याया अर्धर्च एकां तथैनान्समावती यज्ञस्याशीर्गच्छतीति ब्राह्मणमेव वै भवति यथा वै पर्जन्यः सुवृष्टं वर्षत्येवं यज्ञो यजमानाय वर्षति स्थलयोदकं परिगृह्णन्त्याशिषा यज्ञं यजमानः परिगृह्णातीति ब्राह्मणं व्याहृतीभिर्ब्राह्मणस्य प्रतिपद्यते हिङ्कारेण राजन्यस्यर्चा वैश्यस्य सर्वमेवैतत्त्रयं कुर्यादित्येतदपरमिध्ममभ्याधीयमानमनुमन्त्रयते ॥ १७ ॥

उपकृतो अग्ने यजमानायैधि निघृतो अभिदासते । अग्ने देवेद्ध मन्विद्ध मन्द्रजिह्वेति प्रवरं प्रव्रियमाणमनुमन्त्रयते[१] ऽमर्त्यस्य ते होतर्मूर्धन्नाजिघर्मि रायस्पोषाय सुप्रजास्त्वाय सुवीर्यायेति स्रुवेणाघारमाघार्यमाणमनुमन्त्रयते[२] मनो ऽसि प्राजापत्यं मनसा मा भूतेनाविशेति स्रुच्यमाघारमाघार्यमाणमनुमन्त्रयते वागस्यैन्द्री सपत्नक्षयणी वाचा मेन्द्रियेणाविशेति प्रयाजानामिष्टमिष्टमनुमन्त्रयते[३] वसन्तमृतूनां प्रीणामि स मा

१ Thus Be, प्रव्रीयमाणम॰ BJ, Bhav.; प्रहयमाणं F; प्रव्रीयमाणं T; प्रवीयमाणं H.

२ Thus all MSS.; सौम्यमाघारम॰ Mādh.

३ इष्टं twice Be HT, once the other MSS. and Mādh.

प्रीतः प्रीणातु ग्रीष्मस्त्वृतूनां प्रीणामि स मा प्रीतः प्रीणातु वर्षा ऋतूनां प्रीणामि ता मा प्रीताः प्रीणन्तु शरदमृतूनां प्रीणामि सा मा प्रीता प्रीणातु हेमन्तशिशिरावृतूनां प्रीणामि तौ मा प्रीतौ प्रीणीतामित्याज्यभागाविष्टावनुमन्त्रयतेऽग्नीषोमयोरहं देवयज्यया चक्षुष्मान्भूयासमित्यग्निमिष्टमनुमन्त्रयतेऽग्नेरहं देवयज्ययान्नादो भूयासमित्युपांशुयाजमिष्टमनुमन्त्रयते दब्धिरस्यदब्धो भूयासममुं दभेयमित्यथ यं यजमानो द्वेष्टि तं मनसा ध्यायत्यथाप[1] उपस्पृश्याग्नीषोमाविष्टावनुमन्त्रयतेऽग्नीषोमयोरहं देवयज्यया वृत्रहा भूयासमितीन्द्राग्नी इष्टावनुमन्त्रयत इन्द्राग्नियोरहं देवयज्ययेन्द्रियाव्यन्नादो भूयासमितीन्द्रमिष्टमनुमन्त्रयत इन्द्रस्याहं देवयज्ययेन्द्रियावी भूयासमिति । महेन्द्रमिष्टमनुमन्त्रयते महेन्द्रस्याहं देवयज्यया जेमानं महिमानं गमेयमिति । स्विष्टकृतमिष्टमनुमन्त्रयतेऽग्नेः स्विष्टकृतोऽहं देवयज्ययायुष्मान्यज्ञेन प्रतिष्ठां गमेयमिति । प्राशित्रेऽवदीयमाने जपत्यग्निर्मा दुरिष्टात्पातु सविताघशंसादिति । यजमानभागं यो मेऽन्ति दूरेऽरातीयति तमेतेन जेषमितीडामाह्रियमाणामनुमन्त्रयते सुरूपवर्षवर्णे[2] एहीति[2] प्रतिपद्य मघोनीत्यान्तो । ऽवान्तरेडां प्राश्यमानामनुमन्त्रयते जुष्टिरसि जुषस्व नो जुष्टा नोऽसि जुष्टिं ते गमेयमित्यथान्तर्वेद्यग्नि-

---

१ अथाप उपस्पृश्य om. TJ.

२ Thus Be HT; ०र्णेहीति J; वर्णेमिति B; वर्ण एहीत्यादिमिति F.

मार्जयते[1] मनो ज्योतिर्जुषतामाज्यं विच्छिन्नं यज्ञꣳ समिमं दधातु । बृहस्पतिस्तनुतामिमं नो विश्वे देवा इह मादयन्तामिति । बर्हिषदं पुरोडाशमभिमन्त्रयते मम पिन्वस्व ददतो मे मा क्षायि कुर्वतो मे मोपदसदित्यथान्वाहार्यं याचति । तमन्वाहार्यमभिमन्त्रयते प्रजापतेर्भागो ऽस्यूर्जस्वान्पयस्वानित्यान्तादनुवाकस्य । ॥ १८ ॥ सप्तमः ॥

अनूयाजानामिष्टमिष्टमनुमन्त्रयते[2] बर्हिषो ऽहं देवयज्यया प्रजावान्भूयासं नराशꣳसस्याहं देवयज्यया पशुमान्भूयासमग्नेः स्विष्टकृतो ऽहं देवयज्ययायुष्मान्यज्ञेन प्रतिष्ठां गमेयमित्यथ यत्र होतुरभिजानात्यग्निरिदं हविरजुषतेति तद्यजमानमुज्जितीः[3] वाचयत्यग्नेरहमुज्जितिमनूज्जेषमिति यथेष्टमुक्तं वाजवत्योर्व्यूहनमथ यत्र होतुरभिजानात्याशास्ते ऽयं यजमानो ऽसाविति तद्यजमानं यज्ञस्य दोहं वाचयतीमा अस्माकमाशिषो दोहकामा इन्द्रवन्तो वनामहे धुक्षीमहि प्रजामिषमिति । प्रस्तरं प्रह्रियमाणमनुमन्त्रयते रोहितेन त्वाग्निर्देवतां गमयतु हरिभ्यां त्वेन्द्रो देवतां गमयत्वेतशेन त्वा सूर्यो देवतां गमयत्विति । परिधीन्प्रमुच्यमानाननुमन्त्रयते वि ते मुञ्चामि रशना वि रश्मीन्वि योक्त्रा यानि परिचर्तनानि । धत्तादस्मासु द्रविणं यच्च भद्रं प्र णो ब्रूताद्भागधान्देवतास्विति । शंयुवाकमुक्तमनुमन्त्रयते विष्णोः

---

१ Thus BHP; मार्जयति Be FJ

२ ऽहं twice T Be, once the other MSS.

३ Thus TF Mádh.; उज्जितीर् or उज्जती the other MSS.

शंयोरहं देवयज्यया यज्ञेन प्रतिष्ठां गमेयमिति प्रतीषंयाजानामिष्टमिष्टमनुमन्त्रयते[1] ॥ १९ ॥

सोमस्याहं देवयज्यया सुरेताः रेतो धिषीय त्वष्टुरहं देवयज्यया पशूनाꣳ रूपं पुषेयमित्यथैतरावुपसमस्यति देवानां पत्नीरग्निर्गृहपतिर्यज्ञस्य मिथुनं तयोरहं देवयज्यया मिथुनेन प्रभूयासमिति वेदं यजमानं वाचयति वेदोऽसि वित्तिरसि विदेयेत्यान्तादनुवाकस्य[2] ध्रुवामाप्याय्यमानामनुमन्त्रयत आप्यायतां ध्रुवा घृतेन यज्ञंयज्ञं प्रति देवयद्भ्यः। सूर्याया ऊधोऽदित्या उपस्थ उरुधारा पृथिवी यज्ञे अस्मिन्नित्यथ यजमानभागं प्राश्नाति प्रजापतेर्विभान्नाम लोकस्तस्मिꣳस्त्वा दधामि सह यजमानेनेति सं यज्ञपतिराशिषेति वाचैतत्पूर्णपात्रं यात्यति तदन्तर्वेदि निधाय पूर्णपात्रे यजमानं वाचयति सदसि सन्मे भूयाः सर्वमसि सर्वं मे भूयाः पूर्णमसि पूर्णं मे भूया अक्षितमसि मा मे क्षेष्ठा इत्यथ दिशो व्युन्नयति प्राच्यां दिशि देवा ऋत्विजो मार्जयन्तां दक्षिणायां दिशि मासाः पितरो मार्जयन्तां प्रतीच्यां दिशि गृहाः पशवो मार्जयन्तामुदीच्यां दिश्याप ओषधयो वनस्पतयो मार्जयन्तामूर्ध्वायां दिशि यज्ञः संवत्सरो यज्ञपतिर्मार्जयन्तामित्यथैना निनयति समुद्रं वः प्रहिणोम्यक्षिताः स्वां योनिमपिगच्छत। अच्छिद्रः

---

[1] इदं twice Be T, once the other MSS.

[2] Thus Be J, Mādh.; the citation ends with वित्तिरसि in BH, with विदेय कर्मासि in FT.

प्रजया भूयासं मा परासेचि मत्पय इत्यथोपोत्थाय दक्षिणेन पदा विष्णुक्रमान्क्रामते ॥ २० ॥

विष्णोः क्रमो ऽस्यभिमातिहा गायत्रेण छन्दसा पृथिवीमनु विक्रमे निर्भक्तः स यं द्विष्म इति चतुर्भिरनुच्छन्दसं तृतीये चतुर्थमनुवर्तयति न चतुर्थाय प्रक्रामति नाहवनीयमुपात्येत्यथात्रैव तिष्ठन्नाहवनीयमुपतिष्ठते ऽगन्म सुवः सुवरगन्म संदृशस्ते मा छित्सि यत्ते तपस्तस्मै ते माऽऽवृक्षीत्यथादित्यमुपतिष्ठते सुभूरसि श्रेष्ठो रश्मीनामायुर्धा अस्यायुर्मे धेहि वर्चोधा असि वर्चो मयि धेहीत्यथैभ्यो लोकेभ्यो भ्रातृव्यं निर्भजतीदमहममुं भ्रातृव्यमाभ्यो दिग्भ्यो ऽस्यै दिवो ऽस्मादन्तरिक्षादस्यै पृथिव्या अस्मादन्नाद्यान्निर्भजामि निर्भक्तः स यं द्विष्म इत्यथाप उपस्पृश्य सं ज्योतिषाभूवमित्युरः प्रत्यात्मानं प्रत्यभिमृशते ऽथ दक्षिणमꣳसमभि पर्यावर्तत ऐन्द्रीमावृतमन्वावर्त इत्यथोदङ् पर्यावर्तते समहं प्रजया सं मया प्रजा समहꣳ रायस्पोषेण सं मया रायस्पोष इत्यथाहवनीये समिधमादधाति समिद्धो अग्ने मे दीदिहि समेद्धा ते अग्ने दीद्यासꣳ स्वाहेत्यथाहवनीयमुपतिष्ठते वसुमान्यज्ञो वसीयान्भूयासमित्यथाग्निपावमानीभ्यां गार्हपत्यमुपतिष्ठते ऽग्न आयूꣳषि पवस ऽग्ने पवस्वेत्यथ गार्हपत्यमेवोपतिष्ठते ऽग्ने गृहपते सुगृहपतिरहं त्वया गृहपतिना भूयासꣳ सुगृहपतिर्मया त्वं गृहपतिना भूयाः शतꣳ हिमास्तामाशिषमाशासे मह्यममुष्मै ज्योतिष्मतीं तामाशिषमाशासे ऽमुष्मा

अमुष्या[1] इति । यावन्तो ऽस्य पुत्रा जाता भवन्ति तन्नाव इत्यन्ततः ॥ २१ ॥

अथ वै भवति यो वै यज्ञं प्रयुज्य न विमुञ्चत्यप्रतिष्ठानो वै स भवति । कस्त्वा युनक्ति स त्वा विमुञ्चत्विति । काले कपालानि विमुञ्चति यानि घर्मे कपालान्युपचिन्वन्ति वेधसः । पूष्णस्तान्यपि व्रत इन्द्रवायू विमुञ्चतामित्यथैतेनैव यथेतमेत्य यजमानायतन उपविश्य तथैव[2] तिरः पवित्रमप आचामति पयस्वतीरोषधयः पयस्वद्वीरुधां पयः । अपां पयसो यत्पयस्तेन मामिन्द्र सꣳसृजेत्यथाहवनीये समिधमादधात्यग्ने व्रतपते व्रतमचारिषं तदशकं तन्मे ऽराधि स्वाहा वायो व्रतपत आदित्य व्रतपते व्रतानां व्रतपते व्रतमचारिषं तदशकं तन्मे ऽराधि स्वाहेत्यथोपोत्थाय[3] यज्ञस्य पुनरालम्भं जपति यज्ञो बभूव स आबभूव स प्रजज्ञे स वावृधे । स देवानामधिपतिर्बभूव सो अस्माꣳ अधिपतीन्करोतु वयꣳ स्याम पतयो रयीणामित्यथ प्राङुत्क्रम्य जपति गोमाꣳ अग्ने ऽविमाꣳ अश्वी यज्ञो नृवत्सखा सदमिदप्रमृष्यः । इडावाꣳ एषो असुर प्रजावान्दीर्घो रयिः पृथुबुध्नः सभावानित्यथ ब्राह्मणाꣳस्तर्पयितवा इति संप्रेष्यति ॥ २२ ॥ अष्टमः ॥

१ F अमुष्या once. T has this passage thus : यन्नवे मध्यमसुषे ज्योतिष्मतीं ताम्रामिषमायासे सुषा अमुष्या इति etc, as above, but at the end : भवन्ति तावन्त इत्यन्ततो : J is corrupt towards the end of the khaṇḍa.

२ Om. TJFBe.

३ उपोत्थाय om. JT.

ब्रह्मत्वं करिष्यन्यज्ञोपवीत्यप आचम्यापरेणाहवनीयं परीत्य दक्षिणत उदङ्मुखस्तिष्ठन्ब्रह्मसदनमुपतिष्ठते नमो ब्रह्मणे नमो ब्रह्मसदनायेत्यथासनात्तृणं निरस्यत्यहे दैधिषव्योदतस्तिष्ठान्यस्य सदने सीद यो ऽस्मत्पाकतर इत्युपविशत्युज्झिवन उदुदन्तस्य गेषमित्यथेमे समीक्षते पातं मा द्यावापृथिवी अद्याह्न इत्युपविश्य जपति भूर्भुवः सुवः क इदं ब्रह्मा भविष्यति स इदं ब्रह्मा भविष्यति प्राणः प्रजापतियुक्तो ऽहं युञ्जे ब्रह्मणार्विवं वाजी सधुर इव वह्निर्बलीवर्द इव युक्तो हव्यं वक्ष्याम्यहं देवताभ्यो भूः प्रपद्ये भुवः प्रपद्ये सुवः प्रपद्ये भूर्भुवः सुवः प्रपद्ये वायुं प्रपद्ये ब्रह्म प्रपद्ये क्षत्रं प्रपद्ये ऽश्मानमाखणं प्रपद्ये प्रजापतेर्ब्रह्मकोशं प्रपद्ये ऽनार्तां देवतां वाचं प्रपद्य ओं प्रपद्य इति । तं यजमानो ब्रह्माणं वृणीते भूपते भुवनपते महतो भूतस्य पते ब्रह्माणं त्वा वृणीमहे वीतहव्ये पुरोहित येनायन्नुत्तमं सुवर्देवा अङ्गिरसो दिवमिति । वृतो ब्रह्मा जपत्यहं भूपतिरहं भुवनपतिरहं महतो भूतस्य पतिर्देवेन सवित्रा प्रसूत आर्त्विज्यं करिष्यामि ब्रह्माणं माद्या वीतहव्ये पुरोहितं येनायन्नुत्तमं सुवर्देवा अङ्गिरसो दिवं देव सवितरेतं त्वा वृणते बृहस्पतिं दैव्यं ब्रह्माणं तदहं मनसे प्रब्रवीमि मनो गायत्रियै गायत्री त्रिष्टुभे त्रिष्टुब्जगत्यै जगत्यनुष्टुभे ऽनुष्टुप्पङ्क्त्यै पङ्क्तिः प्रजापतये प्रजापतिर्विश्वेभ्यो देवेभ्यो विश्वे देवा बृहस्पतये बृहस्पतिर्ब्रह्मणे ब्रह्म भूर्भुवः सुवर्बृहस्पतिर्देवानां ब्रह्माहं मनुष्याणां बृहस्पते यज्ञं गोपायेति । स यद्याह ब्रह्मन्नपः प्रणेष्यामि यजमान वाचं यच्छेति तद्ब्रह्मा प्रणौति ॥२१॥

देव सवितः प्रसुव यज्ञं देवता वर्धयिता नाकस्य पृष्ठे सुवर्गे लोके यजमानो अस्तु । सप्तर्षीणाꣳ सुकृतां यत्र लोकस्तत्रेमं यज्ञं यजमानं च धेह्योँ प्रणयेति स वाचंयमो भवति प्रणीतासु प्रणीयमानास्वा हविष्कृतः सांनाय्ये दोह्यमान आ ततो यदाह वसु दुग्धीन्द्राय देवेभ्यो हव्यमिति महेन्द्रायेति वा यदि महेन्द्रयाजी भवत्यधिवपने वाचं यच्छत्या कपालोपधानात्संवपने वाचं यच्छत्या [1]समभिवासनात्संयजुष्याह्रियमाण[2] आ प्रोक्षणीनामासादनात्स यदाह ब्रह्मन्नुत्तरं परिग्राहं परिग्रहीष्यामीति तद्ब्रह्मा प्रसौति बृहस्पते परिगृहाण वेदिं ब्रह्मणा यज्ञं परिगृहीहीमम् । सप्तर्षीणाꣳ सुकृतां यत्र लोकस्तत्रेमं यज्ञं यजमानं च धेह्योँ परिगृहाणेत्याज्येषु गृह्यमाणेषु वाचं यच्छत्या [3]ध्रुवासादनात्सामिधेनीष्वनूच्यमानास्वा प्रवरादनूक्तायां पुरोनुवाक्यायामा वषट्कारात्प्राशित्रेऽवदीयमान आ प्रसनात्परिहरन्त्यथा एतत्प्राशित्रमग्रेणाहवनीयं तदाह्रियमाणं प्रतिपश्यति ॥ २४ ॥

सूर्यस्य त्वा चक्षुषा प्रतिपश्यामीत्येनदुभाभ्याꣳ हस्ताभ्यां प्रतिगृह्णाति देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो

---

१ अध्याभिवासनात् Be T.

२ Thus Be H; °यजुष्याह्रि° F, the other MSS. more or less corrupt.

३ ध्रुवासादनात् Be H, ध्रुवाद्दानात् B; ध्रुवासादनात् T · IF totally corrupt. Bh. has in some copies ध्रुवा°, in others ध्रुवा° ।

शफाभ्यां प्रतिष्ठापयामीत्यथैनमध्यादधाति पृथिव्यास्त्वा नाभौ सादयामीत्यथैनमवेक्षते सुपर्णस्य त्वा गरुत्मतश्चक्षुषावेक्ष इत्यथैनमद्भुतेन च महानाम्न्या चोपसंस्थापयतीत्याय इतः पूर्वं शिक्याये निदधात्यग्नेस्त्वास्येन[1] प्राश्नामीति प्राश्याप आचम्य यथाङ्गिरस-मिरसि ब्राह्मणस्योदरेण बृहस्पतेर्ब्रह्मणेत्यथाद्भिर्मार्जयित्वा प्राणान्संमृशते वाङ्म आसन्नसोः प्राणो ऽक्ष्योश्चक्षुः कर्णयोः श्रोत्रं बाह्वोर्बलमूर्वोरोजो ऽरिष्टा विश्वान्यङ्गानि तनूस्तनुवा मे सह नमस्ते अस्तु मा मा हिꣳसीरिति मयि प्राणा मयि प्राणा इति वा हुतं ब्रह्मभागं प्राशित्रहरणे निदधात्यथान्वाचार्यं याचति तमन्तर्वेद्यासन्नमभिमन्त्रयते ॥ २५ ॥

ब्रह्मन्प्रस्थास्यामि नमस्ते ब्रह्मन्प्रस्थाय पाहि मामद्भुताय मर्वो मर्त्यं कृतो भवेत्यथास्य धावन्मापमवदाय प्राशित्रहरणे निदधाति सौरस्येहि मामभ्युत्थानमादो भूयासमित्यथैनमथेन कुश उदञ्चं नीयमानमनुमन्त्रयते यज्ञो दिवꣳ रोहतु यज्ञो दिवं गच्छतु यो देवयानः पन्थास्तेन यज्ञो देवाꣳ अप्येत्विति स यथाह ब्रह्मन्प्रस्थास्यामः समिधमाधायाग्नीदग्नीन्सकृत्सकृत्संमृड्ढीति तद्ब्रह्मा प्रसौति देव सवितरेतत्ते प्राह तत्प्र च सुव प्र च यज बृहस्पतिर्ब्रह्मा स यज्ञं पाहि स यज्ञपतिं पाहि स मां पाह्योꣳ प्रतिष्ठेति प्रचरतेति प्रवर्ग्य ओ ऽवैवास्त्वा समिष्टयजुषो होमात्कृते समिष्टयजुष्युपोत्थायायतनमेवोपनिषदते ऽयाडयꣳ हविषो जातवेदा अदब्धो ऽग्ने पूर्वो अभि-

---

१ निधाय instead of निदधाति Bc F; निधायति J.

शिवम्। सम्यञ्चमिन्धꣳ स्वविंसुवा नो विश्वा धेयाकाश्च द्रविणं जातवेदो यच्च भद्रमिति । स एतेनैव[1] मन्त्रा भवति दर्शपूर्णमासयोरिष्टीनां चातुर्मास्यानां पशुबन्धस्य सौत्रामण्या इति । ॥

२९ ॥ नवमः ॥

सर्वीꣳष्याव्याय होतारमामन्त्रयते । स यज्ञोपवीत्यप आचम्य हस्तौ संमृशते कर्मणे वां देवेभ्यः शकेयꣳ शक्त्यै वाꣳ सुकृताय वामित्यथ द्वाभ्यामात्मन्यग्निं[2] गृह्णीते मयि गृह्णाम्यग्रे अग्निं यो नो अग्निरित्यथान्तरेण वेद्युत्करौ प्रपद्यते सत्यं प्रपद्य ऋतं प्रपद्ये ऽमृतं प्रपद्ये प्रजापतेः प्रियां तनुवमनार्तां प्रपद्य इदमहं पञ्चदशेन वज्रेण द्विषन्तं भ्रातृव्यमवक्रामामि यो ऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मो भूर्भुवः सुवर्विष्णो स्थाने तिष्ठामीति । दक्षिणेन प्रपदेनोत्तरं वेद्यन्तमवक्रम्य तिष्ठति । यदा जानात्यग्नये समिध्यमानायानुब्रूहीति तदेदꣳ[3]होर्चं[3] जपति कं प्रपद्ये तं प्रपद्ये यत्ते प्रजापते शरणं छन्दस्तत्प्रपद्ये यावत्ते विष्णो वेद तावत्ते करिष्यामि देवेन सवित्रा प्रसूत आर्त्विज्यं करिष्यामि नमो ऽग्नय उपद्रष्ट्रे नमो वायव उपश्रोत्रे नम आदित्यायानुख्यात्रे जुष्टामद्य[4] देवेभ्यो वाचमुद्यासꣳ शुश्रूषेण्यां मनुष्येभ्यः स्वधावतीं पितृभ्यः प्रतिष्ठां विश्वस्मै भूताय भूर्भुवः

१ एव om Be J F.

२ आत्मन्य॰ only B Be.

३ Thus B H: तदेदं TBe; तदेतं तु J; तदेतं तु F, the last three omitting होर्चं।

४ Thus J; ॰द्यं F, the other MSS. omit अद्य।

सुखः प्रजाया आत्मना प्रजया पशुभिः प्रजापतिं प्रपद्ये ऽभयं मे अस्तु प्राजापत्यमनुवक्ष्यामि वाचं प्रपद्ये वाचार्त्विज्यं करिष्यामि[1] यशसे त्वा पुष्टाय त्वेन्द्रियाय त्वा भूत्यै त्वा यशो यशाय मयि धर्मे यच्छतामित्येन त्रिरभिहिङ्कृत्यासनमभि विहारादुपसुपर्यङ्धाति[2] । प्र वो वाजा अभिद्यव इति त्रिः प्रथमामन्वाह । त्रिरुत्तमाम् । सर्वा अर्धर्चशो ऽपानित्यनूक्तासु[3] सामिधेनीषु देवता आवाह्य भूमौ प्रादेशं कृत्वोपविशतीदमहं गायत्रेण छन्दसा त्रिवृता स्तोमेन रथन्तरेण साम्ना वषट्कारेण वज्रेण द्विषन्तं भ्रातृव्यमवबाधे ऽवबाधो द्विषन्निति । स आहवनीयं प्रेक्षमाण आस्ते । प्रणीता वोभयं वान्तरेण वा वीयते ऽनप्रगच्छो ह्याम्नायते[4] । यदा आगात्यग्निर्देवो होतेत्येतस्यपति देव सवितरेतं त्वा वृणते ऽग्निहोत्राय सह पित्रा वैश्वानरेणेत्यथोपोत्थाय[5] दक्षिणेन हस्तेन दक्षिणे ऽंसे ऽध्वर्यु-

---

1 JBo ins. मम चार्त्विज्यं करिष्यति ।

2 Thus JFT; °अभिदध° the other MSS.

3 Thus (अपानिति) only F; °पानित्य° Be; the other MSS. more or less corrupt.

4 As I am not sure about the original reading of this passage, I give the var. lect. of all my MSS.; प्रणीता वोभयं वान्तरेण वा वीयते अनप्रगच्छो ह्यम्ना° B; thus also H, but वान्तरेणवणो and ह्यम्ना; प्रणीता वोभयं वान्तरेणेति वेतिद्वीयते अप्रगच्छोह्यम्ना° Be. प्रणीता वोभयान्तरेणेति वेतिवावीयते प्रगच्छोह्यम्ना° T; प्रणीता वोभयं वान्तरेण नेति वेति वीयतनप्रगच्छपद्याम्नायते J; प्रणीता वोभयं वान्तरेणेति वेति वेध्वतेनप्रगच्छाम्ना° F.

5 अथ om. B Be H.

मन्वारभते सव्येन दक्षिणेऽंस आग्नीध्रं वसु वै अयं प्रत्याश्रावयेवीविदेश एनं दक्षिणस्यां श्रोण्यामन्वारभेताग्निमन्वारभामहे होतृवूर्यं पुरोहितम्। येनायजन्तमं स्वर्देवा अङ्गिरसो दिवम् ॥ देवा देवेषु पराक्रमध्वं प्रथमा द्वितीयेषु द्वितीयास्तृतीयेषु त्रिरेकादशा अनुसंरभध्वमित्यथाध्वर्यवे नाम प्रब्रूतेऽथ दक्षिणमंसमभि पर्यावर्तत ऐन्द्रीमावृतमन्वावर्त इत्यथ होतृषदनमभिप्रजपति[1] ॥ २७ ॥

यज्ञोवीरंहसस्पान्तु द्यौश्च पृथिवी चाहश्च रात्रिश्चापश्चौषधयश्च ता मा रक्षन्तु ता मा गोपायन्तु ताभ्यो नम इत्यथासनात्तृणं निरस्यति शुष्कं वा प्रतिच्छिन्नाग्रं वा दक्षिणायै च सन्धिमनु प्रतीच्यै च निरस्तः परावसुरित्यथाप उपस्पृश्योपवीर्योपविशतीदमहमर्वावसोः[2] सदने सीदामीति दक्षिणोत्तर्येथ दक्षिणाद्गार्हपत्यं प्रतीक्षते विश्वकर्मंस्तनूपा[3] असि तनुवं मे पाहीत्युभौ समीक्षत आहवनीयं चाग्नाविष्णू मा वामवक्रमिषमोजोऽग्निष्टं[4] विजिहाथां मा मा संताप्तं लोकं मे लोककृतौ कृणुतमित्यथ वां लोक इति मनार्गियोदक् सर्पत्यथ तिस्र[5] आपो[5] जपति विश्वे देवाः शास्तन मा

1 Thus BTH; अभिप्रजञ्जपति Be; अभिप्रजपति the other MSS.

2 संवीर्येव instead of उपवीर्य B Be H.

3 Uncertain reading. °कर्मंस्तनूपा B; °कर्मंस्तनूपा H; °कर्मेस्तनूपः Be; °कर्मेस्तनूपा TF: °कर्मंस्तनूपा J; comp. Sāṅkh. śra. I. 6. 11.

4 Thus BTJ; शिष्टं F; शिष्टः Be; शिष्टः H.

5 Thus Be FT; तिस्रपो J; सतस्रपो H; B om. the number.

यथेह होता वृतो मनवै यन्निषद्य । प्र मे ब्रूत भागधेयं यथा वो येन पथा हव्यमा वो वहानि ॥[१] तदद्य वाचः प्रथमं मसीय येनासुराꣳ अभि देवा असाम । ऊर्जाद उत यज्ञियासः पञ्च जना मम होत्रं जुषध्वम् ॥ नमो महद्भ्यो नमो अर्भकेभ्यो नमो युवभ्यो नम आशिनेभ्यः । यजाम देवान्यदि शक्नवाम मा ज्यायसः शꣳसमा वृक्षि देवा इत्यथ स्रुगादापनेन स्रुचावादाय यथादेवतꣳ हविषो यजत्यथ वषट्काराणामनुमन्त्रणो[२] वषट्कार मा मे प्रवृक्षो अहं त्वां[३] बृहता मन उपह्वये मातरिश्वना प्राणाश्च मे वाचꣳ[४] हव्यं देवेभ्योऽभिवहाम्योजः सहः सह ओजो वागिति यधु[५] वा[५] अभ्यपा[५] वषट्काराः[५] स्युरेतावतैवानुमन्त्रयत ओजः सह ओजो वागित्यथ होतुर्दिरङ्गुलावनक्ति यत्पूर्वार्ध[६] तदुत्तरोष्ठे प्रोहति वाचस्पतये त्वा हुतं प्राश्नामौषे प्राणायेति सदसस्पतये त्वा हुतं प्राश्ना-

---

१ After वहानि B Bo HT have one re more, viz. ṚV. X. 53. 2. Is the number (त्रिंश or षष्ठ, P. 100, l. 17) an interpolation ?

२ अनुमंत्रो Bo FJ.

३ मामेप्रहरणो अहंत्वा BH (but मा H) ; मामेप्रहरणो अहंत्वा Bo, मप्र-हर्षोमहंत्वा J ; F totally corrupt ; comp. Āp. XXIV 14 12.

४ Uncertain reading, comp. Āp. l.c., Ait. BV. III. 8 ; Ath. S. V. 10. 8 प्राणाश्चमेवाचꣳ H Bo and B pr. m. ; B sec. m अभीतमी ; प्राणाश्च-वाचं J ; प्राणाश्चवाच F ; प्राणाश्चमीवाचं T.

५ Uncertain reading यधुवा अभ्यपा वषट्कारा T ; यधुवाअभ्यापवषट्का J . यधुवाअभिवषट्कारा F ; यदुवा अभ्यावषट्काराः B Be H.

६ Thus BJ ; पूर्वार्धं H Be ; पूर्वेर्ध (*i. e.* पूर्वार्धं ?) F ; पूर्वार्धे T

मूर्जे ऽपानायेत्यधरोष्ठे ऽपोह्यथाप उपस्पृश्य चतुरवान्तरेडामवद्यापयते ऽप्रस्तुतेन पाणिनासमस्तेनेडां मुखसंमितामुपह्वयते[1] ॥ २८ ॥

उपहूतꣳ[1] रथन्तरꣳ सह पृथिव्या सहाग्निना सहाकाशेन सह वाचोप मा रथन्तरꣳ सह पृथिव्या सहाग्निना सहाकाशेन सह वाचा ह्वयतामुपहूतं वामदेव्यꣳ सहान्तरिक्षेण सह वायुना सह प्राणेन सह पशुभिरुप मा वामदेव्यꣳ सहान्तरिक्षेण सह वायुना सह प्राणेन सह पशुभिर्ह्वयतामुपहूतं बृहत्सह दिवा सहादित्येन सह चक्षुषोप मा बृहत्सह दिवा सहादित्येन सह चक्षुषा ह्वयतामुपहूतꣳ स्थास्नु भुवनमुप मा स्थास्नु भुवनꣳ ह्वयतामुपहूतं चरिष्णु भुवनमुप मा चरिष्णु भुवनं ह्वयतामुपहूताः सप्त होत्रा उप मा सप्त होत्रा ह्वयन्तामुपहूता गावः सहाशिरोप मा गावः सहाशिरा ह्वयन्तामुपहूता धेनुः सहर्षभोप मा धेनुः सहर्षभा ह्वयतामुपहूतेडा वृष्टिरुप[2] मामिडा वृष्टिर्ह्वयतामुपहूतो भक्षः सखोप मा भक्षः

---

१ Bo: °द्यापयत एतेन प्रस्तुतेन पाणिनेडामुपह्वयते मुखसंमितमुपहूतम्; B: °द्यापयत एतेन प्रस्तुतेन पाणिनेडामुपह्वयते मुखसंमितमुपहूतम्; J: °द्यापयतेप्रस्तुतेन पाणिना समस्तेन चां मुखसंमितामुपह्वयत उपहूतम्; H: °द्यापयत एतेन प्रस्तुतेन पाणिनेडामुपह्वयते मुखसंमितामुपहूतम्; F: °द्यापयते प्रस्तुतेन पाणिना समस्तेनामडामुखसंमितामुपह्वयते। उपहूतम्; T: °द्यापयते पञ्चोपाणिना समस्तेन तां मुखसंमितामुपह्वयत उपहूतं।

२ Instead of वृष्टिर् JFT have मधुरिर् comp. Sánkh. śrs. I. 11. 1: मधुरिः।

यथा 'ऋध्यतामुपहूताꣳ हो इडोपहूता ये वाचि सुवच मेव इत्युपांश्वन्तोऽवैर्निरुक्तामुपह्वयते । स यदि सर्वां प्राश्नीयात्सा-त्पाणौ कृतानि प्राश्य यमयादेव प्राश्नीयाद्य यदि द्विधेडा[2] निधित्सेत[3] वा पुरोडाशशकलमवच्छिद्यैव प्राश्नीयादिडासि ह्वोमासि ह्वोमकृत्सा नो रायस्पोषे सुप्रजास्त्वे धा सुवच त्वा सुव्राय सुरभ्यास्त्वाय[4] प्राश्नामीति । प्राश्याप आचम्य प्राचीं वोदीचीं वोदकराजिं निनयति तूष्णीमिति गवेवाक्यस्य[5] 'वचो[6]' । उपाश्येतं जपं जपति मनो ज्योतिर्जुषतामाज्यं विच्छिन्नं यज्ञꣳ समिमं दधातु । बृहस्पतिस्तनुतामिमं नो विश्वे देवा इह मादयन्तामित्यनूयाजानिष्ट्वा शंयुवाकमुक्त्वा[7] बर्हिर्यजति

---

१ The following passage runs thus in the MSS.: ऋध्यतामुपहूताखो उपहूता । यो इडेडाभिजुषस्व उपत्युपांशु॰ Bo; ऋध्यतामुपहूताꣳ यो इडोप-हूतोपहूतेडानं जुषस्वमेडा इत्युपांशु॰ B; ऋध्यतामुपहूतꣳ योपहूतावेषाभिजुषस्व-मेडावुपांश्वꣳशु॰ J; ऋध्यतामुपहूतꣳ योइडोपहूतावषाभिजुषस्व इत्युपांꣳशु॰ F; ऋध्यतामुपहूतंवाइडोपहूतावेषाभिजुषस्व मेडा इत्युपांशु॰ T; ऋध्यतामुपहूताꣳ यो उपहूतायोइडेडाभिजुषस्व मे १ मे ० इत्युपांꣳशु॰ H.

२ Thus T; द्विधेडा Bo J H F; द्विधोडा B.

३ निनित्सेत B; निनित्सेत H; द्विधीत्सेत T; निनिच्छित्सेत Bo; निनिधित्सेत J; निनिधिषत F.

४ Corrected acc. to Śāṅkh. śrs I. 12. 5; B: सुरभ्यस्त्वाय, the other MSS more or less corrupt, some omit the word.

५ Thus Bo T; ॰वाक्यस्य B, ॰वाजस्य HF; ॰वाच्य J; Bh. seems to read name of the ṛṣi: वाच्य ।

६ Thus T; वचायचा F; वचौचा॰ H B Bo; वाचाचा॰ J.

७ Bo om. these two words; इष्ट्वा instead of उक्त्वा BHF.

कृत्वा निह्नुते यज्ञ यं च म उप च मे प्रजापते यज्ञ यत्ते न्यूनं यद्‌ ते ऽतिरिक्तं कर्म प्रजापतौ[1] यज्ञ तदित्यथ दक्षिणार्धे[2] वेद्यै वेदं[3] निधाय[3] यजमानं वाचयति ॥ २९ ॥

येन त्वं देव वेद[4] देवेभ्यो वेदो ऽभवस्तेनास्मभ्यं वेद एधि । वेदो ऽसि वित्तिरसि विदेयाहं प्रजां पशून्स्वर्गं लोकम् । कर्मासि करुणमसि क्रियासमहं पुण्यं कर्म । वनिरसि वनितासि वनेयमहमदो घृतवन्तं कुलायिनꣳ रायस्पोषꣳ सहस्रिणं वेदो ददातु वाजिनमिति' पत्नीसंयाजानिष्ट्वा फलीकरणहोमे हुते वेदे पत्नीं वाचयति वेदो ऽसि वित्तिरसि विदेयाहमदः । कर्मासि करुणमसि क्रियासमहमदः वनिरसि वनितासि वनेयमहमदो घृतवन्तं कुलायिनꣳ रायस्पोषꣳ सहस्रिणं वेदो ददातु वाजिनमिति' विस्रस्य वेदमर्धानि पत्न्यै प्रयच्छति' तानि पत्न्यन्तरोरू वा न्यस्यति[5] दक्षिणेन

---

१ Thus BT (only with यदतिरिक्तं instead of यद्वेतिरिक्तं T); नउपपत प्रजापते यज्ञयत्ते न्यूनं यदतिरिक्तं कर्मप्रजापतौ Be ; नउपयते प्रजापते यज्ञयत्त न्यूनं यदतिरिक्तं कर्मप्रजापतौ H ; उपयतउपयत प्रजापते यज्ञयत्ते न्यूनं यदतिरिक्तं कर्मप्रजापती J ; मउपयप्रजापतेयज्ञं यत्ते न्यूनं यदरिक्तं कर्मप्रजापते F.

२ Thus BTJ ; दक्षिणार्धे F ; दक्षिणा H ; दक्षिणाविधे B (which omits वेद्यै) ।

३ Thus BTHF ; वेदं om. J Be ; वेदे ins. after निधाय TB ; वेदं ins. after निधाय Be.

४ Thus (देववेद) Be H ; BJ om. वेद ; F om. देव ।

५ Conjectural reading. पंतरोवपन्यस्य J ; पंतरोवपन्यस्य Be ; पंतरोवपन्यस्य H ; पंतरोवप न्यस्यति B ; पन्तरोर्वोवपयाजति T ; नववोवपन्यास्य F.

बोध्योपनिष्क्रमीति[1] ऽथैनराचि प्राञ्चावृत कृष्णाजिने मन्थु मन्थयन्ती भानुमन्विहि ज्योतिष्मतः पथो रक्ष धिया कृतान्-नुल्बणं वयत जोगुवामपो मनुर्भव जनया दैव्यं जनमित्यथ धान्यानि गिरन्ते तानि बर्हिषि संस्थाप्यापूर्णो ऽसि संपूत प्रजया मा पशुभिरापूर्णेत्यथ यथाप्रपन्नं निष्क्रम्याहवनीयं परीत्य दक्षिणेन उदङ्मुखस्तिष्ठन्नाहवनीयमुपतिष्ठते ऽयावृत्ताङ् हविषो जातवेदा अदब्धो अन्तः पूर्वो अस्मिन्निषद्य । सन्वन्सनिं सुविमुचा नो विमुञ्च धेह्यस्मासु द्रविणं जातवेदो यच्च भद्रम् ॥ एतेनाग्ने ब्रह्मणा वावृधस्व शक्ती वा यत्ते चकृमा विदा वा । उत प्रणेष्यभि वस्यो अस्मान्त्सं नः सृज सुमत्या वाजवत्या ॥ ये ते शतं वरुण ये सहस्रं यज्ञियाः पाशा वितता महान्तः । तेभिर्नो अग्निरिन्द्रो बृहस्पतिर्विश्वे मुञ्चन्तु मरुतः स्वर्का इत्येतयैव जपा दर्शपूर्णमासयोरिष्टीनां चातुर्मास्यानां पशुबन्धस्य सौत्रामण्या इति[1] ॥ ३० ॥

अथ पत्नावुपधीयन्ते[1] यदा जामात्यग्ने मध्यमामायानु-गृह्णीति तदेते जपति यद्वो वयं प्रमिनाम व्रतानि ॥ यत्पाकत्रा मनसा दीनदक्षा न यज्ञस्य मन्वते मर्त्यासः । अग्निष्टद्धोता क्रतुविद्विजानन्यजिष्ठो देवाँ ऋतुशो यजातीति[1] मैत्रावरुणदण्डे ऽध्वर्युर्यजमानं वाचयति त्वां गावो ऽवृणत राज्याय

१ विवेचेषा B Be H. bet comp. Kauś. sū. 97 8, Kāty. śrs. XXV. I. 11.

त्वाꣳ हवन्त मरुतः स्वर्काः । वर्षिष्ठस्य ककुभि शिश्रियाण-
स्ततो न उग्रो विभजा वसूनीति । तमग्रे गृहीत्वा मैत्रावरुणाय
प्रयच्छति मित्रावरुणयोस्त्वा प्रशास्त्रोः प्रशिषा प्रयच्छामीति ।
तꣳ स स्थूरतः प्रतिगृह्णाति मित्रावरुणयोस्त्वा प्रशास्त्रोः
प्रशिषा प्रतिगृह्णामीति दक्षिणोत्तर्यैनमूर्ध्वमुन्मार्ष्ट्यवक्रोऽविधुरो
भूयासमिति । तमादाय संप्रेष्यति होता यक्षदग्निꣳ समिधा
सुषमिधा समिद्धमित्यान्तं पशोः । ॥ ३१ ॥ दशमः ॥

इति तृतीयः प्रश्नः ॥

पशुना यक्ष्यमाणो भवति । स उपकल्पयते पौतुद्रवान्परिधीन्गुल्गुलु[1] सुगन्धितेजनꣳ शुक्लामूर्णास्तुकां या पेलयान्तरा शृङ्गे द्वे रशने द्विगुणां च त्रिगुणां च द्वे वपाश्रपण्यौ विशाखां चाविशाखां च हृदयशूलं कार्ष्मर्यमयान्परिधीनौदुम्बरं मैत्रावरुणदण्डं सुखेन संमितमिध्माबर्हिरिध्मं प्रणयनीयं सविशाखामिडसूनं यवान्यवमतीभ्यः सक्तून्होमाय पृषदाज्याय दधि हिरण्यमित्यथामावास्येन वा हविषेष्ट्वा नक्षत्रे वा गार्हपत्य आज्यं विलाप्योत्पूय स्रुचि चतुर्गृहीतं गृहीत्वा षड्ढोतारं मनसानुद्रुत्याहवनीये जुहोत्यन्वारब्धे यजमाने स्वाहेत्यपरं चतुर्गृहीतं गृहीत्वा यूपाहुतिं जुहोत्युरु विष्णो विक्रमस्वोरु क्षयाय नः कृधि । घृतं घृतयोने पिब प्रप्र यज्ञपतिं तिर स्वाहेत्यपरं चतुर्गृहीतं गृहीत्वाथ याचन्याज्यस्थालीꣳ सस्रुवां बर्हिर्हिरण्यमुदपात्रꣳ ह्रयन्ति तक्षाणꣳ सपरशुमान्वैति[2] यजमानेति पूर्वया द्वारोपनिष्क्रम्य तां दिशं यन्ति यत्रास्य यूप स्पष्टो भवति यत्र वा वेत्स्यन्मन्यते । स यः समे भूम्यै स्वाद्योने रूढो बहुपर्णो बहुशाखो ऽप्रतिशुष्काग्रः प्रत्यङ्ङुपनतस्तमुपतिष्ठते ऽत्यन्यानगां नान्यानुपागामर्वाक्त्वा परैरविदं परो ऽवरैस्तं त्वा जुष वैष्णवं देवयज्याया इत्यथैनमाज्येनानक्ति देवस्त्वा सविता मध्वानक्त्वित्युध्वांयं बर्हिरनूच्छ्रयत्योषधे त्रायस्वैनमिति । स्वधि-

---

१ Thus Kes, गुगुलु B; गग्गुलु Be H, गुल्गुलु T; वक्रगुलु F.

२ Thus only Be H; the other MSS om. चाच ;

तेना तिर्यञ्चं प्रहरति स्वधिते मैनꣳ हिꣳसीरिति । यः प्रथमः शकलः परापतति तं प्रास्तं निदधाति । तमपरिभिन्दन्नवृश्चन् वृश्चति । प्राञ्चं वोदञ्चं वा प्रपातमनुमन्त्रयते दिवमग्रेण मा लेखीरन्तरिक्षं मध्येन मा हिꣳसीः पृथिव्या संभवेत्यथाव्रश्चने हिरण्यं निधाय संपरिस्तीर्याभिजुहोति वनस्पते शतवल्शो विरोह स्वाहेति । सहस्रवल्शा वि वयꣳ रुहेमेत्यात्मानं प्रत्यभिमृशते । ऽन्वयꣳ शाखाः प्रसूदयति यं त्वायꣳ स्वधितिस्तेतिजानः प्रणिनाय महते सौभगायेति । पञ्चारत्निं तक्ष्णे वृश्चेदित्येव ब्राह्मणवतामवमस्तं परिष्वक्षपरमं[1] प्रादेशावमं चषालस्य काले परिवासयत्यच्छिन्नो रायः सुवीर इति । यत्परं भवति तस्य चतुरङ्गुलं चषालाय प्रच्छेदयति । तं चतुरश्रिं वाष्टाश्रिं वा तष्ट्वा वा हरत्या[2] वा हारयत्योप्य निस्तिष्ठत्यवतक्षणानामेव स्वरुं कुरुते । ऽथास्यैषा पूर्वेद्युरेव पाशुबन्धिकी वेदिर्विमिता भवति दशपदा पश्चात्तिरश्ची द्वादशपदा प्राच्यष्टापदा पुरस्तात्तिरश्ची । तां परिस्तीर्य स्तम्बयजुर्हरति ॥ १ ॥

इदमेव प्रसिद्धं पौरोडाशिकं । स्फ्ययजुषा तूष्णीं चतुर्थं । पूर्वं परिग्राहं परिगृह्णाति । करणं जपत्युद्धन्त्युद्धृतादाग्नीध्रश्चिन्हरति । यदाग्नीध्रश्चिन्हरत्यथ याचति स्फ्यमुदपात्रं बर्हिः

१ Thus H Be T; परिवंशमपर॰ B; परिष्वंशंपर॰ F.

२ Thus Be H and the Aptoryāma-Sūtra; हत्वावारयत्यवाचारयत्युप्य T; हत्वावारयत्यावाचारयत्योप्य B; हत्वावरत्यावावारयेनोप्य F.

मध्यमाभिर्वैतसमाहार्याहेति यजमानेत्युत्तरेण वेदिं द्वयोर्वा त्रिषु वा प्रक्रमेषु स्फ्येनोद्धृत्यावोक्ष्य शम्यया चात्वालं परिमिमीते। वित्तायनी मे ऽसीति पुरस्तादुदीचीनकुम्बयान्तरेण स्फ्येनोल्लिखति। तिक्तायनी मे ऽसीति दक्षिणतः प्राचीनकुम्बयान्तरेण स्फ्येनोल्लिखत्यवतान्मा नाथितमिति पश्चादुदीचीनकुम्बयान्तरेण स्फ्येनोल्लिखत्यवतान्मा व्यथितमित्युत्तरतः प्राचीनकुम्बयान्तरेण स्फ्येनोल्लिखत्यथ चात्वाले बर्हिर्निधाय तस्मिन्स्फ्येन प्रहरति विदेरग्निर्नभो नामाग्ने अङ्गिरो यो ऽस्यां पृथिव्यामसीत्यायुषा नाम्नेहीति। तस्योत्तरवेद्यां निवपति यत्ते ऽनाधृष्टं नाम यज्ञियं तेन त्वादध इति। द्वितीयं प्रहरति विदेरग्निर्नभो नामाग्ने अङ्गिरो यो द्वितीयस्यां पृथिव्यामसीत्यायुषा नाम्नेहीति। तस्योत्तरवेद्यां निवपति यत्ते ऽनाधृष्टं नाम यज्ञियं तेन त्वादध इति। तृतीयं प्रहरति विदेरग्निर्नभो नामाग्ने अङ्गिरो यस्तृतीयस्यां पृथिव्यामसीत्यायुषा नाम्नेहीति। तस्योत्तरवेद्यां निवपति यत्ते ऽनाधृष्टं नाम यज्ञियं तेन त्वादध इति। तूष्णीं चतुर्थꣳ हरति सह बर्हिषाध्वर्युः स्फ्येन चात्वालात्पुरीषमुद्धृत्याग्नीध्रमाहाग्नीदितस्त्विर्वपेति। ततस्त्वराग्नीध्रो हरति। यदाग्नीध्रस्त्वर्वपत्यथाध्वर्युरुत्तरवेद्यै पुरीषꣳ सम्प्रयौति सिꣳहीरसि महिषीरसीति। प्रथयत्युरु प्रथस्वोरु ते यज्ञपतिः प्रथतामिति। स्फ्येन सꣳहन्ति ध्रुवासीत्ययंनामक्षिरवोचति देवेभ्यः शुन्धस्वेति। देवेभ्यः शुम्भस्वेति सिकताभिरनुप्रकिरति। तां प्राद्विमात्रीं

चतुरश्रां[१] मित्वाय रज्ज्वा परिमिमीत। उत्तरस्याभिमुखाग्रा- येनां प्रतिच्छाद्याभ्रिमादत्ते देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनो- र्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामाददे इत्यादायाभिमन्त्रयतेऽभ्रिरसि नारिरसीति। तया यूपावटं परिलिखति यथान्तर्वेद्यर्धꣳ स्याद्बहिर्वेद्यर्धं परिलिखितꣳ रक्षः परिलिखिता अरातय इदमहꣳ रक्षसो ग्रीवा अपिकृन्तामि योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म इदमस्य ग्रीवा अपिकृन्तामीत्यथाग्नीध्रमाहाग्नीदिमं यूपावटं खनोपरसंमितं प्राक् पुरीषमुद्वपताच्चतुरङ्गुलेनोपरमति- खनतादिति। तꣳ स खनति वा खानयति वा। यावदेवा- चाध्वर्युरेति तावदेव प्रतिप्रस्थाताभ्यादधातीध्मं प्रणयनीय- मुपोपयमनीः कल्पयन्ति[२] चात्वालाद्दात्रेणेन्द्रघोषवतीः प्रोक्षणी- रध्वर्युरादत्ते। परिकर्मिणे पञ्चगृहीतमाज्यं प्रयच्छति। ब्रह्मापि संभारा भवन्त्यथ संप्रैषमाहाग्नये प्रणीयमानायानुब्रूह्यग्नीदेक- स्फ्ययानुसंधेहीति। त्रिरुक्तायामुत्तिष्ठन्ति। होतुर्वश्च यन्त्युत्तरेण वेदिं प्रतिपद्यन्ते। धारयन्त्येतमग्निमथाध्वर्युरिन्द्रघोषवतीभिः प्रोक्षणीभिरुत्तरवेदिं प्रोक्षति। ॥ २ ॥

इन्द्रघोषस्त्वा वसुभिः पुरस्तात्पात्विति पुरस्तान्मनोजवास्त्वा पितृभिर्दक्षिणतः पात्विति दक्षिणतः। प्रचेतास्त्वा रुद्रैः पश्चात्पा- त्विति पश्चाद्विश्वकर्मा त्वादित्यैरुत्तरतः पात्वित्युत्तरतो। ऽथ यत्प्रोक्षणीनामुच्छिष्यते तद्दक्षिणत उत्तरवेद्यै निनयति। यदेव

१ Thus B T; चतुरश्रं the other MSS.

२ Thus B Be T F; कल्पयति H.

तत्र क्रूरं तत्तेन शमयतीति आज्यस्थालीमथैनाꣳ हिरण्यगर्भाग्न्युपया पञ्चगृहीतेन व्याघारयति । सिꣳहीरसि सपत्नसाही स्वाहेति दक्षिणेऽꣳसे । सिꣳहीरसि सुप्रजावनिः स्वाहेत्युत्तरस्याꣳ श्रोण्याꣳ । सिꣳहीरसि रायस्पोषवनिः स्वाहेति दक्षिणस्याꣳ श्रोण्याꣳ । सिꣳहीरस्यादित्यवनिः स्वाहेत्युत्तरेऽꣳसे । सिꣳहीरस्यावह देवान्देवयते यजमानाय स्वाहेति मध्ये । ऽथ भूतेभ्यस्त्वेति स्रुचमुद्गृह्णात्यथ पौतुद्रवान्परिधीन्परिदधाति । विश्वायुरसि पृथिवीं दृꣳहेति मध्यमं । ध्रुवक्षिदस्यन्तरिक्षं दृꣳहेति दक्षिणमच्युतक्षिदसि दिवं दृꣳहेत्युत्तरमथाग्निमिष्टाश्वभारान्निवपति गुल्गुलु[1] सुगन्धितेजनꣳ शुक्लामूर्णास्तुकामग्नेर्भस्मास्यग्नेः पुरीषमसीत्यथैनामꣳस्रावेणाभिघारयत्यथ[2] प्रदक्षिणमावृत्योखां प्रतिष्ठापयति यज्ञ प्रतितिष्ठ सुमतौ सुशेवा आ त्वा वसूनि पुरुधा विशन्तु। दीर्घमायुर्यजमानाय कृण्वन्नमृतेन जरितारमङ्ग्धीत्यथैनं विश्वस्याकूतिपाशं कल्पाध्वराकूतिभिरभिजुहोत्यग्निर्यज्ञं नयतु प्रजानन्मैनं यज्ञहनो विदन्। देवेभ्यः प्रभूतायज्ञं प्रप यज्ञपतिं तिर स्वाहा॥ वायुर्यज्ञं नयतु प्रजानन्मैनं यज्ञहनो विदन्। देवेभ्यः प्रभूतायज्ञं प्रप यज्ञपतिं तिर स्वाहा॥ सूर्यो यज्ञं नयतु प्रजानन्मैनं यज्ञहनो विदन्। देवेभ्यः प्रभूतायज्ञं प्रप यज्ञपतिं तिर स्वाहा॥ यज्ञो यज्ञं

१ Thus F: गुग्गुलु B Be H; गुस्गुलु T (Grantha!).

२ ॰भिजुहोत्यथ Be F.

ममन्तु प्रजाकामीनं ममकामो मित्रयुः द्वितीयः भूमानमुदं मम प्रजापतिं तिर स्वाहेत्येतेनासमान एव वामं कुर्वीतामित्याहरे ऽग्निपतिरवक्षेत्रि च मे ऊर्जं ददातु स्वाहा । वायुः प्राणदाः प्राणपते च मे प्राणं ददातु स्वाहा । आदित्यो ऽङ्गिरा भूयिष्ठानां पशूनामीशे च मे भूयिष्ठान्पशून्ददातु स्वाहेत्यभि-वायुत्तरं परिधानं परिष्ठाय चोपुषिता तिर्यञ्चꣳ स्फ्यꣳ कृत्वा संप्रैषमाह प्रोक्षणीरासादयेध्माबर्हिरुपसादय स्रुवꣳ स्वधितिꣳ स्रुचश्च[1] संमृड्ढि तूष्णीं पृषदाज्यपात्रीं पत्नीꣳ संनह्याज्येन च दध्ना चोदेहीत्यथैतास्तु प्रोक्षणीरुदस्य स्फ्यं मार्जयित्वेध्माबर्हि-रुपसाद्य प्रदक्षिणमावृत्य प्रत्यङ्ङाक्रम्य स्रुवꣳ स्वधितिꣳ[2] स्रुचश्च संमार्ष्टि तूष्णीं पृषदाज्यपात्रीं पत्नीꣳ संनह्याज्येन च दध्ना चोदेत्याज्यं च प्रोक्षणीश्चोत्पूय अभिक्रम्याज्यानि गृहीत्वा पृष-दाज्यपात्र्यामुपस्तृणीते महीनां पयो ऽसीति विश्वेषां देवानां तनूरिति द्वितीयं बर्हिषी अन्तर्धाय दध्यानयति [illegible] पृषतीनां ग्रहं पृषतीनां ग्रहो ऽसीत्यपोद्धृत्य बर्हिषी अथाभि-घारयति विष्णोर्हृदयमसीत्येवाभि विष्णुस्त्वानुविक्रमस्व इति द्वितीयम् ॥ ३ ॥

अथ प्रोक्षणीभिरुपोत्थितमिध्मं प्रोक्षति वेदिं प्रोक्षति बर्हिः प्रोक्षति बर्हिरासन्नं प्रज्ञोपनिनीय पुरस्तात्प्रस्तरं

---

१ Thus B Be T; स्रुचः instead of स्रुचश्च H; स्रुवं च स्वधितिं च F and S'rautapad. p. 161.

२ स्रुवं च स्वधितिं च F.

[illegible]ति । यवविधं नर्ति खीलो[1] प्रकरणादि: [illegible]
[illegible]परिदधात्यूर्मि वनिधावादयाति । [illegible]
तिरश्चो सादयति । पितृभ्यो: प्रचारं । प्रचारे युक्तं । [illegible]
एता अवदधिति समभिमृश्य प्रदक्षिणमावृत्य [illegible]
९ धावति यजमानो: प्रोक्षणीभिर्वेदिं [illegible]त्याचोर्‌ यजुषा
[illegible]रमनं मैत्रावरुणदण्डं यूपमवटे [illegible]दपाचमित्यन्तर्-
निधाय यूपं प्रचालयति यन्ते भिषः परावधीनाम [illegible]
वाचा । आपस्ते तदमस्ते ऽपनुदन्तु[2] शुन्धनीरिति । यूप एव
मृषाचित: ऽपपञ्च: संपयमयासः प्रागवटादुपयोते । समुत्तरेण-
१० स्वनीयं तिष्ठन्परायं प्रोक्षति पृथिव्यै त्वान्तरिक्षाय त्वा दिवे
त्वेत्यवटे ऽपो ऽवनयति शुन्धतां लोकः पितृषदन इति ।
यवान्प्रत्यास्यति यवो ऽसि यवयास्मद्द्वेषो यवयारातीरिति ।
बर्हिर्वस्तं प्रतिपद्यावस्तृणाति पितृषदनमसीत्यथैनद्धि-
रण्यमन्तर्धाय[3] स्रुवाज्येनाभिजुहोति पितृभ्यः स्वाहेति । यूप-
११ मवनमयति स्वावेशो ऽस्यग्रेगा नेतृणां वनस्पतिरधि त्वा
स्थास्यति तस्य वित्तादित्यथादत्ते आज्यस्थालीर्‌ यजुषा
[illegible]रमनं मैत्रावरुणदण्डमुदपात्रमित्येतत्समादायाग्रेऽपि यजमा-
नेनान्वारब्धो ऽनूची पक्षयेच यूपं परीत्य दक्षिणत उदङ्मु-

१ यव ins. H Be (see m)

२ Thus B; [illegible] the other MSS.

३ Thus (स्वम्) all, see Bh.

खाविशन्ति पूर्वं एवाध्वर्युरपरो यजमानो ऽपरा पत्न्येव अष्टाश्रं चषालं यूपस्यापनह्यन्ति देवस्त्वा सविता मध्वानक्त्वित्यन्तरतश्च बाह्यतश्च। स्वभ्यक्तं कृत्वा चषालं प्रतिमुञ्चति सुपिप्पला ओषधी-स्कृधीत्यथ स्रुवेणाग्निष्ठामश्रिमभिघारयन्नाह यूपायाज्य-मानायानुब्रूहीत्यन्तमन्ततामन्तमेव यजमानं तेजसानक्ति। नोप-रमनक्ति। पत्न्युपरमनक्ति। सर्वतः परिमृशत्यपरिवर्गमेवास्मिन्तेजो दधातीति। प्राञ्चमुच्छ्रयन्नाहोच्छ्रीयमाणायानुब्रूहीत्युच्छ्रयत्यु-द्दिवꣳ स्तभानान्तरिक्षं पृण पृथिवीमुपरेण दृꣳहेत्यथैनं वैष्णवी-भ्यामृग्भ्यां कल्पयति ते ते धामानि विष्णोः कर्माणि पश्यतेति द्वाभ्याꣳ। स यथाग्निष्ठामश्रिमाहवनीयेन संपादयति तथैवास्य चषालं परेक्षयति तद्विष्णोः परमं पदꣳ सदा पश्यन्ति सूरयः। दिवीव चक्षुराततमित्यथैनं प्रदक्षिणं पुरीषेण पर्यूहति ब्रह्मवनिं त्वा क्षत्रवनिꣳ सुप्रजावनिꣳ रायस्पोषवनिं पर्यूहामीति। मैत्रा-वरुणदण्डेन सꣳहन्ति ब्रह्म दृꣳह क्षत्रं दृꣳह प्रजां दृꣳह रायस्पोषं दृꣳहेत्यन्यूनमनतिरिक्तं परिमृश्योदपात्रमुपनिनीया-थैतां त्रिगुणाꣳ रशनां त्रिः संभुज्य मध्यमेन गुणेन नाभिदघ्ने परिव्ययन्नाह परिवीयमाणायानुब्रूहीति। त्रिः प्रदक्षिणं परि-व्ययति परिवीरसि परि त्वा दैवीर्विशो व्ययन्तां परीमꣳ रायस्पोषो यजमानं मनुष्या इत्युपान्ते व्यतिषजत्यान्तं प्रवेष्ट-यत्यभिमति स्वधितिमवयत्यथोत्तरेणाग्निष्ठामश्रिं मध्यमे गुणे स्वरुमवगूहत्यन्तरिक्षस्य त्वा सानाववगूहामीति। स्वरुवन्तं यूप-सम्मृजति। ॥ ४ ॥ प्रथमः ॥

अथैतं पशुं पल्पूलितमन्तरेण चात्वालोत्करौ प्रपाद्याग्रेण यूपं पुरस्तात्प्रत्यञ्चमुपस्थापयति । तमिषे त्वेति बर्हिषी आदायोपाकरोत्युपवीरस्युपो देवान्दैवीर्विशः प्रागुर्वह्नीरुशिजो बृहस्पते धारया वसूनि हव्या ते स्वदन्तां देव त्वष्टर्वसु रण्व रेवती रमध्वं प्रजापतेर्जायमाना[1] इमं पशुं पशुपते ते अद्येन्द्राग्निभ्यां त्वा जुष्टमुपाकरोमीति । यद्देवत्यो वा भवति । प्रज्ञाते बर्हिषी निधायाधिमन्थनं शकलं[2] निदधात्यग्नेर्जनित्रमसीति । वृषणावन्वञ्चौ वृषणौ स्थ इत्यथारणी आदत्त उर्वश्यस्यायुरसि पुरूरवा इत्यथैने आज्यस्थाल्यां समनक्ति घृतेनाक्ते वृषणं दधाथामित्यथ प्रजातीर्वाचयति गायत्रं छन्दोऽनु प्रजायस्व त्रैष्टुभं छन्दोऽनु प्रजायस्व जागतं छन्दोऽनु प्रजायस्वेत्यथाहाग्नये मथ्यमानायानुब्रूहीति । जात आह जातायानुब्रूहीति । प्रहरत्याह प्रह्रियमाणायानुब्रूहीति । प्रहरति भवतं नः समनसाविति । प्रहृत्याभिजुहोत्यग्नावग्निश्चरति प्रविष्ट इत्यथ रशनामादत्ते देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामादद इति । तयाक्ष्णया पशुमभिदधाति दक्षिणमर्धशीर्षमृतस्य त्वा देवहविः पाशेनारभ इति । वित्रणायै च निगुणायै चान्तौ संदधाति धर्षा मानुषानिति । नियुनक्त्यथैनमद्भिः प्रोक्षत्यग्नीषोमाभ्यामिन्द्राग्निभ्यां त्वा जुष्टं प्रोक्षामीति । यद्देवत्यो वा भवति । पाययत्यपां पेरुरसीति ।

---

१ These mantras are given sakalapāṭhena only in H Bo.

२ Thus BT Keś. [illegible] H F Bo.

प्रजा विश्वरूपा रमन्तामस्मिन्यज्ञे विश्वविदो घृताचीः । अग्निं कुलायमभिसंवसाना अस्माꣳ अवन्तु पयसा घृतेनेति । संज्ञप्तं प्राज्ञुं जुहोति संज्ञप्ताहुतिं यत्पशुर्मायुमकृतेत्यथाभ्येति[1] शमितार उपेतनेति । पाशात्पशुं प्रमुच्यमानमनुमन्त्रयतेऽदितिः पाशं[2] प्रमुमोक्त्वेतमित्यथ विपाशयोपगृह्येमां दिशं निरस्यत्यरातीयन्तमधरं कृणोमि यं द्विष्मस्तस्मिन्प्रतिमुञ्चामि पाशमित्यथ प्रतिप्रस्थाता पत्नीमुदानयत्युदकमण्डलुमुत्थाप्याथैनामादित्यमुदीक्षयति नमस्त आतानेत्यथैनामन्तरेण चात्वालोत्करावुदक्रुपनिष्क्रम्य[3] प्राचीमुदानयन्वाचयत्यनर्वा प्रेहि घृतस्य कुल्यामनु सह प्रजया सह रायस्पोषेणेत्यागतामध्वर्युरप्सु वाचयत्यापो देवीः शुद्धायुवः शुद्धा यूयं देवाꣳ ऊढ्वꣳ शुद्धा वयं परिविष्टाः परिवेष्टारो वो भूयास्मेति । आनुपूर्व्यं[4] पशोः प्राणानाप्याययति । वाक्त आप्यायतामिति वाचं । प्राणस्त आप्यायतामिति प्राणं । चक्षुस्त आप्यायतामिति चक्षुः । श्रोत्रं त आप्यायतामिति श्रोत्रमेतानेव पुनः संमृशति या ते प्राणाञ्छुग्जगाम या चक्षुर्या श्रोत्रं यत्ते क्रूरं यदास्थितं तत्त आप्यायतां तत्त एतेन शुन्धतामिति । नाभिस्त आप्यायतामिति नाभिं । पायुस्त आप्यायतामिति पायुꣳ । संप्रमृश्य पदः प्रक्षालयति शुद्धा-

१ Thus TH Be; चर्भेति BF.

२ T gives the first two pādas of this stanza (TS. III. 1. 4. 1), perhaps rightly.

३ Thus B Keś.; ०निष्क्रम्य Be TH; ०निष्क्रम्ये F.

४ ०पूर्वं THF Keś

बर्हिषः प्रस्तरः प्रमोषधीभ्यः शं पृथिव्या इति । प्रमहोभ्या-मित्यतिसृष्टा दक्षिणतो ऽनुष्टुभं निनयति । यथापि पत्नीमुन्नानं पशुं पर्यस्यन्ति[1] । तस्य दक्षिणस्य पार्श्वस्य विष्टमनु प्राचीनाग्रं बर्हिर्निदधात्योषधे त्रायस्वैनमिति । स्वधितिं तिर्यञ्चं निदधाति स्वधिते मैनꣳ हिꣳसीरिति । छिनत्ति बर्हिषि त्वचं छायायै-तस्यैव बर्हिषो ऽणिमत्युचते । स्वधितिमुभयतो लोहितेनाक्तां हिथं निरस्यति रक्षसां भागो ऽसीदमहꣳ रक्षो ऽधमं तमो नयामि यो ऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म इदमेनमधमं तमो नयामीत्यथाप उपस्पृश्य वरीय आच्छाचेषे लेति वपामुत्खि-दति । तया वपाश्रपणी प्रोर्णोति घृतेन द्यावापृथिवी प्रोर्णु-यामित्यविधायाथोपहृत्याधस्तात्परिवासयत्यच्छिन्नो रायः सुवीर इत्यथैनां प्रदक्षिणमावृत्याग्निरभ्युद्ध्य[2] शामित्रे प्रतितपत्यथोल्मुक-प्रथमाः प्रतिपद्यन्ते ॥ ६ ॥

अन्वगध्वर्युर्वपयाच वपाश्रपणी पुनरन्वारभते यजमान । ऐत्युर्वन्तरिक्षमन्विहीत्यथाहवनीयस्यान्तमेष्वङ्गारेषु वपायै प्रति-तप्यमानायै बर्हिषो ऽग्रनुपास्यति वायो वीहि स्तोकानामि-त्यथैनामन्तरेण यूपं चाहवनीयं चोपातिहृत्य तां दक्षिणत उदङ्मुखः प्रतिप्रस्थाता श्रपयत्यथैनाꣳ स्रुवाहुत्याभिजुहोति त्वाम् ते दधिरे हव्यवाहमित्यथाह स्तोकेभ्यो ऽनुब्रूहीति । परिच्छिताम् स्तोकीयासु शृतायां वपायां शुक्रपक्षतावादाया-

---

१ ॰स्यति Be F.

२ Thus all, except Be which has ॰मावृत्या॰ : are we to correct प्रदक्षिणमावर्त्य ?

[illegible] [illegible] मेति । [illegible] जुहोति
मोदकुल्याकम् [illegible] [illegible]मभिवार्य [illegible]
[illegible]पक्षौ द्विः जुहोति यथा [illegible]
[illegible] यथा वेदत्रो ऽग्नीषोमाभ्यामनुब्रूहीति । [illegible]
[illegible] [illegible] वा वेदः [illegible] ॥
[illegible] पुरस्तात्स्वाहाकृतिः स्वाहाकृतिं जुहोति [illegible]
देवेभ्य इति । [illegible] वपां जुहोति जातवेदो वपया गच्छ
देवानिति त्वं होता प्रथमो बभूथ । [illegible] तं नयतो [illegible]
[illegible] हविरदन्तु देवाः । स्वाहेत्यपोपरिष्टात्स्वाहाकृतिं
स्वाहाकृतिं जुहोति देवेभ्यः स्वाहेत्येव वपायजनी प्रत्यस्यति १०
प्राची विप्राची अग्नीषोमविधानात् [illegible] मारुतं
[illegible]भिघारयेत् [illegible]भिजुहोत्यपोदकुल्यामन्व वपाय-
तनात् जुह्वा सादयित्वा [illegible] [illegible] मार्जयन्ते ।
[illegible] यजोः [illegible] होतारः [illegible] [illegible] [illegible]
प्रतिप्रस्थातारः [illegible] प्रशास्तारः [illegible] यज- ११
[illegible]ः । प्रयतावयं च मयं च यत् । [illegible]-
[illegible] [illegible] ग्रेपे [illegible] ॥ [illegible] जुहोमि [illegible]
[illegible] । [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] न [illegible]
[illegible] [illegible] । तां [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] १२

---

१. After [illegible] Bc H F ins. [illegible] [illegible]
२. The words इति [illegible] only in B.

देवो भवति सुमित्रियाचक्षे भूयासुरित्यवायन्ति वेदं च ब्रह्म निर स्त्वाय उपनूष यथायतनमुपविशन्ति ॥ ७ ॥ द्वितीयः ॥

अथ ऐन्द्राग्नं पशुपुरोडाशं निर्वप प्रतिप्रस्थातः पशुं विशाधीति । निर्वपत्येव आग्नेय ऐन्द्राग्नमेकादशकपालमथ प्रतिप्रस्थाता पशुं विशास्ति प्रमितहृदयं जिह्वां वक्षसी सार्धं कुर्वन्ननिम मतस्नौ[1] तानि सार्धं सव्यं दोरेकधा कुर्वताभागा पार्श्वं च दक्षिणाः श्रोणिमध्यङ्गिं कुर्वता- दक्षिणं दोः सव्याः श्रोणिमणिमद्गुदस्य तानि त्र्यङ्गाणि कुर्व- ताद्वनिष्ठुं च जाघनीं चावधत्तात् पूः कुर्वताभिः पाङ्क्त प्रत्यावयताभिः प्रच्युतस्य पशोर्हृदयमुत्तमं कुर्वतादिति । शृते पशौ पशुपुरोडाशं याचति । तमुपस्तीर्णाभिघारितमुद्वास्यान्त- र्वेद्यासादयत्येव जुहूपभृतोरुपस्तीर्णान आहैन्द्राग्निभ्यां पुरो- डाशस्यावदीयमानस्यानुब्रूहीति । पूर्वार्धादवदायापरार्धादवदा- य्याभिघारयति । प्रत्यनक्त्योपभृति द्विरवद्यते यदुत्तरार्धा- दवदाति । द्विरभिघारयति । स प्रत्यनक्त्यापन्याश्राव्याहैन्द्रा- ग्निभ्यां पुरोडाशं प्रस्थितं प्रेष्येति । वषट्कृते जुहोत्येव समानय- मान आहाग्नये ऽनुब्रूहीत्याश्राव्याहाग्नये प्रेष्येति । वषट्कृत उत्तरार्धपूर्वार्धे ऽतिहाय पूर्वा आहुतीर्जुहोत्येवोद्धृत्यामन्त्र्य यथायतनं स्रुचौ सादयित्वा प्राशित्रमवदायेडामवद्युप- हूतायामिडायामग्नीध आदधाति षडवत्तं । प्राश्नन्ति । मार्ज-

[1] Thus Be HF, the Prayoga cited by Schwab, das altind. Thieropfer, page 131, Srautapadārtha page 175 and Mantramālā; मतस्ने B; मतस्ने T.

यन्तौ ऽथ संप्रैषमाहाग्नीदुत्तरबर्हिरुपसादय प्रतिप्रस्थातः पशौ संवदस्वेत्यथैष आग्नीध्रः प्लक्षशाखायामिडसूनमुपगूहति । तदुत्तरबर्हिर्भवत्यथ प्रतिप्रस्थाता पृषदाज्यं विहृत्य शुक्लाᳪ समानीयान्तरेण चात्वालोत्करावुदङ्ङुपनिष्क्रम्य पृच्छति शृतᳪ हवी३ः[1] शमितरिति । शमितैष उत्तरतो हृदयशूलं धारयᳪस्तिष्ठति । स शृतमिति प्रत्याह । तं तथैव द्वितीयमुत्क्रम्य पृच्छति । तं तथैवेतरः प्रत्याह । तं तथैव तृतीयमुत्क्रम्य पृच्छति । तं तथैवेतरः प्रत्याहाथ शमितुर्हृदयशूलमादाय तेन हृदयमुपहत्य तᳪ शमित्रे संप्रदाय पृषदाज्येन हृदयमभिघारयति सं ते मनसा मनः सं प्राणेन प्राणो जुष्टं देवेभ्यो हव्यं घृतवत्स्वाहेति । विष्वः कृत्वा हरतेत्युक्त्वैतेनैव यथेतमेत्य यत्रस्तूपस्तृणीते जुहूपभृतोरिडाधाने यस्मिᳪश्च वपाहोमं पशौ व्यभ्यवत्याहरन्ति तं पशुमन्तरेण चात्वालोत्करावन्तरेण यूपं चाहवनीयं चापातिहृत्य तं[2] दक्षिणतः पशुहोत्रामादयत्येतेनैव यूराहरन्त्येतेनैवेडसूनमथ प्लक्षशाखायाᳪ हृदयं निधाय स्वधितिना तस्याग्रे ऽवद्यन्नाह ॥ ८ ॥

मनोतायै हविषो ऽवदीयमानस्यानुब्रूहीति । हृदयस्यैवाग्रे द्विरवद्यत्यथ जिह्वाया अथ वक्षसो ऽथ तनिम्नो ऽथ वृक्कयोरथ सव्यस्य दोष्णो ऽथ दक्षिणस्य पार्श्वस्याथ सव्यस्याथ दक्षिणायै श्रोणेरध्युद्धौ । त्रैधं गुदं कृत्वाणिमत्स्विष्टकृते निदधाति

१ With pluti sign only Be.

२ H om.; Bo sec. m. del.

स्वविमदुपयड्भ्यो मध्यं[1] द्वैधं कृत्वा जुह्वामवद्यत्यथ वृक्कमेदो यूषन्नवधाय तेन जुहूं प्रोर्णोति । यूष्णोपसिञ्चत्यभिघारयत्यथोपभृति त्रिरङ्कते सर्वेषां अङ्गानाꣳ सकृत्सकृत्समवद्यति । सकृद्दक्षिणस्य दोष्णः पिशितं प्रच्छिद्यावद्धाति सकृत्सव्यायै श्रोणेरणिमद्धत्याथ वृक्कमेदो यूषन्नवधाय तेनोपभृतं प्रोर्णोति । यूष्णोपसिञ्चति[2] । द्विरभिघारयत्यथ हृदयं जिह्वां वक्षस्तनिम मतस्नौ[3] वनिष्ठुमितीडापात्र्याꣳ[4] समवधाय यूष्णोपसिञ्चत्यभिघारयत्यथ[5] कꣳसे वा चमसे वा वसाहोमं गृह्णाति । यूष्णोपसिञ्चत्यभिघारयत्यथ पशोरवदानानि संमृशत्यैन्द्रः प्राणो अङ्गेअङ्गे निदेध्यदैन्द्रो ऽपानो अङ्गेअङ्गे विबोभुवद्देव त्वष्टर्भूरि ते सꣳसमेतु विषुरूपा यत्सलक्ष्माणो भवथ । देवत्रा यन्तमवसे सखायो ऽनु त्वा माता पितरो मदन्त्वित्यथ दक्षिणेन पार्श्वेन वसाहोमं प्रयौति कुम्भतः श्रोरस्यग्निस्था श्रोणात्वापः समरिणन्वातस्य त्वा भ्रज्यै पूष्णो रꣳह्या अपामोषधीनाꣳ रोहिष्या इति । संस्तष्य पशोः प्रतीचीं जाघनीꣳ हरन्ति । प्रतिपरिहरन्ति पशुमथ जुहूपभृतावादाय आग्नेन्द्राग्निभ्यां छागस्य हविषो ऽनुब्रूहीत्यत्याक्रम्याश्राव्याहेन्द्राग्निभ्यां छागस्य हविः प्रस्थितं प्रेष्येति । प्रतिप्रस्थातैव उत्तरतो

---

१ Thus Be H T Kes , मध्यमं BF.

२ अथ ins. Be FH.

३ Thus Be H F Kes. (sec. m.) ; मतस्नू BT.

४ BH Be ; इति पात्र्याꣳ ; F इतिपात्र्याꣳ ; T totally corrupt.

५ अथ after •सिञ्चति ins. Be F.

वपाहोमं धारयꣳस्तिष्ठति[१] । यो ऽर्धर्चे आज्यस्य वपाहोमं जुहोति घृतं घृतपावानः पिबत वसां वसापावानः पिबतान्तरिक्षस्य हविरसि स्वाहा त्वान्तरिक्षाय स्वाहेति । वषट्कृते हविर्जुहोत्येतस्य होममनु प्रतिप्रस्थाता वपाहोमोद्रेकेण दिशो जुहोति दिशः प्रदिश आदिशो विदिश उद्दिशः स्वाहा दिग्भ्यो नमो दिग्भ्यः स्वाहेत्यथ प्रदक्षिणमावृत्य पृषदाज्यात् स्रुवेणोपघ्नन्नाह वनस्पतये ऽनुब्रूहीत्याश्राव्याह वनस्पतये प्रेष्येति । वषट्कृत उत्तरार्धपूर्वार्धे ऽतिहाय पूर्वा आहुतीर्जुहोत्यथ समवपमान आहाग्नये स्विष्टकृते ऽनुब्रूहीत्याश्राव्याहाग्नये स्विष्टकृते प्रेष्येति । वषट्कृत उत्तरार्धपूर्वार्धे ऽतिहाय पूर्वा आहुतीर्जुहोत्यथोदङ्ङत्याक्रम्य यथायतनꣳ स्रुचौ सादयित्वा होम इडामुपोद्यच्छन्ते मेदस । उपहूतायामिडायामग्नीध आदधाति षडवत्तमर्धवमिष्ठमथार्धवमिष्ठं । मेदस्वत्याश्नन्ति । मार्जयन्ते । ऽथाह ब्रह्मणे वसः परिहरेति । तद्ब्रह्मा प्रतिगृह्णाति ॥ ९ ॥

वयꣳ सोम व्रते तव मनस्तनूषु बिभ्रतः । प्रजावन्तो अशीमहीत्यथ संप्रेषमाहाग्नीदौपयजानङ्गारानाहरोपयष्टरुपसीद ब्रह्मन्प्रस्थास्यामः समिधमाधायाग्नीदग्नीन्सकृत्सकृत्संमृड्ढीत्याहरन्त्येताङ्गारानाग्नीध्रादौपयजानङ्गाराꣳस्तानग्रेण होतारं निवपत्युपसीदत्युपयष्टा गुदस्तृतीयेनाथाध्वर्युः पृषदाज्यं विहृत्य[२] जुह्वाꣳ

१ Thus B Bo; धारयं तिष्ठति H; the other MSS. corrupt.

२ Thus H T; विहृत्य B Bo; विपरत्य F.

क्रमणीयात्याक्रम्याथ देवेभ्यः प्रेष्येति। वषट्कृते जुहोति प्रेष्य प्रेष्येत्येवमेवोपहत्योपयजति गुदस्य प्रच्छेदँ समुद्रं गच्छ स्वाहेत्येतैरेकादशभिरग्निं वैश्वानरं गच्छ स्वाहेति सर्वमन्ततो ऽनुप्रहरत्यथ बर्हिषि हस्तौ निमार्ष्ट्यद्भ्य ओषधीभ्यो मनो मे हार्दि यच्छेत्यथास्य धूममन्वीक्षते तनूं त्वचं पुत्रं नप्तारमशीयेत्येकादशानूयाजानिष्टोदञ्चत्याक्रम्य जुह्वाँ स्वरुमवधाय पुरस्तात्प्रत्यङ् तिष्ठञ्जुहोति दिवं ते धूमो गच्छत्वन्तरिक्षमर्चिः पृथिवीं भस्मना पृणस्व स्वाहेत्यथ यथायतनँ स्रुचौ सादयित्वा वाजवतीभ्याँ स्रुचौ व्यूहति। अंशुना प्रस्तरपरिधि संप्रकीर्य संप्रस्राव्य स्रुचौ[1] विमुच्य जाघन्या पत्नीः संयाजयन्त्याज्यस्यैव सोमं च त्वष्टारं च यजत्युत्तानायै जाघन्यै देवानां पत्नीर्यजति। नीच्या[2] अग्निं[2] गृहपतिमुत्तानायै जाघन्यै होता इडामवद्यति। नीच्या[2] अग्नीधे[2] षडवत्तं। प्राश्नीतो। मार्जयेते। अथ स्रुचि चतुर्गृहीतं गृहीत्वापवर्गैः पर्याहृत्याप्याहार्यपचने प्रायश्चित्तं कृत्वा[3] न पत्नीकरणहोमेन चरत्यथ प्राकृत्य ध्रुवामाप्याय्य पौर्णं समिष्टयजूँषि[3] जुहोति यज्ञ यज्ञं गच्छ यज्ञपतिं गच्छ स्वां योनिं गच्छ स्वाहेति। स्रुवेणैव द्वितीयमेष ते यज्ञो यज्ञपते सहसूक्तवाकः सुवीरः स्वाहेति[4]। जुह्वा

---

१ जुह्वौ Be H.

२ Thus only Be; the other MSS. have नीचाग्निं and नीचाग्नीधे।

३ जुहोति B Be.

४ T ins. पञ्चपञ्चिकादि।

तृतीयं देवा गातुविदो गातुं वित्त्वा गातुमित। मनसस्पत इमं नो देव देवेषु यज्ञꣳ स्वाहा वाचि स्वाहा वाते धाः स्वाहेत्युदूहति सुषमेध याचति इष्यमुदपात्रꣳ हृदयशूल-मित्येतत्समादायाहैहि यजमानेत्यथ यजमानो ऽनूची पत्न्यन्त-रेण चात्वालोत्करावुदङ्ङुपनिष्क्रम्याग्रेण यूपꣳ स्फ्येनोद्धत्यावोक्ष्य शुष्कस्य चार्द्रस्य च सन्धौ हृदयशूलमुद्वासयति ॥ १० ॥

शुगसि तमभिशोच योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म इत्यथाद्भिर्मार्जयन्ते धाम्नोधाम्नो राजन्नितो वरुण नो मुञ्च यदापो अघ्न्या वरुणेति शपामहे ततो वरुण नो मुञ्चेत्यथा-प्रतीचमायन्ति वरुणस्यान्तर्हित्यै प्रपथे समिधः कुर्वत एधो ऽस्येधिषीमहीत्येत्याहवनीये ऽभ्यादधाति समिदसि तेजो ऽसि तेजो मयि धेहीत्यथाहवनीयमुपतिष्ठन्ते ऽपो अन्वचारिषꣳ रसेन समसृक्ष्महि। पयस्वाꣳ अग्न आगमं तं मा सꣳसृज वर्चसेत्यथौपयजिके[1] ऽग्नौ बर्हिरुपोषति यत्कुसीदमप्रतीत्तं मयि येन यमस्य बलिना चरामि। इहैव सन्निरवदये तदेतत्त-दग्ने अनृणो भवामीत्यथाञ्जलिनोपस्तीर्णाभिघारितान्सक्तून्प्रदाव्ये जुहोति विश्वलोप विश्वदावस्य त्वासञ्जुहोमि स्वाहेति। हस्तौ प्रध्वꣳसयते ऽघादेको ऽकृतादेकः समनादेकस्ते नः कृण्वन्तु भेषजꣳ सदः सहो वरेण्यमिति द्वितीयं जुहोति यान्यपा-मित्यान्यप्रतीत्तान्यस्मि यमस्य बलिना चरामि। इहैव सन्तः प्रति तद्यातयामो जीवा जीवेभ्यो निहराम एतत्स्वाहेति

१ Corrected acc. to Bh.; °बोपयजिके MSS.

इमौ प्रध्वꣳसयते ऽघादेको ऽकृतादेकः समनसादेकस्ते नः कृण्वन्तु भेषजꣳ सदः सहो वरेण्यमिति तृतीयं जुहोत्यनृणा अस्मिन्ननृणाः परस्मिꣳस्तृतीये लोके अनृणाः स्याम । ये देवयाना उत पितृयाणाः सर्वान्पथो अनृणा आक्षीयेम स्वाहेति इमौ प्रध्वꣳसयते ऽघादेको ऽकृतादेकः समनसादेकस्ते नः कृण्वन्तु भेषजꣳ सदः सहो वरेण्यमित्यथ देवता उपतिष्ठते ऽयं नो नभसा पुर इत्यग्निꣳ स त्वं नो नभसस्पत इति वायुं देव सꣳस्फानेत्यादित्यमथ यूपमुपतिष्ठत आशासानः सुवीर्यꣳ रायस्पोषꣳ स्वश्वियम् । बृहस्पतिना राया स्वगाकृतो मह्यं यजमानाय तिष्ठेत्यथ पूर्वाग्निꣳ शकले समारोपयत्ययं ते योनिर्ऋत्विय इति तं मथ्यमे ऽग्नावपिसृजत्याजुह्वान उद्बुध्यस्वाग्न इति द्वाभ्यामथ[1] मध्यममग्निमुपसमाधाय मध्यमे ऽग्नौ पूर्णाहुतिं जुहोति सप्त ते अग्ने समिधः सप्त जिह्वा इति पूर्णाहुतौ वरं ददाति धेनुवरं[2] वानडुद्वरं[3] वा दद्यादिति ह स्माह बौधायनः संतिष्ठते पशुबन्धः संतिष्ठते पशुबन्धः ॥ ११ ॥ तृतीयः ॥

॥ इति चतुर्थः प्रश्नः ॥

---

१ अथ om B.

२ Thus BF; धेनू॰ H Be: धेनुं T.

३ Thus HTF; वानडुहंवरं B; वानडुद्दरं Be; comp. VII. 4 s f.

वैश्वदेवेन हविषा यक्ष्यमाणो भवति फाल्गुन्यां वा चैत्र्यां वा पौर्णमास्यां । तस्य प्रयोग एवैक आज्यार्द्रनवनं चापूर्यमाण-पक्षे पुण्याहे प्रयुङ्क्ते इति । स उपकल्पयते वेदोऽश्ववालीं लोहितायसं च क्षुरं चतुष्टयानि पुरोडाशकपालानि सप्त-स्वरवाणीकावन्ति मेक्षणानि द्वयं पयः प्रयद्वाभ्याय च[3] दधि हविरातञ्चनाय च त्रेधा बर्हिः संनद्धं तदेकधा पुनः संनह्य[2] प्रस्तरं प्रस्तरमित्यथोपवसथीये ऽहन्दिहविषमारम्भणीयामिष्टिं निर्वपति वैश्वानरं द्वादशकपालं पार्जन्यं चरुम् । सा प्रसिद्धेष्टिः संतिष्ठते । ऽथास्यैतद्विश्वेभ्यो देवेभ्यो वत्सा अपाकृता भवन्ति । वैश्वदेवं पयो दोहयित्वोपवसति सांनाय्यस्य वावृता तूष्णीं वा प्रातर्हुते ऽग्निहोत्रे पुराणां प्रणयनाद्गार्हपत्य आज्यं विलाप्योत्पूय स्रुचि चतुर्गृहीतं गृहीत्वा पञ्चहोतारं मनसानु-द्रुत्याहवनीये जुहोत्यन्वारब्धे यजमाने स्वाहेत्यथ पृष्ठ्यां स्तीर्त्वापः प्रणीयाग्नेयमष्टाकपालं निर्वपति सौम्यं चरुं सावित्रं द्वादशकपालं सारस्वतं चरुं पौष्णं चरुं मारुतं सप्तकपालं वैश्वदेवीमामिक्षां द्यावापृथिव्यमेककपालमिति । हविष्कृता वाचं विसृजते । समानं कर्माधिवपनाद्ध्युप्य दक्षिणार्धे गार्ह-पत्यस्याष्टौ कपालान्युपदधात्यथोत्तरतस्तिरः पवित्रमप आनीय सौम्याय चरवे ऽधिश्रयत्यथोत्तरतः सावित्राय द्वादशकपाला-

१ T F om.

२ J recommences with बं प्रस्तरमयं ।

३ चमि Be J F H.

मुपदधात्यथोत्तरतस्थितः पवित्रमत्र आग्नेय आग्नावैष्णवा- भ्यामभिमन्त्र्यथोत्तरतो मात्रमात्र अत्र कपालान्युपदधात्यथो- त्तरतस्थितः पवित्रं पत्र[१] आग्नेयाभिघाया अभिमन्त्र्यथोत्तरतो धावापृथिव्यमेककपालमुपदधात्यभीश्मते कपालान्युपदधाति अथ- ग्नावैः । अत्रापि एतानि अनुष्य संयुत्याभिघृताग्नेयान्ना- कपालं । तिरः पवित्रं सौम्ये[२] चरुस्थानानपरत्याभिवपति सावित्रं द्वादशकपालं । तिरः पवित्रं सारस्वतं पौष्णमोदनमा- सादयत्यथाभिघारयति मारुतं सप्तकपालं । तिरः पवित्रं ब्रह्मे पयसि दध्यानयति । आमिक्षा भवति । तां च एव कायं[३] कुम्भ्यः परीत्येन अपयित्वा वैवाजिनं कपालमतापे निदध- त्यथाभिघारयति धावापृथिव्यमेककपालमिति । तथं पुरोडाशानां पात्रयित्वा अपयित्वाभिवासयन् प्राकृत्याग्नेभ्यो निनीय ब्रह्मवर्द्धु- हरति । ॥ १ ॥

इदमेव अधिष्ठं पौरोडाशिकं । निर्वपणा तूष्णीं चतुर्थं । पूर्वं परिग्राहं परिगृह्णाति । करणं अपरहुत्यग्न्युत्सादनाग्नीध्रविम- हरति । यदाग्नीध्रस्मिन्हरत्यथोत्तरं परिग्राहं परिगृह्य जोपयित्वा तिर्यञ्चं स्पयं सत्वा संप्रैषमाह प्रोक्षणीरासादयेध्माबर्हिरूप- सादय स्रुवं च स्रुचश्च संमृड्ढि तूष्णीं पृषदाज्यग्रहणीं पत्नीं संनह्याज्येन च[४] दध्ना चोदेहीत्यासाद्य प्रोक्षणीभृच्च सर्वां

१ Thus Be Keś. पवित्रम् the other MSS.

२ Thus J F Keś.; सौम्याः B Be H; सौम्येचरुस्थानात् T.

३ वयम् Be, वक्षिन् F.

४ B H om.

मार्जालीयदेशे निनीय प्रदक्षिणमावृत्य प्रत्यङ्ङाद्रुत्य स्रुवं च स्रुचश्च संमार्ष्टि तूष्णीं पृषदाज्यधानीं यदीतरं संमार्जनेन च दर्भा वेद्याज्यं च प्रोक्षणीश्चोत्पूय प्रचिद्धं पृषदाज्यधान्याज्यानि गृहीत्वा प्रोक्षणीभिरुपोत्तिष्ठन्तीध्मं प्रोक्षति वेदिं प्रोक्षति बर्हिः प्रोक्षति बर्हिरासन्नं प्रोक्ष्योपनिनीय पुरस्तात्प्रस्तरं गृह्णाति त्रिवृतं बर्हिः स्तीर्त्वा प्रस्तरपाणिः प्राक्रम्य कार्ष्मर्यमयान्परिधीन्परिदधात्यूर्ध्वे समिधावादधाति विधृती तिरश्ची सादयति विधृत्योः प्रस्तरं प्रस्तरं प्रस्तरे जुहूं बर्हिष्युत्तरा एता असदन्निति समभिमृश्य प्रदक्षिणमावृत्य प्रत्यङ्ङाद्रुत्यानुपूर्व्यं[1] सर्वाण्युदासयत्युपस्तीर्णाभिघारितान्पुरोडाशानभिघार्य दक्षिणेनेध्मा-माहवनीयं कल्पये वा समये वाग्निष्ठां व्युद्धृत्य वाजिनमानी-याथाभिघारयत्यथैककपालमुद्वास्य यजमानीयानिःसृष्टं करोत्यथै-तानि संपरिगृह्यान्तर्वेद्यासादयति भूर्भुवः सुवरित्येताभि-र्व्याहृतीभिरुत्करे वा विषये वा वाजिनमेव निर्मन्थ्यश्चाहृता निर्मन्थ्येन चरति[2] प्रचर्याभिजुहोत्य ॥ २ ॥

अथेध्माबर्हिरिध्ममादधान आहावयाय समिध्यमानायानुब्रूही-त्यभ्यादधातीध्मं परि समिधं श्रिनष्टि वेदेनोपवाजयत्यनू-च्यमानासु सामिधेनीषु स्रुवेणाघारमाघारयति संमृष्टे स्रुग्भ्या-मुत्तरमेवाघारं स्थाप्यं पश्चादुद्धृत्याक्रम्य जुह्वा ध्रुवां समज्य

सादयित्वा स्रुचौ प्रवरं प्रवृणीते । प्रतिहुत होतारं वृणीते । नीहृति होता । प्रवरमाकाङ्क्षति । प्रसूतः स्रुचावादायात्याक्रम्याश्राव्याह समिधो यजेति । वषट्कृते जुहोति यज यजेति चतुर्थाष्टमयोः समानयमानो । ऽष्टमे सर्वꣳ समानयते । एव प्रयाजानिष्ट्वोदङ्ङत्याक्रम्य बर्हिषाघेणानुपूर्वꣳ[1] हवीꣳष्यभिघार्याग्नेयाग्नये सोमायेत्याज्यभागाभ्यां चरत्यथानुपूर्वꣳ[1] हविर्भिश्चरति । प्रथिष्ठमा मारुता दिग्भ्यो देवेभ्यो ऽनुब्रूहि विश्वान्देवान्यजेत्यामिक्षया चरत्युपांशुमेककपालेन चरति द्यावापृथिवीभ्यामनुब्रूहि द्यावापृथिवी यजेत्यथ स्विष्टकृता चरत्यथैतानि मेक्षणान्याहवनीये ऽनुप्रहरत्यथैनानि बर्हिषाघेणाभिजुहोत्यथोदङ्ङत्याक्रम्य यथायतनꣳ स्रुचौ सादयित्वा प्राशित्रमवदायेडामवद्यति । ॥ ३ ॥

उपहूतायामिडायामग्नीध आदधाति षडवत्तं । प्राश्नन्ति । मार्जयन्ते । ऽथाह ब्रह्मणे प्राशित्रं परिहरेति । परि प्राशित्रꣳ हरत्यथापो ऽनु वेदेन ब्रह्मभागमथान्वाहार्यं याचति । तस्मिन्प्रथमजं वत्सं ददात्युहाय यन्त्येतद्विदच्छिष्टमासादयन्ति वाजिनमथ संप्रेषमाह ब्रह्मन्प्रस्थास्यामः समिधमाधायाग्नीदग्नीन्सकृत्सकृत्संमृड्ढीत्यथाध्वर्युः पृषदाज्यं विहृत्य[2] जुह्वाꣳ समानीयात्याक्रम्याश्राव्याह देवान्यजेति । वषट्कृते जुहोति यज यजेति नवानूयाजानिष्ट्वोदङ्ङत्याक्रम्य यथायतनꣳ स्रुचौ साद-

---

१ Thus Keś. ; ॰पूर्वेꣳ the MSS.

२ Thus T Be H F Keś. ; विहृत्य B.

यित्वा वाजवतीभ्याᳪ स्रुचौ जुहोति । संस्रुत्य प्रस्तरपरिधि संप्रकीर्य संप्रस्राव्य स्रुचौ विमुच्याथ कᳪसं वा चमसं वाऽऽदाय सिञ्चं याचति । तमन्तर्वेदि निधाय तस्मिन्वाजिनं विषिञ्चन्वाजिनमानयन्नाह वाजिभ्योऽनुब्रूहीत्याश्राव्याह वाजिनो यजेति । वषट्कृते जुहोति वाजिभ्यः स्वाहेत्यनुवषट्कृते हुत्वा हरति भक्षᳪ । स यावन्त ऋत्विजस्तेऽवेक्षमिडा यजमान एव प्रथमं भक्षयति यन्मे रेतः प्रसिच्यते यन्म आजायते यद्वा जायते पुनः । तन्मे प्रतितिष्ठति तेन मा वाजिनं कुरु तेन मा रेतस्विनं कुरु तेन मा प्रियमाविश तस्य ते वाजिपीतस्य वाजिभिः पीतस्येति वा मधुमत उपहूतस्योपहूतो भक्षयामीति । निर्णिज्य पात्रं प्रयच्छत्यथाध्वर्युः प्रदक्षिणमावृत्य प्रत्यङ्ङावृत्य पत्नीः संयाज्य प्राक्रम्य ध्रुवामाप्याय्य चौपि पाशुबन्धिकानि[1] समिष्टयजूंषि जुहोति यज्ञ यज्ञं गच्छैष ते यज्ञो यज्ञपते देवा गातुविद इत्येष पूर्वपाद्विष्णुक्रमैस्तरित्वा विहृते व्रतमेव पौर्णमासवैमृधाभ्यामिष्ट्वा यजमानायतन उपविश्य वेण्या शलल्या लोहितायसेन च क्षुरेण ग्रीवपिं च वर्तयते परि च वपत एतमेव परमेष्ठ्युतं नात्येति किं चन । ऋते समुद्र आहित ऋते भूमिरियᳪ श्रिता ॥ अग्निस्तिग्मेन शोचिषा तस्य साकाव्तमुष्टिया । हिरण्यपक्षाचितं वैश्वानरस्य तेजसा ॥ एतेनास्य निवर्तये

---

१ Thus H B Be T J ;—यायजाति F.

यज्ञेन परिवर्तये। तथाकालानुवर्तये गिरेवाज्ञोपवर्तये प्रजो-नाम्नाभिवर्तये ॥ शीर्षक्तं तथ्यं गहूतं तपत्रेवं तेन यतेवं तेन राध्यासमिति पुरस्तादेशाये ऽथ दक्षिणतो ऽथ पश्चादथोत्तरतो ऽथोपरिष्टाद्धैतिष्ठन्ते वैश्वदेवश्वीरुषि संस्था-रौषाट् ककिसायाश्च इत्याख्याते ॥ ४ ॥ प्रथमः ॥

अथातश्चातुर्मास्येषु वरुणप्रघासविभिर्यक्ष्यमाणो भवति न उपकल्पयते मेषीं च मेषं च लोहितायसं च क्षुरं चतु-ष्टयानि पुरोडाशकपालानि पञ्च चरुस्थालीः स्थावन्ति मेषयानि दधं पयः शृतदात्याय च[1] दधि दधिरातञ्चनाय च[1] शमी-पर्णकरीरसक्तूनथीकाट् शूर्पं सवायुपनद्धानां यवानामवाघ्रान-पिष्टानां मन्तिपूरणं[2] करम्भपात्राण्येकातिरिक्तानि भवन्ति तेषामेव मेषीं च मेषं च कुर्वन्ति मद्गुवाग्मेषो भवत्यमद्गुवा मेषी तौ शक्ताभिरूर्णाभिः संप्रच्छन्नौ भवतो द्वावध्वर्यू द्वयानि यज्ञपात्राणि द्वयमिध्माबर्हिर्द्वे वेदी तयोः प्राङ्-दक्षिणीवोत्तरा हार्गपौर्णमासिकीव दक्षिणा ते पश्चात्ते पुरस्ताद्विवृते युगमात्रादेदी असंभिन्ने भवतो ऽथाप्येतदृच-हेषा वक्षा अपावृता भवन्ति मरुतो वरुणायेति द्वयं पयो दोहयित्वोपवसति सांनाय्यस्य वाग्यता तूष्णीं वा प्रातर्हुते ऽग्निहोत्रे प्रणयाट् वौत्वपः प्रणीय निर्वपत्याग्नेयमष्टाकपाल-

1 Thus (च ... च) Be H T (दधिच the last); the first च om. JF, the last B.

2 Thus (with ण) BTH, comp. T Br. I. 6. 4. 5; with न the other MSS.

मिति पच संवत्सरीणाम्प्रतीनाम्प्रवयावां[1] मारुतीमामिक्षां वारुणीमामिक्षां कायमेककपालमिति । हविष्कृता वाचं विसृजते । समानं कर्मा पर्यग्निकरणादथैतानि करम्भपात्राणि पर्यग्नि कुर्वन्ति मेषीं च मेषं च शमीपर्णकरीरसक्तूनिषीकाः शूर्पमिति । तयं पुरोडाशानां सादयित्वा श्रपयित्वाभिवास्य प्राक्स्विष्टकृद्भ्यो मिथ्रीय यथायजुषी हरतो । ऽध्वर्युरेवोत्तरस्यां वेद्यां हरति प्रतिप्रस्थाता दक्षिणस्यां । तयोर्हरतोरध्वर्युः पूर्व एति पुनरायतोः प्रतिप्रस्थाता पूर्व एतीदमेव प्रचिहुं पौरोडाशिकं । निर्वपणा तूष्णीं चतुर्थं । पूर्वौ परिग्राहौ परिगृह्णीतो । ऽध्वर्युरेव करणं जपत् हुत । उद्धननमाग्नीध्रश्रिहरति[2] । यदाग्नीध्रश्रिर्हरत्यध्वर्युरेव चात्वालमस्याहृता चात्वालं परिलिख्योत्तरवेदिराहृतोत्तरवेदिं निवपत्युत्तरनाभिमुख्याग्नेराहृता हावमौ[3] प्रणयतो । ऽध्वर्युरेवोत्तरस्यां वेद्यामग्निं निधायाध्वराहुतिभिरभिजुहोति । प्रतिप्रस्थाता दक्षिणस्यामग्निं निधायाभिजुहोति तूष्णीमग्निवत्युत्तरौ परिग्राहौ परिगृह्य योयुपित्वा तिर्यञ्चौ स्फ्यौ सन्ध्याध्वर्युरेव संप्रैषमाह प्रोक्षणीरासादयेध्माबर्हिषी उपसादय स्रुवौ च स्रुचश्च संमृड्ढि तूष्णीं पृषदाज्यधान्यौ पत्नीं संनह्याज्येनोदेहि दध्ना चोदेतमित्यासादयत्यु प्रोक्षणीरुद्धृत्य स्फ्यौ मार्जयित्वेध्माबर्हिषी उपसाद्य

१ Thus, with च. Be JHF, Bh., Keś.; संचरति B T.

२ Thus Be J; उद्धतोद्धननमाग्नी° T; उद्धन om. B H; उद्धन्नुद्धनना° F.

३ Thus J H; हावपि Be; T om. मौ; B om. हाव।

प्रदक्षिणमावृत्य प्रत्यङ्ङाक्रम्य स्रुचौ च स्रुवञ्च संमृष्टौ पृषदाज्यधान्यौ । पत्नीं संनह्यत्याज्यं च । इध्माबर्हिषी चाज्ये च प्रोक्षणीश्चोत्पूय प्रसिद्धं पृषदाज्यवदेवाध्वर्युरुत्तरस्यां वेद्यां स्तृणीते । दार्शपौर्णमासिकानि प्रतिप्रस्थाता दक्षिणस्याम् । ॥ ५ ॥

अथ प्रोक्षणीभिरुपोत्तिष्ठत[2] । इध्मौ प्रोक्षतो । वेदी प्रोक्षतो । बर्हिषी प्रोक्षतो । बर्हिषी आसाद्य प्रोक्षणीशेषं निनीय पुरस्तात्प्रस्तरौ गृह्णीतः । पञ्चविधमेवाध्वर्युरुत्तरस्यां वेद्यां बर्हिः स्तृणाति । त्रिविधं प्रतिप्रस्थाता दक्षिणस्यामथ प्रस्तरपाणी प्राञ्चावभिद्रुत्य कार्ष्मर्यमयान्परिधीन्परिधत्त । ऊर्ध्वाः समिध आधत्तो । विधृतीश्चिरस्थाः[3] सादयतो । विधृतीषु प्रस्तरौ । प्रस्तरयोर्जुह्वौ । बर्हिषोरितरा[4] । एता असदन्निति समभिमृश्य प्रदक्षिणमावृत्य प्रत्यञ्चावाद्रवतो [5]दक्षिणत एवाध्वर्युरुत्तरतः प्रतिप्रस्थातानुपूर्वं[6] हवींष्युदासयत । आग्नेयमष्टौ न्येवाध्वर्युरुदासयति प्रसिद्धमैन्द्राग्नमाम्नावतीं प्रतिप्रस्थाता कंसे वा चमसे

---

1 Thus J only; the other MSS. mostly °ष्टं ।

2 उपोत्तिष्ठत F.

3 Corrected. विधृतीश्चिरस्थाः T; विधृत्यश्चिरस्थाः B; विधृत्यतिरश्च्यः Be; विधृत्यश्चिरस्थः H; विधृत्याश्चिरस्थाः F; विधृत्यश्चिरः J.

4 Thus B Be F T; इतरे H J.

5 The following words: दक्षिणत .... प्रतिप्रस्थाता are found only in B, but comp. S'rautapadārtha page 118.

6 चानुपूर्वं H Be; चानुपूर्वं J; चनुपूर्वं F; °नुपूर्वं B.

वाजिन्यां जुहूत्य सद्यो मैत्रीमवद्यायाञ्चायावे यजमानौ मारुती-रवमूनामिक्षामित्युपवपति । वाजिनमानीयायाभिघारयति । वारुणीमध्वर्युस्तथैव कटूथे वा चमसे वाजिन्यां जुहूत्य सद्यो मैत्रमवद्यायाञ्चायासौ[१] यजमानौ करीरवमूनामिक्षामित्युपवपति । वाजिनमानीयायाभिघारयति । तयेककपालमुद्वास्य यजमानौ-याधिःपृष्ठं करोत्यथैतानि संपरिहृत्याग्नेर्विभावयत । आग्नेय-प्रभृतीन्येवाध्वर्युरुत्तरस्यां वेद्यामासादयति प्रचिह्नमैन्द्राग्नादीनि प्रतिप्रस्थाता दक्षिणस्यां । वारुणीमध्वर्युरुत्तरस्यां कायं चैक-कपालं । तथैवोत्करे वा विग्रहे वा वाजिने । अध्वर्युरेव[२] निर्मन्थ्यस्याहुता. निर्मन्थ्येन चरति । प्रचरत्याभिक्रम्य । ॥ ६ ॥

अथैभ्यः समिधमादधान आचार्ये समिध्यमानायानुब्रूही-त्यध्यावत्स हूत्वी । परि समिधौ गिनष्टी । वेदाभ्यामुपवाजयतो । ऽनूयाजेषु सामिधेनीषु स्रुवाभ्यामाघाराघारयतो । ऽध्वर्युरेव संप्रेष्यमाणाग्नीदग्नीन्समिधः संमृड्ढीति । संमृष्ट उत्तरो ऽग्नि-र्भवत्यसंसृष्टो दक्षिणो । ऽथ प्रतिप्रस्थाता पत्नीं पृच्छति यजि कस्ते जार[३] इत्यसाविति । तं वरुणो गृह्णात्विति निर्दिशति । यज्जार सन्तं न ब्रूयात्प्रियं ज्ञातिं रुन्ध्यादसौ मे जार इति निर्दिशेन्निर्दिष्टमेवैनं वरुणपाशेन ग्राहयतीति ब्राह्मण-मथैतानि करम्भपात्राण्यभिपर्यस्यैतान्येवैके शूर्पे सम्प्य पत्नी

१ Thus T B; वन्ते JF; वच Be H.

२ Thus only T Be, the other MSS. अध्वर्युरेव ।

३ जारा H F (pluti ?)

यजमानमपि[1] तानि पत्नी प्रीणेन्नभिनिधत्ते ' ऊर्णां कृत्तिका कृतेनापिनिष्णानम[1] दक्षिणेनाग्न्याधार्यपथनं दक्षिणेनोभे वेदी वलीव प्राचीमुदानमग्न्याचयति प्रचाक्षाग्न्वामह्वे मरुतो उक्त-प्रावणः करम्भेण समोषव इत्यथ दक्षिणमग्निमयेव पुरस्तात्-त्यमुक्ताचिदनुत्तर एवाध्वर्युर्दक्षिणो यजमानो दक्षिणा पत्नी तानि करम्भपात्राणि पत्नी यजमानाय प्रयच्छति ' तानि यजमानः शीर्षन्नधिनिधत्ते ' ऽथ पुरोऽनुवाक्यामन्वाह ॥ ७ ॥

मो षू ण इन्द्र पृत्सु देवास्तु स्म ते शुष्मिन्नवया । मही ह्यस्य मीढुषो यव्या । हविष्मतो मरुतो वन्दते गीरिति याज्यां पत्नी च यजमानश्च अदरण्ये यात्मभायां यदिन्द्रिये । यच्छूद्रे यदर्य एनश्चकृमा वयम् । यदेकस्याधि धर्मणि तस्याव-यजनमसि स्वाहेत्यथैतदेषीकः शूर्पमग्नावनुप्रहरत्यपि वाग्नि-रन्युक्त्वा भुङ्क्ते ' व्यवयतो ऽध्वर्युरनुमन्त्रयते ऽक्रन्कर्म कर्मकृतः सह वाचा मयोभुवा । देवेभ्यः कर्म कृत्वास्तं प्रेत सुदानव इत्यथ प्रतिप्रस्थाता दक्षिणमग्निं संमार्ष्टि स्रुचावाघारा-वाघारयतो ' ऽध्वर्युरेव प्रवरं प्रवृणीते ' प्रसिद्धं होतारं वृणीते ' सीदति होता ' प्रवरमाकाङ्क्षन्तः[3] ' प्रसृतौ जुच[3] आदायात्याक्रम्याश्राव्याह समिधो यजेति ' वषट्कृते जुहोति यज यजेति चतुर्थोत्तमयोः समानयमानावहसे[4] ऽध्वर्युः सर्वं

1 Thus Bo H.T. Keś.; ०जामय F ; ०जाम T ; ०जामीच B.

2 Thus Bo BHJT : ०कांचति F.

3 जुषाद् Bo.

4 Thus B Bo HF (the last समानयमानाव०) ; समानयमानौवहसे TJ.

वशानयति । परि प्रतिप्रस्थाता ऽभ्युदानयन् जिघ्रन्पूर्वाग्निं नव प्रयाजानिष्ट्वाहवनीयमभ्य पूर्वार्धात्पूर्वार्धम्[1] दवीऽभिघारयन् । आग्नेयमष्टाकपालमध्वर्युरभिघारयति प्रति-पृष्ठमैन्द्राग्नमेकादशकपालं प्रतिप्रस्थाता । वाजवीमध्वर्युः कायं वैश्व-कपालमध्याग्नेयं सौम्यायेत्याज्यभागाभ्यां चरतो । इय प्रति-प्रस्थातोपरमत्यथाध्वर्युराज्यपूर्वेण[2] चरितमेवचरति प्रविष्टमैन्द्रा-ग्नंयाध्वर्युरुपरमत्यथ प्रतिप्रस्थाता माहत्या मवयजाय मरुद्भ्यो ऽनुब्रूहीति । प्रथमेनावदानेन प्रमीपर्णकरीरसक्तूनामिवाद्या[3] इत्यवद्यति । द्वितीयेनावदानेन प्रमीपर्णकरीरसक्तूनामिवा मेषीमित्यवदधात्यभिघारयति । प्रत्याश्राव्याश्रावयाय मरुतो यजेति । वषट्कृते जुहोत्यथ प्रतिप्रस्थातोपरमत्यथाध्वर्युर्वारुण्या अवयजाय वरुणायानुब्रूहीति । प्रथमेनावदानेन प्रमीपर्णकरी-रसक्तूनामिवाद्या[3] इत्यवद्यति । द्वितीयेनावदानेन प्रमीपर्णकरी-रसक्तूनामिवा मेषमित्यवदधात्यभिघारयति । प्रत्याश्राव्याश्र-व्याश्रावय वरुणं यजेति । वषट्कृते जुहोत्युपावृत्यैककपालेन चरति कायानुब्रूहि[4] कं यजेत्यथ[5] स्विष्टकृता चरत । आग्नेय-प्रभृतीनामेवाध्वर्युरवद्यति प्रविष्टमैन्द्राग्नात्यावद्यते प्रतिप्रस्थाता ।

---

१ ०पूर्वेद्यु BJTF.

२ ०पूर्वेद्यु all.

३ Be F ins. चरेद् । Are we to correct ०सक्तूनामिवाद्या ?

४ Thus BH. The other MSS. have इति after ०ब्रूहि but see page 131, 9.

५ After कं यजेति Be F have वषट्कृते जुहोति ।

सारस्वता अध्वर्युराग्नेयमेककपालं च । निरस्मिन्नात्यन्तौ । स
प्रसृप्तौ[1] । ऽथास्मा आध्याबहिः विष्टकृतं यजेति । तमनु
यजमानपूर्वार्धयोरन्तराय पूर्वौ प्राञ्चौ ऽङ्गतौ । ऽथैनानि
नैकधान्याद्यन्तीवधोरन्तुप्रचरतो[1] । ऽथैनानि यथावाचमानि-
९ क्रमतो । ऽथोद्वाचयत्याकाश यथायतनं स्रुचः[2] सादयित्वा
प्राशित्रमवदायेडामवद्यत । आग्नेयप्रभृतीनामेवाध्वर्युरवद्यति
प्रतिप्रस्थाता । सारस्वता अध्वर्युराग्नेया-
देककपालस्य[4] चाभिघारयत्येव प्रतिप्रस्थातोत्तरां वेदिमुप-
सर्पति[5] । ॥ ८ ॥

१० उपहूतायामिडायामग्नीध आदधाति षडवत्तं । प्राश्नन्ति ।
मार्जयन्ते । ऽथाह ब्रह्मन् प्राशित्रं परिहरेति । परि प्राशित्रं
हरन्त्यपो ऽनु वेदेन ब्रह्मभागमन्वाहार्यं याचति । तस्मि-
न्याचमानं ददात्युद्वासयन्त्येतद्धविरुच्छिष्टमांसादयन्ति वाजिने ।
अध्वर्युरेव संप्रैषमाह ब्रह्मन्प्रस्थास्यामः समिधमाधायाग्नी-
११ दग्नीन्सकृत्सकृत्संमृड्ढीत्यथाध्वर्युः पृषदाज्यं विचाल्य जुह्वां समा-

---

१ Thus B only; प्रत्यञ्चौ Be FH; प्रत्यञ्चो T. (grantha); J प्रत्यञ्चि If the dual प्रत्यञ्चः should be the correct reading, we would have a grammatical form of the same kind as भिन्नः (supra page 136, 12) instead of भिन्नौ ।

२ Thus T and Bh.; the other MSS. चान्वनीवे (Be चान्वनीचो) ।

३ Thus F; the other MSS. स्रुचौ ।

४ Thus HJ; ॰कपालस्यावधि॰ the other MSS. except Be, which has ॰कपालस्यावदानावधि॰ ।

५ Thus BTHF; उपप्रसर्पति Be J. and Bh.

नीयात्याक्रम्याश्राव्याह देवान्यजेति । वषट्कृते जुहोति यज यजेति नवानूयाजानिष्ट्वोद्ग्राहवत्याक्रम्य यथायतनꣳ स्रुचः[1] सादयित्वा वाजवतीभ्याꣳ स्रुचौ[1] व्यूहतः । शंयुना प्रस्तरपरिधि संप्रकीर्य संप्रस्राव्य स्रुचौ[2] विमुच्य । तथैव कृष्णौ वा समस्तौ वासाञ्चलिनौ यावतः । समानौ वाजिनयोर्यथाध्वर्युरेव प्रदक्षिणमावृत्य प्रत्यङ्ङावृत्य पत्नीः संयाज्य प्राङेत्य ध्रुवामाप्याय्य त्रीणि पाशुबन्धिकानि समिष्टयजूꣳषि जुहोत्येवं प्रतिप्रस्थाता दार्शपौर्णमासिकं दक्षिणे । ऽथ पूर्णपात्रविष्णुक्रमेष्वरित्वा न विसृजते व्रतमथ यावत्याज्यस्थालीꣳ सस्रुवाꣳ स्रुचं बर्हिः प्रतिवसनीये वाससी वारुणं निष्कासं तुषानित्येतत्समादायाहेहि यजमानेत्यन्वग्यजमानो ऽनूची पत्न्यन्तरेण[3] चात्वालोत्करावुदङ्ङुपनिष्क्रम्य यत्रापस्तद्यन्ति । प्रसिद्धो ऽवभृथः । साम चैव नाह देवीराप एष वो गर्भ इति चाथाप्रतीक्षमायन्ति वरुणस्यान्तर्हित्यै । प्रपथे समिधः कुर्वत एधो ऽस्येधिषीमहीत्येत्याहवनीये[4] ऽभ्यादधाति समिदसि तेजो ऽसि तेजो मयि धेहीत्यथाहवनीयमुपतिष्ठन्ते ऽपो अन्वचारिषꣳ रसेन समसृक्ष्महि । पयस्वाꣳ अग्न आगमं तं मा सꣳसृज वर्चसेत्यथ

---

१ Thus Be H; the dual both times in TFJ; B. has the first time the plural, the second time the dual.

२ Thus B Be HJ; स्रुचो TF.

३ Thus passage चाहेहि ... नूची पत्नी found thus only in B Be TH; J. has only चाहेहि यजमानेति; F omits the words altogether.

४ Thus HF; °स्येत्याहवनीये BJ.

विसृजते अतमेव पौर्णमासवैमृधाभ्यामिष्ट्वा यजमानायतन उपविश्य श्येन्या शलल्या लोहितायसस्य च क्षुरेण शीर्षाणि च वर्तयते परि च वपते यद्धर्मः पर्यवर्तयदन्तान्पृथिव्या दिवः । अग्निरीशान ओजसा वरुणो धीतिभिः सह । इन्द्रो मरुद्भिः सखिभिः सह ॥ अग्निस्तिग्मेन शोचिषा तप आक्रान्तमुष्णिहा । शिरस्तपस्याहितं वैश्वानरस्य तेजसा । ऋतेनास्य निवर्तये सत्येन परिवर्तये । तपसास्यानुवर्तये शिवेनास्योपवर्तये शग्मेनास्याभिवर्तये ॥ शीर्ष्णस्तदृतं तत्सत्यं तद्व्रतं तच्छकेयं तेन शकेयं तेन राध्यासमिति पुरस्तादेवाग्रे ऽथ दक्षिणतो ऽथ पश्चादथोत्तरतो ऽथोपरिष्टात्संतिष्ठन्ते वरुणप्रघासहवीꣳषि परिवत्सरीणाꣳ स्वस्तिमाशास्त इत्याशास्ते ॥ ६ ॥ द्वितीयः ॥

अथातश्चतुर्षु मासेषु साकमेधहविर्भिर्यक्ष्यमाणो भवति स उपकल्पयते श्येनीꣳ शललीं लोहितायसस्य च क्षुरं चतुष्टयानि पुरोडाशकपालानि चतस्रश्चरुस्थालीस्तावन्ति मेक्षणानि पृथद्राव्याय दध्येव पौर्णमास्या उपवसथे ऽग्नये ऽनीकवते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपति साकꣳ सूर्येणोद्यता सा प्रसिद्धेष्टिः संतिष्ठते ऽथ मध्यंदिने मरुद्भ्यः सांतपनेभ्यश्चरुं निर्वपति सा प्रसिद्धेष्टिः संतिष्ठते ऽथास्यैतदृषभंवत्सो गृहमेधिभ्यो वत्सा अपाकृता भवन्त्यथ सायꣳ हुते ऽग्निहोत्रे सर्वासां दुग्धे गार्हपत्ये गृहमेधीयं चरुꣳ श्रपयित्वाभिघार्योदञ्चमुद्वासयत्यथैतां पात्रीं निर्णिज्योपस्तीर्य तस्यामेनमसंभिन्दन्नुद्धरति सर्पिरासेचनं कृत्वा प्रभूतमाज्यमानीयान्तर्वेद्यासादयत्यथाग्नये सोमायेत्याज्यभागाभ्यां

चरत्यथोपस्तीर्य पूर्वार्धाच्चरोरवदायाभिघार्य मरुद्भ्यो गृहमेधिभ्यो ऽनुब्रूहीति पूर्वार्धादवदायापरार्धादवदायाभिघारयति प्रत्याश्राव्याहाश्रावयाश्राव्याह मरुतो गृहमेधिनो यजेति वषट्कृते जुहोत्यथ स्विष्टकृता चरतीडान्तो गृहमेधीयः संतिष्ठते पूर्वेद्युर्याय[1] चामकायं परिशिनष्टि प्रतिवेशꣳ स्त्रीकुमारेभ्यः पचन्त्याग्निना भवन्त्यञ्जते ऽभ्यञ्जते ऽनु वत्सान्वासयन्ति सवात्योरेवैताꣳ रात्रिं वसं वसन्त्यथाध्वर्युरपररात्र आप्लुत्य नित्यवत्साये यथाग्निहोत्रं जुहोत्यथैतां दर्वीं निर्णिज्योपस्तीर्य तस्यामेतꣳ सर्वम एव चामकायमवदधाति द्विरभिघारयत्यथ पुरोऽनुवाक्यामन्वाह पूर्णा दर्वि परापत सुपूर्णा पुनरापत। वस्नेव विक्रीणावहा इषमूर्जꣳ शतक्रतो इति यजति देहि मे ददामि ते नि मे धेहि नि ते दधे। निहारमिन्नि मे हरा निहारं निहरामि ते स्वाहेत्यृषभ[2] एहीत्यृषभस्य रवथे[3] जुङ्ग-वाङ्गपो हिंकार[4] इत्येतदपरं गार्हपत्ये जुहोत्यन्वारब्धे यजमाने स्वाहेत्यथ प्रच्याꣳ स्तौर्णापः प्रणीय मरुद्भ्यः क्रीडिभ्यः पुरोडाशꣳ सप्तकपालं निर्वपति साकꣳ सूर्येणोद्यता सा प्रसिद्धेष्टिः संतिष्ठते ऽथ तदानीमेव प्रच्याꣳ स्तौलापः प्रणीय

---

१ पौर्वेद्युर्वायै Bo.

२ स्वाहा om TF.

३ Thus H; रवथै F; रवथे BT; रवे Be J; Comp. Journ. Germ. Or. Soc. LII, p. 429.

४ Thus B Be F; अजवोभिहिंकार H; अजवोपाहिंकार J; आजवोपाङ्ग-हिंकार T.

निर्वपत्याग्नेयमष्टाकपालमिति पञ्च संचराण्यैन्द्राग्नमेकादशकपाल-मैन्द्रं चरुं वैश्वकर्मणमेककपालमिति। अथ पुरोडाशानां चाव-चित्वा अपचित्याभिवास्य प्राक्त्यायेभ्यो निनीय सर्वमनुपूर्व-तीदमेव प्रसिद्धं पौरोडाशिकं। पिर्यञ्जुषा तूष्णीं चतुर्थं। स्रुवौ परिपाहं परिगृह्णाति। करणं अपत्युंहुन्त्युंहुतादाग्नीध्रविहरति। यदाग्नीध्रविहरत्यथ चात्वालस्याहृता चात्वालं परिलिखत्युत्तर-वेदेराहृतोत्तरवेदिं निवपत्युत्तरनाभिमुत्साद्याग्नेरायतनाग्निं प्रणय-त्यग्निवत्युत्तरं परिपाहं परिगृह्य योयुपित्वा तिर्यञ्चं स्फ्यं स्तब्ध्वा संप्रैषमाह प्रोक्षणीरासादयेध्माबर्हिरुपसादय स्रुवं च स्रुचश्च संमृड्ढि तूष्णीं पृषदाज्यग्रहणीं पत्नीं संनह्याज्येन च दध्ना चोदेहीत्याग्नासु प्रोक्षणीषूदस्य स्फ्यं मार्जयित्वेध्माबर्हि-रुपसाद्य प्रदक्षिणमावृत्य प्रत्यङ्ङावृत्य स्रुवं च स्रुचश्च संमार्ष्टि तूष्णीं पृषदाज्यग्रहणीं। पत्नीं संनह्याज्येन च दध्ना चोदेत्याज्यं च प्रोक्षणीश्चोत्पूय प्रसिद्धं। यथा वैश्वदेवस्यैवं संतिष्ठते ऽन्यत्र वाजिनादेष पूर्णपात्रविष्णुक्रमैश्चरित्वा न विसृजते व्रतम्। ॥ १० ॥ तृतीयः ॥

महापितृयज्ञं करिष्यन्नुपकल्पयते गौधूमांश्च यवांश्च षट्पात्राण्यभिवान्यायै दुग्धमर्धपात्रं द्वे नवे पात्रे दर्भमयानि[१] चीन्यर्णसेवान्यमूलं बर्हिर्वर्णीयाञ्जनमभ्यञ्जनमपरिश्रयणं कशि-पूपबर्हणे आञ्जनाभ्यञ्जने दध्नाञ्च स्फ्यमुदकुम्भौ यज्ञायुधानीत्यथ

१ Corrected; ०ज्ञाणा B, the other MSS. ०ज्ञाणाङ्गुष्ठ or ०ज्ञाणाय।

गार्हपत्यं परिस्तृणाति । तस्योत्तरेणैकस्मिन् कटे समाहृत्य त्याग्नि-पूर्वार्धे ब्राह्मणाभ्यसने इध्मान् स्फ्यमुदकुम्भौ पात्राण्युपसादयति यज्ञोपवीतं कृत्वोत्तरेण[1] गार्हपत्यमुपविश्य पवित्रवत्याग्निहोत्र-हवण्या निर्वपति । *देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे ऽश्विनोर्बाहुभ्यां* पूष्णो हस्ताभ्याम् सोमाय पितृमते जुष्टं निर्वपामीति चतुरो मुष्टीन्नीवाराणां निर्वपत्येतामेव प्रतिपदं कृत्वा पितृभ्यो बर्हिषद्भ्यो जुष्टं निर्वपामीति चतुरो यवानामेतामेव प्रतिपदं कृत्वा पितृभ्यो ऽग्निष्वात्तेभ्यो जुष्टं निर्वपामीति चतुर एव यवानां । तेषां व्रीहिष्वेव परिष्कृतमुदादधत्युपोषन्ते यवान्परिष्कृता वाचं विसृजते । समानं कर्माधिवपनादुद्धृत्य दक्षिणार्धे गार्हपत्यस्य षट्कपालान्युपदधात्येतान्यवानुदूखले परिघ्नन्ति गार्हपत्य एक-कपालमधिश्रित्य भर्जयन्ति[2] । सकृदुपा धानाः कृत्वा तेषामर्धा धाना भवन्त्यथेतरान्सक्तून्कुर्वन्ति । कृतानि पिष्टानि संयुत्य संयुत्याधिश्रयन्ति[3] पुरोडाशं षट्कपालमथोत्तरतो भस्ममिश्रा-नङ्गारान्निरूह्य तेषु नवं पात्रमधिश्रित्य तिरः पवित्रमाज्यमा-नीय तिरः पवित्रं धाना आवपत्यथैनदभितान्यार्थे दुग्धमर्धपात्रं चापयति । तस्मिंस्तिरः पवित्रं सक्तूनोप्यैकर्षेणुशलाकयोप-मन्थति । दक्षिणोपमन्थत्यनारभ्योपमन्थतीति ब्राह्मणमथोत्तरतो भस्ममिश्रानङ्गारान्निरूह्य तेष्वधिश्रयति । चरुं पुरोडाशस्य

१ अथर्वेण instead of उत्तरेण T.

२ om. Bo JF.

३ Before चरिश्वत्ति H Be JF have चरु ।

याचयित्वाभिवाद्यापैनायेभ्यो[1] ऽतिनयति । दक्षिणत एव स्व आग्निध्रः कृतो भवति । तदेनां चतुरश्रां[2] वेदिमाखिनत्येव न खनति । तस्यै मध्यतो ऽन्वाहार्यपचनमुपसमाधाय स्तम्बयजुर्हरति ॥ ११ ॥

इदमेव प्रविष्टं पौरोडाशिकं । त्रिर्यजुषा तूष्णीं चतुर्थं । पूर्वं परिग्राहं परिगृह्णाति । करणं जपत्युद्धन्त्युद्धतादाग्नीध्रस्त्रिर्हरति । यदाग्नीध्रस्त्रिर्हरत्यथोत्तरं परिग्राहं परिगृह्य योयुपित्वा तिर्यञ्चꣳ स्फ्यꣳ स्तब्ध्वा संप्रैषमाह प्रोक्षणीरासादयेध्माबर्हिरुपसादय स्रुवं च स्रुचश्च संमृड्ढ्याज्येनोदेहीत्यायतासु प्रोक्षणीषूदस्य स्फ्यं मार्जयित्वेध्माबर्हिरुपसाद्य प्रदक्षिणमावृत्य प्रत्यङ्ङावृत्य स्रुवं च स्रुचश्च संमार्ष्ट्याज्येनोदेत्याज्यं च प्रोक्षणीश्चोत्पूय प्रविष्टं पञ्चगृहीतानि वा चतुर्गृहीतानि वाज्यानि गृहीत्वा प्रोक्षणीभिरुपोत्तिष्ठतीध्मं प्रोक्षति । वेदिं प्रोक्षति । बर्हिः प्रोक्षति । बर्हिरासन्नं प्रोक्ष्योपनिनीय पुरस्तात्समूलं प्रस्तरं गृह्णाति तूष्णीमथ प्राचीनावीतं कृत्वा त्रिरपसलैः परिस्तृणन्पर्येति । संतरामेवाग्रे ऽथ वितरामथ वितरामथ यज्ञोपवीतं कृत्वा यथेतं त्रिः पुनः प्रतिपर्येत्यथ[3] प्रस्तरपाणिर्द्वौ परिधी परिदधाति मध्यमं चैव दक्षिणं चोर्ध्वे समिधावादधाति । विधृती तिरश्ची सादयति । विधृत्योः समूलं प्रस्तरं न्यस्यति तूष्णीं ।

---

१ After याचयित्वा Bo TJH have श्रपयित्वा ।

२ Thus T; ०श्रां the other MSS.

३ प्रति om. BF.

प्रस्तरे जुह्वं बर्हिषीतरे। एता असदन्निति समभिमृश्य प्रदक्षिणमावृत्य प्रत्यङ्ङाद्रुत्यानुपूर्वꣳ[1] हवीꣳष्युद्वासयत्युपस्तीर्णाभिघारितं पुरोडाशमभिघार्य[2] धानाः करम्भमिति। तेषामेकैकमनूचीनान्युद्वाहरन्ति। दक्षिणतः पुरोडाशमासादयत्युत्तरतो धाना। उत्तरतः करम्भं। दक्षिणत एतत्परिश्रयणं कशिपूपबर्हणे आञ्जनाभ्यञ्जने दशाꣳ स्यमिति निदधात्युत्तरत उदकुम्भौ। दक्षिणत उपविशतो ब्रह्मा च यजमानश्चोत्तरतोऽध्वर्युश्चाग्नीध्रश्च। ॥ १२ ॥

अथेध्मात्समिधमाददान आहाग्नये देवेभ्यः पितृभ्यः समिध्यमानायानुब्रूहीत्यभ्यादधातीमाꣳ सकृद्वा त्रिर्वा। परि समिधꣳ शिमिष्ठ। वेदेनोपवाजयत्यनूक्तासु सामिधेनीषु स्रुवेणाघारमाघारयति। संमृष्टे स्रुग्भ्यामुत्तरमाघारमꣳस्पर्शयन्स्रुचावुदङ्ङत्याक्रम्य[3] जुह्वा ध्रुवाꣳ समज्य सादयित्वा स्रुचौ प्रवरं प्रवृणीते[4] ऽयाश्रावयत्यो श्रावयास्तु श्रौषडग्निर्देवो होता देवान्पितॄन्यक्षद्देत्येतावान्प्रवरः। सीदति होता। प्रसवमाकाङ्क्षति। प्रसूतः स्रुचावादायात्याक्रम्याश्राव्याह समिधो यजेति। वषट्कृते जुहोति। यज यजेत्यपबर्हिषश्चतुरः प्रयाजानिष्ट्वोदङ्ङत्याक्रम्य सꣳस्रावे-

---

१ ॰पूर्व्यꣳ all.

२ After पुरोडाशं B Be HF ins. उद्वासयति।

३ Thus Be HF; स्रुच उद॰ J; स्रुचावुद॰ T; स्रुचा उद॰ B.

४ BH ins. प्रविश्यꣳ होतारं वृणीते but comp. TB. I. 6. 9. 1.

णानुपूर्व्यं[1] हवींष्यभिघारयत्यथाग्नये सोमायेत्याज्यभागाभ्यां चरत्यथोदङ्ङत्याक्रम्य यथायतनꣳ स्रुचौ सादयित्वा प्राचीनावीतानि कुर्वते विपरिक्रामन्त्येत ऋत्विजो विपरिहरन्ति हवींष्युत्तरतः पुरोडाशमासादयति दक्षिणतः करम्भमाग्नेय[2] एव धाना भवन्त्युत्तरत उपविशतो ब्रह्मा च यजमानश्च दक्षिणतो ऽध्वर्युराग्नीध्रश्चाथैनत्परिश्रयन्ति तस्योदीचीं द्वारं कुर्वन्ति स यो बलवान्स्यात्स माहानेनोदकुम्भेन संततया धारया त्रिर्पसव्यैः परिषिञ्चन्परीहीति स तथा करोति निधाय कुम्भं यथेतं त्रिः पुनः प्रतिपर्येत्यथोपस्तीर्य पूर्वार्धात्पुरोडाशस्यावद्यन्नाह ॥ १३ ॥

सोमाय पितृमते ऽनु स्वधेति पूर्वार्धात्पुरोडाशस्यावद्यति पूर्वार्धाद्धानानां पूर्वार्धात्करम्भस्याभिघारयति प्रत्यनक्ति दक्षिणतो ऽवदायोदङ्ङतिक्रामत्यों[3] स्वधेत्याश्रावयत्यस्तु स्वधेति प्रत्याश्रावयति सोमं पितृमन्तꣳ स्वधा कुर्विति ये स्वधेत्यागूर्य स्वधामह इति वा[4] स्वधा नम इति वषट्करोति वषट्कृते

---

1 ०पूर्वꣳ all.

2 Thus FJ (?); ०आग्नेया HBT; अया Be.

3 Here and in the corresponding passages some of the MSS. have ०त्याश्रावयति instead of ०यति० and आ instead of ओं।

4 Thus here and in the four corresponding passages BT; JF Be have every time ये स्वधामह इत्यागूर्भवति instead of ये स्वधेत्यागूर्य स्वधामह इति वा; H has this passage four times thus: ये स्वधामह इत्यागूर्भवति स्वधा नम इति वषट्करोति ये स्वधेत्यागूर्य स्वधामह इति वा।

जुहोत्यथोपस्तीर्य मध्याद्धुतानामवद्यन्नाह पितृभ्यो बर्हिषद्भ्यो ऽनु स्वधेति । मध्याद्धुतानामवद्यति । मध्यात्करम्भस्य । मध्यात्पुरोडाशस्याभिघारयति । प्रत्यनक्ति । दक्षिणतो ऽवदायोदङ्ङतिक्रामत्यों स्वधेत्याश्रावयत्यस्तु स्वधेति प्रत्याश्रावयति । पितॄन् बर्हिषदः स्वधा कुर्विति । ये स्वधेत्यागूर्य स्वधामह इति वा । स्वधा नम इति वषट्करोति । वषट्कृते जुहोत्यथोपस्तीर्यापरार्धात्करम्भस्यावद्यन्नाह पितृभ्यो ऽग्निष्वात्तेभ्यो ऽनु स्वधेत्यपरार्धात्करम्भस्यावद्यत्यपरार्धात्पुरोडाशस्यापरार्धाद्धुतानामभिघारयति । प्रत्यनक्ति । दक्षिणतो ऽवदायोदङ्ङतिक्रामत्यों स्वधेत्याश्रावयत्यस्तु स्वधेति प्रत्याश्रावयति । पितॄनग्निष्वात्तान्स्वधा कुर्विति । ये स्वधेत्यागूर्य स्वधामह इति वा । स्वधा नम इति वषट्करोति । वषट्कृते जुहोत्यथोपस्तीर्य दक्षिणार्धात्पुरोडाशस्यावद्यन्नाहाग्नये कव्यवाहनाय स्विष्टकृते ऽनु स्वधेति । दक्षिणार्धात्पुरोडाशस्यावद्यति । दक्षिणार्धाद्धुतानां । दक्षिणार्धात्करम्भस्य । द्विरभिघारयति । न प्रत्यनक्ति । दक्षिणतो ऽवदायोदङ्ङतिक्रामत्यों स्वधेत्याश्रावयत्यस्तु स्वधेति प्रत्याश्रावयत्यग्निं कव्यवाहनꣳ स्विष्टकृतꣳ स्वधा कुर्विति । ये स्वधेत्यागूर्य स्वधामह इति वा । स्वधा नम इति वषट्करोति । वषट्कृते दक्षिणार्धपूर्वार्धे ऽतिहाय पूर्वा आहुतीर्जुहोत्यथैतन्मेक्षणꣳ शलाकामित्यग्नावनुप्रहरत्यथैने सꣳस्रावेणाभिजुहोत्यथ दक्षिणतो ऽत्याक्रम्य यथायतनꣳ स्रुचौ सादयित्वा यज्ञोपवीतानि कुर्वते । विपरिक्रामन्त्येत ऋत्विजो । विपरिहरन्ति हवीꣳषि । दक्षिणतः

पुरोडाशमासादयत्युत्तरतः करम्भमांसश्च[१] एव धाना भवन्ति[२]। दक्षिणत उपविशतो ब्रह्मा च यजमानश्चोत्तरतो ऽध्वर्युराग्नीध्रश्चाथ प्राशित्रमवदायेडामवद्यति। ॥ १४ ॥

उपहूतायामिडायामग्नीध आदधाति षडवत्तं। जिघ्रेत्[३] भक्षयित्वा बर्हिषि संन्यस्यन्त्यथ प्राचीनावीतानि[४] कृत्वा पुरोडाशं धानाः करम्भमिति पात्र्याꣳ संप्रयौति। तिसृषु स्रक्तिषु[५] पर्शवेषु त्रीन्पिण्डान्ददात्येतत्ते ततासौ ये च त्वामन्विति दक्षिणस्याꣳ श्रोण्यामेतत्ते पितामहासौ ये च त्वामन्विति दक्षिणे ऽꣳस। एतत्ते प्रपितामहासौ ये च त्वामन्वित्युत्तरे ऽꣳस। उत्तरस्याꣳ श्रोण्यां लेपं निमार्ष्ट्येषा युष्माकमियमस्माकमिमां वयं जीवा जीवन्तो ऽनुसंचरन्तो भूयास्मेत्यथ पितरो यथाभागं मन्दध्वमित्युक्त्वोदञ्चो निष्क्रम्य[६] यज्ञोपवीतानि कृत्वाहवनीयमुपतिष्ठन्ते सुसंदृशं त्वा वयं मघवन्वन्दिषीमहि। प्र नूनं पूर्णवन्धुर स्तुतो यासि वशाꣳ अनु। योजा न्विन्द्र ते हरी इत्यानमितोपतिष्ठन्ते। ऽथ गार्हपत्यमुपतिष्ठन्ते ऽथ-

---

१ Thus only F; मया Be; चामय: the other MSS.

२ BT ins. उत्तरत उदकुंभो।

३ Thus (comp. Āpastamba's अवमृश) T Bh. Koś., the other MSS. also Prayoga I.O. जिघ्रेत्।

४ Here and in the following passages the MSS. have sometimes the singular instead of the plural: यज्ञोपवीत, प्राचीनावीतं।

५ स्रक्तीषु Be H.

६ *Be JF ins.* अथ।

अमीमदन्त ह्यव प्रिया अधूषत । अस्तोषत स्वभानवो विप्रा नविष्ठया मती । योजा न्विन्द्र ते हरी इत्यां तमितोऽपतिष्ठन्ते ऽथ प्राचीनावीतानि कृत्वान्वाहार्यपचनमभिप्रपद्यन्ते ऽक्षन्पितरो ऽमीमदन्त पितरो ऽतीतृपन्त पितरो ऽमीमृजन्त पितरः । परेत पितरः सोम्या इत्यां तमितोऽपतिष्ठन्ते स यो बलवान्स्यात्स आहवनीयादुदकुम्भेन संततया धारया त्रिरपसलैः परिषिञ्चन् परीहीति स तथा करोति निधाय कुम्भं यथेतं त्रिः पुनः प्रतिपर्येत्याहरणप्रीत्येव[1] कशिपूपबर्हणे आञ्जनाभ्यञ्जने ददात्यथ वासांसि ददात्यथ षड्भिर्नमस्कारैर्विपर्यासमुपतिष्ठते ऽथ वीरं याचते ऽथैनानुत्थाप्य प्रवास्य तिसृभिर्मन आह्वयते मनो न्वाह्वामहे आ न एतु मनः पुनः पुनर्नः पितरो मन इत्यथैतान्पिण्डानप्सु पर्णसेवैरग्नावनुप्रहरति व्यत्यच्छिन्दन्ति परिश्रयणमथ यज्ञोपवीतानि कुर्वते ऽथ[2] संप्रैषमाह ब्रह्मन्प्रस्थास्यामः समिधमाधायाग्नीदग्नीन्सकृत्सकृत्संमृड्ढीत्यथ जुह्वपभृतावादायात्याक्रम्याश्राव्याह देवौ यजेति[3] वषट्कृते जुहोति यज[4] यजेत्युपबर्हिषौ द्वावनूयाजाविष्टोदङ्कुत्याक्रम्य यथायतनं स्रुचौ सादयित्वा वाजवतीभ्यां स्रुचौ व्यूहति संयुना प्रस्तरपरिधि संप्रकीर्य संप्रस्ताव्य स्रुचौ विमुच्यापैव समिष्टयजुर्जुहो-

---

१ Thus B Be HF. Keś.; याचरणप्रीत्येव T; J corrupt.

२ Thus Be JF; °वीतं कृत्वाथ the other MSS.

३ यजयजेति Be H.

४ om. Be F.

त्यथैतेषाꣳ शस्त्राणां द्वे द्वे उदाहरन्त्यथ यज्ञोपवीतानि कृत्वा प्राजापत्ययर्चा गार्हपत्यमुपतिष्ठन्ते प्रजापते न त्वदेतान्यन्य इत्यथैतां द्वितीयां जपति यदन्तरिक्षं पृथिवीमुत द्यामिति । संतिष्ठते महापितृयज्ञः । ॥ १५ ॥ चतुर्थः ॥

यावदेवाचाध्वर्युस्तिष्ठति तावदेष प्रतिप्रस्थाता प्रतिपूरुषं त्रैयम्बकानेककपालानेकातिरिक्तान्गार्हपत्ये श्रपयित्वानभिघारितानुद्वास्य पात्रे वा शरावे वा जरत्कोशविले वा समुप्योपास्ते ऽथ याचति नीललोहिते सूत्रे अन्तमं[1] पर्णमन्तमागाराद्देकोल्मुकमुद्‌पाचमित्यैतत्समादाय गार्हपत्यमुपतिष्ठन्ते यावन्तो गृह्या स्मस्तेभ्यः कमकरं पशूनाꣳ शर्मासि शर्म यजमानस्य शर्म मे यच्छेत्यथोदञ्चो निष्क्रम्य तां दिशं यन्ति यत्रास्य नित्यसंपन्नश्चतुष्पथ स्पष्टो भवति । यद्यु वै न भवत्यनसा वा रथेन वा वियान्ति । तदेतदेकोल्मुकमुपसमाधाय[2] संपरिस्तीर्यान्तमे पर्णे सर्वेषां त्रैयम्बकाणाꣳ सकृत्सकृत्समवदाय जुहोत्येक एव रुद्रो न द्वितीयाय तस्थ आखुस्ते रुद्र पशुस्तं जुषस्वैष ते रुद्र भागः सह स्वस्राम्बिकया तं जुषस्व भेषजं गवेऽश्वाय पुरुषाय भेषजमथो अस्मभ्यं भेषजꣳ सुभेषजं यथासति सुगं मेषाय मेष्या अवाम्ब रुद्रमदिमह्यव देवं त्र्यम्बकम् । यथा नः श्रेयसः करद्यथा नो वस्यसः करद्यथा नः पशुमतः करद्यथा नो व्यवसाययात्स्वाहेत्यथैतदन्तमं पर्णं यं द्वेष्टि तस्य

---

1 Here and infra the MSS. have sometimes चतिम॰ ।

2 एतद् only FJ ; the other MSS. om.

संचरे पशूनां न्यस्यति । यदु वै न हेम्याकवटे[1] न्यस्तान्येतेषां त्रैयम्बकाणामेकैकं व्युत्प्रयच्छति द्वौ यजमानायैतमग्निं त्रिः प्रदक्षिणं परियन्ति[2] दक्षिणानूरूनुपाघ्नानास्त्र्यम्बकं[3] यजामहे सुगन्धिं पुष्टिवर्धनम् । उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय माम्ट-तादिति । सकृत्परीत्योत्तरतस्तिष्ठन्त्युत्क्षिदन्ति[4] । भगाय त्वेति क्षिपन्त । एवमेव द्वितीयं परियन्त्येवं तृतीयमथैषा पतिकामा[5] त्रिरपसलैः पर्येति सव्यमूरूमुपाघ्नाना[6] त्र्यम्बकं यजामहे सुगन्धिं पतिवेदनम् । उर्वारुकमिव बन्धनादितो मुक्षीय मा पतेरिति । सकृत्परीत्योत्तरतस्तिष्ठन्त्युत्क्षिदति[4] । भगाय त्वेति क्षिपत । एवमेव द्वितीयं पर्येत्येवं तृतीयमथैनान्यजमानस्याञ्जलावाव-पति ॥ १६ ॥

प्रजया त्वा मꣳसृजामि मासरेण सुरामिवेति । तान्यज-मानः पत्न्यञ्जलावावपति प्रजया त्वा पशुभिः मꣳसृजामि मासरेण सुरामिवेति । तान्पत्नी दुहित्रे भगकामायै भगेन

---

१ Thus Bh.; चात्वालवटे T; चावटे B; the other MSS. चावटे, comp. X. 48.

२ Thus only Be; the other MSS. write पर्येति ।

३ Thus BH; उपघ्नाना° J Be; उपघ्नानां F; उपनिघ्नानाम् T; उपघ्नाना: Keś.

४ Thus BH; उत्किरन्ति (as TBr. I. 6. 10. 5) the other MSS., but comp. Dvaidhasūtra: त्रैयम्बकाणामुत्क्षेदन इति ।

५ Instead of अथैषा पतिकामा BF have अथ दुहिता भगकामा ।

६ Thus BH; उपघ्नाना Be JF Keś.

त्वा संसृजामि मासरेण सुरामिवेत्यथैनामूत्तम चोष्य नीललोहिताभ्याꣳ सूत्राभ्यां विग्रथ्य शुष्के वा स्थाणौ विप्रवाणां[1] वा बध्नात्येष ते रुद्र भागस्तं जुषस्व तेनावसेन परो मूजवतो ऽतीह्यवततधन्वा पिनाकहस्तः कृत्तिवासोमित्यां तमितो ऽप-तिष्ठन्ते ऽथापो व्यतिषिच्य परास्य पात्रमनवेक्षमाणा आयन्ति हस्तपादान्प्रक्षाल्यैतेनैव यथेतमेत्यादित्यं चरुं पुनरेत्य निर्वपतीयं वा अदितिरस्यामेव प्रतितिष्ठन्तीति ब्राह्मणꣳ सा प्रसिद्धेष्टिः संतिष्ठते ऽथ विसृजते व्रतमथ पौर्णमासवैमृधाभ्यामिष्ट्वा यजमानायतन उपविश्य श्वेतया शलल्या लोहितायसेन च क्षुरेण शीर्षन्नि च वर्तयते परि च वपते य इमां महीं पृथिवीमृतुभिः पर्यवर्तयन्तो अस्याः पृथिव्यास्त्वचि निवर्तयत्योषधीः। अग्निरीशान ओजसा वरुणो धीतिभिः सह। इन्द्रो मरुद्भिः सखिभिः सह॥ अग्निस्तिग्मेन शोचिषा तप आक्रान्तमुष्णिहा। शिरस्तपस्याहितं वैश्वानरस्य तेजसा। ऋतेनास्य निवर्तये सत्येन परिवर्तये। तपसास्यानुवर्तये शिवेनास्योपवर्तये शग्मेनास्याभिवर्तये॥ शीर्ष्णस्तद्धुतं तत्सत्यं तद्व्रतं तच्छकेयं तेन शकेयं तेन राध्यासमिति पुरस्तादेवाग्रे ऽथ दक्षिणतो ऽथ पश्चादथोत्तरतो ऽथोपरिष्टात्संतिष्ठन्ते साकमेधहवीꣳषौदावत्सरीणाꣳ स्वस्तिमाशास्त इत्याशास्ते ॥ १७ ॥ पञ्चमः ॥

अथातश्चतुर्षु मासेषु शुनासीरीयहविर्भिर्यक्ष्यमाणो[2] भवति

---

१ Thus Bc HF, *Dvaidha*, Bh., Koś.; विप्रवाणां BT.

२ Some MSS. read here and *infra* शुनासीर्ये॰।

स उपकल्पयते वेणीं शलल्यां लोहितायसं च क्षुरं चतुर्द-
शानि पुरोडाशकपालानि पञ्च चरुस्थालीरावपन्ति मेक्षणानि
पृषदाज्याय दधीत्यथास्यैताः[1] रात्रिं वायवे वत्सा अपाकृता
भवन्ति। प्रातर्वायव्यं पयो दोहयति[2] सांनाय्यस्य वाहता तूष्णीं
वाथ प्रातर्हुते ऽग्निहोत्रे पृषदाज्यं स्तीर्णापः प्रणीय निर्वपत्याग्ने-
यमष्टाकपालमिति पञ्च संचराण्यैन्द्राग्नं द्वादशकपालं वैश्वदेवं
चरुमिन्द्राय शुनासीराय पुरोडाशं द्वादशकपालं वायव्यं पयः
सौर्यमेककपालमिति। एवं पुरोडाशानां याहयित्वा श्रपयि-
त्वाभिवार्य प्राक्त्वाप्येभ्यो निनीय स्वन्वयजुर्हरतीदमेव प्रसिद्धं
पौरोडाशिकं। निर्मन्थ्या तूष्णीं चतुर्थं। पूर्वं परियाहं
परिस्तृणाति। करणं जपत्युद्धन्त्युद्धृतादाग्नीध्रस्यैव हरति। स
यद्युत्तरवेदिं करोति यथा महाहवींष्येवं संतिष्ठते।
यद्यु वा उत्तरवेदिं न करोति यथा वैश्वदेवहवींष्येवं
संतिष्ठते ऽन्यत्र वाजिनादथ पूर्णपात्रविष्णुक्रमैश्चरित्वा विसृजते
व्रतमथ पौर्णमासवैमृधाभ्यामिष्ट्वा यजमानायतन उपविश्य वेण्या
शलल्या लोहितायसेन च क्षुरेण शीर्षण्नि च वर्तयते परि च
वपत एकं मासमुदसृजत्परमेष्ठी प्रजाभ्यः। तेनाभ्यो मह
आवहदमृतं मर्त्याभ्यः॥ प्रजामनु प्रजायसे तदु ते मर्त्यामृतम्।
येन मासा अर्धमासा ऋतवः परिवत्सराः॥ येन ते ते प्रजापते

---

१ इति found only in BH; the word is missing in all the MSS. also supra page 141, 15.

२ दोहयित्वा TF.

दिवामस्य व्यवर्तयन्। तेनाहमस्य ब्रह्मणा निवर्तयामि जीवसे ॥ अग्निशिखेन शोचिषा तप आक्रान्तमुष्णिहा शिरस्तपस्याहितं वैश्वानरस्य तेजसा। ऋतेनास्य निवर्तये सत्येन परिवर्तये तपसास्यानुवर्तये शिवेनास्योपवर्तये शग्मेनास्याभिवर्तये ॥ ग्रीष्मांस्तद्धुतं तत्सत्यं तद्धुतं तच्छकेयं तेन शकेयं तेन राध्यासमिति पुरस्ताद्दिवाये ऽथ दक्षिणतो ऽथ पश्चादथोत्तरतो ऽथोपरिष्टाद्धंतिष्ठन्ते ध्रुवाः सौरीर्यवर्वीरूँ अनुवत्सरीणाऽऽ स्वस्तिमायामस्तु इत्यायाते ॥ १८ ॥ षष्ठः ॥

॥ इति पञ्चमः प्रश्नः ॥

अग्निष्टोमेन यक्ष्यमाणो भवति। स उपकल्पयते कृष्णाजिनं च कृष्णविषाणां च वासश्च मेखलां च सैषा पृथ्वी वेणीकार्षा भवति त्रिवृदेकतःपाशा द्वाविंशतिं च दर्भपुञ्जीलानि नवनीतं चाञ्जनं च सतूलां च शरेषीकामौदुम्बरं च[1] दण्डं चमसं च[2] व्रतप्रदानं स्थालीं मन्थिकां समेषणामेतानि त्रयोदश यजमानस्यैतावन्त्येव पत्नीमभितो भवन्ति कुम्बं च कुरीरं च वासश्च योक्त्रं चापरिमितानि च दर्भपुञ्जीलानि नवनीतं चाञ्जनं च सतूला च शरेषीकामृन्मयश्च पात्रः शङ्कुश्च स्थाली मन्थिका समेषणा। जुष्टे देवयजने शाला कारिता भवति। पुरोहविषि देवयजने याजयेदित्येतेषां यज्जोषयते। प्राचीनवंशा दिक्षतीकाशा दक्षिणतो वर्षीयसी। तस्यै चतस्रो द्वारः कुर्वन्ति प्राचीं दक्षिणां प्रतीचीमुदीचीं। दक्षिणतो व्रतश्रपणागारं कुर्वन्ति पश्चात्पत्नीशालमथ[3] यदि दूरे तीर्थं भवत्युत्तरेण शालां द्वौ कटपरिवारौ कुर्वन्ति पूर्वं यजमानायापरं पत्न्यै। तयोः प्राचौ द्वारौ कुर्वन्ति। तदुदकुम्भौ निधापयत्यथामावास्येन वा हविषेष्ट्वा नक्षत्रे वारण्योरग्नीन्समारोह्य शालामभिप्रैत्युत्तरेण शालां परीत्य पूर्वया द्वारा शालां प्रपाद्य गार्हपत्यस्यायतने मथित्वाग्नीन्विहृत्य मध्यमे वंशे राजानं प्रबध्नन्ति। परिस्तृणन्ति। दक्षिणत उपविशतो ब्रह्मा च यजमानश्चाथ

१ च only P, the other MSS. om. the word, except F which has चमसं।

२ च om HF.

३ Thus TJ; °शालाम° HBP; °शालीम° F.

गार्हपत्य आज्यं विलाप्योत्पूय स्रुचि चतुर्गृहीतं गृहीत्वा यज्ञहोतारं मनसानुद्रुत्याहवनीये जुहोत्यन्वारब्धे यजमाने स्वाहेत्यपरं चतुर्गृहीतं गृहीत्वाकूतिं जुहोति यथैव जुहोति। पूर्वाह्ण एवैतौ व्रतदुघयोर्वत्सौ बध्नन्त्यथाभ्यां व्रतोपायनीयं पाययति[1]। तस्याश्रितौ भवतः सर्पिर्मिश्रस्य पयोमिश्रस्याथाध्वर्युस्तीर्थेनाग्निंभारान्याचत्यथाहेहि यजमानेति। पूर्वया द्वारोपनिष्क्रम्य यथापरस्तादन्त्यथास्य प्राङ्मुखस्य दक्षिणं गोदानमद्भिरुनत्ति ॥ १ ॥

आप उन्दन्तु जीवसे दीर्घायुत्वाय वर्चस इत्यूर्ध्वाग्रं बर्हिरनूक्षयत्योषधे त्रायस्वैनमिति। स्वधितिं तिर्यञ्चं निदधाति स्वधिते मैनꣳ हिꣳसीरिति। प्रवपति देवश्रूरेतानि प्रवप इति। स्वस्त्युत्तराण्यशीयेत्युप्तान्तं प्रत्यभिमृशत। एतयैवावृतोत्तरं गोदानमद्भिरुनत्ति यजुषा वा तूष्णीं वा। नापिताय क्षुरं प्रयच्छन्नाह नापितोऽश्केशश्मश्रु मे निकृत्तनखं प्रकुतादिति। तं तथा प्राहाथैनमद्भिरभिषिञ्चत्यापो अस्मान्मातरः शुन्धन्तु घृतेन नो घृतप्वः पुनन्त्विति। संप्रधाव्य रज. प्रक्षावयति विश्वमस्मत्प्रवहन्तु रिप्रमित्युदेत्युदाभ्यः[2] शुचिरा पूत एमीति। वसनस्यान्तेन प्रतिच्छाद्याप आचामत्यपो ऽश्नातीति ब्राह्मणमथ प्रदक्षिणमहतं वासः परिधत्ते सोमस्य तनूरसि तनुवं मे पाहीत्यथास्यैतदवनीतं विषिक्तमुदशराव उपशेते। तस्य पाणिभ्याꣳ संप्रक्षाय

[1] Thus J; पाचति T; याचयति BP; पावयति H; वाचयति F.

[2] Corrected according to Bh., Keś., and the parallel passage p. 159. 1. The Mss. have not एदेमि but देमि (BT) and एमि HF; J om.

मुखमेव प्रथममभ्यङ्क्ते महीनां पयो ऽसि वर्चोदा असि वर्चो मयि धेहीत्यनुलोममा पादाभ्यामन्यो ऽस्य पूर्वमभ्यञ्जनशेषात्तदाञ्जनं पिष्टं कुब्जुपर्णेते सतूला च शरेषीका। तस्य प्राङ्मुखस्य प्रत्यङ्मुख उपविश्य सव्येन पाणिना दक्षिणमक्ष्णो ऽभिवृत्य कनीनिकायि चक्षुष्या असि चक्षुर्मे पाहीति चिरणिधावं। द्विरन्तरमेव पञ्च कृत्व आङ्क्त इति ब्राह्मणं। पञ्च कृत्व एव दक्षिणं पञ्च कृत्व उत्तरमथैनमेकविंशत्या दर्भपुञ्जीलैः पवयति चित्पतिस्त्वा पुनातु वाक्पतिस्त्वा पुनातु देवस्त्वा सविता पुनात्वच्छिद्रेण पवित्रेण वसोः सूर्यस्य रश्मिभिरिति। यजमानमतिवाचयति तस्य ते पवित्रपते पवित्रेण यस्मै कं पुने तच्छकेयमित्यथैनं सव्ये पाणावभिपात्य शालामानयत्या वो देवास ईमहे सत्यधर्माणो अध्वरे यद्वो देवास आगुरे यज्ञियासो हवामह इति। पूर्वया द्वारा शालां प्रपाद्य-तीन्द्राग्नी द्यावापृथिवी आप ओषधीरित्यथैनमग्रेणाहवनीयं पर्याणीय दक्षिणत उदङ्मुखमुपवेश्याहवनीयमीक्षयति त्वं दीक्षाणामधिपतिरसीतीह मा सन्तं पाहीत्यात्मानम्। ॥ २ ॥

यावद्देवाचाध्वर्युश्चेष्टति तावदेव प्रतिप्रस्थाता पत्नीं दक्षिणसुपपन्नमङ्गिरनभि तूष्णीं। तूष्णीमूर्ध्वायं बर्हिरनूङ्क्षति। तूष्णीं स्वधितिं तिर्यञ्चं निदधाति। तूष्णीं प्रवपति। तूष्णीं-सुप्ताग्रं प्रत्यभिमृशत। एतयैवावृतोत्तरमुपपन्नमङ्गिरनभि तूष्णीमेव। नापिताय क्षुरं प्रयच्छत्याह नापितोऽप्रोपपन्नां मे निकृन्तनखा प्रभूतादिति। तां तथा प्रायाथैनामङ्गिरभिषिञ्चति

तूष्णीं। तूष्णीꣳ संप्रक्षाल्य रजः प्रक्षालयति तूष्णीमद्भिरवहरति[1] तूष्णीं। वसनस्यान्तेन प्रतिच्छाद्याप आचामति। तूष्णीं[2] प्रदक्षिणमहतं वासः परिधत्ते। तूष्णीमभ्यङ्क्ते। तूष्णीमाङ्क्ते। ऽथैनामपरिमितैर्दर्भपुञ्जीलैः पवयति तूष्णीं तूष्णीमेवाथैनामानीयापरया द्वारा शालां प्रपाद्य प्राचीमुदानयन्वाचयति प्रैतु ब्रह्मणस्पत्नी वेदिं वर्णेन सीदतु। अथाहमनुकामिनी स्वे लोके विशा इहेत्यथ जघनेन गार्हपत्यमुपसीदति सुप्रजसस्त्वा वयꣳ सुपत्नीरुपसेदिम। अग्ने सपत्नदम्भनमदब्धासो अदाभ्यमित्यथ पृष्ठ्याꣳ स्तीर्त्वापः प्रणीयाग्नावैष्णवमेकादशकपालं दीक्षणीयामिष्टिं निर्वपति। तस्यै दशतयमुत्सीदति न यजमानं व्रतमुपनयति न पत्नीꣳ संनह्यति न यजमानभागं करोति न ब्रह्मभागं न बर्हिषदं पुरोडाशं करोति नान्वाहार्यं पचति[3] न पत्नीकरणहोमेन चरति न समिष्टयजुर्जुहोति न पूर्णपात्रे यजमानं वाचयति न विष्णुक्रमान्क्रमते। ऽथाध्वर्युः प्रदक्षिणमावृत्य प्रत्यङ्ङाद्रुत्य पत्नीः संयाज्य प्राङेत्य ध्रुवामाप्याय्याज्यस्थाल्यां प्रत्यानीयाज्यस्थाल्याः स्रुवेणोपघातं दीक्षाहुतीर्जुहोति ॥ ३ ॥

आकूत्यै प्रयुजे ऽग्नये स्वाहा मेधायै मनसे ऽग्नये स्वाहा दीक्षायै तपसे ऽग्नये स्वाहा सरस्वत्यै पूष्णे ऽग्नये स्वाहेत्यथ

---

१ अद्भिर् (Instr.) all, instead of the Abl., that was to be expected; H omits the word.

२ तूष्णीं twice BF.

३ Thus HTJF; पाचयति B.

स्रुचि चतुर्गृहीतं गृहीत्वा स्रुवा पञ्चमीं जुहोत्यापो देवीर्बृहतीर्विश्वशम्भुवो द्यावापृथिवी उर्वन्तरिक्षं बृहस्पतिर्नो हविषा वृधातु स्वाहेत्यपरं चतुर्गृहीतं गृहीत्वाध्वरस्य पूर्णाꣳ स्रुचमौद्ग्रहणं जुहोति विश्वे देवस्य नेतुर्मर्तो वृणीत सख्यम्। विश्वे राय इषुध्यसि द्युम्नं वृणीत पुष्यसे स्वाहेत्यथैतत्पूर्णपात्रमन्तर्वेदि निनयत्यथाग्रेणाहवनीयं पर्याहृत्य यजमानाय प्रयच्छति कृष्णाजिनं च कृष्णविषाणां च वासश्च मेखलां चौदुम्बरं दण्डं पञ्चममुष्णीषꣳ षष्ठमथ प्रतिप्रस्थाता पत्न्यै प्रयच्छति कुम्बं च कुरीरं च वासश्च योक्त्रं च शकुं च ॥ ४ ॥ प्रथमः ॥

अथ यजमानायतने कृष्णाजिनं प्राचीनग्रीवमुत्तरलोमोपस्तृणाति तस्य शुक्लकृष्णे संमृशति शुक्ले ऽङ्गुष्ठो भवति कृष्णे ऽङ्गुलिर्ऋक्सामयोः शिल्पे स्थस्ते वामारभे ते मा पातमास्य यज्ञस्योदृच इत्यथ दक्षिणं जान्वाच्याभिसर्पतीमां धियꣳ शिक्षमाणस्य देव क्रतुं दक्षं वरुण सꣳशिशाधि। ययाति विश्वा दुरिता तरेम सुतर्माणमधि नावꣳ रुहेमेत्यथोपस्थं कृत्वा प्रदक्षिणं मेखलां पर्यस्यत्यूर्गस्याङ्गिरस्यूर्णम्रदा ऊर्जं मे यच्छेति पाहि मा मा मा हिꣳसीरिति निष्टर्क्यं ग्रन्थिं ग्रथ्नात्यस्मिन्काले प्रतिप्रस्थाता योक्त्रेण पत्नीꣳ संनह्यत्याशासाना सौमनसꣳ सं त्वा नह्यामीति द्वाभ्यामथ यजमानं वाससा प्रोर्णोति विष्णोः शर्मासि शर्म यजमानस्य शर्म मे यच्छेति वसनस्यानीकाग्रेषु वाचयति नक्षत्राणां मातीकाशात्पाहीति प्रतिकम्य वसनस्यान्तात्प्रदक्षिणमुष्णीषेण शिरो वेष्टयति श्रिया

ते शिरो वेष्टयामि श्रियै यशसे ब्रह्मवर्चसायेत्येतस्मिन्काले प्रतिप्रस्थाता पत्न्यै कुम्बकुरीरमधूहति तूष्णीमथास्यै कृष्णविषाणा त्रिवलिर्वा पञ्चवलिर्वा शाखा रज्ज्वा परिहृत्या मण्डपरवद्विषयिता[1] तां यजमानाय प्रयच्छतीन्द्रस्य योनिरसीति मा मा हिंसीरिति यजमानः प्रतिगृह्णाति तां वसनस्यान्तमायां[2] दशायां बद्ध्वा तयान्तर्वेदि लोष्टमुद्धन्ति कृष्यै त्वा सुसस्याया इति सुपिप्पलाभ्यस्त्वौषधीभ्य इति दक्षिणं गोदानं कण्डूयत एतस्मिन्काले प्रतिप्रस्थाता पत्न्यै शङ्कुमावध्नात्येतेन कण्डूयस्वेत्यथास्मा ऊर्ध्वाग्रमौदुम्बरं दण्डं प्रयच्छति मुखेन संमितꣳ सूपस्था देवो वनस्पतिरूर्ध्वो मा पाह्योदृच इति यजमानः प्रतिगृह्णात्यथैनं यज्ञस्यान्वारम्भं वाचयति स्वाहा यज्ञं मनसा स्वाहा द्यावापृथिवीभ्याꣳ स्वाहोरोरन्तरिक्षात्स्वाहा यज्ञं वाताद्दारभ इत्यत्र मुष्टी[3] करोति वाचं[3] यच्छत्यथाहादीक्षिष्टायं ब्राह्मणो ऽसावित्यसंगोत्रो ऽमुष्य पुत्रो ऽमुष्य पौत्रो ऽमुष्य नप्ता तमिन्द्रायेन्द्राग्निभ्यां वसुभ्यो रुद्रेभ्य आदित्येभ्यो विश्वेभ्यो देवेभ्यो ब्राह्मणेभ्यश्च सोमपेभ्यः

---

१ The reading of these difficult words is not wholly certain; H reads as above; B: मंडपरवविवाविष॰, J: मंडपरवयाविष॰; T: मण्डपपरबद्धाविष॰; F: मडपरहितावाविष॰; P: मंडपरवहितावाविष॰; comp. the Bhāṣya (and Keś.) मण्डपरवत् शाकलपाशवत् बद्धा, where बद्धा is the periphrase of विषयिता।

२ वंतिमायां BJ.

३ Thus (without च) TJF; BH ins. च after वाचं and after मुष्टी, but comp. TS. VI. 1. 4. 3.

प्रभूम इति । त्रिरुपांश्वाह । देवेभ्य एवैनं प्राह । त्रिरुच्चैरुप-
निष्क्रम्योभयेभ्य एवैनं देवमनुष्येभ्यः प्राहेति ब्राह्मणमथैनम्
वङ्गाचि ॥ ५ ॥

दीक्षितोऽसि दीक्षितवादं वद सत्यमेव वद मानृतं मा
स्वपिष्ठा मा कण्डूयथा मापावृथा यदि स्वपाया अभिव्यज्य ।
स्वपावै यदि कण्डूयावै कृष्णविषाणया कण्डूयावै यदि वाचं
विसृजेर्वैष्णवीमृचमनुद्रवतात्स्मा त्वान्यच दीक्षितविमितात्सूर्यो
ऽभ्युदियादभिनिम्रुक्तावानि[1] देवतानामानि यथाख्यातं
तान्याचक्षाथ यान्यदेवतानामानि यथाख्यातं तान्याचक्षाथ
उपरिष्टाद्विचक्षणं धेहि चनसितवतीं विचक्षणवतीं वाचं वद १०
कृष्णाजिनान्मा व्यवच्छेत्था दण्डाच्चेति । स एवमेवैतत्सर्वं
करोत्यथोपसमिन्धनवेलायामुत्तरेणाहवनीयं तिष्ठन्संप्रैषमाहाग्नी-
ज्ज्योतिष्मतः कुरुत दीक्षित वाचं यच्छ[2] पत्नि वाचं
यच्छेति । संप्रेष्य वाचंयमयोरन्ते दोहयतोऽथाध्वर्युः[3] पूर्वया
द्वारोपनिष्क्रम्य दोहयित्वैतेनैव यथेतमेत्य गार्हपत्येऽग्निहोत्रविधिं १५
श्रपयित्वा तप्तोदगुद्वास्य शीतीकृत्वातञ्च वासनातञ्च वीतरे
शालामुखे निधाय वाचयत्यथ प्रतिप्रस्थाता दक्षिणया द्वारोप-
निष्क्रम्य दोहयित्वैतेनैव यथेतमेत्य अन्वाहार्यपचने तप्तोदगुद्वास्य
शीतीकृत्वातञ्च वासनातञ्च वा दक्षिणे शालामुखे निधाय

---

१ Thus HF; ०भ्युदयात् T; ०भ्युदमात् BJ.

२ BT ins. अथ वाचं यच्छ ।

३ JF ins. प्रदक्षिणमावृत्य ।

प्रवत्स्यन्सोऽग्निहोत्रेषु हुतेषु यजमानः कृष्णाजिनमाच्छाद्य पूर्वेणा हवनीयमभिक्रम्यापरेण गार्हपत्यं तिष्ठन्प्राङ्मुखः सुवर्णं कृणुत प्राङ् कृणुतेति त्रिर्जपं विसृजते । ऽथाग्नीनामुपस्थानेति । एत-त्रिमन्त्रौ विपरीतपन्नौ वाचं वदति । स यदु हात्मेनुपाधि-गच्छति नमस्ये वह्नू मनो दरिद्रं चक्षुः सूर्यो ज्योतिषां श्रेष्ठो दीक्षे मा मा हासीरित्यथ शेषेणमभिवत्स्यन्नुद्दतीर्थं अग्नौ अत्र वयं धत्त मा मे दीक्षां मा तपो निर्वधिष्टेत्येवं[1] तत्र जपति । तथैते यजुषी परिसमे चा संस्थाये भवतो । ऽथाग्नौ त्रिपत:[2] काले यजमानायतने कृष्णाजिनं प्राचीनग्रीव-मुत्तरलोमोपस्तृणाति[3] । स यदि बहुतयमुपस्तीर्णं भवति कृष्णाजिनाद्वाग्न्तर्हितः संविशत्यथ संवेशनयजुर्जपति ॥ ६ ॥

अग्ने त्वं सु जागृहि वयं सु मन्दिषीमहि । गोपाय नः स्वस्तये प्रबुधे नः पुनर्दद इति । दक्षिणतः पत्न्य एतद्वै यजमानस्यायतनं स्व एवायतने शये ऽग्निमभ्यावृत्य शये देवता एव यज्ञमभ्यावृत्य शय इति ब्राह्मणमथैषा पत्नी जघनेन गार्हपत्यं संविशति तूष्णीमथाध्वर्युर्मध्यरात्र आदृत्य प्रबुद्-यजुर्वाचयति त्वमग्ने व्रतपा असि देव आ मर्त्येष्वा । त्वं यज्ञेष्वीड्य इत्यथाप आचामति दैवीं धियं मनामहे सुमृडीकामभिष्टये । वर्चोधां यज्ञवाहसं सुपारा नो असद्वश

१ स्व BTH.

२ त्रिपत: BH ; त्रिपत: T Keś. ; त्रिप्रपत: F ; त्रित: J ; त्रिपवत: P pr. m. ; त्रिप्रपत: sec. m.

३ F ins. यज्ञपरिस्तीर्णं भवति comp. Keś. यज्ञपरिस्तीर्णं भवति ।

इत्यथास्मै कꣳसे वा चमसे वा निःषिच्य व्रतं प्रयच्छति । तद्दक्षिणतः परिश्रित्य व्रतयति ये देवा मनोजाता मनोयुजः सुदक्षा दक्षपितारस्ते नः पान्तु ते नो ऽवन्तु तेभ्यो नमस्तेभ्यः स्वाहेति । यजुषा यावन्मात्रं व्रतयित्वा तूष्णीं भूयो व्रतयत्य- थास्मिन्काले प्रतिप्रस्थाता पत्न्यै पात्रे निःषिच्य व्रतं प्रयच्छति । तत्सा परिश्रित्य व्रतयति तूष्णीं । निर्णिज्य पात्रे प्रयच्छतो । ऽथ तथैव पुरा नक्षत्राणामन्तर्धानात्संप्रेष्य वाचंयमयोर्व्रते दोहयतो । ऽथोदित आदित्ये यजमानः कृष्णाजिनमासज्य पूर्वया द्वारोपनिष्क्रम्याग्रेण शालां तिष्ठन्भूर्भुवः सुवर्व्रतं कृणुत व्रतं कृणुतेति त्रिर्वाचं विसृजते । समानो वाचो विसर्गः समानꣳ संवेशनयजुः समानं प्रबुद्धयजुः समानमपामाचमनꣳ समानं व्रतमथ यनौद्वाराण्प्रक्षिणोति । स यं मन्यते न मा प्रत्या- ख्यास्यतीति तं प्रथममभि प्रक्षिणोति विश्वे देवा अभि मामाववृत्रन्पूषा सन्या सोमो राधसा देवः सविता वसोर्व- सुदावेत्याहरन्तं दृष्ट्वा जपति गामाहरन्तꣳ रास्वेयत्सोमा भूयो भर मा पृणन्पूर्त्या विराधि माहमायुषेति । स यथारूपं प्रतिगृह्णाति ॥७॥

चन्द्रमसीति हिरण्यं वस्त्रमसीति वास । उस्रासीति गाꣳ हयो ऽसीत्यश्वं । छागो ऽसीति छागं । मेषो ऽसीति मेषमथ यद्ब्रा- ह्मणेनानादिष्टं भवति प्राजापत्यमसि मम भोगाय भवेत्येव तत्प्रति- गृह्णाति । ताः समुदायुत्य[1] रक्षन्ति । तासां या नश्यति वा म्रियते

---

[1] Thus BTJ ; समुदायित्वत्य H ; समुदायेत्वत्य F.

वा वायवे त्वेति तामनुदिशति। याप्सु वा पाम्रे वा वरुणाय त्वेति ताम्। या श्वभ्रं वा प्रोयंते गर्तं वा पतति निर्ऋत्यै त्वेति ताम्। यामश्विर्वा व्याघ्रो वा हन्ति रुद्राय त्वेति ताम्। तासां तिस्रः पराच्यो। ऽथ येयं नष्टा यदि विन्देयुः कथꣳ स्यादित्येतदनुदिष्टैव[1] स्यादित्येतदेकं। कमस्या[2] अतः[2] श्रेयाꣳसं[2] प्रतिग्रहीतारं लभेत। दक्षिणाभिरेवैनाꣳ[3] सह दद्यादित्येकं। वायव्ययैवैनया[4] यजेतेत्येतदपरम्[4]। ॥ ८ ॥ द्वितीयः ॥

अथातः प्रयाणस्यैव मीमाꣳसा। दीक्षितं वायोगक्षेमो विन्दत्यन्यत्र वा देवयजनाद्दीक्षते सꣳसृजन्ति व्रते। संवध्नन्ति व्रतदुघयोर्वत्सावादधति[5] यदाधेयं भवति नीडे गार्हपत्यं प्रउग आहवनीयमपि वारण्योरग्नीन्समारोह्य बृहस्पतिवत्यर्चा प्रयाति भद्रादभि श्रेयः प्रेहि बृहस्पतिः पुरएता ते अस्त्वित्यथ यद्येनं यान्तं व्रतवेलोपाधिगच्छत्युत्तरतो ऽरणी निधाय दक्षिणतः परिश्रित्य व्रतयति। तूष्णीं तृणोदकायावस्यत्यथ यद्यपर्याणा[6] आप उपाधिगच्छति तज्जपति देवीरापो अपां

१ Thus BF (J om. this passage); अनुद्दैव T; अनुदिष्टैव H.

२ Thus T; कमस्यात्श्रे॰ BJ; अमस्यात् तः श्रे॰ F; कमास्यात् श्रे॰ H.

३ एव om. HTF.

४ Thus JF (but नयायजेवे॰) H (but ॰वैनयजे॰); B: वायव्ययैवैनय-जयेत्ये॰; T: वायव्यैवेनयायजतेत्ये॰।

५ Thus only T an. Bh.; ॰दधाति the other MSS.

६ Thus all the MSS. and Keś., also the citation in the Dvaidha-sûtra. I did not venture to correct यपरियाणा, as only the Vivaraṇa reads

अथास्य कर्णिङ्गिविश हिरण्यावापादिष्वग्नयं वो नाकमभिषञ्चितं मनुं पृथिव्या अधि गेयमिति। सं मा गायते सं मा तरति। मेतद्धि संरायेतीति मनसमञ्ज यम सुसमयति तत्तद्यात्मनैव वर इमा पृथिव्या इत्येतादित्यानुमन्त्रयते पतिकृत प्रारे प्रपूर्णमुपि अर्थीह इत्येव अथ अध्वर्युमायी भवति तस्य वत्सो हमगमन देवयजनं पृथिव्या इत्यागच्छानुवाक्य ॥ ९ ॥

अथातः सोमक्रयण्यस्य:[1] मर्यादवते। च सोमक्रयणे कर्म च सर्गा च कृष्णाजिनसूर्यास्तुते[2] सभीपं द्वे वाससी द्वे कृष्णाजिने सोमक्रयणीं वैषाव्या पिशङ्गैकहायनी भवति सोमक्रयणनामेकाहारौ सोमक्रयणकः मलाविलमूहलककं लोहितं कर्णिकलुहं रयमिशापर्हिः कार्षंकमसाम्यविधीनाभवानां अक्षरौकाने मिथुनौ गावौ मधुरगौ संशुपदस्य हिरण्यगौदुम्बरी राजासन्दीं नवे नाभिदघ्नाः पादा भवन्त्यरत्निमात्राणि शीर्षाण्यनूच्यानि[3]। सा मौञ्जीभी रज्जुभिर्व्युता भवत्येतस्मादेवं दक्षिणीयशासिन आसन्दीं यदि सकृत्मात्रोक्तो भवत्यथाध्वर्युः परत्राय आहृत्य वङ्गासि निधाय

---

१ एव om T.

२ This seems to be also the reading of Bh. and Keś., presented here and infra VI 14 init. by all the MSS, also P, except F, which reads both times, and T which reads once: [illegible] [illegible]।

३ Thus all, also P Bh. and Keś.; only B has: शीर्षाण्यनूच्यानि; comp. Baudh. X. 12.

दीक्षयतीति । प्रातरुदित आदित्ये विहृत्याग्नी वाचंयम प्राङ्तिष्ठन्नेवयजमानमध्यवसाति यदि पुरस्तादनध्यवसित मध्यवसाययजमानेति । पूर्वया द्वारा प्राञ्चौ प्रपाद्य पश्चाद्गार्हपत्यस्याध्यवसायाऽऽदित्यं चरुं प्रायणीयाभिष्टिं निर्वपति । हविष्कृता वाचं विसृज्य गार्हपत्य आज्यं विलाप्योत्पूयाहवनीये स्रुवाज्ञानि जुहोति काविधेयस्य वितनोति पन्थां नाकस्य पृष्ठे अधि रोचने दिवः । येन हव्यं वहसि यासि दूत इतः प्रचेता अमुतः सनीयान्स्वाहेत्यथोपनिष्क्रम्य संप्रेष्यति सोमक्रयणीमीयोधसोमङ्गोधयोपरवाणा काले रोहिते चर्मण्यानडुहे उपाकृते प्राञ्चौ दक्षिणत आस्तां तां गावौ दूरं मा गुरिति सोमक्रयणी च सोमवाहनौ चानड्वाहौ । सोमवाहनमनः प्रक्षालयताहृतफलकमिति । यथासंप्रैषं ते कुर्वन्त्यथैतेनैव यथेतमेत्याग्नेयं चरुं श्रपयित्वाभिघार्योदञ्चमुद्वास्य अथ तां प्रायणीयमासादयति । समानं कर्मा प्रयाजेभ्यः । पञ्च प्रयाजानिष्ट्वोदङ्गत्वाऽऽज्यस्य चतुर्गृहीत्वा ध्रुवामभिघार्य चरुमभिघारयत्युपभृतमन्ततो ऽथ चतुर आज्यस्य गृहीत्वा यजति ॥ १० ॥

पथ्यां स्वस्तय इत्युपांश्वनुब्रूहीत्युक्त्वैतयाऽऽक्रम्याऽऽश्राव्य पथ्यां स्वस्तिमित्युपांश्च यजेत्युच्चैर्वषट्कृते पूर्वार्धे जुहोत्यथ चतुर एवाज्यस्य गृहीत्वा अग्नये इत्युपांश्वनुब्रूहीत्युक्त्वैतयाऽऽक्रम्याऽऽश्राव्याग्निमित्युपांश्च यजेत्युच्चैर्वषट्कृते दक्षिणार्धे जुहो-

१ च only read in HB; the Viv. and Kes. do not cite the saṃpraiṣa to the end.

त्यथ चतुर एवाज्यस्य गृहीत्वा, आह सोमायेत्युपांश्वनुब्रूहीत्युच्चैरत्याक्रम्याश्राव्याह सोममित्युपांशु यजेत्युच्चैर्वषट्कृते ऽपरार्धे जुहोत्यथ चतुर एवाज्यस्य गृहीत्वा आह सवित्र इत्युपांश्वनुब्रूहीत्युच्चैरत्याक्रम्याश्राव्याह सवितारमित्युपांशु यजेत्युच्चैर्वषट्कृत उत्तरार्धे जुहोत्यथोपस्तीर्य पूर्वार्धाच्चरोरवद्यत्यादित्या इत्युपांश्वनुब्रूहीत्युच्चैः' पूर्वार्धादवदायापरार्धादवद्यत्यभिघारयति प्रत्यनक्त्यत्याक्रम्याश्राव्याहादितिमित्युपांशु यजेत्युच्चैर्वषट्कृते मध्ये जुहोत्यथ वै भवत्यदितिमिडा मारुतीमृचमन्वाह मरुतो यद्ध वो दिव इत्यथोपस्तीर्योत्तरार्धाच्चरोरवद्यत्याग्नये स्विष्टकृते ऽनुब्रूहीत्यथ वै भवत्यष्टावत्तः स्विष्टकृद्द्वादशावत्तेडा' द्विरभिघारयति न प्रत्यनक्त्यथैतन्मेक्षणमधोऽधः स्रुचावाग्नीध्रायोपयच्छत्याहातिवालयतादेव मानुप्रहार्षीरित्यत्याक्रम्याश्राव्याहाग्निं स्विष्टकृतं यजेति' वषट्कृत उत्तरार्धपूर्वार्धे ऽतिहाय पूर्वा आहुतीर्जुहोत्यथैतन्मेक्षणमाहवनीये ऽतिवाल्याद्भिरभ्युक्ष्योत्तरतः सादयत्यथोदङ्ङत्याक्रम्य यथायतनं स्रुचौ सादयित्वा प्राशित्रमवदायेडामवद्यत्युपहूतायामिडायामग्नीध आदधाति षडवत्तं' प्राश्नन्ति' मार्जयन्ते' ॥ ११ ॥

अथ परिकर्मिणः संश्रास्यनुच्छिष्टीकुर्वन्त एतं चरुं व्युद्धृत्य प्राश्नीतायैतां वत्सालीं सचामकाषामेतन्मेक्षणमेतं वेदमेतद्धिरंषतुष्टयमुदयनीयाय निधत्तादिति' संस्थन्तः[1] प्राय-

[1] Thus B; सख्यन्तः T (Grantha!); संयुवंतः J; संयुतः H: संदुवता (प्रायणीया) F.

णीयः संतिष्ठते । ऽथैतत्पूर्वपाद्यमन्तर्वेदि निनयत्यथैतद्ध्रुवाया आज्य-
मादाय स्रुचि चतुर्गृहीतं गृहीत्वा सूत्रेण हिरण्यं निष्टर्क्यं
बद्ध्वा दर्भनाड्यां प्रबध्य स्रुच्यवदधातीयं ते शुक्र तनूरिदं
वर्चस्तया संभव भ्राजं गच्छेत्यथैतां दर्भनाडीꣳ स्रुग्दण्ड उप-
संगृह्याहवनीये जुहोत्यन्वारब्धे यजमाने जूरसि धृता मनसा
जुष्टा विष्णवे तस्यास्ते सत्यसवसः प्रसवे वाचो यन्त्रमशीय
स्वाहेत्यपरं चतुर्गृहीतं गृहीत्वाथ याचति स्फ्यमुदपात्रं बर्हि-
र्हिरण्यमित्येतत्समादायाहेहि यजमानेत्यन्वग्यजमानोऽनूची पत्नी
ग्रासीं पद्गुरणीमादाय पूर्वया द्वारोपनिष्क्रम्याग्रेण शालां
तिष्ठन्यजमानमाज्यमवेक्षयति शुक्रमस्यमृतमसि वैश्वदेवꣳ हवि-
रित्यथैनꣳ हिरण्यमन्तर्धायादित्यमुदीक्षयति सूर्यस्य चक्षुरा-
रुहमग्नेरक्ष्णः कनीनिकां यदेतशेभिरीयसे भ्राजमानो
विपश्चितेत्यथैतांꣳ सोमक्रयणीमग्रेण शालामुदीचीमतिविक्ष-
यन्ति । तामनुमन्त्रयते चिदसि मनासीत्यान्तादनुवाकस्याथास्य
दक्षिणस्येमस्य[1] सप्तमं पदं जोषयध्वमिति । तस्यै षट्पदान्यनु-
निष्क्रामति ॥ १२ ॥

वस्व्यसि रुद्रास्यदितिरस्यादित्यासि शुक्रासि चन्द्रासीति ।
सप्तमं पदमभिगृह्णाति बृहस्पतिस्त्वा सुम्ने रण्वतु रुद्रो
वसुभिराचिकेत्वित्यथैतस्मिन्पदे हिरण्यं निधाय संपरिस्तीर्याभि-
जुहोति पृथिव्यास्त्वा मूर्धन्नाजिघर्मि देवयजन इडायाः पदे
घृतवति स्वाहेत्यपोद्धृत्य हिरण्यꣳ स्फ्येन वा कृष्णविषाणया वा

---

1 Thus BJH; दक्षिणेमस्य T; F corrupt.

पदं परिलिखति परिलिखितꣳ रक्षः परिलिखिता अरातय इदमहꣳ रक्षसो ग्रीवा अपिकृन्तामि यो ऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म इदमस्य ग्रीवा अपिकृन्तामीत्यथैनत्स्फ्येनोपसंवापं यावत्सम्भूतं पात्र्याꣳ संवपत्यस्मे राया ऽस्मे राय इति त्वे राय इति यजमानाय प्रयच्छति तोते राय इति यजमानः पत्न्या अथ पत्नीꣳ सोमक्रयण्या समीक्षयति सं देवि देव्योर्वश्या पश्यस्वेत्यथ पत्नी यजमानमीक्षते त्वष्टीमती ते सपेय सुरेता रेतो दधाना वीरं विदेय तव संदृशीत्यथ यजमानः सोमक्रयणीमीक्षते माहꣳ रायस्पोषेण वियोषमित्यथैनद्धिरण्मह्निः[1] प्रज्ञाश्य मध्यमायामङ्गुलौ बध्नीते ऽथैनं[2] पदाग्रयमङ्क्षिवपञ्जत्यनुसृजन्ति[3] सोमक्रयणीं नयन्ति पत्नीं नि पद दधति ॥ १३ ॥ तृतीयः ॥

अथाचैन निष्टन्याचति अजं च छागां च कृष्णवलक्ष्याऊर्णास्तुके[4] उष्णीषं द्वे वाससी द्वे कृष्णाजिने सोमक्रयणीमित्यथ पृच्छति सोमविक्रयिन्क्रय्यस्ते सोमा३[5] इति शुद्ध इतीतरः

---

१ Thus (with ऋषड्ड) all, also Keś.

२ Thus all, also, a copy of the Nivaraṇa ; Keś. : अथैनं ।

३ FH : उपपश्य (or अ)तिजयंति सोम॰ ; B : उपपक्षयत्युजंति सोम॰ ; T. उपपक्षअत्यनृजन्तौ सोम॰ ; J : उपपक्ष्यति सोम॰ ; P : उपपक्षअत्यनृजति ; Keś. has: अथैनं पदाग्रयं... उपपक्षजति । सोमक्रयणीमनुसृजंति The Somaprayoga I. O. 1262 has : पदद्वैध अपो निनीयतिजयंति (thus !) सोमक्रयणीं । Are we to read : अतिजयन्ति instead of अनुसृजन्ति ?

४ BT ॰वलक्षा ऊर्णा॰, the other MSS. also P, ॰वलक्षू॰ comp. the note on page 166.

५ The pluti sign is added in one of the MSS.-only (H).

प्रत्याह । सुविचितꣳ[1] राजानं पुरस्तात्प्रागभिपर्यस्यन्नेष ते
गायत्रो भाग इति मे सोमाय ब्रूतादेष ते त्रैष्टुभो भाग इति
मे सोमाय ब्रूतादेष ते जागतो भाग इति मे सोमाय
ब्रूताच्छन्दोमानाꣳ साम्राज्यं गच्छेति मे सोमाय ब्रूतादि-
९ त्यथैतद्रोहितं चर्मानडुहमुत्तरलोमास्तीर्याथैतद्धिरण्यं[2] वासः
प्राचीनदशमुत्तरार्धे चर्मण उपस्तृणात्यथ हिरण्यवता पाणिना
राजानमभिमृशत्यꣳशुना ते अꣳशुः पृच्यतां परुषा परुर्गन्धस्ते
काममवतु मदाय रसो अच्युतो ऽमात्यो ऽसि शुक्रस्ते ग्रह
इत्यथैनमतिष्कन्दयन्मिमीते । एकयैकयोत्सर्गं मिमीते ।
१० ऽयातयाम्नियायातयाम्नियैवैनं मिमीते । सर्वास्वङ्गुष्ठमुपनिगृह्णा-
त्यभि त्यं देवꣳ सवितारमूण्योः कविक्रतुमर्चामि सत्यसवꣳ
रत्नधामभि प्रियं मतिम् । ऊर्ध्वा यस्यामतिर्भा अदिद्युतत्सवी-
मनि हिरण्यपाणिरमिमीत सुक्रतुः कृपा स्वरिति । पञ्चकृत्वो
यजुषा पञ्चकृत्वस्तूष्णीं । दशकृत्वो मिमानो[3] ऽर्धवेलाꣳ राज्ञो
११ मिमीते । ऽथातिरिक्तꣳ राजानं प्रजाभ्यस्त्वेत्युपसमूहति । समु-
ह्य वाससो ऽन्तान्प्रदक्षिणमुष्णीषेणोपनह्यति प्राणाय त्वेति ।
व्यानाय त्वेत्यनुसृजत्यथोपरिष्टादङ्गुष्ठावकाशं कृत्वा यजमान-
मवेक्षयति प्रजास्त्वमनु प्राणिहि प्रजास्त्वामनु प्राणन्त्वित्यथैनं
चर्मणि निदधाति । तं ततः कौत्स आदत्ते । ऽद्भिरभ्युक्ष्य

---

१ Thus HFP (comp. Padârthanirv. p. 270, No. 56); the other MSS. सुवि॰ ।

२ The clause अथैतद्रोहितं ... वासीयं om. PJTH. Keś. cites them.

३ मिमानो JT.

चन्द्रेऽरूपत्यथोपोत्थाय पृच्छति सोमविक्रयिन्क्रय्यस्ते सोमा३[1] इति । क्रय्य इतीतरः प्रत्याह । मूजवता३[1] इति । मूजवतो हीतीतरः प्रत्याहाथैनं गवा पणते गवा ते क्रीणानीति । क्रीतः सोम इत्याह सोमविक्रयी वयाꣳसि व्याचक्ष्वेत्येषा ते सोमक्रयणी चन्द्रं ते छागा ते वस्त्रं त इत्यथैनꣳ हिरण्येन पणते ॥ १४ ॥

सोमं ते क्रीणाम्यूर्जस्वन्तं पयस्वन्तं वीर्यवन्तमभिमातिषाहꣳ शुक्रं ते शुक्रेण क्रीणामि चन्द्रं चन्द्रेणामृतममृतेन संयच्छे[2] गोरित्युक्त्वास्मै चन्द्राणीति यजमानाय प्रयच्छत्यथैनं प्रतीचीनग्रीवयाजया पणते तपसस्तनूरसि प्रजापतेर्वर्णस्तस्यास्ते सहस्रपोषं पुष्यन्त्याश्चरमेण पशुना क्रीणामीत्यस्मे ते बन्धुरिति यजमानमीक्षते । मयि ते रायः श्रयन्तामित्यात्मानमथैनां प्रदक्षिणमावर्त्याद्भिरभ्युक्ष्योदीचीमुत्सृजति[3] । सैषा कौत्सस्य भवत्यथ कौत्साद्राजानमादत्ते मित्रो न एहि सुमित्रधा इति । तं यजमानस्योरौ दक्षिण आसादयतीन्द्रस्योरुमा विश दक्षिणमुशन्नुशन्तꣳ स्योनः स्योनमित्यथैनं प्रत्यपोर्णुते यजमानो । ऽद्भिरभ्युक्ष्य कौत्साय वा परिकर्मिणे वोष्णीषं प्रयच्छत्यथ यजमानꣳ शुक्रयोर्णास्तुकयाध्यस्यत्यस्मे ज्योतिरित्यथैतां कृष्णामुपग्रथ्नातीदमहꣳ सर्पाणां दन्दशूकानां ग्रीवा उपग्रथ्नामीति । तया सोमविक्रयिणं विध्यति सोमविक्रयिणि तम इत्यथ सोमक्रयणाननुदिशति स्वान भ्राजाङ्घारे बम्भारे हस्त सुहस्त कृशानवेते

१ Here again only H and Kuś. have the pluti sign.

२ Some MSS. have [illegible], the Mantramālā [illegible]।

३ Most of the MSS. have आवृत्य instead of आवर्त्य।

यः सोमक्रयण्यास्तत्पदं मा वो दभन्नित्यथैनमादायोपोत्तिष्ठत्युदायुषा स्वायुषोदोषधीनाꣳ रसेनोत्पर्जन्यस्य शुष्मेणोदस्थाममृताꣳ अन्विति । दक्षिणत एतत्सोमवाहनमनः प्रागीषं सोमक्रयणमुपस्थितं भवति । तदभिप्रैत्युर्वन्तरिक्षमन्विहीति । तस्य नीडे कृष्णाजिनमास्तृणात्यदित्याः सदो ऽसीत्यदित्याः सद आसीदेति कृष्णाजिने राजानमथैनमुपतिष्ठते ऽस्तभ्नाद् द्यामृषभो अन्तरिक्षममिमीत वरिमाणं पृथिव्या आसीदद्विश्वा भुवनानि सम्राड्विश्वेत्तानि वरुणस्य व्रतानीत्यथैनं वाससा परितनोति वनेषु व्यन्तरिक्षं ततान वाजमर्वत्सु पयो अघ्नियासु हृत्सु क्रतुं वरुणो विक्ष्वग्निं दिवि सूर्यमदधात्सोममद्रावित्यथोदु त्यं जातवेदसमिति सौर्यर्चा कृष्णाजिनं पुरस्तात्प्रत्यानह्यत्यथ सोमवाहनावानीयमानौ प्रतिमन्त्रयत उस्रावेतं धूर्षाहावनश्रू अवीरहणौ ब्रह्मचोदनाविति । तयोर्दक्षिणं पूर्वं युनक्ति वरुणस्य स्कम्भनमसीति । वरुणस्य स्कम्भसर्जनमसीति शम्यामवगूहति । प्रत्यस्तो वरुणस्य पाश इति योक्त्रमेतयैवावृतोत्तरमनड्वाहं युनक्त्यथ दक्षिणामीषामन्वारभ्य संप्रेष्यमाह ॥ १५ ॥

सोमाय क्रीताय प्रोह्यमाणायानुब्रूहि सुब्रह्मण्य सुब्रह्मण्यामाह्वय मा तु लमाक्रा[1]यजमान आह्वयतीति । यदा यजमानस्त्रिरुपांश्वाह्वयते ऽथैव सुब्रह्मण्यो ऽन्तरेणेषे तिष्ठन्पलाशशाखां धारयन्सुब्रह्मण्यामाह्वयति सुब्रह्मण्योꣳ सुब्रह्मण्योमिति त्रिरुक्तायां प्रच्यावयन्ति प्रच्यवस्व भुवस्पते विश्वान्यभि

---

1 Thus F only; the other MSS. •क्राके• Read •क्रो यज• (?)।

धामानि मा त्वा परिपरी विदन्मा त्वा परिपन्थिनो विदन्मा त्वा वृका अघायवो मा गन्धर्वो विश्वावसुराहदच्छ्येनो भूत्वा परापत यजमानस्य नो गृहे देवैः संस्कृतमिति। अथ शिष्टः राजानं परिवहन्त्यथैतान् सोमोपसंक्रामतो ऽध्वर्युश्च यजमानश्च यजमानस्य स्वध्ययनयत्रपि पन्थामगस्महि स्वस्तिगामनेहसं येन विश्वाः परि द्विषो वृणक्ति विन्दते वस्विति। अथ यायेण शालां तिष्ठत्सोममानस्य राजानं प्रतिमन्त्रयते नमो मित्रस्य वरुणस्य चक्षसे महो देवाय तदृतं सपर्यत दूरेदृशे देवजाताय केतवे दिवस्पुत्राय सूर्याय शंसतेत्यथैतत्सोमवाहनमनो ऽग्रेण शाला-मुदगीषमुपस्थापयन्ति[१]। तदुपस्तभ्नोति वरुणस्य स्कम्भनम-सीति। वरुणस्य स्कम्भसर्जनमसीति शम्यामुद्वृहत्युन्मुक्तो वरुणस्य पाश इति योक्त्रमेव वै भवति विमुक्तो ऽन्यो ऽनड्वानवत्य-विमुक्तो ऽन्यो ऽथातिथ्यं गृह्णाति यज्ञस्य संतत्यै पत्न्यन्वारभत इति ब्राह्मणमथाहेहि यजमानेति। पूर्वया द्वारा शालां प्रपाद्य पृष्ठ्यायाः स्तीर्त्वाप: प्रणीयातिथ्यं निर्वपत्यन्वारब्धायां पत्न्यामथ देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इति प्रतिपदं कृत्वा ॥ १६ ॥

अग्नेरातिथ्यमसि विष्णवे त्वा जुष्टं निर्वपामीत्येतामेव प्रतिपदं कृत्वा सोमस्यातिथ्यमसि विष्णवे त्वा जुष्टं निर्वपामीत्येतामेव प्रतिपदं कृत्वातिथेरातिथ्यमसि विष्णवे त्वा जुष्टं निर्वपामीत्येतामेव प्रतिपदं कृत्वाग्नये त्वा रायस्पोषदाव्ने विष्णवे त्वा जुष्टं निर्वपामीत्येतामेव प्रतिपदं कृत्वा श्येनाय त्वा

१ Thus J, Keś., Padārthanirv.; the other MSS. °यन्ति।

सोमक्रयणे विष्णवे त्वा जुष्टं निर्वपामीति। पञ्चकृत्वो यजुषा। हविष्कृता वाचं विसृज्यैतयैवावृतोत्तरमनसाहं विसृजत्यथैते ब्राह्मणाश्चत्वार आसन्दीमाददते। ऽथ यजमानो नीडाद्राजानमादत्ते या ते धामानि हविषा यजन्ति ता ते विश्वा परिभूरस्तु यज्ञमिति। पूर्व एवासन्द्या प्रतिपद्यन्ते। ऽन्वपात्रा यजमानो ऽन्वकूढ्र[1] उदपात्रेण। पूर्वया द्वारा शालां प्रपादयति गच्छस्थानः प्रतरणः सुवीरो ऽवीरहा प्रचरा सोम दुर्यानित्यथैनामासन्दीमग्रेणाहवनीयं पर्याहृत्य दक्षिणतो निदधाति[2]। तस्यां कृष्णाजिनमास्तृणात्यदित्याः सदो ऽसीत्यदित्याः सद आसीदेति कृष्णाजिने राजानमथैनमुपतिष्ठते वरुणो ऽसि धृतव्रतो वारुणमसीति। समुच्छ्रित्य कृष्णाजिनस्यान्तानन्ययान्यया विग्रथ्य वस्त्रे प्रबध्नाति ग्रंथ्योर्देवानाꣳ सख्यादित्यथापरावासन्दीपादावन्तरेण ब्राह्मणो ऽभिषिञ्चति शूद्रः प्रक्षालयति मा देवानामपसश्छिदम्नसीत्यथैनं वारुण्यर्चा परिचरति तत्त्वा यामि ब्रह्मणा वन्दमान इत्यथैनꣳ संशास्ति मा राजानं चाहवनीयं चान्तरेण कश्चन संचारीन्मैनꣳ सायुधो मा सदण्डो मा सच्छत्रो मा सोष्णीषो मा साधस्त्यो ऽनुप्रपादीदित्यथास्मै मधुपर्कं च गां च प्राहुस्तामध्वर्युर्विशास्ति। ॥ १७ ॥ चतुर्थः ॥

अपयन्त्येतमातिथ्यं वैष्णवं नवकपालं। तेन सह मदन्तीरधिश्रयति। शिल्पवदेतद्विपावर्हिरातिथ्यस्य भवति। कार्ष्मर्यमयैः

१ चूढ़ F; चुढ़ H; ग्रूढ़ PBJ; चूढ़ T (Grantha!)

२ Thus only P, comp. Keśava (ब्राह्मणा यत्र निदधति); निदधाति the other MSS.

परिधिभिराश्ववालेन प्रस्तरेणैषवीभ्यां विधृतीभ्यां तेन शिष्य-
वत्सं पुरोडाशस्य घाहयित्वा अपथित्वाभिवास्य[1] प्राक्त्यागेभ्यो
निनीय साम्नयजुर्हरतीदमेव प्रसिद्धं पौरोडाशिकं चियंजुषा
तूष्णीं चतुर्थं। पूर्वं परियाहं परिगृह्णाति। करणं जपत्यु-
द्धन्युद्धतादाग्नीध्रविर्हरति। यदाग्नीध्रविर्हरत्ययोत्तरं परियाहं
परिगृह्य योयुपित्वा तिर्यञ्चं स्फ्यं सान्त्वा संप्रेषमाह
प्रोक्षणीरासादयेध्माबर्हिरुपसादय स्रुवं च स्रुचश्च संमृड्ढ्याज्येनो-
देहीत्याहृतास्तु प्रोक्षणीपूदस्य स्फ्यं मार्जयित्वेध्माबर्हिरुपसाद्य
प्रदक्षिणमावृत्य प्रत्यङ्ङावृत्य स्रुवं च स्रुचश्च संमार्ष्ट्याज्येनोदेत्याज्यं[2]
च प्रोक्षणीश्चोत्पूय प्रसिद्धं चतुर्गृहीतानि वा पञ्चगृहीतानि
चाज्यानि गृहीत्वा प्रोक्षणीभिरुपोत्तिष्ठतीध्मं प्रोक्षति।
वेदिं प्रोक्षति। बर्हिः प्रोक्षति। बर्हिरासन्नं प्रोक्ष्योपनिनीय
पुरस्तादाश्ववालं प्रस्तरं गृह्णाति। पञ्चविधं बर्हिः स्तीर्त्वा प्रस्तर-
पाणिः प्राङभिसृप्य कार्ष्मर्यमयान्परिधीन्परिदधात्यूर्ध्वे समिधा-
वादधात्यैषवी विधृती तिरश्ची सादयति। विधृत्योराश्ववालं
प्रस्तरं। प्रस्तरे जुहूं। बर्हिष्युत्तरे। एता असदन्निति समभिमृश्य
प्रदक्षिणमावृत्य प्रत्यङ्ङावृत्याथैतं पुरोडाशमुपस्तीर्णाभिघारि-
तमुद्वास्य च तुषोपातिथ्यमासादयत्यथ संभारान्व्याचष्टे। ऽथ
निर्मन्थ्यस्याहृता निर्मन्थ्येन चरति। प्रहृत्याभिजुहोत्यथेभास्य-
मिधमाददान आहाग्नये समिध्यमानायानुब्रूहीत्यभ्यादधातीध्मं।
न समिधं परिशिनष्टि। वेदेनोपवाजयत्यनूक्तासु सामिधेनीषु

[1] अपथित्वा om. HTB; read by PJF.
[2] उदेत्याज्यं BJ; उदेत्याज्यं the other MSS. also P.

जुह्वामाप्याययति । संवहे स्रुच्यामाज्यमुत्तमं जुह्वामानयत्यु- पायुदकस्याज्यान्य जुह्वा ध्रुवाः चमस्य स्वादयित्वा जुह्वो अवरं सद्धोत्रे । प्रचिह्नस् होतारं वृणीते । होदिति होता । प्रवरणा- काङ्क्षति । प्रसृतः जुहावाहर्यात्याजन्यायामाज्याय समिधो यजेति । यज्ञकृते जुहोति यज यजेति । चतुर्थं चतुर्थमेतदौपभृतमाज्यं सर्वेष एव जुह्वाम् समानयते । पञ्च प्रयाजानिष्टोद्धृत्याज्य मद्धावेण ध्रुवामभिघार्य पुरोडाशमभिघारयति सोपभृतमन्याग्नये सोमायेत्याज्यभागाभ्यां चरत्युपांशु हविषा चरति विष्णवे ऽनुब्रूहि[1] विष्णुं यजेत्यथ स्विष्टकृता चरतीडान्ताऽतिथ्यः संतिष्ठते । ऽथैतत्पूर्णपात्रमन्तर्वेदि निनयत्यथैतद्ध्रुवाज्यमाप्याय कंसं वा चमसं वा आनयति । तमन्तर्वेदि निधाय तस्मिन्- नप्तानूनप्त्रं निमृशन्ति ॥ १८ ॥

आपतये त्वा गृह्णामि परिपतये त्वा गृह्णामि तनूनप्त्रे त्वा गृह्णामि शाक्वराय त्वा गृह्णामि शक्मन्नोजिष्ठाय त्वा गृह्णा- मीति । स यावन्त ऋत्विजस्ते एवमनाधृष्टमस्यनाधृष्यं देवानामोजो ऽभिशस्तिपा अनभिशस्तेन्यमिति । यजमानमति- वाचयत्यनु मे दीक्षां दीक्षापतिर्मन्यतामनु तपस्तपस्पतिरञ्जसा सत्यमुपगेषं सुविते मा धा इति । स यावन्त ऋत्विजस्ते उप- स्पृशन्ति यजमान एव निरवजिघ्रति प्रजापतौ त्वा मनसि जुहोमीत्यथैनदद्भिरभ्युक्ष्योपस्तरतः शिरस्यथायाजीन्वदन्त्यापा[2] इति । मदन्ति देवीरमृता ऋतावृध इति । ताभिराद्रवेत्यथ

१ THF ins. इति।

२ only H has the pluti sign.

मदन्तीरुपस्पृश्योपोत्थाय विस्रस्य हिरण्यमवधाय राजानमाप्याययत्यꣳशुरꣳशुष्टे देव सोमाप्यायतामिन्द्रायैकधनविद आ तुभ्यमिन्द्रः प्यायतामा त्वमिन्द्राय प्यायस्वेति । यजमानमतिवाचयत्याप्यायय सखीन्सन्या मेधया स्वस्ति ते देव सोम सुत्यामशीयेत्यथाप उपस्पृश्य यथायतनमुपविशन्त्यथाध्वर्युर्वाजवतीभ्याꣳ स्रुचौ व्यूहति । विधृतीभ्यां प्रस्तरꣳ समुत्सुप्याप्रतिधृष्णꣳस्त्रेधानक्ति । न प्रस्तरायाश्रावयति । न बर्हिरनुप्रहरति । तं दक्षिणार्धे वेद्यै निधाय तस्मिन्दक्षिणोत्तरिणौ निह्नुवत एष्टा रायः प्रेषे भगायर्तमृतवादिभ्यो नमो दिवे नमः पृथिव्या इति । परिधिषु शकलानुपसंगृह्णाति प्रस्तरे बर्हिर्यावन्मात्रꣳ स्तम्ब्यया विपर्याहवनीये ऽतिवाह्याद्भिरभ्युक्ष्योत्तरतः सादयत्यथ यजमानमवान्तरदीक्षामुपनयत्यग्ने व्रतपते त्वं व्रतानां व्रतपतिरसि या मम तनूरेषा सा त्वयि या तव तनूरियꣳ सा मयि सह नौ व्रतपते व्रतिनोर्व्रतानीत्यथैनꣳ सꣳशास्ति संतरां मेखलाꣳ समायच्छस्व संतरां मुष्टी कुरुष्व तप्तव्रत एधि मदन्तीभिर्मार्जयस्वोत्पूर्वं[1] व्रतनꣳ सृज या ते अग्ने रुद्रिया तनूस्तया नः पाहि तस्यास्ते स्वाहेत्येतेनातो ऽधि व्रतयेति । स एवमेवैतत्सर्वं करोति । ॥ १९ ॥

अथ प्रवर्ग्यस्यावृता प्रवर्ग्येण चरत्यथ स्फ्यमाददान आग्नीध्रीयमदन्तीरधिश्रय हविरधिश्रयैनामुपसीदेत्येतास्वेव मदन्तीषु भूयसीरप आनयत्याज्यमधिश्रयति । तद्धविरथैतस्यैव

१ Thus Keś., Mantramālā ; पूर्वव्रतं the other MSS. also P.

बर्हिष स्तीर्णस्य पर्यवलोपꣳ समयमनुहरतीदमेव प्रविद्धं पौरोडाशिकं । चिर्यनुषा तूष्णीं चतुर्थं । पूर्वं परिधाणं परिगृह्णाति । करणं जपत्युद्धन्त्युद्धतादाग्नीध्रस्त्रिर्हरति । यदाग्नीध्रस्त्रिर्हरत्यथोत्तरं परिधाणं परिगृह्य योयुपित्वा तिर्यञ्चꣳ स्फ्यꣳ स्तब्ध्वा संप्रैषमाह सदन्तीरासादयेध्माबर्हिरुपसादय स्रुवं च स्रुचौ च संमृड्ढि हविषोदेहीत्याहृतासु सदन्तीषूदस्य स्फ्यं मार्जयित्वेध्माबर्हिरुपसाद्य प्रदक्षिणमावृत्य प्रत्यङ्ङाहृत्य स्रुवं च स्रुचौ च संमार्ष्टि । हविषोदेति । हविश्च सदन्तीश्चोत्पूयाष्टौ हत्वो जुह्वां गृह्णीते । चतुरुपभृत्याज्यस्थाल्यां तृतीयामुत्प्रदाय सदन्तीभिरुपोत्तिष्ठतीध्मं प्रोक्षति । वेदिं प्रोक्षति । बर्हिः प्रोक्षति । बर्हिरासन्नं प्रोक्ष्योपनिनीय पुरस्तादाश्ववालं प्रस्तरं गृह्णात्येकविधं बर्हि स्तीर्त्वा प्रस्तरपाणिः प्राङभिसृप्य कार्ष्मर्यमयान्परिधीन्परिदधात्यूर्ध्वे समिधावादधात्यैवमौ विधृती तिरश्ची सादयति । विधृत्योराश्ववालं प्रस्तरं । प्रस्तरे जुहूं । बर्हिष्युतरे । एते असदतामिति समभिमृश्य प्रदक्षिणमावृत्य प्रत्यङ्ङाहृत्य जघनेन गार्हपत्यमुपविश्य देवपत्नीर्व्याचष्टे । ऽथैतेनैव यथेतमेत्याथेध्मात्समिधमाददान आहाग्नये समिध्यमानायानुब्रूहीत्यभ्यादधातीध्मꣳ सकृदा त्रिर्वा । न समिधं परिशिनष्टि । वेदेनोपवाजयत्यनूक्तासु सामिधेनीषु स्रुवेणाघारमाघारयति । संमृष्टे न स्रुग्भ्यामुत्तरमंथ प्रवरं प्रवृणीते । ऽथाश्रावयत्यो श्रावयास्तु श्रौषट् सीद होतरित्येतावान्प्रवरः । सीदति होता । प्रसवमाकाङ्क्षति । प्रसूतः स्रुचावाददान आह ॥ २० ॥

अग्नय इत्युपांश्वनुद्रुत्योच्चैरग्न आप्याययाग्निमित्यु-
पांशु यजेत्युच्चैर्वषट्कृते पूर्वार्धे ऽर्धवेदेर्[1] जुहोत्यथाग्रे तिष्ठन्नाह
सोमायेत्युपांश्वनुद्रुत्योच्चैराप्याय सोममित्युपांशु यजे-
त्युच्चैर्वषट्कृते मध्ये जुहोत्यथ समानयमान[2] आह विष्णव
इत्युपांश्वनुद्रुत्योच्चैराप्याय विष्णुमित्युपांशु यजेत्युच्चै-
र्वषट्कृते पश्चार्धे जुहोत्यथोदङ्ङत्याक्रम्य यथायतनं स्रुचौ
सादयित्वाथाप्याययीमदन्त्यापाः इति । मदन्ति देवीरमृता
ऋतावृध इति । ताभिराद्रवेत्यथ मदन्तीरुपस्पृश्योपोत्थाय
विस्रस्य हिरण्यमवधाय राजानमाप्याययन्त्यंशुरंशुष्टे देव
सोमाप्यायतामिन्द्रायैकधनविद आ तुभ्यमिन्द्रः प्यायतामा
त्वमिन्द्राय प्यायस्वेति । यजमानमतिवाचयत्याप्यायय सखीन्सन्या
मेधया स्वस्ति ते देव सोम सुत्यामशीयेत्यथाप उपस्पृश्य यथा-
यतनमुपविशन्त्यथाध्वर्युर्वाजवतीभ्यां स्रुचौ व्यूहति । विधृतीभ्यां
प्रस्तरं मधुमुष्णामतिग्रहणंस्त्वेधानक्ति । न प्रस्तराख्यामावयति ।
न बर्हिरनुप्रहरति । तं दक्षिणार्धे वेदेर्निधाय तस्मिन्दक्षिणो-
परिधौ निह्नुवत एष्टा रायः प्रेषे भगायर्तमृतवादिभ्यो नमो
दिवे नमः पृथिव्या इति । सव्ये पाणौ प्रस्तरं समादायाज्य-
स्थाल्याः स्रुवेणोपहत्य प्रथमामुपसदं जुहोति या ते अग्ने
ऽयाशया तनूर्वर्षिष्ठा गह्वरेष्ठोग्रं वचो अपावधीं त्वेषं वचो
अपावधीं स्वाहेति । परिधिषु प्रकलानुपश्लिष्टानि प्रस्तरे

[1] Thus HTF; °र्धवेद्यां B.J.

[2] Thus J only; समायपमान HF; समानयमान B. Keś.; समान्यमान T.

बर्हिर्यावन्मात्रम् अन्यया विषयावनीये उत्तिष्ठत्याङ्गिर-मुखोऽपरतः शाखल्यथोपनिष्क्रम्य संप्रैषमाह सुब्रह्मण्य सुब्रह्मण्यामाह्वय त्रिवत्सशतं[1] प्रयच्छतेत्याह्वयति सुब्रह्मण्यः सुब्रह्मण्या । त्रिवत्सशतं प्रयच्छत्यथापराह्ण अपराह्णिकीभ्यां प्रवर्ग्योपसद्भ्यां प्रचरति । तयोः समाप्तौ यथैतावदेव नाना । अथोत्तरेद्यो निह्नुवते । ऽथोपनिष्क्रम्य संप्रैषमाह सुब्रह्मण्य सुब्रह्मण्यामाह्वय त्रिवत्सशतं दीक्षयतेत्याह्वयति सुब्रह्मण्यः सुब्रह्मण्या । त्रिवत्सशतं दीक्षयति । तदर्धरात्रे प्रयच्छति । ॥ २१ ॥ पञ्चमः ॥

अथाध्वर्युरपराह्ण आवृत्य षड्ग्रावि द्विवत्सशतं दीक्षयतेति[2] । प्रातरुदित आदित्ये विसृष्टायां वाचि मध्यमाभ्यां प्रवर्ग्योपसद्भ्यां प्रचरति । रजाग्रयामच जुहोत्यथोपनिष्क्रम्य संप्रैषमाह सुब्रह्मण्य सुब्रह्मण्यामाह्वय द्विवत्सशतं प्रयच्छतेत्याह्वयति सुब्रह्मण्यः सुब्रह्मण्या । द्विवत्सशतं प्रयच्छति । स आहवनीयाद्दिवाग्रे षट् प्राचः प्रक्रमान्प्रक्रामति । तच्छङ्कुं निहन्ति । स शालामुखीयः शङ्कुः । शालामुखीयाच्छङ्कोः षट्त्रिंशत्प्राचः प्रक्रमान्प्रक्रामति । तच्छङ्कुं निहन्ति । स यूपावटीयः शङ्कुः । शालामुखीयाच्छङ्कोः पञ्चदश दक्षिणा प्रक्रमान्प्रक्रामति पञ्चदशोदीचस्तच्छङ्कू निहन्ति । ते श्रोणी । यूपावटीयाच्छङ्कोर्द्वादश दक्षिणा प्रक्रमान्प्रक्रामति द्वादशोदीचस्तच्छङ्कू निहन्ति ।

---

1 Here and elsewhere F and the Mantramālā write त्रिवत्सं शतं, द्विवत्सं शतं etc.; all the other MSS. and Koś. write one word.

2 T ins. अथ ।

तावꣳसावथैनामक्ष्णया मानेन प्रमाय समन्तꣳ स्पन्द्यया परितनोति। पृष्ठ्यामातनोति। यूपावटीयाच्छङ्कोरनुस्पन्द्यं द्वादश प्रत्यञ्चि क्षुद्रपदानि प्रक्रामति। तच्छङ्कुं निहन्ति। स मध्यम औत्तरवेदिकः शङ्कुर्मध्यमादौत्तरवेदिकाच्छङ्कोः पञ्च दक्षिणा क्षुद्रपदानि प्रक्रामति पञ्चोदञ्चि। तच्छङ्कू निहन्ति। ते श्रोणी। यूपावटीयाच्छङ्कोश्चत्वारि दक्षिणा क्षुद्रपदानि प्रक्रामति चत्वार्युदञ्चि। तच्छङ्कू निहन्ति। तावꣳसावथैनामक्ष्णया मानेन प्रमाय समन्तꣳ स्पन्द्यया परितनोति। पृष्ठ्यामातनोति[1]। मध्यमादौत्तरवेदिकाच्छङ्कोरनुस्पन्द्यꣳ षट् प्रतीचः प्रक्रमान्प्रक्रामति दक्षिणा सप्तमं। तत्पदं निदधाति। स उपरवाणां कालो। ऽथ महावेद्या उत्तरादꣳसीयाच्छङ्कोर्वेद्यन्तेन द्वादश प्रतीचः प्रक्रमान्प्रक्रामत्युदञ्चं त्रयोदशं। तदाग्नीध्र उपसीदति। स उत्करस्य कालो। ऽथोपरवाणां कालात्स्तम्बयजुर्हरति। ॥ २२ ॥

इदमेव प्रसिद्धं पौरोडाशिकं। स्त्रिर्यजुषा तूष्णीं चतुर्थं। पूर्वं परिग्राहं परिगृह्णाति। करणं जपतीमां नराः कृणुत वेदिमेत्य वसुमतीꣳ रुद्रवतीमादित्यवतीं विश्वदेव्यावतीं वर्ष्मन्दिवो नाभा पृथिव्या यथायं यजमानो न रिष्येदित्युद्धन्त्युद्धृतादाग्नीध्रस्त्रिर्हरति। यदाग्नीध्रस्त्रिर्हरत्यथाग्रेण शालां तिष्ठन्संप्रैषमाह वेदिकारा वेदिं कल्पयत प्र स्थलानि भिन्दत प्रति निम्नान्पूरयत किꣳशारूणि निरस्यत प्राचीमुदीचीं प्रवणां निस्तिष्ठतेति। यथासंप्रैषं ते कुर्वन्त्यथ महावेद्या उत्तरादꣳसीयाच्छङ्कोर्वेद्यन्तेन

१ BJT om. these two words.

चीष्मतीर्थः प्रक्रमान्प्रक्रामत्युदङ् चतुर्थं । तथात्वाऽऽस्याहृता शालायां परिश्रित्योत्तरवेदेराहृतोत्तरवेदिं निवपत्युत्तरनाभि-मुत्पाद्याथैनां प्रतिच्छाद्यापराह्णिकीभ्यां[1] प्रवर्ग्योपसद्भ्यां प्रचर-त्यथोपनिष्क्रम्य संप्रैषमाह सुब्रह्मण्य सुब्रह्मण्यामाह्वय द्विस्तनव्रतं दोहयतेत्याह्वयति सुब्रह्मण्यः सुब्रह्मण्यां । द्विस्तनव्रतं दोहयति । तदर्धरात्रे प्रयच्छति । ॥ २३ ॥ षष्ठः ॥

अथाध्वर्युरपररात्र आहुत्य सꣳग्रास्येकस्तनव्रतं दोहयतेति । प्रातरुदित आदित्ये विसृष्टायां वाच्युत्तमाभ्यां प्रवर्ग्योपसद्भ्यां प्रचरति । हराग्रयामश्च जुहोत्यथोपनिष्क्रम्य संप्रैषमाह सुब्रह्मण्य सुब्रह्मण्यामाह्वयार्धस्तनव्रतं प्रयच्छतेत्याह्वयति सुब्रह्मण्यः सुब्रह्म-ण्यामर्धस्तनव्रतं प्रयच्छत्यथ तदानीमेवापराह्णिकौ[2] प्रवर्ग्योपसदौ समस्योपनिष्क्रम्य[3] संप्रैषमाह सुब्रह्मण्य सुब्रह्मण्यामाह्वय प्रति-प्रस्थातः प्रवर्ग्यस्याहृता प्रवर्ग्यꣳ सꣳसादयोद्वासनायेति । येऽधैतत्पदं कुर्वन्ति । गार्हपत्ये तृतीयमुपयमनीषु तृतीयं नि तृतीयं दधत्यथ प्रवर्ग्यस्याहृता प्रवर्ग्यमुद्वासयत्यग्नेराहृताग्निं प्रणयत्यग्नि-वत्युत्तरं परिणाहं परिगृह्य योयुपित्वा तिर्यञ्चꣳ स्फ्यꣳ स्तब्ध्वा संप्रैषमाह प्रोक्षणीरासादयेध्माबर्हिरुपसादयेत्येतावान्संप्रैषो । इध्मे-नैतद्बर्हिरनुसन्ध्यꣳ मृणाति महद्वै तद्देवेभ्याबर्हिरग्नीषोमीयाय पशवे परिग्रयौतेत्येक आङ्गरंयाश्वैते अनग्नौ प्रचालिते प्रपन्ने

---

1 After °च्चाय B ins. चपरांश ।

2 °पराह्णिके BH Keś.

3 Thus JF, Bh., Keś.; समस्यमानोप° the other MSS.

योप्यहते अभितः शालां निहतस्तयोर्दक्षिणं वर्षीय उत्तरꣳ ह्रसीय उद्धूतपक्षकं दक्षिणमनुद्धूतपक्षकमुत्तरं तयोर्दक्षिणे वहुं तदवयत्यथैने अन्तर्वेद्यभ्यावर्तयन्त्यथापेण[1] शालामरत्निमात्रमभित अन्वाꣳ स्थापयित्वाथैने प्रोक्षति वैष्णवी विष्णवे शुन्ध्येथामित्यथाहैहि यजमानेति पूर्वया द्वारा शालां प्रपाद्य गार्हपत्य आज्यं विलाप्योत्पूय स्रुचि चतुर्गृहीतं गृहीत्वा शालामुखीये सावित्रं जुहोत्यन्वारब्धे यजमाने युञ्जते मन उत युञ्जते धियो विप्रा विप्रस्य बृहतो विपश्चितः। वि होत्रा दधे वयुनाविदेक इन्मही देवस्य सवितुः परिष्टुतिः स्वाहेत्यपरं चतुर्गृहीतं गृहीत्वाथ यावत्याज्यस्थालीꣳ सस्रुवाꣳ स्फ्यमुदपात्रं बर्हिर्हिरण्यमित्येतत्समादायाहैहि यजमानेत्यन्वग्यजमानोऽनूची पत्नी पद्धतीयमादाय पूर्वया द्वारोपनिष्क्रम्य दक्षिणस्य हविर्धानस्य पश्चादक्षमुपस्पृश्य दक्षिणस्यां वर्तन्याꣳ स्फ्येनोद्धत्यावोक्ष्य हिरण्यं निधाय संपरिस्तीर्याभिजुहोतीदं विष्णुर्विचक्रमे त्रेधा निदधे पदम्। समूढमस्य पाꣳसुरे स्वाहेत्यथैतेषां पदपाꣳसूनामर्धानाज्यस्थालावावपत्यथैनाꣳस्स्रुवेणाभिघारयति सा प्राचीनानेन पाणिना दक्षिणमक्षधुरमुपानक्त्या नो वीरो जायतां कर्मण्यो यꣳ सर्वेऽनुजीवाम यो बहूनामसद्वशीत्यपरं चतुर्गृहीतं गृहीत्वोत्तरस्य हविर्धानस्य पश्चादक्षमुपस्पृश्योत्तरस्यां वर्तन्याꣳ स्फ्येनोद्धत्यावोक्ष्य हिरण्यं निधाय

---

1 Thus TF; comp. xv. 22 (आपर्णे॰); the other MSS. चाक्षपर्णं यन्ति।

संपरिश्रीर्याविमुञ्चोत्तरोरामतो[1] मेधुमतो वि भवत सुप्रायणिनो भवते ब्रह्मणे । अवस्थाद्गोवृषो निष्टुरेवे वृषस पृथिवी-मभितो मयूखैः सावेत्येनाम्पदस्याङ्गुष्ठवंश एव पूर्वाङ्गुला-वावपृष्ठ्येनावङ्गुलावेनाभिधारयति । सा प्राचोपचानेनैव पाणि-सोत्तरमधुरक्षुपानक्ति । यमाव छुपाञ्जतो । ऽथैनानि मयापि प्रतिप्रस्थाय वाहयन्ति । नयन्ति पत्नीं कयन्ति होतारसंबेदे संपरिश्रयम संप्रेषमाह ॥ २४ ॥

हविर्धानाभ्यां प्रवर्त्यमानाभ्यामनुब्रूहीति । विहतायां प्रवर्तयन्ति प्राची प्रेतमध्वरं कल्पयन्ती ऊर्ध्वं यज्ञं नयतं मा जीह्वरतमित्यथ यद्यव स्वर्जन्ति सुवाग्देव दुर्यां आवदेत्येव तत्र जपत्यथैनावध्वर्युरुपसंक्रामतोऽध्वर्युश्च प्रतिप्रस्थाता चोत्तरेण हविर्धाने परीत्य पूर्वामुपातीत्य[2] मध्यमाद्दौत्तरवेदिकाच्छङ्को-रन्तरेणान्यं चोत्तरेण मक्रमाप्रक्रामतसंदेनयोर्नभ्यस्थयोसुबुके रमयतो ऽत्र रमेथां वर्ष्मन्पृथिव्या इत्यथ दिवो वा विष्णवुत वा पृथिव्या इत्याग्नीध्रपदस्यर्चाध्वर्युर्दक्षिणस्य[3] हविर्धानस्य दक्षिणतो मेथीं निहन्त्येनां स्वन्धया सूपनिबद्धामुपनिधत्ताति विष्णोर्नु कं वीर्याणि प्रवोचमित्येवमेव प्रतिप्रस्थातोत्तरस्य

---

[1] Thus BTJ ; ०श्रीर्याभि० H : ०श्रोर्याभि० F.

[2] Thus BH ; पूर्वामु० JF ; T corrupt.

[3] Thus B : चाग्नीपदस्य० HF ; चाग्नीध्रस्य० J ; चाग्निपदस्य० T (Grantha !) ; ग्नाग्नीध्रपदस्यर्चा also Hir. VII. 17, comp. Garbe in his ed. of Apast., Vol. II, p. 311.

हविर्धानस्योत्तरतो मेथीं निहन्त्यथैनाᳲ रास्नया यूपमिवद्धा-मुपनिबध्नात्येतेनैव मन्त्रेणाथाध्वर्युर्दक्षिणस्य[1] हविर्धानस्य धुर-कात्प्राञ्चमरत्निं मीत्वा लोके[2] न्यस्य गर्तं खानयत्यथ दक्षिणा-द्युगान्तात्प्राञ्चं बाहुं मीत्वा लोके[2] न्यस्य गर्तं खानयति । तावुभावुत्तरेणान्यं गर्तं खानयत्येवमेव प्रतिप्रस्थातोत्तरत-स्त्रीन्गर्तान्खानयत्येवमपरतस्तेषु प्राचीनकर्णा स्थूणा उच्छ्रयन्ति । तासूदञ्चौ वंशौ प्रोहन्त्यध्यस्यन्ति पुरस्ताद्रराटीं विष्णो रराट-मसीति । विष्णोः पृष्ठमसीति मध्यमं छदिरधिनिदधाति । विष्णो स्नप्त्रे[3] स्थ इति ये अभितो भवतो । दक्षिणतश्चोत्तर-तश्च परिश्रयन्ति । प्राचीं च प्रतीचीं च द्वारौ कुर्वन्त्यथ दक्षिणे द्वार्बाहौ कुशहस्तमुपनिगृह्य दर्भणं प्रवयति दर्भेण स्यन्द्यां विष्णोः स्यूरसीति । विष्णोर्ध्रुवमसीति ग्रन्थिं[4] करोति[4] । तं तदानीमेव विस्रस्याशाकुर्वन्तो ग्रन्थीन्हस्तकौशलैर्निस्तिष्ठतेत्येव-मेवोत्तरं द्वार्बाहुमेवमपरे[5] द्वार्बाहू निस्तिष्ठत्यथैनदभिमृशति[6] वैष्णवमसि विष्णवे त्वेत्यथाध्वर्युः प्रदक्षिणमावृत्य प्रत्यङ्ङाद्रुत्य

१ चाध्वर्युर् om. JHF.

२ Thus all.

३ Thus BHF, Keś. (pr. m.); स्नप्त्रे T, Prayogamālā; the visarga of विष्णोः is omitted by all the MSS. exc. H.

४ ग्रंथीकरोति B.

५ चापरे BTHJP ; चापरौ F.

६ Thus (•ष्ठत्य• or •ष्ठंत्य•) all, except B, which has निस्तिष्ठतो (comp. Keś. : कुर्वतः) — चाथैनद• HF; चाथैनम• BTJP (Bh., Keś. : चाथैतद्धविर्धानमभिमृशति) ।

प्राचामुदीचीयाच्छ्रोणेरनुसन्धाय षट् प्राचः प्रक्रमान्प्रक्रामति दक्षिणा सप्तमं । तदभ्रिं निदधाति । स औदुम्बर्यै काल । औदुम्बर्यै कालादभ्रिमादत्ते ॥ २५ ॥

देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे ऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामाददे इत्यादायाभिमन्त्रयते ऽभ्रिरसि नारिरसीति । तयौदुम्बर्या अवटं[1] परिलिखति परिलिखितꣳ रक्षः परिलिखिता अरातय इदमहꣳ रक्षसो ग्रीवा अपिकृन्तामि यो ऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म इदमस्य ग्रीवा अपिकृन्तामीत्यथोद्गातारमाहोद्गातरेतौममौदुम्बर्या अवटं[2] खन प्राक् पुरीषमुद्वपतादिति । तꣳ स खनति वा खानयति वा । सो ऽत एव सदो विमिमीते । यथा त्रीणि छदीꣳषि तिर्यञ्च्येवं प्राग्ग्रो । यथा त्रीणि छदीꣳष्यन्वञ्च्येवमुदग्ग्रो । ऽपि वा यथा द्वौ भागावुदक् स्पन्द्यायै स्यातामेको दक्षिणत इति । तस्य विश्रेणिगर्तान्खानयति[3] । सो ऽत एव प्राङ् द्रुत्वा[4] दक्षिणस्य हविर्धानस्य पुरो ऽक्षमुपरवान्विमिमीते प्रादेशमुखान्प्रादेशान्तस्यादानथोन्नेतारमाहोन्नेतरेतौमानुपरवा-

---

१ Thus only B; all the other MSS., here and infra, l. 9, औदुम्बर्यावटं, the second time also the Mantramālā.

२ Comp. note १.

३ Uncertain reading. विश्रेणी॰ B; चौश्रेणि॰ H; चौचौश्रेणि॰ T; चौणि॰ JF; विश्रेणि॰ P; comp. Padārthanirv. p. 310 (No. 174.). Keśavasvāmin glosses : तस्य सदसः मर्तपङ्क्तीश्च खानयति । Read : चौश्रेणि॰ ?

४ BH ins. चध्वरं ; Keś. has not read the word, as he glosses : सो ऽध्वर्युः सदसः प्राच्यां etc.

स्तम्बं प्रादेशमुखाग्रादेशमात्रेणादायाग्नेयोत्तमायां नववत्यां ऽथैनमनु-परिहाद्यत्रार्धात्खनानिति तावत् खनति वा खानयति वा यावता पुरीषं दक्षिणतो हविर्धानस्यावेक्षोपरावानं निवपति तं चतु-रश्रं खरं करोत्यथैनॐ सिकताभिराच्छाद्याग्निं करोत्यथोपरवाणां कालादधिभाहृत्य देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे ऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामाददे इत्यादायाभिमन्त्रयते ऽभ्रिरसि नारि-रसीति तथा यूपावटं परिलिखति यथाग्निवेद्यर्ॐ ह्याहवि-वेद्यै परिलिखितॐ रक्षः परिलिखिता अरातय इदमहॐ रक्षसो ग्रीवा अपिकृन्तामि यो ऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म इदमस्य ग्रीवा अपिकृन्तामीत्यथाग्नीध्रमाहाग्नीदेतीमं यूपावटं खनोपर-संमितं प्राक् पुरीषमुद्वपतात्चतुरङ्गुलेनोपरमतिखनतादिति तॐ स खनति वा खानयति वा यावदेवाथाध्वर्युस्तिष्ठति तावदेव प्रतिप्रस्थातौदुम्बरीॐ स्रुचं यजमानेन संमायाधस्तात्परिवास-यत्यच्छिन्नो रायः सुवीर इत्यथाध्वर्युः प्रदक्षिणमावृत्य प्रत्यङ्ङा-क्रुत्य याचति यवमतीः प्रोक्षणीर्बर्हिरुत्तमाज्यस्थालीॐ स्रुवं मैत्रावरुणदण्डॐ हिरण्यमुदपात्रमित्येतत्समादायाच्छेहि यज-मानेत्यौदुम्बर्यैषा स्रुचा प्रक्षालिता प्रपन्ना प्रागवटादुपशेते तां परस्तादर्वाचीं[1] प्रोक्षति ॥ २६ ॥

दिवे त्वान्तरिक्षाय त्वा पृथिव्यै त्वेत्यवटे ऽपो ऽवनयति शुन्धन्तां लोकाः पितृषदना इति यवान्प्रस्कन्दयति यवो ऽसि यवयास्मद्द्वेषो यवयारातीरिति बर्हिर्दण्डं चातिवच्यावस्तृणाति

---

1 Thus only Keś.; T: नाभपरस्तात् (Grantha!); the other MSS. पुरस्तात् ।

पितृषदनꣳ सदनमसीत्यथैनद्धिरण्यमन्तर्धाय¹ स्रुवाज्येनाभिजुहोति पितृभ्यः स्वाहेत्यथैनामुच्छ्रयत्युद्दिवꣳ स्तभानान्तरिक्षं पृण पृथिवीं दृꣳहेत्यथैनां प्राचीनकर्णां मिनोति द्युतानस्त्वा मारुतो मिनोतु मित्रावरुणयोर्ध्रुवेण धर्मणेत्यथैनाꣳ संदृश्य पुरीषेण पर्यूहति ब्रह्मवनिं त्वा क्षत्रवनिꣳ सुप्रजावनिꣳ रायस्पोषवनिं पर्यूहामीति । मेथान्तर्दण्डेन संदृꣳहन्ति ब्रह्म दृꣳह क्षत्रꣳ दृꣳह प्रजां दृꣳह रायस्पोषं दृꣳहेत्यन्यूनमनतिरिक्तं परिन्यस्योदपात्रमुपनिनीयाथाश्वे विशाखे हिरण्यं निधाय स्रुवाज्येनाभिजुहोति घृतेन द्यावापृथिवी आपृणेथाꣳ स्वाहेत्योत्तममन्ववधाययत्योत्तममेव यजमानं तेजसानक्तीति प्राग्वंशमेनामुद्गृह्णन्त्यः प्राङ्संस्थां तन्वन्ति यत्र विहरेत्तस्या उच्छ्रयणमनु प्राचीनकर्णां स्थूणा उच्छ्रयन्ति । तासूदीचो वꣳशान्प्रोहन्त्यध्यस्यन्ति मध्यमं छदिरिन्द्रस्य सदो ऽसीति । विश्वजनस्य छायेति ये अभितो भवतो । संवच्छदिं तेजस्कामस्य मिनुयादिति । चौणिचौणेव सर्वाणि भवन्ति² । दक्षिणान्युत्तराणि करोति । स दक्षिणानि³ दक्षिणान्येवोत्तराणि करोत्यन्तर्वर्तान्करोति व्यावृत्त्यां इति । सन्धिषु तृणानामग्रमत्यस्यति⁴ । ते ऽन्तर्वर्ता । अथैनत्परिश्रयन्ति परि त्वा गिर्वणो गिर इमा भवन्तु विश्वतो

---

१ ॰धाय॰ all, also Keś, except B, which has ॰धेन॰, but comp. page 170,11.

२ Thus BT ; करोति the other MSS. also P.

३ Thus BHJP ; दक्षिणा TF.

४ तृणानाम् or ॰णामि BJTH ; तृणांश्चेषि FP.

इन्द्रायुमनु वृद्धयो जुष्टा भवन्तु जुष्टय इति। दक्षिणतश्चोत्तरतश्च परिश्रयन्ति। प्राचीं च प्रतीचीं च द्वारौ कुर्वन्त्यथ दक्षिणे द्वार्बाहौ कुशस्तम्बमुपनिगृह्य दर्भेणं प्रवयति दर्भेण सम्यामिन्द्रस्य स्यूरसीतीन्द्रस्य ध्रुवमसीति ग्रन्थिं करोति। तं तदाग्नीध्रमेव विस्रस्याहाकुर्वन्तो ग्रन्थीन्स्यूतकौशस्त्रैर्निस्तिष्ठतेत्येवमेवोत्तरं द्वार्बाहुमेवमपरे[1] द्वार्बाहू निस्तिष्ठत्यथैनदभिमृशत्यैन्द्रमसीन्द्राय त्वेत्यथ महावेद्या उत्तरादꣳसीयाच्छ्रोणेर्वेद्यन्तेमाष्टादश प्रतीचः प्रक्रमान्प्रक्रामति। तदाग्नीध्रागारं विमिमीते यथान्तर्वेद्यर्धꣳ स्याद्बहिर्वेद्यर्धमथैनत्सम्मुच्छ्रित्य परिश्रयन्ति। तस्य दक्षिणां द्वारं कुर्वन्त्याग्नीध्रागारस्य पार्श्वमानो पश्चादग्निरेतेन मार्जालीयो व्याख्यातस्तस्योदीचीं द्वारं कुर्वन्ति।

॥ २७ ॥ सप्तमः ॥

अथात्रैव तिष्ठन्त्याचत्यग्निं यवमतीः प्रोक्षणीर्बर्हिर्हस्तमाज्यस्थालीꣳ स्रुवामधिषवणं चर्माधिषवणे फलके षट् शङ्कूꣳग्रावाणꣳ हिरण्यमुदपात्रमित्येतत्समादायाह्येहि यजमानेति। पूर्वया द्वारा हविर्धानं प्रपाद्य दक्षिणस्य हविर्धानस्य नीड एतच्चर्मोत्सादयति। पुरोऽक्षमितराणि सꣳसादयन्त्यथोपरवाणां[2] कालादभ्रिमादत्ते देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामाददे इत्यादायाभिमन्त्रयतेऽभ्रिरसि नारिरसीति। तथोपरवान्परिलिखति पूर्वयोर्दक्षिणमेवाग्रे परिलिखितꣳ रक्षः परिलिखिता

---

१ वपरौ again (as p. 186) F only; the other MSS., also P, वपरे।

२ सꣳसादयन्त्य° BTJP; °दयत्य° the other MSS.

अरातय इदमहꣳ रक्षसो ग्रीवा अपिकृन्तामि यो ऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म इदमस्य ग्रीवा अपिकृन्तामीति सर्वानेवानुपूर्वं खनति रक्षोहणो वलगहनो वैष्णवान्खनामीति सर्वानेवानुपूर्वमर्थेभ्यः पाꣳसूनुद्वपतीदमहं तं वलगमुद्वपामि यं नः समानो यमसमानो निचखानेदमेनमधरं करोमि यो नः समानो यो ऽसमानो ऽरातीयति गायत्रेण छन्दसेत्यवबाढो वलग इति यजमानस्याधस्तात्पाꣳसूनुद्वपति पूर्वयोर्दक्षिणस्मिंस्त्रैष्टुभेन छन्दसेत्यपरयोर्दक्षिणस्मिञ्जागतेन छन्दसेत्यपरयोरुत्तरादानुष्टुभेन छन्दसेति पूर्वयोरुत्तरादथैतान्पाꣳसूनसंचरे परावपत्यथ यं यजमानो द्वेष्टि तं मनसा ध्यायन्नथाप उपस्पृश्याथैनानवमृशतो ऽध्वर्युश्च यजमानश्च पूर्वयोर्दक्षिणमेवाध्वर्युरवमृशत्युत्तरं[1] यजमानो ऽथ यजमानः पृच्छत्यध्वर्यो किमत्रेति भद्रमिति तन्नौ सहेत्यथाध्वर्युः पृच्छति यजमान किमत्रेति भद्रमिति तन्नौ सहेति यमेवाध्वर्युः प्रजहाति तं यजमानो ऽवमृशति दक्षिणयोरपरमेवाध्वर्युरवमृशति पूर्वं यजमानो ऽध्वर्युरत्र पृच्छत्यथ यजमानो ऽपरयोरुत्तरमेवाध्वर्युरवमृशति दक्षिणं यजमानो यजमानो ऽत्र पृच्छत्यथाध्वर्युरुत्तरयोः पूर्वमेवाध्वर्युरवमृशत्यपरं यजमानो ऽध्वर्युरत्र पृच्छत्यथ यजमानो यजमान. प्रथमः पृच्छति यजमान उत्तमो ऽथैनानभिमृशति विराडसि सपत्नहा सम्राडसि भ्रातृव्यहा स्वराडस्यभिमातिहा

---

1 Here and infra F अभिमृशति instead of अवमृ॰ ।

विष्णोरराडसि विष्णोः श्नप्त्रे स्थेति सर्वानेवानुपूर्वमन्वेतानद्भिः प्रोक्षति रक्षोहणो वलगहनः प्रोक्षामि वैष्णवानिति सर्वानेवानुपूर्वमथैनमो ऽवनयति रक्षोहणो वलगहनो ऽवनयामि वैष्णवानिति सर्वेष्वेवानुपूर्वमथैषु यवान्प्रस्कन्दयति यवो ऽसि यवयास्मद्द्वेषो यवयारातीरिति सर्वानेवानुपूर्वमथैनान्बर्हिषास्तृणाति रक्षोहणो वलगहनो ऽवस्तृणामि वैष्णवानिति सर्वानेवानुपूर्वमथैनान्घिरवमाघार्य जुह्वाऽत्यभिजुहोति रक्षोहणो वलगहनो ऽभिजुहोमि वैष्णवान्स्वाहेति सर्वानेवानुपूर्वमथाधिषवणे फलके दीर्घसोमे संहते भवतो ऽसंहते एकाहे । ते संस्पृष्टे[1] उपदधाति रक्षोहणौ वलगहनावुपदधामि वैष्णवौ इत्यथैने शङ्कुभिः परिणिहन्ति द्वाभ्यां पुरस्ताद्द्वाभ्यां पश्चाद्द्वाभ्यामभितो ऽनवसर्पणायाथैने मृद्विषं पुरीषेण पर्यूहति रक्षोहणौ वलगहनौ पर्यूहामि वैष्णवौ इत्यथैने बर्हिषा परिस्तृणाति रक्षोहणौ वलगहनौ परिस्तृणामि वैष्णवौ इत्यथैने अभिमृशति रक्षोहणौ वलगहनौ वैष्णवौ इत्यथैतच्चर्म फलकयोः प्राचीनग्रीवमुत्तरलोमोपस्तृणाति[2] यत्र प्रतितिष्ठेति[3] वा तूष्णीं वा । तिरश्चर्मफलके ग्राव्णो वादयति ॥ २८ ॥

बृहन्नसि बृहद्ग्रावा बृहतीमिन्द्राय वाचं वदेति । बौड

१ संहते BTF Keś., Mādh. Vol. I., p. 459; संस्पृष्टे HJ; Bhav. seems to have read संस्पृष्टे ।

२ Thus PHJF, Keś., Mādh.; वास्तृणाति B; चवस्तृ० T.

३ Thus HTF, Bh., Keś.; प्रतिष्ठेति BJP.

ERRATA.

P.	xi.	l. 5.	r.	The quotations.		
P.	xii.	l. 38.	r.	r.	i. s. o.	v
P.	xii.	l. 42.	r.	not always.		
P.	44.	l. 3.	r.	सर्वं	i. s. o.	सर्वं
P.	129.	l. 18.	r.	•वर्हिषद•		
P.	130.	n. ४	r.	प्रष•	i. s. o.	प्रर्ष
P.	145.	l. 10.	r.	प्रदक्षिणं	i. s. o.	पदक्षिणं
P.	168.	l. 5.	r.	वषट्कृत	i. s. o.	वषड्कृत
P.	178.	l. 18.	r.	चतुर्हो•	i. s. o.	च तुर्हो•
P.	187.	l. 11.	r.	प्राकृश्रो	i. s. o.	प्रकृश्रो
P.	190.	l. 11.	r.	नक्षोदीर्चं	i. s. o.	नक्षोदी
P.	204.	n. २	r.	TS. III. 5. 8. b.		
P.	218.	n. १.	r.	r	i. s. o.	y
P.	223.	l. 8.	r.	दिक्षुर्चोति		
P.	235.	n. ३	r.	चर्योक्षा•		

एतस्मात्सोमोऽन्नाद्भवति । ग्रावस्तु ग्रावाणमपवर्त्य दक्षिणस्य हविर्धानस्याग्रेणोपस्तम्भनं बर्हिर्मुष्टिमुपनिबध्नाति लोकेभ्यो ऽथ याचति स्फ्यमुद्यामं चात्वालात्पुरीषꣳ सिकता इत्येतत्समादायाहैव यजमानेत्याग्नीध्रं हुत्वा स्फ्येनोद्धत्यावोक्ष्य चात्वालात्पुरीषꣳ सिकता इति निवपति विभूरसि प्रवाहणो रौद्रेणानीकेन पाहि माग्ने पिपृहि मा मा मा हिꣳसीरिति । तं परिमण्डलं धिष्णियं[1] करोत्यथैनꣳ सिकताभिराभ्याग्निनं करोत्यथातः-सदसं धिष्णियान्निवपति होतुः प्रथमं वह्निरसि हव्यवाहन इति । श्वात्रो ऽसि प्रचेता इति दक्षिणतो मैत्रावरुणस्य । तुथो ऽसि विश्ववेदा इत्युत्तरतो ब्राह्मणाच्छꣳसिन । उशिगसि कविरित्युत्तरतः पोतुरङ्घारिरसि बम्भारिरित्युत्तरतो नेष्टुरवस्युरसि दुवस्वानित्युत्तरतो ऽच्छावाकस्याथ दक्षिणे वेद्यन्ते मार्जालीयं धिष्णियं[2] निवपति शुन्ध्यूरसि मार्जालीय इति । सर्वेष्वेव रौद्रमनुवर्तयत्याग्नीध्रे ऽन्ततो निवपत्युदक्सꣳस्थाताया इत्यष्टौ न्यवाप्सीदित्यथाष्टावनुदिशति । समाडसि कृशानुरित्याहवनीयमुपतिष्ठते । परिषद्यो ऽसि पवमान इत्यास्तावं । प्रतक्वासि नभस्वानिति चात्वालमसंमृष्टो ऽसि हव्यसूद इति पशुश्रपणमथ सदसो द्वारि तिष्ठन्नौदुम्बरीमुपतिष्ठत ऋतधामासि सुवर्ज्योति-

---

१ Instead of धिष्णियं (thus PBT Keś.) HF have धरं, J धिष्ण्य धरं ; the word धिष्णिय is found here and infra often written धिष्ण्य ।

२ om HJF.

रिति । अग्नेर्ज्योतिरसि सुवर्गामेति अग्नेः सदनमथात्रैव तिष्ठ- न्गार्हपत्यमुपतिष्ठते ऽजो ऽस्येकपादित्यहिरसि बुध्निय इति यं प्रत्याक्रान्तो भवन्ति । ॥ २९ ॥

अथात्रैव तिष्ठन्संप्रैषमाह स्तृणीत बर्हिः प्र प्रतं यच्छत समपिग्रताच्छयध्वमाखायं यजमानꣳ स्तृणीत सदोहविर्धाने यजमाने स्तृणीतोत्तरेणाग्नीध्रं वायव्यानि द्रोणकलशं दशापवित्रे समवधाय पत्नीशाले गꣳ शादयाग्नीदाज्यमधिश्रय प्रतिप्रस्थातः स्रुचः संमृड्ढ्याज्येनोदेहि पृषदाज्याय दध्याहरेति । यथासंप्रैषं ते कुर्वन्त्यथ दक्षिणे वेद्यन्ते बर्हिर्मुष्टिꣳ स्तृणाति देवबर्हिरूर्णम्रद- सं त्वा स्तृणामि स्वासस्थं देवेभ्य इति । तां यजमानः पुरस्ता- त्प्रत्यञ्च[1] स्तृणन्तो यन्त्यथान्तःपात्रं पृषदाज्यवन्त्याज्यानि गृहीत्वा परिकर्मिभ्य उत्प्रदाय ब्रह्मणे राजानमुत्प्रयच्छति । तं ब्रह्मादा- योत्तरत[2]स्तिष्ठत्युत्तरतस्तिष्ठन्नग्निमन्वानयत्युदग्ने[3] तिष्ठानु मामु- देहि विश्वैर्देवैर्यज्ञियैः संविदानः । सुवर्गे लोके यज- मानꣳ हि धेहि माख्ये[4] स्वाहा आज्यत्ये यामुपेम इत्यथा- भ्यादधातीध्मं[5] प्रणयनीयमुपोपयमनीः कल्पयन्ति शालाशा- लांसमन्वारब्धेष्वपिग्रतेषु संप्रच्छन्नेषु गार्हपत्य आज्यं विलाप्योत्पूय

---

१ Thus TH; प्रत्यंचः PJF; प्रत्यंचꣳ B.

२ तिष्ठत्युत्तरतस् om. TJF; according to the Prayoga and the Vivaraṇa it is to be read.

३ °न्वानयत उद° PH; the Ṛc seems not to be found in any known Saṃhitā.

४ Corrected, माखेत्याखा MSS.

५ Thus TP; अथादधा° F; अथाभ्यादधा° the other MSS.

स्रुचि चतुर्गृहीतं गृहीत्वा प्राजहितीये वैसर्जनानि जुहोति त्वꣳ सोम तनूकृद्भ्यो द्वेषोभ्यो ऽन्यकृतेभ्य उरु यन्तासि वरूथꣳ स्वाहेति । स्रुवेणाप्तुं प्रस्कन्दयति जुषाणो अप्तुराज्यस्य वेतु स्वाहेत्यथापरं चतुर्गृहीतं गृहीत्वा संप्रैषमाहाग्नीषोमाभ्यां प्रणीयमानाभ्यामनुब्रूहीति । त्रिरनूच्यायामनुप्रयन्ति[२] । होतुर्वंशं यजमानस्य वे भवति प्राञ्चमग्निं प्रहरन्त्युत्पत्नीमानयन्त्यन्वनाꣳसि प्रवर्तयन्तीति[३] । यदस्याच ग्रस्तं भवति पूर्वं तेनाग्निमन्वञ्चत्यर्थयाग्निप्रथमाः प्रतिपद्यन्ते ऽथयाज्ञा पाश्चैस्ताभ्यग्नावपो[४] वायव्यानि । पूर्वया द्वारोपनिष्क्रामन्त्ययं नो अग्निर्वरिवः कृणोत्वयं मृधः पुर एतु प्रभिन्दन् । अयं शत्रूञ्जयतु जर्हृषाणो ऽयं वाजं जयतु वाजसातावित्युत्तरेण सदः परीत्याग्नीध्रागारे ऽग्निं निधाय नयवत्यर्चाग्नीध्रे जुहोत्यग्ने नय सुपथा राये अस्मान्विश्वानि देव वयुनानि विद्वान् । युयोध्यस्मज्जुहुराणमेनो भूयिष्ठां ते नमउक्तिं विधेम स्वाहेत्यथैवैतत्पात्रीवायव्यꣳ[५] समुपसाद्योपातियन्ति राजा पाश्चैस्ताद्धविर्धानीये ध्रुवाहुतिं जुहोत्युरु विष्णो

१ ॰वर्जंनं BTJ; but comp. TS. VI 3. 2

२ ॰अनूच्यायाम॰ BF.

३ इति om BTJ; ॰प्रवर्तयन्त्यथ यदस्या॰ T.

४ Thus F; the other MSS. पाणो ।

५ Thus BJHP; पात्रीवायव्यत्॰ T; पात्रीवायव्यां F; पात्रीवायव्यानि Keś. The remarkable पात्रीवायव्यम् occurs several times in the Karmānta sūtra. The Pronoun एतत् seems also to point to a neuter; but comp. Bh. and Keś: एतद्धि द्रोणकलशमुपपत्त्यर्थम् ।

विक्रमस्वोरु क्षयाय नः कृधि। घृतं घृतयोने पिब प्रप्र यज्ञपतिं तिर स्वाहेति' ॥ १० ॥

अथ प्रोक्षणीभिरुपोत्तिष्ठतीध्मं प्रोक्षति' वेदिं प्रोक्षति' बर्हिः प्रोक्षति' बर्हिरासन्नं प्रोक्ष्योपनिनीय पुरस्तादाश्ववालं प्रस्तरं गृह्णाति' पञ्चविधं बर्हिः स्तीर्त्वा प्रस्तरपाणिः प्राङभिसृप्य कार्ष्मर्यमयान्परिधीन्परिदधात्यूर्ध्वे समिधावादधात्यैक्षवी विधृती तिरश्ची सादयति' विधृत्योराश्ववालं प्रस्तरं' प्रस्तरे जुहूं' बर्हिषीतरा' एता असदन्निति समभिमृश्याथाप उपस्पृश्य ब्रह्मणो राजानमादाय पूर्वया द्वारा हविर्धानं प्रपादयति सोमो जिगाति गातुविद्देवानामेति निष्कृतमृतस्य योनिमासदमित्यथ दक्षिणस्य हविर्धानस्य नीडे कृष्णाजिनमास्तृणात्यदित्याः सदो ऽस्यदित्याः सद आसीदेति कृष्णाजिने राजानमथैनं देवताभ्यः संप्रयच्छत्येष वो देव सवितः सोमस्तꣳ रक्षध्वं मा वो दभदिति' संप्रदायोपतिष्ठत एतत्त्वꣳ सोम देवो देवानुपागा इदमहं मनुष्यो मनुष्यान्सह प्रजया सह रायस्पोषेणेति' नमो देवेभ्य इति प्राञ्जलिं करोति' स्वधा पितृभ्य इति दक्षिणा[1] न्यञ्चत्यथोपनिष्क्रामतीदमहं निर्वरुणस्य पाशादित्यथाहवनीयमुपतिष्ठते सुवरभिविख्येषं वैश्वानरं ज्योतिरित्यथ यजमानमवान्तरदीक्षां विसर्जयत्यग्ने व्रतपते त्वं व्रतानां व्रतपतिरसि या मम तनूस्त्वय्यभूदियꣳ सा मयि या तव तनूर्मय्यभूदेषा सा त्वयि यथायथं नौ व्रतपते व्रतिनोर्व्रतानीत्यथैनꣳ सꣳस्त्रावि

1 Thus BJ, Bh.; हविर्धानमंथयोप॰ H. हविर्धमंथीत्याथोप॰ F; हविर्धं-कान्याथयोप॰ T; हविर्धानंथयोप॰ P.

सवीय मेखलां प्र मुष्टी धारय मैत्रावरुणाय कृष्णं प्रयच्छ यजमान इति स्वाचवतीं नामयाहं ते पितृभिः पितामहैः प्रपितामहैः पुत्रैः पौत्रैः सुमनस्यः सुमनस्यामाक्रयणमिति स एवमेवैतत्सर्वं करोत्यथ यूपाहुतिं हुत्वा यूपं यजुषा करोति यूपावटं यजुषा करोति तदेतद्यूपावटान्तम् ॥ ३१ ॥ अष्टमः ॥

अथ यूपस्याहुता यूपमुच्छ्रयति स्वर्धन्तं यूपमुच्छ्र्याग्नीषोमीयं पशुमुपाकरोति तस्य प्रविद्धं वपया परित्वा वपाश्रपणी अनुप्रहृत्य समुत्क्रम्य चात्वाले मार्जयन्ते ऽथ यो दीक्षितः कुम्भस्तं याचति तमादायान्तरेण चात्वालोत्करावुदङुपनिष्क्रम्य यत्रापस्तद्यन्ति[1] मान्तमा वहन्तीरत्येति न स्थावराणां गृह्णाति प्रतीपं तिष्ठन्गृह्णाति छायायै चातपतश्च संधौ गृह्णाति हविष्मतीरिमा आपो हविष्मान्देवो अध्वरो हविष्माँ आविवासति हविष्माँ अस्तु सूर्य इत्यथैना आदाय प्रदक्षिणमावृत्य अप्ये ऽंसे निधायैतेनैव यथेतमेत्योत्तरेणाग्नीध्रीयं परीत्योत्तरेण सदः परीत्य पूर्वया द्वारा शालां प्रपाद्य जघनेन गार्हपत्यमौपसदायां वेद्याँ सःस्पृष्टाः[2] सादयत्यग्नेर्वो ऽपन्नगृहस्य सदसि सादयामि सुम्नाय सुम्निनीः सुम्ने मा धत्तेत्यथ पशुपुरोडाशं निर्वपतीडान्तः पशुपुरोडाशः संतिष्ठते पत्नीसंयाजान्तः पशुर्हृदयशूलान्त इत्येके ॥ ३२ ॥ नवमः ॥

१ यन्ति only T and Madh.; यचन्ति the other MSS. also P and Keś..

२ Some of the MSS. have here and elsewhere संस्पृष्टाः।

अथ वसतीवरीः परिहृत्याह अपक्रामत मा वो
ऽभिपरिहार्षमिति[1] यजमानायतने यजमान उपविशति[1]
अथानेन गार्हपत्यं पत्न्यैना आदाय दक्षिणया द्वारोपनिष्क्रम्य
सव्ये ऽंसे निधाय दक्षिणेन सदः परीत्य दक्षिणेन मार्जालीयं
धिष्ण्यं पर्याहृत्य दक्षिणतो यूपेन संस्पृष्टाः सादयन्तीभ्या-
ग्नीषोमीयभागधेयौ स्थेत्यथैना आदायोदङ्ङाहृत्य दक्षिणे ऽंसे
निधायैतेनैव यथेतमेत्य अथानेन गार्हपत्यमौपसदायां वेद्यां
संस्पृष्टाः सादयति मित्रावरुणयोर्भागधेयौ स्थेत्यथैना आदाय
पूर्वया द्वारोपनिष्क्रम्य दक्षिण एवांसे निधायोत्तरेण सदः
परीत्योत्तरेणाग्नीध्रीयं धिष्ण्यं पर्याहृत्योत्तरतो यूपेन १०
संस्पृष्टाः सादयति विश्वेषां देवानां भागधेयौ स्थेत्यथैना
आदाय प्रदक्षिणमाहृत्य सव्ये ऽंसे निधायैतेनैव यथेतमेत्य
अथानेनाग्नीध्रीयं धिष्ण्यꣳ संस्पृष्टाः सादयति यज्ञे
जाग्रतेति[1] ॥ ३३ ॥

अथ पयांसि विश्रासि या नसाम्धुक् तस्यै दधिघर्माय ११
दधि कुरुत या यजमानस्य तस्या आमिक्षायै या पत्न्यै तस्या
आशिरे पयश्च मस्तु च कुरुत प्रातस्त्वमादित्यपात्राय दधि
कुरुत पुरोडाशीयानि पिष्टानि कुरुत धाना हारियोजनीः
कुरुत चतुरो 'ऽश्वाणांस्तौनुदक्षनामयुज[2] एकधनांश्चायवमाने-

1. Most of the MSS. read ०रीषध० ।

2. Thus PHBJ, Bh., Mantramālā, Ke⁴ ; बर्हिषाम् F. Prayoga I.O., Padārthanirv ; बस्थाम् T.

काद्ब्रपरमाꣳस्तनतो रशनायतनौ वपाश्रपण्यौ दधि निधाय हि[1]-
रौदुम्बराग्मद्दापरिधीन्कुर्वत सुमनसः सुमनस्यमानाः कुर्वन्त्विति ।
यथार्थमेवं ते कुर्वन्त्यथैतानभ्युपाणामथातन्वत्युत्तरस्य[2] हविर्धानस्य
नीडे आधवनीयं । प्रउगे पूतभृतं । तयोः समान उदयनं ।
आग्नीध्र एकꣳ सोदयनं । मार्जालीय एकꣳ सोदयनमाग्नीध्र
एताꣳ रात्रिं यजमानः संविशति । हविर्धाने राजानं गोपा-
यन्ति । ॥ ३४ ॥ दशमः ॥

॥ इति षष्ठः प्रश्नः ।

---

१ B ... वपाश्रपण्यौ दधन्यनिधायहिं. Mantramala Padarthau iv. Prayoga I O.

२ Thus PE only ; बधैनाम॰ BHTJ.

अथातो महाराज एव युञ्जते । संप्रेष्यत्येतानृत्विजो ऽध्वर्युꣳ होतारं ब्रह्माणमुद्गातारं प्रतिप्रस्थातारं प्रस्तोतारं प्रशास्तारं ब्राह्मणाच्छꣳसिनमच्छावाकं नेष्टारं पोतारꣳ सदस्यमुन्नेतार-माग्नीध्रं ग्रावस्तुतꣳ सुब्रह्मण्यं प्रतिहर्तारं ये चान्ये परिकर्मिणो भवन्ति । ते हस्तपादान्प्रक्षाल्याग्नीध्रे यजमानमुपसंगच्छन्ते । ऽथाध्वर्युर्हस्तौ संमृशते कर्मणे वां देवेभ्यः शकेयमित्यथात्रैव तिष्ठन्संप्रैषमाहोन्नेतर्ग्राव्णो वायव्यानि द्रोणकलशे दशापवित्रे समवधाय दक्षिणस्य हविर्धानस्य पुरो ऽक्षꣳ सꣳसादयाग्नीदाज्य-मधिश्रय प्रतिप्रस्थातः स्रुचः संमृड्ढ्याज्येनोदेहि पृषदाज्याय दध्याहरेति । यथासंप्रैषं ते कुर्वन्त्यथाध्वर्युराग्नेय्यर्चाग्नीध्रमभि-मृशत्यग्निर्मूर्धा दिव इति । वैष्णव्या हविर्धानं विष्णो त्वं नो अन्तम इत्याग्नेय्या स्रुचो ऽयमग्निः सहस्रिण इति । वायव्यया वायव्यानि वायो शतꣳ हरीणामित्यैन्द्र्या सद इन्द्रं विश्वा अवीवृधन्नित्यथ पृषदाज्यवन्त्याज्यानि गृहीत्वा प्रोक्षणीभिरुपो-त्तिष्ठन्नौक्षं प्रोक्षति । वेदिं प्रोक्षति । बर्हिः प्रोक्षति । बर्हिरासन्नं प्रोक्ष्योपनिनीय पुरस्तात्प्रस्तरं[1] गृह्णात्येकविधं बर्हि स्तीर्त्वा प्रस्तरपाणिः प्राग्भिस्त्रिभिरौदुम्बराश्वत्थपरिधीन्परिदधाति नित्येन परिधानेनाथैनान्योगेन युनक्ति । युनज्मि ते पृथिवीं ज्योतिषा सहेति मध्यमं । युनज्मि वायुमन्तरिक्षेण ते सहेति दक्षिणं । युनज्मि वाचꣳ सह सूर्येण त इत्युत्तरमथ स्रुचः सचा अभि-मृशति युनज्मि तिस्रो विपृचः सूर्यस्य त इत्यथाप उपस्पृश्याहेहि

१ Behind पुरस्तात् HJ ins. [illegible] ।

यजमानेति । पूर्वया द्वारा हविर्धानं प्रपाद्याथैतयोः[1] फल-
कयोः प्राचीनग्रीवमुत्तरलोमोपस्तृणाति[2] यच्च प्रतितिष्ठेति वा
तूष्णीं वा । तस्मिन्संमुखान्ग्रावणः कृत्वा दक्षिणस्य हविर्धान-
स्यान्तरेणेषे राजानमुपावहरति हृदे त्वा मनसे त्वा सोम
राजन्नेह्यवरोहेति द्वाभ्यामथैनमुद्गृह्याभ्यः प्राङस्तस्मिंस्तावेहन्ति
यत्ते विदुरथाप उपस्पृश्याहेहि यजमानेत्याग्नीध्रं द्रुत्वा स्रुचि
चतुर्गृहीतं गृहीत्वा पञ्चहोतारं मनसानुद्रुत्याग्नीध्रे जुहोत्य-
न्वारब्धे यजमाने स्वाहेत्यपरं चतुर्गृहीतं गृहीत्वाग्नीध्र एवा-
सन्यां जुहोत्यामन्यामा मन्त्रात्पाहि कस्याश्चिदभिशस्त्याः[3]
स्वाहेत्यथाहवनीये घृतानुषिक्तं शकलमभ्यादधाति तूष्णी-
मथात्रैव तिष्ठन्संप्रैषमाह ॥ १ ॥

प्रातर्यावभ्यो देवेभ्यो होतरनुब्रूहि ब्रह्मन्वाचं यच्छ सुब्रह्मण्य
सुब्रह्मण्यामाह्वयाग्नीत्सवनीयान्निर्वप प्रतिप्रस्थातः खरे पात्राणि
युङ्क्ष्वेति । यथासंप्रैषं ते कुर्वन्ति । प्रतिपद्यत एष होता
प्रातरनुवाकं । यच्छति ब्रह्मा वाचमाह्वयति सुब्रह्मण्यः सुब्रह्मण्यां ।
सुब्रह्मण्यामाहूतायां ब्रह्मा वाचं विसृजते । निर्वपत्येष आग्नीध्र
ऐन्द्राग्नमेकादशकपालं सवनीयांस्तेषां व्रीहिष्वेव हविष्कृतमुद्वा-
दयत्युपोत्तिष्ठन्ते यवानथ प्रतिप्रस्थाता खरे पात्राणि युनक्ति ।

---

१ Thus (अथैतय॰) Keś.; अथैनय॰ the MSS.

२ आस्तृणाति B.

३ अभिशस्त्या PBTJ, Mantramālā; ॰शस्त्यै Prayoga IO, Padārtha-nirv.; ॰शस्त्रै H : ॰शस्यै F.

पूर्वार्धे खरस्य दक्षिणाभिरुपांशुसवनं निदधाति दक्षिणेन उपांशुपात्रमुत्तरतो ऽन्तर्यामपात्रमुपयष्टुं स्रुचे । अयम्स्रुचे अभिचरतः । पश्चाद् द्विदेवत्यपात्राण्यन्तरेणाग्रयणपात्रं मैत्रावरुण-पात्रमाश्विनपात्रं । पश्चाच्छुक्रामन्थिनोः[1] शुक्राद्दक्षिणं शुक्र-पात्रमुत्तरं मन्थिपात्रमेव मन्थिपात्रस्योत्तरे । पश्चादाग्रयण-स्थाली । दक्षिणस्यां खरश्रोण्यामादित्यस्थालीं सोपयमामुत्त-रस्यां खरश्रोण्यामुक्थ्यस्थालीं सोपयमामुत्तरस्य हविर्धान-स्याधोऽक्षमाधवनीयमनुपोह्य भुवमाणीमन्तरेण पूतभृदाधवनीयौ अन्तराच्छदिषश्च हविर्धानस्य पश्चादक्षं द्रोणकलशं दशापवित्रे इति निदधात्यथैनान्यभिमृशत्यग्निर्देवता गायत्री छन्द उपांशोः पात्रमसीति दशभिर्दशाध्वर्युः सं वा विशन्ति कर्माणि यानुमेयमाण आहे । ॥ २ ॥

अथ यत्र होतुरभिज्ञानात्यभूद्धा दशाध्वर्युराग्निरधाक्ष्-णिषः । अयोजि वां वृषण्वसू रथो दस्रावमर्त्यो माध्वी मम श्रुतं हवमिति तदध्वर्युराह श्रुचि चतुर्गृहीतं गृहीत्वाहवनीये जुहोत्यन्वारब्धे यजमाने शृणोत्वग्निः समिधा हवं मे शृण्वन्त्वापो धिषणाश्च देवीः । शृणोत ग्रावाणो विदुषो नु यज्ञं शृणोतु देवः सविता हवं मे स्वाहेत्यपरं चतुर्गृहीतं गृहीत्वा बर्हिरादाय संप्रेष्यमाणाय इव होतर्मैत्रावरुणाय समानाध्वर्यवा-द्रवेकधनिन एत नेष्टः पत्नीमुदानयाग्नीद्धोतृचमसेन च मा-ग्नीध्रीयेण चात्वाले प्रत्युपतिष्ठस्वेति । यथासंप्रैषं ते

---

1 Thus PTH Kot.; °नौ BJF.

कुर्वन्त्यानयति नेष्टा पत्नीं पात्नीवतं कलशमादाय प्रेतु होतुरित्ये- तेन निर्णेजनार्थेनां पूर्वया द्वारोपनिष्क्रम्योत्तरेण सदः परी- त्योत्तरेणाग्नीध्रीयं धिष्णियं पर्याणीयान्तरेण चात्वालोत्करा- वुदङुपनिष्क्रम्य यथापस्तरणमर्थयाप्सु बर्हिः प्रास्याभिजुहोति देवीरापो अपां नपाद्य ऊर्मिर्हविष्य इन्द्रियावान्मदिन्तमस्तं देवेभ्यो देवत्रा धत्त शुक्रꣳ शुक्रपेभ्यो येषां भाग स्थ स्वाहेति मैत्रावरुणचमसेनाऽऽहुतिमपप्लावयति कार्षिरस्यपां वृधमिति बर्हिषो अन्तर्धायोन्नयति समुद्रस्य वो ऽक्षित्या उन्नय इत्ये- केकधनाग्रहणातीन्द्राय वो जुष्टा गृह्णामीति वा तूष्णीं वाथ पन्नेजनीर्गृह्णाति वसुभ्यो रुद्रेभ्य आदित्येभ्यो विश्वेभ्यो देवेभ्यः पन्नेजनीर्गृह्णामि यज्ञाय वः पन्नेजनीर्गृह्णामीति ता: पत्न्यै संप्रदायोद्धायन्त्यन्वारब्धे यजमान एतेनैव यथेतमेत्य चात्वाले होतृचमसं च मैत्रावरुणचमसं च सꣳस्पर्श्य वसतीवरीर्व्यानयति पूरयति होतृचमसमनु मैत्रावरुणचमसे प्रत्यानयत्यथ होतृचमसं वसतीवरीर्मैत्रावरुणचमसमिति चयꣳ संनिधाय प्रतिलोमं प्रचरण्या समनक्ति सं ज्योतिषा ज्योतिरङ्क्ताꣳ सꣳ शुक्राः शुक्रेण सꣳ हविषा हविः सं यज्ञपतिराशिषेत्यथैता पन्ने- तेनैव यथेतमेत्य जघनेन गार्हपत्यमौपसद्यायां वेद्याꣳ संस्पृष्टाः सादयति तूष्णीम् ॥ ३ ॥

अथाध्वर्युर्होतुरुक्थमेति होताध्वर्यु पृच्छत्यध्वर्यो ऽवेरपा३ इत्युतेमनन्नमुरुतेमाः पश्येतीतरः प्रत्याहाथ यद्यग्नि- ष्टोमो जुहोति यमग्ने पृत्सु मर्त्यमावो वाजेषु यं जुनाः।

स यन्ता प्रसतीरिषः स्वाहेत्यथ यदुक्त्य एतेनैव यजुषा मध्यमे परिधौ निमार्ष्ट्यथ यदतिरात्र एतदेव यजुर्वेदमपपद्यते। यज्ञक्रतूनां व्याख्या इति ब्राह्मणमथैता षोडशसमसीया दक्षिणस्य हविर्धानस्यान्तरेणेषे उपातिहृत्य नीड उत्सादयत्यथो-दुत्तराधवनीयस्य सर्वत्र एव मैत्रावरुणचमसीयाः पर्यस्यति। तृतीयं वसतीवरीणामवनयति। तृतीयमेकधनानां। पुरोऽक्षं वसतीवरीः सादयति। पश्चादक्षमेकधनानथान्तरेण हविर्धाने उपविश्यौदुम्बरं पात्रं चतुःस्रक्ति याचति। तस्मिन्बर्हिषी अन्तर्धाय प्राजापत्यं दधिग्रहं गृह्णात्युपयामगृहीतोऽसि प्रजा-पतये त्वा ज्योतिष्मते ज्योतिष्मन्तं गृह्णामि दक्षाय दक्षवृधे रातं देवेभ्योऽग्निजिह्वेभ्यस्त्वर्तायुभ्य इन्द्रज्येष्ठेभ्यो वरुणराजभ्यो वातापिभ्यः पर्जन्यात्मभ्य इत्यपोद्धृत्य बर्हिषी अथैनमादायोपो-त्तिष्ठति दिवे त्वान्तरिक्षाय त्वा पृथिव्यै त्वेति। पूर्वया द्वारोप-निष्क्रामत्यपेन्द्र द्विषतो मनोऽप जिज्यासतो जह्यप यो नोऽरातीयति तं जहीत्यथाहवनीये जुहोत्यन्वारब्धे यजमाने प्राणाय त्वापानाय त्वा व्यानाय त्वा सते त्वासते त्वाद्भ्यस्त्वौष-धीभ्यो विश्वेभ्यस्त्वा भूतेभ्यो यतः प्रजा अक्खिद्रा[1] अजायन्त

---

१ Conjecturally. The best MSS. (BJ) and the Mantramālā read अख्खिद्रा which seems to mean: akhkhidrā, thus P. By adding a little stroke we get the reading I have put in the text, on account of the usual form the verb खिदति has in the Taittirīya texts (खिद्यति). Comp. TS. III. 5, 8, C.

तस्मै त्वा प्रजापतये विभूदाव्ने ज्योतिष्मते ज्योतिष्मन्तं जुहोमि स्वाहेत्यथास्य संज्ञानमन्तःपरिधि निनयति। धेनुवरं[1] वानडुद्वरं वा दद्यादिति ह स्माह बौधायनो। दारुम यक्षौ हौरित्याश्मौगविर्कर्षभमिति कात्यो। मणिकुण्डलमिति राथीतरः। ॥ ४ ॥ प्रथमः ॥

अथैता होतृचमसीया दक्षिणस्य हविर्धानस्यान्तरेणेषे उपावहृत्य[2] चर्मणि निदधाति। तासु निग्राभ्यासु यजमानं वाचयति निग्राभ्या स्थ देवश्रुत आयुर्मे तर्पयतेति प्रतिपद्य गणा मे मा वितृषन्नित्यातस्ता यजमानाय संप्रदायाथैतेषां ग्राव्णां यः स्थूलतम इव तमादत्ते देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे ऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामाददे इत्यादायाभिमन्त्रयते ग्रावास्यध्वरकृद्देवेभ्यो गम्भीरमिममध्वरं कृध्युत्तमेन पविनेन्द्राय सोमꣳ सुषुतं मधुमन्तं पयस्वन्तं वृष्टिवनिमित्यथैनं प्राञ्चं प्रश्रित्य विस्रस्य राजानं ग्रावाणमुपांशुसवनमभि मिमीत इन्द्राय त्वा वृत्रघ्न इन्द्राय त्वा वृत्रतुर इन्द्राय त्वाभिमातिघ्न इन्द्राय त्वादित्यवत इन्द्राय त्वा विश्वदेव्यावत इति। पञ्चकृत्वो यजुषा। पञ्चकृत्वस्तूष्णीं। दशकृत्वो मिमानो ऽर्धवेलाꣳ राज्ञो मिमीते। ऽथातिशिष्टꣳ राजानमुष्णीषेण विपथ्य दक्षिणस्य हविर्धानस्यान्तरेणेषे उपातिहृत्य[2] नीड उत्सादयत्यथ मितꣳ राजानꣳ होतृचमसीयाभिरुपसृजति श्वात्रा स्थ वृत्रतुरो

१ धेनू॰ H, but comp IV. 11 (page 127, 14).

२ Thus BJTF; उपावहृत्य H.

राधीगूर्ता अमृतस्य पत्नीस्ता देवीर्देवत्रेमं यज्ञं धत्तोपहूताः सोमस्य पिबतोपहूतो युष्माकꣳ सोमः पिबत्वित्यथैनꣳ संमृशति यत्ते सोम दिवि ज्योतिर्यत्पृथिव्यां यदुरावन्तरिक्षे तेनास्मै यजमानायोरु राया कृध्यधि दात्रे वोच इति । तिरश्चमंसलाभ्यां अभिमृशति धिषणे वीडू सती वीडयेथामूर्जं दधाथामूर्जं मे धत्तं मा वाꣳ हिꣳसिषं मा मा हिꣳसिष्टमित्यथ सुष्ठीर्वाप-यत्यवीवृधं वो मनसा सुजाता ऋतप्रजाता भग इद्वः स्याम। इन्द्रेण देवीर्वीरुधः संविदाना अनु मन्यन्ताꣳ सवनाय सोम-मिति । संप्रमस्य राज्ञः प्रतिप्रस्थाता सव्ये पाणौ पञ्चꣳशूर्पमपते ऽथैतेनैव पाणिनोपाꣳशुपात्रमादत्ते ऽथोपसृष्टꣳ राजानमष्टौ कृत्वो ऽथ ऽभिषुणोति । सो ऽꣳशौ स्कन्नं वाचयत्या मास्का-न्सह प्रजया सह रायस्पोषेणेन्द्रियं मे वीर्यं मा निर्वधीरि-त्यथाञ्जलिनोपहन्ति । तूष्णीमन्तर्दधाति प्रतिप्रस्थाता । प्रथमा-भ्यामꣳशुभ्यामानयत्यध्वर्युर्वाचस्पतये पवस्व वाजिन्निति । अथ एतावꣳशू । तथोपसृष्टꣳ राजानमेकादशकृत्वो द्वितीयमभिषु-णोति । तथाꣳशौ स्कन्नं वाचयति । तथाञ्जलिनोपहन्ति तूष्णीमेवान्तर्दधाति प्रतिप्रस्थाता । मध्यमाभ्यामꣳशुभ्यामानय-त्यध्वर्युर्देवा वृष्णो अꣳशुभ्यां गभस्तिपूत इति । अथ एता-वꣳशू । तथैवोपसृष्टꣳ राजानं द्वादशकृत्वस्तृतीयमभिषुणोति तथैवाꣳशौ स्कन्नं वाचयति । तथैवाञ्जलिनोपहन्ति तूष्णी-मेवान्तर्दधाति प्रतिप्रस्थातोत्तमाभ्यामꣳशुभ्यामानयत्यध्वर्युर्देवो

* About the interpunction of this passage I am not sure.

देवानां पवित्रमसि येषां भागो ऽसि तेभ्यस्त्वेति । यथा स्वाहाकृत्य । अथैनमुपांशुग्रहणं[1] हस्तापविशेष परिगृह्य पूर्वार्धे धारयन् दक्षिणाभिमुखं तिष्ठत्यथ प्रतिप्रस्थातुर्यजमानस्ते वाचंयमो ऽसीति । प्रथमपर्यन्त्यथैनमवेक्षते[2] मधुमतीर्न इषस्कृधीत्यथैनमूर्ध्वमुन्माष्टि विश्वेभ्यस्त्वेन्द्रियेभ्यो दिव्येभ्यः पार्थिवेभ्य इत्यथैनमादायोपोत्तिष्ठति मनस्त्वाष्टित्युर्वन्तरिक्षमन्विहीत्यथापवनीये जुहोत्यन्वारब्धे यजमाने स्वाहा त्वा सुभवः सूर्याय स्वाहेति । प्राणानुप्राणिति । अपयन्ति भूरसि श्रेष्ठो रश्मीनां प्राणपाः प्राणं मे पाहीत्यथैनमपावीनमनवमृज्य प्रतीचा नीचा पाणिना मध्यमे परिधौ निमार्ष्टि देवेभ्यस्त्वा मरीचिपेभ्य इत्यथ प्रदक्षिणमावृत्यायवस्थानां धरन् यङ्गारकमनन्यलेप ते योनिरित्यथैनमभिमुपांशुपात्रे ऽंशुं प्राणत्यथैनं[3] दक्षिणत उपांशुसवनेन यन्मूहणं सादयति प्राणाय त्वेति । व्यानाय त्वेत्युपांशुसवनं प्रत्यभिमृशते । ॥ ५ ॥

यावदेवाथाध्वर्युश्चेष्टति तावदेव प्रतिप्रस्थाता राजन्येवांशुग्रहणो दौहावपिसृजति यत्ते सोमादाभ्यं नाम जागृवि तस्मै ते सोम सोमाय स्वाहेति यत्ते सोम यत्ते सोमेत्यथाभिकोशनः सर्वत्र एव राजानं पर्युपविशन्ति । पश्चात्प्राङ्मुखो ऽध्वर्युरुपविशति । तस्य दक्षिणं बाहुमनु यजमानो । दक्षिणतः

---

१ Thus (अथैनमु॰) all MSS.

२ प्रथमपर्यन्त्य॰ TH; the other MSS. प्रथमप॰ ।

३ Thus TF Keś.; अथैनद् B; अथैनद् PH.

प्रतिप्रस्थातोपसरत आग्नीध्रो ऽन्तरेण प्रतिप्रस्थातारं चाग्नीध्रं च यश्चतुर्थो ऽभिषुणोत्यथोन्नेतारमाहाध्वर्योपसृजेत्युपसृजत्युन्नेताधवनीयादुदञ्चनेनोपर्यर्धे होतृचमसे ऽꣳशून्परिप्लावयन्ति प्रागपागुदगधराक्तास्त्वा दिश आधावन्त्वम्ब निष्परेत्येष निग्राभ आप्याययन्ति व्यपोहन्ते ऽभिषुण्वन्ति निग्राभमुपयन्त्याप्याययन्ति व्यपोहन्ते ऽभिषुण्वन्ति[1] निग्राभमुपयन्त्याप्याययन्ति व्यपोहन्ते ऽभिषुण्वन्ति[1] न चतुर्थं निग्राभमुपयन्त्यथैनꣳ सुसंभृतꣳ संभरण्याꣳ संभृत्योन्नेत्र उत्प्रयच्छति तमुन्नेताधवनीये ऽवनयत्येवमेव द्वितीयः पर्यायः संतिष्ठत एवं तृतीय ऋजीषमन्ततो दशापवित्रेण परिवेष्ट्योन्नेत्र उत्प्रयच्छति तदुन्नेताधवनीये[2] विचाल्य प्रपीड्य दक्षिणस्य हविर्धानस्यान्तरेषे उपावहृत्य[3] चर्मणि निदधाति तस्मिन्त्संमुखान्ग्राव्णः कृत्वा चतुर्धैतदृजीषं ग्रावमुखेभ्यो व्यपोहत्यथोद्गाता वा प्रस्तोता वा दक्षिणस्य हविर्धानस्य पश्चादक्षमुपसृप्य प्राञ्चं ग्रावसु द्रोणकलशमत्यूहति तस्मिन्नुदीचीनदशं दशापवित्रं वितन्वन्ति तेन तथा कृतेनादित्यस्योदयमाकाङ्क्षन्त उदित आदित्ये ऽन्तर्यामं गृह्णात्यतिपवमानस्य राज्ञ उपयामगृहीतो ऽस्यन्तर्यच्छ मघवन्पाहि सोममुरुष्य रायः समिषो यजस्वान्तस्ते दधामि द्यावापृथिवी अन्तरुर्वन्तरिक्षꣳ सजोषा देवैरवरैः परैश्चान्तर्यामे

१ The passage निग्राभमु ...... ऽभिषुण्वन्ति, found in PHF, is missing in BTJ.

२ Thus JP: तमुन्नेता° TFB.

३ Thus BJTP, उपानिहृत्य H; उपानिहृत्य F.

मारुतस्याद्दृषकेति । स्वाहूतो ऽसीति उपयमनमत्यवधायैनमवेक्षते[1] मधुमतीर्न इषस्कृधीत्यथैनमूर्ध्वमुन्मार्ष्टि विश्वेभ्यस्त्वेन्द्रियेभ्यो दिव्येभ्यः पार्थिवेभ्य इत्यथैनमादायोपोत्तिष्ठति मनस्त्वाष्टि-त्युर्वन्तरिक्षमन्विहीत्याहवनीये जुहोत्यन्वारब्धे यजमाने स्वाहा
९ त्वा सुभवः सूर्यायेति । प्राणापानाविति । वाचयति धूरसि श्रेष्ठो रश्मीनां प्राणपा अपानं मे पाहीत्यथैनमूर्ध्व-मुन्मृज्य प्राचोत्तानेन[2] पाणिना मध्यमे परिधावुन्मार्ष्टि देवेभ्यस्त्वा मरीचिपेभ्य इत्यथ प्रदक्षिणमावृत्यापयच्छन्नाशां पश्यन् सऽस्रावमवनयत्येष ते योनिरित्यथैनमुपावहरत[3] उपांशुसवनेन
१० सऽस्पृशऽ प्राणायापानाय त्वेति । व्यानाय त्वेत्युपांशुसवनं प्रत्यभिमृशते । ऽथोन्नेतारमाहाप्रमत्तः संततमानयोपांशुपात्रा-दन्तर्यामीत्यथादत्त ऐन्द्रवायवपात्रं । तदेतद्धारावत्परिग्रीवि भवति । तेन गृह्णात्यतिपवमानस्य । आ वायो भूष शुचिपा इत्यनुद्रुत्योपयामगृहीतो ऽसि वायवे त्वा जुष्टं
११ गृह्णामीत्यथैनमपयत्य[4] पुनरेवोपयच्छतीन्द्रवायू इमे सुता इत्यनुद्रुत्योपयामगृहीतो ऽसीन्द्रवायुभ्यां त्वा जुष्टं गृह्णामीति । परिमृज्य सादयत्येष ते योनिः सजोषाभ्यां त्वेत्यथादत्ते मैत्रा-वरुणपात्रं । तदेतत्पिबकावद्भवति[5] । तेन गृह्णात्यतिपवमानस्य

---

१ उपयम्यत्य° BTF Keś. ; उपय° HJ. २ एव ins. FJ.

३ चवेनमु° TF Keś. ; चवैनमु° BHJP.

४ अपयत्य H Bh., Keś. ; अपमयत्य B ; अपनयत्यथ F ; उपयत्य JT.

५ Thus HJ Bh., Keś. , पिष्टिकावत् T ; पञ्चकावद् (i.e., पुञ्ज°) B ; पञ्चका ... F.

राज्ञो ऽयं वां मित्रावरुणेत्यनुद्रुत्योपयामगृहीतो ऽसि मित्रावरुणाभ्यां त्वा जुष्टं गृह्णामीति । बर्हिषी अन्तर्धाय पयसा श्रीणात्यपोद्धृत्य बर्हिषी दशापवित्रेण परिमृज्य सादयत्येष ते योनिर्ऋतायुभ्यां त्वेत्यथोपातीत्याश्विनपात्रꣳ शुक्रपात्रमादत्ते । तदेतद्बैल्वं वा पालाशं वा स्रक्त्यं भवति । तेन गृह्णात्यतिपवमानस्य राज्ञो ऽयं वेनश्चोदयदित्यनुद्रुत्योपयामगृहीतो ऽसि शण्डाय त्वा जुष्टं गृह्णामीति । परिमृज्य सादयत्येष ते योनिर्वीरतां पाहीत्यथादत्ते मन्थिपात्रं । तदेतद्वैकङ्कतꣳ स्रक्त्यं भवति । तेन गृह्णात्यतिपवमानस्य राज्ञस्तं प्रत्नथेत्यनुद्रुत्योपयामगृहीतो ऽसि मर्काय त्वा जुष्टं गृह्णामीति । बर्हिषी अन्तर्धाय सक्तुभिः श्रीणात्यपोद्धृत्य बर्हिषी दशापवित्रेण परिमृज्य सादयत्येष ते योनिः प्रजाः पाहीत्यथादत्त आग्रयणस्थालीं । तया गृह्णात्यतिपवमानस्य राज्ञो ये देवा दिव्येकादश स्थेत्यनुद्रुत्योपयामगृहीतो ऽसि विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्यो जुष्टं गृह्णामीत्यथैनां[1] त्रिरभिहिङ्करोति ॥ ६ ॥

हिं हिं हिं सोमः पवते सोमः पवते सोमः पवते ऽस्मै ब्रह्मणे पवते ऽस्मै क्षत्राय पवते ऽस्मै त्विषे पवत इषे पवत ऊर्जे पवते ऽद्भ्यः पवत ओषधीभ्यः पवते वनस्पतिभ्यः पवते द्यावापृथिवीभ्यां पवते सुभूताय पवते ब्रह्मवर्चसाय पवते ऽस्मै सुन्वते यजमानाय पवते मह्यमित्युपांꣳशूक्त्वा ज्यैष्ठ्याय पवत

---

१ Thus PH ; त्यथैनं BIT ; त्यथैनत् F ; त्यथैन Koś.

इत्युच्चैरथैनमधिवदत आग्रयणो ऽसि स्वाग्रयणो जिन्व यज्ञं जिन्व यज्ञपतिमभि सवना पाहि विष्णुस्त्वां पातु विशं त्वं पाहीन्द्रियेणेति । परिमृज्य सादयत्येष ते योनिर्विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्य इत्युपब्दिमतो ऽत ऊर्ध्वं ग्रहान्गृह्णाति । पिङ्ग्रस्तयस्य गणिनो रुजन्त इति वृष्णवत्यर्चा भ्रातृव्यवतो गृह्णीयादिति ब्राह्मणमथादत्त उक्थ्यस्थालीं । तया गृह्णात्यतिपवमानस्य राज्ञ उपयामगृहीतो ऽसीन्द्राय त्वा बृहद्वते वयस्वत उक्थायुवे यत्त इन्द्र बृहद्वयस्तस्मै त्वा विष्णवे त्वा जुष्टं गृह्णामीति । परिमृज्य सादयत्येष ते योनिरिन्द्राय त्वोक्थायुव इत्यथादत्ते ध्रुवस्थालीं । स आह ये पूर्वया द्वारा प्रापत्सत[1] प्राञ्चस्ते निष्क्रामन्तु ये ऽपरया प्रत्यञ्चस्ते मा वो ऽभिपरिह्वारिषमिति । जघनेनाभिषोतॄन्सोमोद्रेकानभिपरिहृत्योत्तरत उपयच्छति[2] मूर्धानं दिवो अरतिं पृथिव्या इत्यनुद्रुत्योपयामगृहीतो ऽस्यग्नये त्वा वैश्वानराय जुष्टं गृह्णामीत्यथैनमधिवदते ध्रुवो ऽसि ध्रुवक्षितिर्ध्रुवाणां ध्रुवतमो ऽच्युतानामच्युतक्षित्तम इत्यथैनमथाहृतं[3] प्रतिपर्याहृत्योत्तरस्य हविर्धानस्याग्रेणोपस्तम्भनमनुपोह्य सादयत्येष ते योनिरग्नये त्वा वैश्वानरायेति । ध्रुवेण राजानं परिदधात्यथोपर्यर्धे द्रोणकलशे परिप्लु पात्रं प्रास्य द्रप्सानगु-

---

१ Thus emended. All MSS also P Bh., Mantramālā, Prayoga 10, Padārthamrv. have प्रापत्स्यतः, only T, K24 प्रापत्स्यमः।

२ Thus PBTH Bh., उपयय० F K24.

३ अथैनं instead of अथनद् T; अथैनंयथाहृतं P (pr. m.), अथैनमथा० P (sec. m).

अन्वयते द्रोणकलशात्कलशे द्रप्सो यो द्रप्सो यस्ते द्रप्स इत्यथोत्ते-तारमाघारिकं पूतभृतं कुरु पवमानस्य प्रजापतेर्व्याभीति तमुन्नेता पूतभृतो बिले पवित्रं वितत्य द्वौ वा त्रीन्वा राज्ञ उदञ्चनानानयत्यथाघारिके पूतभृति पवमानस्य मद्याग्रद्यात्युप-यामगृहीतोऽसि प्रजापतये त्वेति द्रोणकलशमभिमृशतीन्द्राय त्वेत्याधवनीयं विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्य इति पूतभृतमथोत्तरेणाह प्राञ्चꣳ राजानं पूतभृतमभि संप्लावयन्नद्भिराधवनीयं कृत्वा न्युब्जतादिति स तथा करोत्यथाग्र उपसृप्य बर्हिषी आदायोपनिःसर्पति तं निःसर्पन्तमन्वारभत उद्गातोद्गातारं प्रस्तोता प्रस्तोतारं प्रतिहर्ता प्रतिहर्तारं यजमानो यजमानं ब्रह्मा[1] प्रतिप्रस्थाता पश्चात् सर्पति तेष्वन्वारब्धेष्वाहवनीये स्रुवाहुतिं जुहोति ॥ ७ ॥

अग्निः प्रातःसवने पात्वस्मान्वैश्वानरो महिना विश्वशंभूः । स नः पावको द्रविणं दधात्वायुष्मन्तः सहभक्षाः स्याम स्वाहे-त्येतमाध्वर्यू जुहुतो यथावेदमितरे जुहुत्यथोद्गाताऽभि पवमानꣳ सर्पन्ति मद्र एवाध्वर्युः प्रथमो बर्हिषी धुन्वानः[2] सर्पति वागग्रेगा अग्र एत्वृजुगा देवेभ्यो यशो मयि दधती प्राणान्पशुषु प्रजां मयि च यजमाने चेत्यथास्ताव यथायतन-मुपविशन्त्यथोद्गात्रे वा प्रस्तोत्रे वा बर्हिषी प्रयच्छत्यृक्सामयो-

१ F (not BHP) ins. ब्रह्माणं ; T ins. अथ ।
२ Thus B, the other MSS. more or less corrupt. धुन्वानः HF, धवान P.

स्वस्त्ययनमसि मिथुनस्य प्रजात्या इति वा दक्षिणं वासोऽन्तमन्तं जपति प्रायुर्विश्वायुर्विश्वायुः प्रणीता प्रजापतिः वाम इहयानि-वक्ष्यन्त श्रिये देवा उपगातारो मरुतः प्रतिहर्तार इन्द्रो निधनं ते देवाः प्राणभृतः प्राणं मयि दधत्वित्य सुब्रह्मण्यामिति । स एव निह्रियमाणो भवति । तस्य पश्चात्प्राञ्चं वाचयति सोमो ऽसि गायत्रच्छन्दा अनु त्वारभे स्वस्ति मा संपारयेत्यथ दशहोतारं व्याचष्टे । उद्धृते साग्नि संप्रैषमाहाग्नी-दग्नीन्विहर बर्हिः स्तृणाहि पुरोडाशाँ अलंकुरु प्रतिप्रस्थातः पशुरग्निके ऽस्त्विति । यथासंप्रैषं तौ कुरुतो[1] । ऽथाप उप-स्पृश्याहेहि यजमानेति । पूर्वया द्वारा हविर्धानं प्रपाद्य समस्थाय राजानमुपतिष्ठते विष्णो त्वं नो अन्तम इत्येतयर्चा दक्षिण-पार्श्वं । तदेतद्दूरग्नि भवति । तस्मिन्काले स्रौवकलशात्परि-प्लुत्या पाणिना वा यां वां कणमुद्गीयमानमन्वीतो ऽग्निमूर्धा त्वा जुष्टं गृह्णामीति । परिमृज्य प्रादक्षिण्येन ते वोचियन्नीभ्यो स्त्वेत्यथाप उपस्पृश्याहेहि यजमानेत्याहवनीयं हुत्वा स्रुचि चतुर्गृहीतं गृहीत्वा ब्रह्मोतारं समस्तान्हुत्वाहवनीये जुहो-त्यन्वारब्धे यजमाने स्वाहेत्यथाग्नीध्रमभ्येति परिभरति परि-भूरिकमित्येवैतान्वाजिनाथ प्रचरण्यां नवकृत्वो गृह्णीते । ऽथैव आग्नीध्रीयाद्विधिवत्तदनुपूर्वं[2] धिष्ण्यान्व्याघारयन्विहर-त्येव पुरस्तात्प्रत्यङ्ङासीनो विहृतान्धिष्ण्यान्व्याघारयति यथा-

---

१ कुर्वतो JF Ke.

२ Thus JBHP; (Ke. यथाजपर्व); यथापूर्वं the other MSS.

न्युप्तैर्मन्त्रैः। स यद्यु ह यथान्युप्तमभिजुहोति सप्त त इत्याग्नीध्रे[१]
ऽन्ततो जुहोति। यद्यु वै स्वाहास्वाहेति स्वाहेत्येवान्तत
आग्नीध्रीये[२] जुहोत्युदकमꣳस्वताया इत्यथोत्तरस्य हविर्धानस्य
चुबुके प्रचरणीꣳ सादयत्यथ सांकाशिनेन पथा पृष्ठ्याꣳ स्तृणाति
संततां गार्हपत्यादाहवनीयात्। ॥ ८ ॥ द्वितीयः ॥

अथाध्वर्यू रशनाहस्तौ यूपमभ्येत्योदूह्य पूर्वाꣳ रशनां
नाभिदघ्ने परिव्ययन्नाह परिवीयमाणायानुब्रूहीति। स्वर्वन्तं
यूपमुत्सृज्याग्नेयं पशुमुपाकरोति। समानं कर्मा प्रवरात्प्रसिद्धꣳ
होतारं वृणीते। ऽथाश्रावयत्यो श्रावयास्तु श्रौषडग्निनाध्वर्यू
आध्वर्यवादित्यसौ चामौ च मानुषाविति। प्रतिप्रस्थातुर्नाम
गृह्णात्यथाश्रावयत्यो श्रावयास्तु श्रौषण्मित्रावरुणौ प्रशास्तारौ
प्रशास्त्रादित्यसौ मानुष इति। मैत्रावरुणस्य नाम गृह्णात्यथा-
श्रावयत्यो श्रावयास्तु श्रौषडिन्द्रो ब्रह्मा ब्राह्मणादित्यसौ मानुष
इति। ब्राह्मणाच्छꣳसिनो नाम गृह्णात्यथाश्रावयत्यो श्रावयास्तु
श्रौषण्मरुतः पोत्रादित्यसौ मानुष इति। पोतुर्नाम गृह्णात्यथा-
श्रावयत्यो श्रावयास्तु श्रौषड् ग्रावो नेष्ट्रादित्यसौ मानुष इति।
नेष्टुर्नाम गृह्णात्यथाश्रावयत्यो श्रावयास्तु श्रौषडग्निराग्नीध्रा-
दित्यसौ मानुष इत्यग्नीधो नाम गृह्णाति। तेषां प्रवृतःप्रवृत
एव प्रवृताहुतीर्जुहोति। जुष्टो वाचो भूयासमन्हपा स्तोमꣳ
समर्धय स्वर्यो मा देवो देवेभ्यः पात्वित्येताभिरध्वर्यू जुह्वतो।

१ आग्नीध्रीये PBH, comp. VI. 29 (page 193, 14).

२ आग्नीध्रे TJ.

यथावेदमितरे जुह्वत्यथाश्रावयत्यो श्रावयास्तु श्रौषडग्निर्हि[1] दैवीनां विशां पुरएतायꣳ सुम्नयजमानो मनुष्याणां तयोरस्थूरि गार्हपत्यं दीदयच्छतꣳ हिमा द्वा यू राधाꣳसीत्संपृञ्चानावसंपृञ्चानौ तन्व इति समानं कर्म वपायै वपया प्रचर्य वपाश्रपणी अनुप्रहृत्य समुत्क्रम्य चात्वाले मार्जयन्तेऽथ यजमानमुत्करे स्फ्यविघनानुपस्थापयति ॥ ९ ॥

स्फ्यः स्वस्तिर्विघनः स्वस्तिः पर्शुर्वेदिः परशुर्नः स्वस्तिः। यज्ञिया यज्ञकृत स्थ ते मास्मिन्यज्ञ उपह्वयध्वमुप मा द्यावापृथिवी ह्वयेतामुपास्तावः कलशः सोमो अग्निरुप देवा उप यज्ञ उप मा होत्रा उपहवे ह्वयन्तामित्यथ नमोऽग्नये मखघ्ने मखस्य मा यशोऽर्यादित्याहवनीयमुपतिष्ठते नमो रुद्राय मखघ्ने नमस्कृत्या मा पाहीत्याग्नीध्रं नम इन्द्राय मखघ्न इन्द्रियं मे वीर्यं मा निर्वधीरिति होत्रीयमथ प्राङ्गाहृत्य जपति दृढे स्थः शिथिरे समीची माꣳहसस्पातꣳ सूर्यो मा देवो दिव्यादꣳहसस्पातु वायुरन्तरिक्षादग्निः पृथिव्या यमः पितृभ्यः सरस्वती मनुष्येभ्य इत्यथ प्रदक्षिणमावृत्य पूर्वे द्वारौ सदसः संमृशति देवी द्वारौ मा मा संताप्तमित्यथ सदः प्रपद्यते नमः सदसे नमः सदसस्पतये नमः सखीनां पुरोगाणां चक्षुषे नमो दिवे नमः पृथिव्या इत्यथापनाहविःसदसं तृणं निरस्यत्यहे दैधिषव्योदतस्तिष्ठान्यस्य सदने सीद यो

१ Comp IV. 6 (page 116, 13).

ऽन्तरापाकतर इत्यथैनमुत्तिष्ठत उद्गृह्णन्नेषमित्यथैनं प्राची-
चकै पातं मा द्यावापृथिवी अद्याह्न इत्यथ दक्षिणार्धं परेक्षत
आगन्त पितरः पितृमानहं युष्माभिर्भूयासꣳ सुप्रजसो मया यूयं
भूयास्तेत्यथोत्तरार्धं परेक्षत । उदकमꣳसनाया इति । ॥ १० ॥

अथेमावध्वर्यू आहवनीयमभ्युत्क्रम्याहवनीयमुपतिष्ठेते । ५
एवमाग्नीध्रीयमेवꣳ होत्रीयमेवं प्राञ्चावावृत्य जपत । एवं
प्रदक्षिणमावृत्य पूर्वे द्वारौ सदसः संसृपत । एवꣳ सदः प्रपद्येते ।
एवमासनाभ्यां बहिःसदसं तृणे निरस्यतो । दक्षिणमेवाध्वर्युर्द्वा-
र्बाहुं निश्रयमाण उपविशत्युत्तरं प्रतिप्रस्थाता वमिमे समीक्षेते ।
एवं दक्षिणार्धं चोत्तरार्धं च परेक्षेते । उदकमꣳसनाया इत्यथैने १०
वषट्कर्तार आहवनीयमभ्युत्क्रम्याहवनीयमुपतिष्ठन्त । एवमाग्नी-
ध्रीयं । तमुत्तरेण परियन्त्येवꣳ[1] होत्रीयमेवं प्राञ्च आवृत्य
जपन्त्येवं प्रदक्षिणमावृत्य पूर्वे द्वारौ सदसः संसृपन्त्येवꣳ सदः
प्रपद्यन्ते । ऽथैव धिष्ण्यानुत्तरेणाक्रम्याक्रम्य[2] धिष्ण्यं परी-
त्यैवमासनेभ्यो बहिःसदसं तृणानि निरस्यन्त्येवꣳ स्वꣳस्वमेव ११
धिष्ण्यमनूपविशन्त्यर्वामिमे समीक्षन्त । एवं दक्षिणार्धं चोत्त-
रार्धं च परेक्षन्त । उदकमꣳसनाया इत्यथैने सर्वं उद्गातारो
ब्रह्मा सदस्य इत्यवषट्कर्तार आहवनीयमभ्युत्क्रम्याहवनीयमुप-
तिष्ठन्त । एवमाग्नीध्रीयं । तमुत्तरेण परियन्त्येवꣳ होत्रीयमेवं

---

१ BF ins. च।

२ All the MSS. read here and infra पर्येति।

प्राञ्च आवृत्य जपन्त्येवं प्रदक्षिणमावृत्योत्तरेण सदः परीत्यैवमपरे द्वारौ सदसः संसृप्यन्त्येवꣳ सदः प्रपद्यन्त एवमासनेभ्यो बहिःसदसं तृणानि निरस्यन्त्यौदुम्बरीमेवोद्गातारः पर्युपविशन्ति दक्षिणत उदङ्मुखो[1] ब्रह्मा सदस इत्युपविशत एवमिमे समीक्षन्त एवं दक्षिणार्धे चोत्तरार्धे च परेक्षन्त उदक्यꣳस्वताया इत्यथैतेषां[2] विसꣳस्थितसंचरो ऽन्तरेण चोतुश्च धिष्णियं ब्राह्मणाच्छꣳसिनश्च ये ऽधिष्णिया अथ धिष्णियवन्तः स्वꣳस्वमेव धिष्णियमुत्तरेणोत्तरेण परियन्ति ते सꣳस्थिते सवने यथाप्रसृप्तमेव विनिःसर्पन्ति ॥ ११ ॥ तृतीयः ॥

संप्रसृप्तान्विदित्वाध्वर्युः सवनीयान्पुरोडाशान्व्याचत्यथैष आग्नीध्रो जघनेन गार्हपत्यमुपविश्य पात्र्यां पञ्चधोपस्तृणीते मध्यतः पुरोडाशमुपस्तीर्णाभिघारितमुद्वासयति पुरस्ताद्धाना दक्षिणतः करम्भं पश्चात्परिवापमामिक्षामुत्तरतो ऽथैनानि संपरिगृह्य पूर्वया द्वारोपनिष्क्रम्योत्तरेण सदः परीत्योत्तरेणाग्नीध्रीयं धिष्णियं पर्याहृत्यान्तर्वेद्यामादयत्यथ जुहूपभृतोरुपस्तृणान आह प्रातः प्रातःसावस्येन्द्राय पुरोडाशानामवदीयमानानामनुब्रूहीति द्विः पुरोडाशस्यावद्यति द्विर्धानानां द्विः करम्भस्य द्विः परिवापस्य द्विरामिक्षाया अभिघारयति प्रत्यनक्त्ययोपभृति स्विष्टकृते सर्वेषाꣳ सकृत्सकृदुत्तरार्धादवद्यति

---

[1] Thus HT; ॰मुखो BJFP.

[2] Thus PJBFH Kes.; चथैतां T Bh.

द्विरभिघारयति । स प्रत्यङ्ङत्याक्रम्याश्राव्याह प्रातः प्रातः-सावस्येन्द्राय पुरोडाशान्प्रस्थितान्प्रेष्येति । वषट्कृते जुहोत्यथ समावपमान आहाग्नये ऽनुब्रूहीत्याश्राव्याहाग्नये प्रेष्येति । वषट्कृत उत्तरार्धपूर्वार्धे ऽतिहाय पूर्वा आहुतीर्जुहोत्यथोदङ्ङत्याक्रम्य यथायतनꣳ स्रुचौ सादयित्वा पात्र्यामिडाꣳ समवधाय प्रतीचः पुरोडाशान्प्रहिणोत्यन्तु ह्येके संयन्ति पशव इडेति वदन्तो । ऽथ प्राह्णायणाह वायव इन्द्रवायुभ्यामनुब्रूहीति । तच्छ्रुत्वा प्रतिप्रस्थातैन्द्रवायवस्य प्रतिनिर्ग्राह्यं[1] गृह्णाति द्रोणकलशात्परि-प्लुता पात्रेणादित्यस्थाल्या आग्रयणे पात्र उपयामगृहीतो ऽसि वाक्षसदसि वाक्पाभ्यां त्वा क्रतुपाभ्यामस्य यज्ञस्य ध्रुवस्याध्यक्षाभ्यां गृह्णामीति । यथावादायोपनिष्क्रामत्युपनिष्क्रान्तस्यैवाध्वर्युर्ग्रहा-वादत्त । उत्तरतस्तिष्ठते प्रतिप्रस्थाने प्रतिनिर्ग्राह्यं[1] प्रयच्छत्यथ वै भवत्यैन्द्रवायवमादायाघारमाघारयेदिति । स आज्यस्थाल्याः[2] स्रुवेणोपहत्यैन्द्रवायवमादायाघारमाघारयत्यध्वरो यज्ञो ऽय-मस्तु देवा ओषधीभ्यः पशवे नो जनाय विश्वस्मै भूतायाध्वरो ऽसि स पिन्वस्व घृतवद्देव सोम स्वाहेत्यथाश्रावयत्यो श्रावयास्तु श्रौषड्वायव इन्द्रवायुभ्यां प्रेष्येति । वषट्कृते ऽध्वर्युः पूर्वो जुहोति । द्वितीयं वषट्कृते सहोभौ जुहुतो । हुत्वा वाचयति यो न

---

1 Here and infra, without y, BJT Bh. (Grantha MS. and Dev. MS.); प्रतिनिर्ग्राह्यं FHP Dvaidha, Kes., Padārthanirv. (F once without y).

2 ०स्था FH; ०स्थाः BT; ०स्थां J.

इन्द्रवायू अभिदासति भ्रातृव्य उत्पिपीते शुभस्पती इदमहं तमधरं पादयामि यथेन्द्राहमुत्तमश्चेतयानीत्यथ प्रतिप्रस्थाताध्वर्योः पात्रे संस्रवं सङ्स्रावमवनयत्युभयोरर्धमध्वर्युः प्रतिप्रस्थातुः पात्रे ऽवनयति । तं प्रतिप्रस्थातादित्यस्थाल्यामवनयति देवेभ्यस्त्वेत्यथाध्वर्युः प्रदक्षिणमावृत्य प्रत्यङ्ङाद्रुत्य होत्रे पात्रं प्रदाय प्राङ्गायन्नाह मित्रावरुणाभ्यामनुब्रूहीति । तच्छ्रुत्वा प्रतिप्रस्थाता मैत्रावरुणस्य प्रतिनिर्ग्राह्यं गृह्णाति द्रोणकलशात्परिप्लुना पात्रेणादित्यस्थाल्या औपशये पात्र उपयामगृहीतो ऽस्यृतसदसि चक्षुष्पाभ्यां त्वा क्रतुपाभ्यामस्य यज्ञस्य ध्रुवस्याध्यक्षाभ्यां गृह्णामीति । यथावादायोपनिष्क्रामत्युपनिष्क्रामत्येवाध्वर्युर्यथावादत्त । उत्तरतस्तिष्ठते प्रतिप्रस्थात्रे प्रतिनिर्ग्राह्यं प्रयच्छत्यथाश्रावयत्याश्रावयास्तु श्रौषण्मित्रावरुणाभ्यां प्रेष्येति । वषट्कृते सहोभौ जुहुतो । हुत्वा वाचयति यो नो मित्रावरुणावभिदासति भ्रातृव्य उत्पिपीते शुभस्पती इदमहं तमधरं पादयामि यथेन्द्राहमुत्तमश्चेतयानीत्यथ प्रतिप्रस्थाताध्वर्योः पात्रे संस्रवं सङ्स्रावमवनयत्युभयोरर्धमध्वर्युः प्रतिप्रस्थातुः पात्रे ऽवनयति । तं प्रतिप्रस्थातादित्यस्थाल्यामवनयति विश्वेदेवेभ्यस्त्वेत्यथाध्वर्युः प्रदक्षिणमावृत्य प्रत्यङ्ङाद्रुत्य होत्रे पात्रं प्रदाय प्राङ्गायन्नाहाश्विभ्यामनुब्रूहीति । तच्छ्रुत्वा प्रतिप्रस्थाताश्विनस्य प्रतिनिर्ग्राह्यं गृह्णाति द्रोणकलशात्परिप्लुना पात्रेणादित्यस्थाल्या औपशये पात्र उपयामगृहीतो ऽसि श्रुतसदसि श्रोत्रपाभ्यां त्वा क्रतुपाभ्यामस्य यज्ञस्य ध्रुवस्याध्यक्षाभ्यां गृह्णामीति । यथावादा-

थोपनिष्क्रामत्युपनिष्क्राम्य स्वैवाध्वर्युर्यथावादत्त उत्तरतस्तिष्ठते प्रतिप्रस्थात्रे प्रतिनिर्ग्राह्यं प्रयच्छत्यथाश्रावयत्यो श्रावयास्तु श्रौषडश्विभ्यां प्रेष्येति वषट्कृते सहोभौ जुहुतो हुत्वा वाचयति यो नो ऽश्विनावभिदासति भ्रातृव्य उत्पिपीते शुभस्पती। इदमहं तमधरं पादयामि यथेन्द्राहमुत्तमश्चेतयानीत्यथ प्रतिप्रस्थाताध्वर्योः पात्रे ग्रहस्य संस्रावमवनयत्युभयोरर्धमध्वर्युः प्रतिप्रस्थातुः पात्रे ऽवनयति तं प्रतिप्रस्थातादित्यस्थाल्यामवनयति विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्य इति ॥ १२ ॥

स यद्यु हैतैः संस्रावैरुपर्यर्धा स्थाली भवत्येतेनैनां पात्रेणापिदधाति यद्यु वै नोपर्यर्धा भवति द्रोणकलशादेनामुपर्यर्धां[1] कृत्वैतेनैव पात्रेणापिदधाति विष्णवुरुक्रमैष ते सोमस्तं रक्षस्व तं ते दुश्चक्षा मावख्यदित्यथाध्वर्युः प्रदक्षिणमावृत्य प्रत्यङ्ङाद्रुत्य होत्रे पात्रं प्रदाय प्राञ्चायमाहोन्नीयमानेभ्यो ऽनुब्रूहि होतुश्चमसमनून्नयध्वमुभयतःशुक्रान्कुरुध्वमच्छावाकस्य चमसाध्वर्यो मा तु त्वमुन्नेषाः प्रतिप्रस्थातश्चतुर्भिर्मा शकलैः प्रोक्षिताप्रोक्षितैः प्रत्युपलम्बस्वेति यथासंप्रैषं ते कुर्वन्ति द्रोणकलशादेव प्रथममुन्नयन्त्यथ[2] पूतभृतो ऽथ द्रोणकलशात्तं उभयतःशुक्रा होतृचमसमेव प्रथममुन्नयन्ति[3] यथोपपादमितरान्समुन्नीयोत्तरवेद्यां संसादयन्त्यथ[4] प्रतिप्रस्थाता चतुर्णां शकलानां द्वौ

१ Before एनामु॰ BFHP ins. स्व। २ Thus BHTP; ॰यन्त्यथ F.
३ Thus BFHP ॰यन्ति T. ४ Thus BHFP Keś.; सादयन्त्यथ JT.

प्रोक्षति । द्वावप्रोक्षितौ भवतः । प्रोक्षिताभ्यामपिधायाप्रोक्षिताभ्यामुपयच्छतः । शुक्रमेवाध्वर्युरादत्ते । मन्थिनं प्रतिप्रस्थाता । यथावादायोपनिष्क्रामतो । दक्षिणमेवाध्वर्युर्दार्वाङ्गं निश्रयमाण उपनिष्क्रामत्युत्तरं प्रतिप्रस्थाता । तौ जघनेनोत्तरवेदिं यन्तौ संधत्त आयुः संधत्तं तन्मे जिन्वतं प्राणꣳ संधत्तं तं मे जिन्वतमपानꣳ संधत्तं तं मे जिन्वतं व्यानꣳ संधत्तं तं मे जिन्वतं चक्षुः संधत्तं तन्मे जिन्वतꣳ श्रोत्रꣳ संधत्तं तन्मे जिन्वतमिति । षड्भिः संधाभिः संधाय व्युत्क्रामत । सुतो ऽसि जनधा देवास्त्वा शुक्रपाः प्रणयन्तु सुवीराः प्रजाः प्रजनयन्परीहि शुक्रः शुक्रशोचिषेत्यध्वर्युर्दक्षिणेनोत्तरवेदिं परिक्रामति । सुतो ऽसि जनधा देवास्त्वा मन्थिपाः प्रणयन्तु सुप्रजाः प्रजाः प्रजनयन्परीहि मन्थी मन्थिशोचिषेति प्रतिप्रस्थातोत्तरेणोत्तरवेदिं परिक्रामति । तौ पुरस्तात्प्रत्यञ्चावुत्तरवेदिमभिद्रवत इन्द्रेण सयुजो वयꣳ सासह्याम पृतन्यतः । घ्नन्तो वृत्राण्यप्रति ॥ यत्ते अग्ने तेजस्तेनाहं तेजस्वी भूयासं यत्ते अग्ने वर्चस्तेनाहं वर्चस्वी भूयासं यत्ते अग्ने हरस्तेनाहꣳ हरस्वी भूयासमित्यन्तरेण यूपं चाहवनीयं च यन्तौ संधत्त आयु स्थ आयुर्मे धत्तमायुर्यज्ञाय धत्तमायुर्यज्ञपतये धत्तं प्राण स्थः प्राणं मे धत्तं प्राणं यज्ञाय धत्तं प्राणं यज्ञपतये धत्तमपान स्थो ऽपानं मे धत्तमपानं यज्ञाय धत्तमपानं यज्ञपतये धत्तं व्यान स्थो व्यानं मे धत्तं व्यानं यज्ञाय धत्तं व्यानं यज्ञपतये धत्तं चक्षु स्थश्चक्षुर्मे धत्तं चक्षुर्यज्ञाय धत्तं चक्षुर्यज्ञपतये धत्तꣳ श्रोत्रꣳ स्थः श्रोत्रं मे धत्तꣳ श्रोत्रं यज्ञाय

धत्तꣳ श्रोत्रं यज्ञपतये धत्तमिति षड्भिः संधाभिः संधाय व्युत्क्रामतः ॥ १३ ॥

तौ देवौ शुक्रामन्थिनौ कल्पयतं दैवीर्विशः कल्पयतं मानुषीरिषमूर्जमस्मासु धत्तं प्राणान्पशुषु प्रजां मयि च यजमाने चेत्यथाप्रोक्षितौ शकलौ बहिर्वेदि निरस्यतो निरस्तः शण्डः सहामुनेत्यध्वर्युर्यं यजमानो द्वेष्टि तं मनसा ध्यायति निरस्तो मर्कः सहामुनेति प्रतिप्रस्थाता यं यजमानो द्वेष्टि तं मनसा ध्यायत्यथाप उपस्पृश्य प्रोक्षितावभ्याधत्तः शुक्रैषा ते समित्तया समिध्यस्व स्वाहेत्यध्वर्युर्मन्थिन्येषा ते समित्तया समिध्यस्व स्वाहेति प्रतिप्रस्थाता तस्मिन्काले चमसाध्वर्यवश्चमसानुपोद्यच्छन्ते ऽथाध्वर्युः पुरस्तात्प्रत्यङ् तिष्ठन्नाश्रावयत्यो श्रावयास्तु श्रौषट् प्रातः प्रातःसावस्य शुक्रवतो मन्थिवतो मधुश्चुत इन्द्राय सोमान्प्रस्थितान्प्रेष्येति वषट्कृते सहोभौ जुहुतः स प्रथमः संकृतिर्विश्वकर्मा स प्रथमो मित्रो वरुणो अग्निः । स प्रथमो बृहस्पतिश्चिकित्वांस्तस्मा इन्द्राय सुतमाजुहोमि स्वाहेति वषट्कृतानुवषट्कृते द्विर्जुहुतस्तथैव द्विर्द्विः सर्वाꣳश्चमसाञ्जुह्वत्यथ संप्रेष्यत्याह प्रैतु होतुश्चमसः प्र ब्रह्मणः प्रोद्गातुः प्र यजमानस्य प्र सदस्यस्य होत्रकाणां चमसाध्वर्यवः सकृत्सकृद्द्रोणकलशादभ्युन्नीयोपावर्तध्वꣳ होतुश्चमसाध्वर्युपरमैहि प्रतिप्रस्थातरुत्तरार्धं आहवनीयस्य मन्थिनः संस्रावं जुहुधीति यथासंप्रैषं ते कुर्वन्त्यथ प्रदक्षिणमावृत्य होतृचमसे ग्रहस्य संस्रावमवनयति हुतं त्वा हुते ऽवनयाम्यूर्जस्वन्तं देवेभ्यो मधुमन्तं मनुष्येभ्य इति

वा तूष्णीं वाथ प्रतिप्रस्थातोत्तरार्धे आहवनीयस्य मन्थिनः सꣳस्रावं जुहोत्येष ते रुद्र भागो यं निरयाचथास्तं जुषस्व विदेर्गौपत्यꣳ रायस्पोषꣳ सुवीर्यꣳ संवत्सरीणाꣳ स्वस्तिꣳ [illegible]थाप उपस्पृश्य शुक्रपात्रं च मन्थिपात्रं च खरे यथायतनꣳ सादयति। यन्त्येते[1] महर्त्विजां चमसा। अथैते होत्रकाणां चमसाध्वर्यवः सकृत्सकृद्द्रोणकलशादभ्युन्नीयोपावर्तन्ते। तेषां मैत्रावरुणचमसमादायाश्राव्याह प्रशास्तर्यजेति। वषट्कृतानुवषट्कृते द्विजहोति। ब्रह्मन्यज पोतर्यज नेष्टर्यजाग्नीध्रयजेति पर्वहोत्राः संयाज्य प्रदक्षिणमावृत्य प्रत्यङ्ङाद्रुत्यायेण होतारमुपविशत्ययाडग्नीदिति। स भद्रमकरित्याह होता यो नः सोमꣳ राजानं पाययिष्यतीत्यथ होतादत्त ऐन्द्रवायवपात्रमात्तमेवाध्वर्युरन्वारभते। ऽन्वारब्धे ऽध्वर्यौ होतोपहवमिष्टा भक्षयति यथा स वेद। तथान्वारब्धे होतर्यध्वर्युरुपहवमिष्टा भक्षयति मयि वसुः पुरोवसुर्वाक्पा वाचं मे पाहीत्यथ होता भक्षयत्यथाध्वर्युर्यथेनद्धोत्रे ऽनुषजति। तद्धोता यथायतनꣳ सादयत्यथ होतादत्ते मैत्रावरुणपात्रमात्तमेवाध्वर्युरन्वारभते। ऽन्वारब्धे ऽध्वर्यौ होतोपहवमिष्टा भक्षयति यथा स वेद। तथान्वारब्धे होतर्यध्वर्युरुपहवमिष्टा भक्षयति मयि वसुर्विदद्वसुश्चक्षुष्पाश्चक्षुर्मे पाहीत्यथैनद्धोत्रे ऽनुषजति। तद्धोता यथायतनꣳ सादयत्यथ होतादत्त आश्विनपात्रमात्तमेवाध्वर्युरन्वारभते।

---

1 Thus (सादयतियंत्येते) PHT and Keś.; the other MSS. सादयंत्येते (B) or सादयत्येते JF.

ऽन्वारब्धे ऽध्वर्यौ होतोपहवमिच्छते भक्षयति यथा स वेद। तथान्वारब्धे होतर्यध्वर्युरुपहवमिच्छते भक्षयति मयि वसुः संयद्वसुः श्रोत्रपाः श्रोत्रं मे पाहीति। सर्वतः परिहारमाश्विनं भक्षयतीति ब्राह्मणमथैनं होत्रे ऽनुषजति। स होता यथायतनं सादयत्यथाप उपस्पृश्य होत इडामुपोद्यच्छन्ते॥ १४॥

उपहूयमानायामिडायामुपप्रस्थाय चमसानुपहूतायामिडायामनाहितमग्नीध्रे भवत्यथैतानि द्विदेवत्यपात्राण्यतिरिक्तानि करोति। पुरोडाशशकलमैन्द्रवायवपात्रे प्राश्नात्यामिक्षां मैत्रावरुणपात्रे धाना आश्विनपात्रे ऽथैनानि संपरिगृह्य पूर्वया द्वारोपनिष्क्रम्यापरया द्वारा हविर्धानं प्रपाद्य दक्षिणस्य हविर्धानस्योत्तरस्यां वर्तन्यां सादयति। तान्या तृतीयसवनात्परिशेरे। ऽथाग्नीध्र आदधाति षडवत्तं। प्राश्नन्ति। मार्जयन्त इडोपहूतां चमसान्भक्षयन्ति भक्षेहि माविशेति दीर्घभक्षमनुद्रुत्य वसुमद्गणस्य सोम देव ते मतिविदः प्रातःसवनस्य गायत्रच्छन्दस इन्द्रपीतस्य मधुमत उपहूतस्योपहूतो भक्षयामीति। होतृचमसमेवैते त्रयः समुपहूय भक्षयन्ति। यथाचमसं चमसान्हिन्वन्त एतयात्मानं प्रत्यभिमृशन्त। आप्याययन्ति चमसानाप्यायस्व समेतु त इति। सीदन्ति नाराशंसा आप्यायिता दक्षिणस्य हविर्धानस्यापालम्बमधो ऽध[1] ऐन्द्राग्नायाथैषो ऽच्छावाको ऽग्रेण सद आस्ते। तस्मै सहपुरोडाशशकलमादधद्दाहाच्छावाक[2]

---

१ Thus PHJF Bh. Keś.; चवाळंव॰ B; चवा॰ or चपा॰ T (Grantha!)

२ Thus JHFP; चमदच्छ॰ B; चपदचर॰ T.

वदस्व यत्ते वाच्यमिति । स यथाच्छावाकस्याभिज्ञानात्युपो ऽस्मान्ब्राह्मणान्ब्राह्मणा ह्वयध्वमिति तदाह होतरच्छावाको वा अयमुपहवमिच्छते तमुपह्वयस्वेति । तम्होता होतोपह्वयते । ऽथ आञ्जयन्नाग्नीध्रीयमाणायानुसूच्छावाकस्य चमसाध्वर्यु- मयस्त्वोभयतःशुक्रं कुरुष्वेति । स तथा करोत्यथ गाक्रत्या- च्छावाकचमसमादायाश्राव्याहाच्छावाक यजेति । वषट्कृतानु- वषट्कृते हुत्वा हरति भक्षं । स यद्यभिमच्छावाक उपहव- मिच्छत उपैवैनं ह्वयते । नो त्वेव संभक्षयतः[1] । सौदत्यस्य नाराशंसं आप्यायितो । ऽथाहाच्छावाक सौद नेष्टः पत्नीमु- दानयाग्नीदच्छावाकं मे सन्नं प्रब्रूतादिति । सौदत्येषो ऽच्छावाको जघनेन स्वं धिष्णियमानयति नेष्टा पत्नीं पत्नेजनीरादाय[2] प्रेह्युदेहीत्येतेन निगदेनाथैनां पूर्वया द्वारोपनिष्क्रमय्यापरया द्वारा सदः प्रपाद्य जघनेन नेष्टुर्धिष्णियमसंचरे सामपथे पत्नेजनीः[3] सादयति वसुभ्यो रुद्रेभ्य आदित्येभ्यो विश्वेभ्यो देवेभ्यः पत्नेजनीः सादयामि यज्ञाय वः पत्नेजनीः सादया- मीत्यथाहाग्नीध्रः सन्नो ऽच्छावाको ऽच्छावाकं सन्नमुप पत्नेज- नीरसीषदन्नित्येतस्मिन्काल आग्नीध्रे यजमानः पुरोडाशानां प्राश्नाति । यद्यग्ना स्यात्पत्नी पत्नीशाले । ॥ १५ ॥ चतुर्थः ॥

---

१ Thus HJF Bh. Ke⁴; ॰भक्षयति BT.

२ Thus F; पात्नेजनी॰ BT, पात्नेजनं कलशं instead of पत्नेजनीर् HP, comp. VII. 3 (page 203. 10).

३ Thus all except J, which has पात्नेजनीः ।

अथर्तुपात्रे आददाते दक्षिणमेवाध्वर्युरुत्तरं प्रतिप्रस्थाताध्वर्युः पूर्वो वायव्येन द्रोणकलशाद्गृह्णात्युपयामगृहीतोऽसि मधवे त्वा जुष्टं गृह्णामीत्यथ प्रतिप्रस्थाता गृह्णात्युपयामगृहीतोऽसि माधवाय त्वा जुष्टं गृह्णामीति । यथावादायोपनिष्क्रामतो दक्षिणमेवाध्वर्युर्दार्वाङ्गं निश्रयमाण उपनिष्क्रामत्युत्तरं प्रतिप्रस्थाता दार्वाङ्गं निश्रयमाण उपरमत्यथाध्वर्युराश्रावयत्यो श्रावयास्तु श्रौषडृतुना प्रेष्येति । वषट्कृते जुहोति । निष्क्रामत्येव प्रतिप्रस्थाता । प्रपद्यते ऽध्वर्युः । स गृह्णात्युपयामगृहीतोऽसि शुक्राय त्वा जुष्टं गृह्णामीत्यथ प्रतिप्रस्थाताश्रावयत्यो श्रावयास्तु श्रौषडृतुना प्रेष्येति । वषट्कृते जुहोति । निष्क्रामत्येवाध्वर्युः । प्रपद्यते प्रतिप्रस्थाता ।*स गृह्णात्युपयामगृहीतोऽसि शुचये त्वा जुष्टं गृह्णामीत्यथाध्वर्युराश्रावयत्यो श्रावयास्तु श्रौषडृतुना प्रेष्येति । वषट्कृते जुहोति । निष्क्रामत्येव प्रतिप्रस्थाता । प्रपद्यते ऽध्वर्युः । स गृह्णात्युपयामगृहीतोऽसि नभाय त्वा जुष्टं गृह्णामीत्यथ प्रतिप्रस्थाताश्रावयत्यो श्रावयास्तु श्रौषडृतुना प्रेष्येति । वषट्कृते जुहोति । निष्क्रामत्येवाध्वर्युः । प्रपद्यते प्रतिप्रस्थाता । स गृह्णात्युपयामगृहीतोऽसि नभस्याय त्वा जुष्टं गृह्णामीत्यथाध्वर्युराश्रावयत्यो श्रावयास्तु श्रौषडृतुना प्रेष्येति । वषट्कृते जुहोति । निष्क्रामत्येव प्रतिप्रस्थाता । प्रपद्यते ऽध्वर्युर्विपर्यस्य पात्रे । स गृह्णात्युपयामगृहीतोऽसीषाय त्वा जुष्टं गृह्णामीत्यथ प्रतिप्रस्थाताश्रावयत्यो श्रावयास्तु श्रौषडृतुना प्रेष्येति । वषट्कृते जुहोति । निष्क्रामत्येवाध्वर्युः । प्रपद्यते प्रतिप्रस्थाता विपर्यस्य

पात्रꣳ । स गृह्णात्युपयामगृहीतो ऽस्यूर्जाय त्वा जुष्टं गृह्णामीत्यथाध्वर्युराश्रावयत्यो श्रावयास्तु श्रौषड्ऋतुभिः प्रेष्येति । वषट्कृते जुहोति । निष्क्रामत्येव प्रतिप्रस्थाता । प्रपद्यते ऽध्वर्युः । स गृह्णात्युपयामगृहीतो ऽसि सहाय त्वा जुष्टं गृह्णामीत्यथ प्रतिप्रस्थाताश्रावयत्यो श्रावयास्तु श्रौषड्ऋतुभिः प्रेष्येति । वषट्कृते जुहोति । निष्क्रामत्येवाध्वर्युः । प्रपद्यते प्रतिप्रस्थाता । स गृह्णात्युपयामगृहीतो ऽसि सहस्याय त्वा जुष्टं गृह्णामीत्यथाध्वर्युराश्रावयत्यो श्रावयास्तु श्रौषड्ऋतुभिः प्रेष्येति । वषट्कृते जुहोति । निष्क्रामत्येव प्रतिप्रस्थाता । प्रपद्यते ऽध्वर्युर्विपर्यस्य पात्रꣳ । स गृह्णात्युपयामगृहीतो ऽसि तपाय त्वा जुष्टं गृह्णामीत्यथ प्रतिप्रस्थाताश्रावयत्यो श्रावयास्तु श्रौषड्ऋतुभिः प्रेष्येति । वषट्कृते जुहोति । निष्क्रामत्येवाध्वर्युः । प्रपद्यते प्रतिप्रस्थाता विपर्यस्य पात्रं । तमाह प्रतिप्रस्थातरुपैतेन पात्रेण रमेत्यथाध्वर्युराश्रावयत्यो श्रावयास्तु श्रौषड्ऋतुना प्रेष्येत्यध्वर्यू यजतमित्याह प्रशास्ता । होतरेतद्यजेत्याहाध्वर्युर्वषट्कृते जुहोति । मां ऽपैवामीनं प्रतिप्रस्थातारमनुप्रपद्यते । प्रतिप्रस्थाताच पूर्वो गृह्णात्युपयामगृहीतो ऽसि तपस्याय त्वा जुष्टं गृह्णामीत्यथाध्वर्युर्गृह्णात्युपयामगृहीतो ऽसि सꣳसर्पो ऽस्यꣳहस्पत्याय त्वा जुष्टं गृह्णामीति । यथावादायोपनिष्क्रामतो । दक्षिणमेवाध्वर्युर्द्वार्बाहुं निश्रयमाण उपनिष्क्रामत्युत्तरं प्रतिप्रस्थाता[1] । प्रतिप्रस्थाताच श्रावयत्यो श्रावयास्तु श्रौषड्ऋतुना प्रेष्येति । गृहपते यजेत्याह प्रशास्ता ।

---

[1] om. BT.

होतरेतद्वदेत्याह गृहपतिर्वषट्कृते सहोभौ जुहुतो ऽथ प्रतिप्रस्थाताध्वर्योः पात्रे ग्रहस्य संस्रावमवनयति[1] तमाह प्रतिप्रस्थातरेतेन पात्रेणैन्द्राग्नं ग्रहं गृहाणेति तेन प्रतिप्रस्थातैन्द्राग्नं ग्रहं गृह्णाति द्रोणकलशात्परिप्लुता पात्रेणैन्द्राग्नी आगतं सुतमित्यनुद्रुत्योपयामगृहीतो ऽस्यैन्द्राग्निभ्यां त्वा जुष्टं गृह्णामीति परिमृज्य सादयत्येष ते योनिरिन्द्राग्निभ्यां त्वेत्यथाध्वर्युः प्रदक्षिणमावृत्य प्रत्यङ्ङाद्रुत्य होत्रैतत्पात्रं संभक्षयत्यृतुना पीतस्येति होता पोता नेष्टाग्नीध्रा ब्राह्मणाच्छंसिना मैत्रावरुणेनेत्यथ विपर्यस्य पात्रं होत्रैव चतुः संभक्षयत्यृतुभिः पीतस्येति होता पोता नेष्टाच्छावाकेनेत्यथ विपर्यस्यैव[2] पात्रं होत्रैव द्विः संभक्षयत्यृतुना पीतस्येति ॥ १६ ॥

अथ होतारं विपृच्छति प्रणवमुपांश्वशंसं शंसिष्यसीउ विद्याहाउमिति स यथैनं होता प्रत्याह तच्छ्रुत्वा निगृह्य पात्रं पराङावर्तत इडा देवहूरिति यावदेतस्य यजुषः पर्याप्नोति तावज्जपत्यथैनमाह्वयते होता प्रत्याह्वयते ऽध्वर्युः शंसति प्रतिगृणाति यदुपांशु शंसति तदुपांशु प्रतिगृणाति यदुच्चैः शंसति तदुच्चैः प्रतिगृणाति संततं वा विग्राहं वा प्रसिद्धमुक्थं प्रतिगीर्य प्राङेत्योद्यच्छत एतमैन्द्राग्नं ग्रहमनूद्यच्छन्ते नाराशंसानथाश्रावयत्याश्रावयास्तु श्रौषडुक्थशा यज सोमस्येति वषट्कृतानुवषट्कृते द्विर्जुहोति तथैव

१ B here and infra संपातम् instead of संस्रावम् (once संस्रायम्)।
२ एव om JT.

द्विर्द्विर्नाराशꣳसाननुप्रकम्पयन्त्येतस्यार्चं नाराशꣳसा अन्वायन्त्येतु-सवनभक्ष इन्द्राग्निभ्यां पीतस्येति । होता चैवाध्वर्युश्चैतस्याꣳ संभक्षयतो नराशꣳसपीतेन[1] नाराशꣳसान्नराशꣳसपीतस्य[2] सोम देव ते मतिविदः प्रातःसवनस्य गायत्रच्छन्दसः पितृपीतस्य मधुमत उपहूतस्योपहूतो भक्षयामीति । होतृचमस-मेवैते त्रयः समुपहूय भक्षयन्ति । यथाचमसं चमसाꣳश्चैव स इत्यात्मानं प्रत्यभिमृशन्ति । आप्याययन्ति चमसानाप्यायस्व समेतु त इति । सीदन्ति नाराशꣳसा आप्यायिता दक्षिणस्य हविर्धानस्यापालम्बमधोऽधो वैश्वदेवायाथ प्राङेत्य शुक्रपात्रमा-ददान आहोन्नेतर्यदेमं वैश्वदेवं ग्रहं गृह्णाम्यथोदञ्चꣳ राजानं पूतभृतमभि संपवयताद्दशाभिर्द्रोणकलशं मृष्ट्वा न्युब्जतादिति । स तथा करोति । स शुक्रपात्रेण वैश्वदेवं कलशाद्गृह्णात्योमास-श्चर्षणीधृत इत्यनुद्रुत्योपयामगृहीतोऽसि विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्यो जुष्टं गृह्णामीति । परिमृज्य सादयत्येष ते योनिर्विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्य इत्यथाप उपस्पृश्य बर्हिषी आदाय वाचंयमः प्रत्यङ् द्रुत्वा स्तोत्रमुपाकरोति । स्तुवते वैश्वदेवाय । स्तोत्र एषोत्तमेति प्राक्होतुः कालात्पराङावर्ततेऽध्वर्युरभ्येनमाह्वयते होता । प्रत्याह्वयतेऽध्वर्युः । शꣳसति । प्रतिगृणाति । प्रसिद्धमुक्थं प्रतिगीर्य प्राङेत्योच्छ्रत एतं वैश्वदेवं ग्रहमनूच्छ्रन्ते नाराशꣳसानथा-श्रावयत्यो श्रावयास्तु श्रौषडुक्थशा यज सोमस्येति । वषट्कृतानु-

1 Thus PBH Bh. Ke4. नारा° the other MSS.

2 Thus, नराशꣳसपीतस्य PB Bh. Ke4. Mantramālā.

वषट्कृते द्विर्जुहोति । तथैव द्विर्द्विर्नाराशंसानानुप्रकम्पयन्त्येतत्पात्रं नाराशंसा आप्याययन्त्यनुसवनभक्षो विश्वैर्देवैः पीतस्येति । होता चैवाध्वर्युश्चैतत्पात्रं संभक्षयतो नराशंसपीतेन[1] नाराशंसा-नराशंसपीतस्य[1] सोम देव ते मतिविदः प्रातःसवनस्य गायत्र-छन्दसः पितृपीतस्य मधुमत उपहूतस्योपहूतो भक्षयामीति । होतृचमसमेवैते अथः समुपहूय भक्षयन्ति । यथाचमसं चमसाञ्छिन्त्वा स इत्यात्मानं प्रत्यभिमृशन्ते । नाप्याययन्ति चम-सांस्सर्वभक्षा मार्जयन्ते । ऽथाह प्रतिप्रस्थातरिमे ऋतुपात्रे एतच्च शुक्रपात्रं मार्जालीये मार्जयित्वा पात्रेष्वपिसृजेति । स तथा करोत्यथ प्राञ्चायन्नाह ॥ १७ ॥

मैत्रावरुणस्य चमसमनूनयध्वमुन्नेतः सोमं प्रभावयेति । मैत्रावरुणचमसमेव प्रथममुन्नयन्ति । यथोपपादमितरांस्समुन्नी-योत्तरवेद्यां सादयन्त्यथादत्त उक्थ्यस्थाल्या औपशयं पात्रं । तस्मिन्नेतस्य रात्र्यास्तृतीयवेलां गृह्णाति य उक्थ्यस्थाल्यां भवत्युपयामगृहीतोऽसि देवेभ्यस्त्वा देवायुवमुक्थेभ्य उक्थायुवं[2] यज्ञस्यायुषे मित्रावरुणाभ्यां त्वा जुष्टं गृह्णामीति । पुनर्हविर-सीत्युक्थ्यस्थालीं प्रत्यभिमृशति । परिमृज्य सादयत्यथ ते योनिर्मित्रावरुणाभ्यां त्वेत्यथाप उपसृज्य बर्हिषी आदाय वाचंयमः प्रत्यङ् द्रुत्वा स्तोत्रमुपाकरोति । स्तुवते । मैत्रावरुणा-

---

१ The various readings as supra, page 229,3 ; HJ om. the bhakṣaṇamantra.

२ Here and infra the MSS. have sometimes उक्थेभ्य and उक्थायुषं ।

वैषोक्तमेति प्राङ्मैत्रावरुणस्य काशात्पराङावर्तते ऽध्वर्युरभ्येनमाह्वयते मैत्रावरुणः । प्रत्याह्वयते ऽध्वर्युः । शंसति । प्रतिगृणाति । प्रसिद्धमुक्थं प्रतिगीर्य प्राङेत्योद्यच्छत एतं यज्ञमनूद्युच्छन्ते चमसानध्वर्युरानयत्यो श्रावयास्तु श्रौषडुक्थशा यज सोमानामिति । वषट्कृतानुवषट्कृते द्विर्जुहोति । तथैव द्विर्द्विः सर्वांश्चमसाञ्जुहुत्यथ प्रदक्षिणमावृत्य मैत्रावरुणस्य चमसे ग्रहस्य संस्रावमवनयति ऋतं त्वा ऋते ऽवनयाम्यूर्जस्वन्तं देवेभ्यो मधुमन्तं मनुष्येभ्य इति वा तूष्णीं वाथैवैतत्पात्रमुपनिधाय भक्षैः प्रत्यञ्च आद्रवन्त्यनुसवनभक्षो मित्रावरुणाभ्यां पीतस्येति । मैत्रावरुणचमसमेवैते त्रयः समुपहूय भक्षयन्ति । यथाचमसं चमसांश्चिन्न म इत्यात्मानं प्रत्यभिमृशन्ते । आप्याययन्ति चमसान्सर्वभक्षा मार्जयन्ते । ऽथाह प्रतिप्रस्थातर्यज्ञौ ते प्रचरेति । तच्छ्रुत्वा प्रतिप्रस्थाता प्राङायन्नाह ॥ १८ ॥

ब्राह्मणाच्छंसिनश्चमसमनून्नयध्वमुन्नेतः सोमं प्रभावयेति । ब्राह्मणाच्छंसिनश्चमसमेव प्रथममुन्नयन्ति । यथोपपादमितरांश्चमसानुन्नीयोत्तरवेद्यां सादयन्त्यथादत्त उक्थ्यस्थाल्या औपशयं पात्रं । तस्मिन्नेतस्य राज्ञो ऽर्धवेलां गृह्णाति य उक्थ्यस्थाल्यां भवत्युपयामगृहीतो ऽसि देवेभ्यस्त्वा देवायुवमुक्थ्येभ्य उक्थायुवं यज्ञस्यायुष इन्द्राय त्वा जुष्टं गृह्णामीति । पुनर्हविरसीत्युक्थ्यस्थालीं प्रत्यभिमृशति । परिमृज्य सादयत्येष ते योनिरिन्द्राय त्वेत्यथाप उपस्पृश्य बर्हिषी आदाय वाचंयमः प्रत्यङ् द्रुत्वा स्तोत्रमुपाकरोति । स्तुवते । ब्राह्मणाच्छंसिन

पवीतमेति प्राङ्ब्राह्मणाच्छंसिनः कालात्पराङावर्तते प्रति-
प्रस्थातारंभ्येनमाह्वयते ब्राह्मणाच्छंसी। प्रत्याह्वयते प्रतिप्रस्थाता।
शंसति। प्रतिगृणाति। प्रसिद्धमुक्थं प्रतिगीर्य प्राङेत्योद्यच्छत
एतं ग्रहमनूद्यच्छन्ते चमसानथाश्रावयत्यो श्रावयास्तु श्रौषडुक्थशा
यज सोमानामिति। वषट्कृतानुवषट्कृते द्विर्जुहोति। तथैव द्विर्द्विः
सर्वांश्चमसाञ्जुहुत्वाथ प्रदक्षिणमावृत्य ब्राह्मणाच्छंसिनश्चमसे
ग्रहस्य संस्रावमवनयति हुतं त्वा हुते ऽवनयाम्यूर्जस्वन्तं देवेभ्यो
मधुमन्तं मनुष्येभ्य इति वा तूष्णीं वा चैवैतत्पात्रमुपनिधाय
भक्षैः प्रत्यक्ष्य आद्रवन्त्यनुसवनभक्ष इन्द्रेण पीतस्येति। ब्राह्मणा-
च्छंसिनश्चमससेवैते भयः समुपहूय भक्षयन्ति। यथाचमसं
चमसाश्विन्व स इत्यात्मानं प्रत्यभिमृशन्ते। नाप्याययन्ति
चमसांस्सर्वेभक्षा मार्जयन्ते। ऽथ प्राङायन्नाह ॥ १९ ॥

अच्छावाकस्य चमसमनून्नयध्वमुन्नेतः सर्वेश एव राजा-
नमुन्नय मातिरीरिचः प्रतिप्रस्थातस्त्वेतेन ग्रहेण रमेथा यज-
मानेति। पूर्वया द्वारा हविर्धानं प्रपाद्याथैतच्चमसं फलकयोः
प्राचीनग्रीवमुत्तरस्सोमोपस्तृणाति यत्र प्रतितिष्ठति वा तूष्णीं
वा। तस्मिन्संमुखाग्रावाणः कृत्वा दक्षिणस्य हविर्धानस्यान्तरेणेषे
राजानमुपावहरति हृदे त्वा मनसे त्वा सोम राजन्नेह्यवरोहेति
द्वाभ्यामथैनमुद्गातृभ्यः प्राङ्सर्पन्निरंस्त्वचेष्टन्ति यत्रे विदुरथो-
दञ्च्याधवनीयमर्धं वसतीवरीणामवनयत्यर्धमेकधनानां। पुरो-
ऽर्धं वसतीवरीः सादयति। पश्चादर्धमेकधनानच्छावाकचमस-
मेव प्रथममुन्नयन्ति। यथोपपादमितरांस्सर्वेश एव राजानं

मनुष्योत्तरवेद्याः प्रत्यङ्‌मुखाद्वन्त्य अच्छावाका यौपयजं पात्रं तस्मिन्नेतत् सर्वस्म एव राजानं गृह्णाति स अच्छावाकाय भवत्युपयामगृहीतोऽसि देवेभ्यस्त्वा देवायुवमुक्थेभ्य उक्थायुवं यज्ञस्यायुष इन्द्राग्निभ्यां त्वा जुष्टं गृह्णामीति । नाथ पुनर्हविरसीत्युक्थ्यास्थाली प्रत्यभिमृशति । इमाभिरेवैनां ग्रहा न्युबति । परिमृज्य सादयत्येष ते योनिरिन्द्राग्निभ्यां त्वेत्यथाथ उपसृप्य बर्हिषी आदाय वाचंयमः प्रत्यङ् द्रुत्वा स्तोत्रमुपाकरोति । स्तुवते । अच्छावाकायैषोऽमेति प्राङच्छावाकस्य कालात्पराङावर्तते प्रतिप्रस्थाताऽभ्येनमाह्वयते अच्छावाकः । प्रत्याह्वयते प्रतिप्रस्थाता । शंसति । प्रतिगृणाति । प्रसिद्धमुक्थं प्रतिगीर्य प्राश्नन्त्योऽवचरन्त एतं यज्ञमनूपच्छन्ते चमसाध्वर्यवः आश्रावयत्यो श्रावयास्तु श्रौषडुक्थशा यज सोमानामिति । वषट्कृतानुवषट्कृते द्विर्जुहोति । तथैव द्विर्द्विः सर्वांश्चमसानुन्नीयत्यथ प्रदक्षिणमावृत्याच्छावाकस्य चमसे यज्ञस्य सञ्चावमवनयति हुतं त्वा हुते ऽवनयाम्यूर्जस्वन्तं देवेभ्यो मधुमन्तं मनुष्येभ्य इति वा तूष्णीं वाचैवैतत्पात्रमुपनिधाय भक्षैः प्रत्यञ्च आद्रवन्त्यनुसवनभक्ष इन्द्राग्निभ्यां पीतस्येत्यच्छावाकचमसमेवैते यथः समुपहूय भक्षयन्ति । यथाचमसं चमसान्निश्चम इत्वात्मानं प्रत्यभिमृशन्ते । नाप्याययन्ति चमसान्सर्वभक्षा मार्जयन्ते । ऽधोक्थशा इत्याह । प्रातःसवनं प्रतिगीर्य प्रशास्तः प्रसुहीति । सर्पेतेत्याह प्रशास्ता । संतिष्ठते प्रातःसवनम् । ॥ २० ॥ पञ्चमः ॥

॥ इति सप्तमः प्रश्नः ॥

प्रसर्पन्ति माध्यंदिनाय सवनाय देवी द्वारावित्यत एवोर्ध्वेन । संप्रसृप्याग्नीविदित्याध्वर्युः प्राकायजाहाभिषोतार एत[1] कृयत[1] ग्रावस्तुतमेहि[2] यजमानेति । पूर्वया द्वारा हविर्धानं प्रपाद्य होतृचमसे वसतीवरीभ्योऽध्यपो निःषिच्य तासु तथैव निग्राभ्यासु यजमानं वाचयति । तास्तथैव यजमानाय संप्रदाय ग्रावाणमादत्तेऽन्यमुपांशुसवनात् तथैव प्राञ्चं प्रश्रित्य विस्रस्य राजानं ग्रावाणमभि मिमीत इन्द्राय त्वेन्द्राय त्वेति । पञ्चकृत्वो यजुषा पञ्चकृत्वस्तूष्णीं । दशकृत्वो मिमानः सर्वत्र एव राजानं मिमीते । ऽङ्गुलिरभ्युह्य ग्रावस्तुत उष्णीषं प्रयच्छत्यङ्गिरेवाभ्युह्याध्वर्यीरावसथं वासो हरन्ति[3] । तथा मितं राजानं होतृचमसीयाभिरुपसृजति । तथा संप्रयौति । तथा तिरश्चर्मण्फलके अभिमृशति । तथा हस्तौ वीचयति । नाचाऽंशून्सृयते । घोषवन्त एवाभिषुण्वन्तीहाइ इहाइ इहेति[4] । तदेव पदिनयन्तीहाइ[5] इह इहाइ इह इहाइ इहेत्यथ संभरणीये निक्रीडयन्तीहाइ इहाइ इहेत्यथैनं सुसंभृतं संभरण्यां संभृत्योत्रैव उन्नयच्छति ।

---

१ Thus PB TH Mantramālā.

२ Thus PTFH Bh., Mantramālā, Padārthanirv.; ॰स्तुतमेहि BJ Keś.

३ Thus BHTP Bh; हरति F.

४ Here and l. 13, 14 BP have the pluti sign also after the last इह (thus: इहाइ इहि).

५ Uncertain reading. BT तदेवपदिनयंती॰; H: तदेवपदिनियंती॰; F: तदेत्यावैवपदिदेवंती॰; P: तदेवपदिनयंत इह; Bh. and Keś. give no help (निक्रम्य नयन्ति, Bh.)

तमुन्नेताधवनीये ऽवनयत्येवमेव द्वितीयः पर्यायः संतिष्ठत एवं तृतीयस्तृतीयस्य तृतीये हृदुपयन्ति हृद्वृद्वृहदित्युन्नी-यमानतो दशापवित्रेण परिवेष्योन्नेष उत्प्रयच्छति । तमुन्नेता-धवनीये[1] विचाल्य प्रपीड्य दक्षिणस्य हविर्धानस्यान्तरेणेषे उपावहृत्य[2] चर्मणि निदधाति । तस्मिंस्तथैव संमृज्याप्याप्यः हत्वा चतुर्धैतदृजीषं ग्रावमुखेभ्यो व्यपोहति । तथोद्गाता[3] वा प्रस्तोता वा दक्षिणस्य हविर्धानस्य पश्चादक्षमुपस्पृश्य प्राञ्चं ग्रावस्तु द्रोणकलशमभ्यूहति । तस्मिंस्तथैवोदीचीनदशं दशापवित्रं वितत्य प्रसिद्धं शुक्रामन्थिनौ ग्रहौ गृहीत्वर्तुपात्राभ्यां द्वौ मरुत्वतीयौ ग्रहौ गृह्णाति ॥ १ ॥

मरुत्वन्तं वृषभं वावृधानमिन्द्र मरुत्व इह पाहि सोम-मिति द्वाभ्यामंशोपरिष्टादाग्रयणमानीयाधस्तादुपगृह्णाति । तं तथैव त्रिरभिहिङ्कृत्य परिमृज्य सादयति । तथोक्थ्यं गृह्णा-त्युक्थ्येन राजानं परिदधाति । तथोपर्यर्धे द्रोणकलशे परिप्लु-पात्रं प्राश्य द्रप्सानुमन्त्रयते द्रप्सश्चस्कन्द यस्ते द्रप्सो यो द्रप्सो यस्ते द्रप्स इति । तथोन्नेतारमाहातिरिक्तं पूतभृतं कुरु पवमानस्य ग्रहान्ग्रहीष्यामीति । तथातिरिक्ते पूतभृति पवमानस्य ग्रहान्गृह्णा-त्युपयामगृहीतो ऽसीन्द्राय त्वेति द्रोणकलशमभिमृशतीन्द्राय त्वेत्याधवनीयमिन्द्राय त्वेति पूतभृतं । तथोन्नेतरित्याह प्राञ्चं राजानं पूतभृतमभि संपन्नयताद्ग्राभिराधवनीयं ग्रहा न्युन्नता-

१ Some MSS : तमुन्नेता॰ ।

२ उपाभिहृत्य F, उपावहृत्य BHP, comp. p. 208. 12.

३ तथोद्गाता H.

दिति । स तथा करोति । तथाप उपस्पृश्य बर्हिषी आदायोप-
निःसर्पन्ति । तेषु तथैव समन्वारब्धेष्वाध्वर्यवे स्रुवाहुतिं
जुहोति । विश्वे देवा मरुत इन्द्रो अस्मानस्मिन्द्वितीये सवने
न जह्युः । आयुष्मन्तः प्रियमेषां वदन्तो वयं देवानाꣳ सुमतौ
स्याम स्वाहेत्येतयाध्वर्युं जुह्वतो । यथावेदमितरे जुह्वत्यथ
प्रदक्षिणमावृत्य सदो ऽभि पवमानꣳ सर्पन्ति[1] । तथा[1] प्रदक्षि
यथायतनमुपविशन्ति । तथोद्गात्रे वा प्रस्तोत्रे वा बर्हिषी
प्रयच्छत्यृक्सामयोरुपस्तरणमसि मिथुनस्य प्रजात्या इति वा
तूष्णीं वा । तथोपाकरणं जपति वायुर्हिंकर्तेति । स एष पञ्चदशो
माध्यंदिनः पवमानो भवति । तस्याष्टम्यां प्रस्तुतायां वाचयति
सुपर्णो ऽसि त्रिष्टुप्छन्दा अनु त्वारभे स्वस्ति मा संपारयेत्यथ
चतुर्होतारं व्याचष्टे । उद्गुते वाचि संप्रैषमाहाग्नीदग्नीन्विहर
बर्हिः स्तृणाहि पुरोडाशाꣳ अलंकुरु प्रतिप्रस्थातर्दधिघर्माय
दुग्धाद्धरेति । यथासंप्रैषं तौ कुरुतस्तथाप[2] उपस्पृश्याहेहि
यजमानेति । पूर्वया द्वारा हविर्धानं प्रपाद्य तथा ममस्तꣳ
राजानमुपतिष्ठते । तथावकाशैश्चरति । तथा प्रचरण्यां [illegible]
गृह्णीते । तथैव आग्नीध्र आग्नीध्रीयाद्धिष्ण्यादनुपूर्वं[3] धिष्ण्ये-
ष्वङ्गारान्विहरति । तथा पुरस्तात्प्रत्यङ्ङासीनो विहृतान्धिष्णि-
यान्व्याघारयति । तथोत्तरस्य हविर्धानस्य युगे प्रचरणीꣳ

१ प्रसर्पन्त्यथ BJ.

२ Thus BT; कुरुतोथाप the other MSS.; J corrupt.

३ Thus BJHP; चानपूर्वं F; चानुपूर्वं T.

वाहयति तथा वाकाग्निमेन यथा पुरस्ताज्जुहोति अन्तरा गार्हपत्याहवनीयात् ॥ २ ॥

अथाग्नीध्र हविर्धाने उपविश्य दधिघर्माय दधि आनयति तदाहृतमवेक्षते ज्योतिरसि वैश्वानरं पृश्नियै दुग्धमिति । बर्हिषी अन्तर्धाय स्रुचे वा चमसे वा गृह्णाति यावती द्यावापृथिवी महित्वा यावच्च सप्त सिन्धवो वितस्थुः । तावन्तमिन्द्र ते ग्रहꣳ सहोर्जा गृह्णाम्यस्तृतमित्यपोह्य बर्हिषी अथैनꣳ श्रीणाति वाक् च त्वा मनश्च श्रीणीतां प्राणश्च त्वापानश्च श्रीणीतां चक्षुश्च त्वा श्रोत्रं च श्रीणीतां दक्षश्च त्वा बलं च श्रीणीतामोजश्च त्वा सहश्च श्रीणीतामायुश्च त्वा जरा च श्रीणीतामात्मा च त्वा तनूश्च श्रीणीताꣳ शृतोऽसि शृतंकृतः शृताय त्वा शृतेभ्यस्त्वा शृतं हविरित्यथाह होतर्वद घर्मं वाचमित्यथैनमादायोपोत्तिष्ठन्नाह आनय हविरित्यथाक्ष्याश्रावयाह दधिघर्मस्य यजेति वषट्कृते जुहोति यमिन्द्रमाहुर्वरुणं यमाहुर्यमिन्द्रमाहुर्यमु सत्यमाहुः । यो देवानां देवतमस्तपोजास्तस्मै त्वा तेभ्यस्त्वा स्वाहेत्यनुवषट्कृते हुत्वा हरति भक्षꣳ स यावन्तः प्रवर्ग्यऋत्विजस्तेषूपहवमिष्ट्वा यजमान एव प्रत्यक्षं भक्षयति मयि त्यदिन्द्रियं महन्मयि दक्षो मयि क्रतुः । मयि धायि सुवीर्यं त्रिशुग्घर्मो विभातु मे ॥ आकूत्या मनसा सह विराजा ज्योतिषा सह । यज्ञेन पयसा सह ब्रह्मणा तेजसा सह । क्षत्रेण यशसा सह सत्येन तपसा सह । तस्य दोहमशीमहि तस्य सुम्नमशीमहि । तस्य भक्षमशीमहि तस्य त इन्द्रेण पीतस्य मधुमत

उपहूतस्योपहूतो भक्षयामीति । निर्णिज्य पात्रं प्रयच्छति । तथा सवनीयान्पुरोडाशान्प्राचयति । तेषां तथैव समवद्यन्नाह माध्यंदिनस्य सवनस्येन्द्राय पुरोडाशानामवदीयमानानामनुब्रूहीति । पूर्वार्धादवदायापरार्धादवद्यत्यभिघारयति । प्रत्यनक्ति । तथोपभृति । स्विष्टकृते सर्वेषाᳲ सकृत्सकृदुत्तरार्धादवद्यति । द्विरभिघारयति । न प्रत्यनक्त्यत्याक्रम्याश्राव्याह माध्यंदिनस्य सवनस्येन्द्राय पुरोडाशान्प्रस्थितान्प्रेष्येति । वषट्कृते जुहोति । तथा समावपमान आहाग्नये ऽनुब्रूहीत्याश्राव्याहाग्नये प्रेष्येति । वषट्कृत उत्तरार्धपूर्वार्धे ऽतिहाय पूर्वा आहुतीर्जुहोति । तथोदङ्ङत्याक्रम्य यथायतनᳲ स्रुचौ सादयित्वा तथैव पात्र्यामिडाᳲ समवधाय प्रणीय पुरोडाशान्प्रश्निणोत्यनु हैके संयन्ति पशाव इडेति वदन्तो । ऽथ प्राशायन्ताहोत्रीयमानेभ्यो ऽनुब्रूहि ॥ ३ ॥

होतुश्चमसमनून्नयध्वमुभयतःशुक्रान्कुरुध्वमच्छावाकस्य चमसाध्वर्यो ऽपि सᳲसृजस्व प्रतिप्रस्थातश्चतुर्भिर्मा शकलैः प्रोक्षिताप्रोक्षितैः प्रत्युपकम्पस्वेति । यथासंप्रैषं ते कुर्वन्ति । समानं कर्माश्रावणादाश्रावण एव[1] व्येत्यध्वर्युः[1] पुरस्तात्प्रत्यङ् तिष्ठन्नाश्रावयत्यो श्रावयास्तु श्रौषण्माध्यंदिनस्य सवनस्य निष्केवल्यस्य भागस्य शुक्रवतो मन्थिवतो मधुश्चुत इन्द्राय सोमान्प्रस्थितान्प्रेष्येति । वषट्कृते यथोभौ जुहुतः स प्रथमः संकृतिर्विश्वकर्मेति ।

---

1 Uncertain reading and interpunction; एववेत्यध्वा॰ BJ; एवेत्यध्वा॰ T Kes.; एव--त्यध्वा॰ F; एवैतिमध्वा॰ HP; Bhavasvamin: एव वेति निपात इत्यर्थः. A Prayoga · एवमति निपात इत्यर्थः (Grantha).

वषट्कृतानुवषट्कृते द्विर्जुह्वतश्चैव। द्विर्द्विः सर्वांश्चमसाञ्जुहोति। तथा संप्रैषमाह प्रैतु होतुश्चमसः प्र ब्रह्मण इति। तथा[1] प्रदक्षिणमावृत्य होतृचमसे ग्रहस्य संस्रावमवनयति हुतं त्वा हुते ऽवनयाम्यूर्जस्वन्तं देवेभ्यो मधुमन्तं मनुष्येभ्य इति वा तूष्णीं वा। तथा प्रतिप्रस्थातोत्तरार्धे आहवनीयस्य मन्थिनः संस्रावं जुहोति। तथाप उपस्पृश्य शुक्रपात्रं च मन्थिपात्रं च खरे यथायतनꣳ सादयति। अथैते सर्त्विजां चमसाश्चैते होत्रकाणां चमसाध्वर्यवः सकृत्सकृद्धोषकस्मादभ्युन्नीयोपावर्तन्ते। तेषां तथैव मैत्रावरुणचमसमादायाश्राव्याह प्रशास्तर्यजेति। वषट्कृतानुवषट्कृते द्विर्जुहोति। ब्राह्मणाच्छंसिन्यज पोतर्यज नेष्टर्यजाच्छावाक यजाग्नीद्यजेति। षड्ढोताः संपाद्य प्रदक्षिणमावृत्य प्रत्यङ्ङाद्रुत्यायेण होतारमुपविशत्यथाऽग्नीदिति। स भद्रमकरित्याह होता यो नः सोमꣳ राजानं पाययिष्यतीति। तथाप उपस्पृश्य होत्र इडामुपोह्वयन्ते। उपहूयमानायामिडायामुपप्रगृह्णन्ति चमसानुपहूतायामिडायामग्नीध आदधाति षडवत्तं। प्राश्नन्ति। मार्जयन्ते। इडोपहूताꣳश्चमसान्भक्षयन्ति भक्षेहि माविशेति दीर्घभक्षमनुद्रुत्य रुद्रवद्गणस्य सोम देव ते मतिविदो माध्यंदिनस्य सवनस्य त्रिष्टुप्छन्दस इन्द्रपीतस्य मधुमत उपहूतस्योपहूतो भक्षयामीति। होतृचमसमेवैते त्रयः समुपहूय भक्षयन्ति। यथाचमसं चमसान्विन्व स इत्यात्मानं प्रत्यभिमृशन्ते।

---

१ तथैव II.

आप्याययन्ति यमस्मानाप्यायस्व समेतु त इति । वीडग्नि नाराशंसा आप्यायिता दक्षिणस्य हविर्धानस्यापालम्बमधो-ऽवस्तीर्याथ मध्यतीयावैतस्मिन्काल आग्नीध्रे यजमानः पुरोडाशानां प्राश्नाति । यद्यन्ना स्यात्पत्नी पत्नीशाले । ॥ ४ ॥ प्रथमः ॥

अथ दाक्षिणानि होष्यन्गार्हपत्य आज्यस्थालीꣳ सस्रुवाꣳ स्रुचं वायसांश्चैतस्य वसनस्यान्तमायां दशायां हिरण्यग्रन्थिः प्रग्रथितो भवत्यथैतस्समादायाहेहि यजमानेत्युत्तरेणाग्नीध्रीयं परीत्योत्तरेण वेदः परीत्य पूर्वया द्वारा शालां प्रपाद्य समन्वारब्धेष्वपि-प्रतेषु संप्रच्छन्नेषु गार्हपत्य आज्यं विलाप्योत्पूय स्रुचि चतुर्गृहीतं गृहीत्वा वसनस्यान्तꣳ स्रुग्दण्ड[1] उपसंगृह्य[2] सौरीभ्यामृग्भ्यां गार्हपत्ये जुहोत्युदु त्यं जातवेदसं देवं वहन्ति केतवः । दृशे विश्वाय सूर्यꣳ स्वाहेत्यथापरं चतुर्गृहीतं गृहीत्वा गार्हपत्य एव जुहोति चित्रं देवानामुदगादनीकं चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः । आप्रा द्यावापृथिवी अन्तरिक्षꣳ सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुषश्च स्वाहेत्यथाग्नीध्रं द्रुत्वा स्रुचि चतुर्गृहीतं गृहीत्वा वसनस्यैवान्तꣳ स्रुग्दण्ड उपसंगृह्य नयवत्याग्नीध्रे जुहोत्यग्ने नय सुपथा राये अस्मान्विश्वानि देव वयुनानि विद्वान् । युयोध्यस्मज्जुहुराणमेनो भूयिष्ठां ते नमउक्तिं विधेम स्वाहेत्यथ दिवं गच्छ सुवः पतेति हिरण्यमूर्ध्वमुद्गृह्णाति । सृजन्ते दक्षिणा दक्षिणापथेनान्तरेण

---

1 Thus all and P, except B, which has °स्वाचारांच° ।

2 °चुदंसस्य° BJ.

सदश्च गार्हपत्यं चान्तरेण सदश्चाग्नीध्रं चान्तरेण चात्वालोत्करावेवमुदीच्यः प्रतिपद्यन्ते। ताः प्रदक्षिणं कृत्वाभ्येति रूपेण वो रूपमभ्येमि वयसा वय इत्यथैना विभजति तुथो वो विश्ववेदा विभजतु वर्षिष्ठे अधि नाक इत्यथ सदो ऽभ्येत्येतत्ते[१] अग्ने राध ऐति सोमच्युतं तन्मित्रस्य पथा नयर्तस्य पथा प्रेत चन्द्रदक्षिणा यज्ञस्य पथा सुविता नयन्तीरिति। ॥ ५ ॥

अथैष आत्रेयो ऽग्रेण सद आस्ते। तमभ्येति[२] ब्राह्मणमद्य राध्यासमृषिमार्षेयं पितृमन्तं पैतृमत्यं सुधातुदक्षिणमित्यथैन-मुत्क्रम्य पृच्छति क आत्रेय इत्ययमहमितीतरः प्रत्याह। तं तथैव द्वितीयमुत्क्रम्य पृच्छति क आत्रेय इत्ययमहमित्येवेतरः प्रत्याह। तं तथैव तृतीयमुत्क्रम्य पृच्छति क आत्रेय इत्यय-महमित्येवेतरः प्रत्याह। तस्य पाणौ हिरण्यमादधाति चन्द्र[३]मङ्क्ष्वेति यद्वान्यदुपकल्पते[४]। ऽथाग्नीध्रं हृत्वा हिरण्यमुप-मग्नीधे ददात्यथ सद आगत्य ब्रह्मणे ददाति होत्र उद्गात्रे। ऽथ हविर्धानं हृत्वाध्वर्यवे ददाति य उ चैनमन्ये ऽभितो भवन्त्यथ सद आगत्य प्रस्तोत्रे ददाति प्रशास्त्रे ब्राह्मणाच्छंसिने ऽच्छावाकस्य सदस्यस्याग्नीधः पोतुर्नेष्टुर्ग्रावस्तुत उन्नेतुः सुब्रह्मण्यस्य प्रतिहर्तु-रन्ततो। यथासमुदितं प्रसर्पकेभ्यो। ऽथाहैहि यजमानेत्याग्नीध्रं

---

१ Thus FHTP, Keś.; अभ्येति BJ.

२ Thus TPH; अभ्येति the other MSS.

३ चंद्र THF Mantramālā; चंद्रं BP and a Prayoga, चंद्रमवेति Keś.

४ उपकल्पयते the MSS.

हुत्वा स्रुचि चतुर्गृहीतं गृहीत्वाग्नौ पञ्च वैश्वकर्मणानि जुहोति यज्ञपतिमृषय एनसाहुरित्येतानि कामातीमोपेश्चरत्यग्निना[1] देवेन ये देवा यज्ञहन इत्येताभ्यामनुवाकाभ्यामथ यजमानं प्राचमीक्षयति वि सुवः पश्य व्यन्तरिक्षमित्यथैनꣳ सदस्युपवेशयति यतस्व सदस्यैरित्यथ दक्षिणाः समनुदिशत्यस्मद्राता देवत्रा गच्छत मधुमतीः प्रदातारमाविशतानवहायास्मान्देवयानेन पथेत सुकृतां लोके सीदत तन्नः सꣳस्कृतमिति ॥ ६ ॥

अथ प्राकाशयन्नाहेन्द्राय मरुत्वतेऽनुब्रूहीति तच्छ्रुत्वा प्रतिप्रस्थाता ग्रहावादायोपनिष्क्रामत्युपनिष्क्रामत्येवाध्वर्युर्ग्रहावादाय उत्तरतस्तिष्ठते प्रतिप्रस्थात्रे ऽन्यतरं प्रयच्छत्यथाश्रावयत्यो श्रावयास्तु श्रौषडिन्द्राय मरुत्वते प्रेष्येति वषट्कृते उभौ जुहुतोऽथ प्रतिप्रस्थाताध्वर्योः पात्रे ग्रहस्य सꣳस्रावमवनयति तमाह प्रतिप्रस्थातरेतेन पात्रेण तृतीयं मरुत्वतीयं ग्रहं गृहाणेति तेन प्रतिप्रस्थाता तृतीयं मरुत्वतीयं ग्रहं गृह्णाति द्रोणकलशादपरिप्लुना पात्रेण मरुत्वाꣳ इन्द्र वृषभो रणायेत्यनुद्रुत्योपयामगृहीतोऽसीन्द्राय त्वा मरुत्वते जुष्टं गृह्णामीति परिमृज्य सादयत्येष ते योनिरिन्द्राय त्वा मरुत्वत इत्यथाध्वर्युः प्रदक्षिणमावृत्य प्रत्यङ्ङाद्रुत्य होत्रैतत्पात्रꣳ संभक्षयतीन्द्रेण मरुत्वता पीतस्येत्यथ निगृह्य पात्रं पराङावर्तत इन्द्रा देवैरिति यावदेतस्य यजुषः पर्याप्नोति तावज्जपत्य-

---

1 ॰तीमांचे॰ TJHP Keś. (twice) ; ॰तिमो॰ BJ Keś. (once).

श्येनमाह्वयते होता । प्रत्याह्वयतेऽध्वर्युः । गृणाति । प्रतिगृणाति । प्रसिद्धमुक्थ्यं प्रतिगीर्य प्राङेत्योद्यच्छत एवं तृतीयं सवनीयं पात्रमनूद्यच्छन्ते नाराशंसानथाश्रावयत्यास्तु श्रौषडुक्थशा यज सोमस्येति । वषट्कृतानुवषट्कृते जुहोति । तथैव द्विर्द्विर्नाराशंसाननुप्रकम्पयन्त्येतत्पात्रं नाराशंसा भक्षायन्त्यनुसवनभक्ष इन्द्रेण मरुत्वता पीतस्येति । होता चैवाध्वर्युश्चैतत्पात्रं संभक्षयतो नराशंसपीतेन नाराशंसान्नराशंसपीतस्य सोम देव ते मतिविदो माध्यंदिनस्य सवनस्य त्रिष्टुप्छन्दसः पितृपीतस्य मधुमत उपहूतस्योपहूतो भक्षयामीति । होतृचमसमेवैतेऽथः समुपहूय भक्षयन्ति । यथाचमसं चमसान्हिन्व म इत्यात्मानं प्रत्यभिमृशन्ते । आप्याययन्ति चमसानाप्यायस्व समेतु त इति । सीदन्ति नाराशंसा आप्यायिता दक्षिणस्य हविर्धानस्यापालम्बमधोऽधो[1] माहेन्द्राय । ॥ ७ ॥

अथ प्राङेत्य शुक्रपात्रमाददान आहोन्नेतर्यदिमं माहेन्द्रं ग्रहं गृह्णाम्यथोदञ्चं राजानं पूतभृतमभि संप्लवयतादृशाभिर्द्रोणकलशं स्पृष्ट्वा न्युब्जतादिति । स तथा करोति । स शुक्रपात्रेण माहेन्द्रं द्रोणकलशाद्गृह्णाति महाँ इन्द्रो य ओजसेत्यनुद्रुत्योपयामगृहीतोऽसि महेन्द्राय त्वा जुष्टं गृह्णामीति । परिमृज्य सादयत्येष ते योनिर्महेन्द्राय त्वेत्यथाप उपस्पृश्य बर्हिषी आदाय वाचंयमः प्रत्यङ् द्रुत्वा स्तोत्रमुपाकरोति । स्तुवते माहेन्द्राय ।

१ B agnín °वाचयम° ।

प्रस्तुते साचि संप्रैषमाहाभिषोतारो ऽभिषुणुताग्नीदाग्निं विनयोलूखलमुदाहृत्य प्रतिप्रस्थातर्वाहणामेककपालं निर्वप सौम्यस्य विहीति यथासंप्रैषं ते कुर्वन्ति होत एषोत्तमेति प्राङ्होतुः कालात्पराङावर्तते ऽध्वर्युरभ्येनमाक्रयते होता प्रत्याक्रयते ऽध्वर्युः शंसतीति प्रतिगृणाति प्रविद्धमुक्थं प्रतिगीर्य प्राङ्त्योपच्छन एतं माहेन्द्रं पदमनूच्यन्ते नाराशंसानथा- श्रावयत्यो श्रावयाश्चौषडुक्थशा यज सोमस्येति वषट्कृतानु- वषट्कृते द्विर्जुहोति तथैव द्विर्द्विर्नाराशंसाननुप्रकम्पयन्त्येतत्पात्रं नाराशंसा अप्यायनत्यनुसवनभक्षो सहेन्द्रेण पीतस्येति होता चैवाध्वर्युश्चैतत्पात्रं संभक्षयतो नराशंसपीतेन नाराशंसा- नराशंसपीतस्य सोम देव ते मतिविदो माध्यंदिनस्य सवनस्य त्रिष्टुप्छन्दसः पितृपीतस्य मधुमत उपहूतस्योपहूतो भक्षया- मीति होतृचमसमेवैते त्रयः समुपहूय भक्षयन्ति यथाचमसं चमसान्हिन्व म इत्यात्मानं प्रत्यभिमृशन्ते माप्याययन्ति चमसान्संभक्ष्य मार्जयन्ते ऽथेन्द्राय त्वेन्द्राय त्वेत्येवं त्रिभिरुक्थपर्यायैश्चरति[1] तं तथैवोक्तमे ऽतिग्राह्य आहाच्छा- वाकस्य चमसमनून्नयध्वमुन्नेतः सर्वश एव राजानमुन्नय मातिरी- रिचः प्रतिप्रस्थातरुपैतेन पदेन रमैहि यजमानेति पूर्वया द्वारा हविर्धानं प्रपाद्याथोदञ्च्याध्वनीयश्च सर्वश एव वसती- वरीः पर्यस्यति सर्वश [2]एवैकधनाभ्युरोऽचमेव वसतीवरीकलशं

१ चचच॰ all exc. TP. २ एव om BJ.

ब्रह्मा स्तुवन्ति । पश्चादच्छावाकमेकधनानच्छावाकचमसमेव प्रथममुन्नयन्ति । यथोपपादमितरान्सर्वेभ्य एव राजानꣳ सह्नीयोन्नयन्तेषाꣳ सꣳस्राव्यमर्धपादन्त उक्थ्यस्थाल्या औपभृतं पात्रं । तस्मिन्नेतꣳ सर्वेभ्य एव राजानं गृह्णाति य उक्थ्यस्थाल्यां भवति । स[1] उ[1] वा[1] ऐन्द्र[1] एव भवत्यथोक्थ्यं[2] वाचीत्याह माध्यंदिनꣳ सवनं प्रतिगीर्य प्रशास्तः प्रस्तुहीति । सर्पतेत्याह प्रशास्ता । संतिष्ठते माध्यंदिनꣳ सवनम् । ॥ ८ ॥ द्वितीयः ॥

प्रसर्पन्ति तृतीयसवनाय देवी द्वारावित्यत एवोर्ध्वेन । संप्रसृप्ताग्निविदित्वाध्वर्युः प्राङायन्नाग्नीध्रं परिश्रयणमाहर प्रतिप्रस्थातराग्निरमानय प्रातस्तमादित्यपात्राय दध्याहरेति यजमानेति । पूर्वया द्वारा हविर्धानं प्रपाद्य य एष उपाꣳशुपात्रे ऽꣳशुः प्राप्तो भवति तं माध्यंदिनीय ऋजीषे ऽपिसृज्य यमेव कं च[3] ग्रावाणमादायोन्नेतारमाहाहरोपसृजेत्युपसृजत्युन्नेताधवनीयादुदचनेनापरिमितमभिषुत्याथैनꣳ सुसंभृतꣳ संभरणाꣳ संभृत्योन्नेत्र उत्प्रयच्छति । तमुन्नेताधवनीये ऽवनयत्येवमेव द्वितीयः पर्यायः संतिष्ठत । एवं तृतीय । ऋजीषमन्ततो दशापवित्रेण परिवेष्ट्योन्नेत्र उत्प्रयच्छति । तदुन्नेताधवनीये[4] विधाय प्रपीड्य दक्षिणस्य हविर्धानस्यान्तरेणेषं उपानिहत्य[5] नीड उत्सादयति । परिश्रयन्ति पूर्वां द्वारमपरां चाग्रादन्त

---

१ सउवैरेन्द्र B; सउवैन्द्र T; PHF om. वा; J corrupt

२ यथोक्थ्यं JT.   ३ कंचन BF.   ४ तमुन्नेता॰ some MSS.

५ उपानिहत्य here all, also P.

आदित्यस्थाल्या औपग्रहं पात्रं॥ तस्मिन्नेतस्य राज्ञस्तृतीयमेकं गृह्णाति य आदित्यस्थाल्यां भवति कदा च न स्तरीरसीत्यनुद्रुत्योपयामगृहीतो ऽस्यादित्येभ्यस्त्वा जुष्टं गृह्णामीति। बर्हिषी अन्तर्धाय शृतातङ्क्येन श्रीणाति कदा च न प्रयुच्छसीत्यनुद्रुत्योपयामगृहीतो ऽस्यादित्येभ्यस्त्वा जुष्टं गृह्णामीत्यपोद्धृत्य बर्हिषी अर्धमेवाꣳ राज्ञो गृह्णाति यज्ञो देवानां प्रत्येति सुम्नमित्यनुद्रुत्योपयामगृहीतो ऽस्यादित्येभ्यस्त्वा जुष्टं गृह्णामीत्यथैनꣳ सविमत उपाꣳशुसवनेन श्रीणाति विवस्व आदित्यैष ते सोमपीथस्तेन मन्दस्व तेन तृप्य तृप्यास्म ते वयं तर्पयितारो या दिव्या वृष्टिस्तया त्वा श्रीणामीत्यथैनमुद्गृह्णात्येव विज्ञानमुपैति यदि तावत् प्रस्कन्दत्यष्टुवर्षुकः[१] पर्जन्यो भवति। यदि चिरमवर्षुको। न सादयतीति ब्राह्मणमथैनमुपाꣳशुसवनं दशापवित्रेण परिवेष्ट्य तेनाधस्तात्पात्रमुद्गृह्णत्यूर्मिकारमविचिन्वन् ॥ ९ ॥

आ समुद्रादान्तरिक्षात्प्रजापतिरुदधिं च्यावयातीन्द्रः प्रस्नौतु मरुतो वर्षयन्तून्नम्भय पृथिवीं भिन्द्धीदं दिव्यं नभः। उद्नो दिव्यस्य नो देहीशानो विसृजा दृतिमित्यथैनमुपाꣳशुसवनं[२] दशापवित्रेण परिमृज्य ग्रावस्वपिसृजति। विहृतस्मिं पूर्वां द्वारमपरां चायेन[३] चहं बर्हिषस्तेनापिधायोपोप्तिसृजादादित्येभ्यः[४]

---

१ Thus J only; °वत्सवर्षुकः F; °देवर्षुकः BP, the other MSS. are still more corrupt.

२ °चवेनमु° all except H, which has °चवेतमु°।

३ Thus PHJ Keś.; चवेन the other MSS.

४ °चोपोप्तिसृज° TP; °चोपोप्तिसृज° J; °चोपतिसृज° B; °चोप्तिसृज° HF.

प्रियेभ्यः प्रियधामभ्यः प्रियव्रतेभ्यो महस्वसरस्य पतिभ्य उरोरन्तरिक्षस्याध्यक्षेभ्यो ऽनुमूचीत्युत्तमेनामात्याप्रादित्येभ्यः प्रियेभ्यः प्रियधामभ्यः प्रियव्रतेभ्यो महस्वसरस्य पतिभ्य उरोरन्तरिक्षस्याध्यक्षेभ्यः प्रेष्येति । वषट्कृत ओषधीः प्राश्याग्राबादित्यं जुहोति यथादेव । न जुहोत्यनुमीयते । पर्यावृत्तस्यैव प्रतिप्रस्थाता पात्रमाहरत्येतस्मिन्काले प्रतिहर्ता पूतभृतो बिले पवित्रं वितत्य द्वौ वा त्रीन्वा राज्ञ उदञ्चनानानयत्याग्रयणमेवाध्वर्युराहरत्यादित्यस्थाल्यौ प्रतिप्रस्थाता ओपयाप्य संमृद्नाति । तासां तिसृणां चतसृणां वा[1] धाराणां [2]तथोपरिष्टादाग्रयणमानीयाधस्तादुपगृह्णाति । तं[3] तथैव शिरभिहिङ्कृत्य परिमृज्य सादयत्यपोद्धृत्य पवित्रं बर्हिषी अन्तर्धायाग्निरमवनयत्यन्वारब्धायां पत्न्यामस्मे देवासो वपुषे चिकित्सतेति चतसृभिरनुच्छन्दसमपोद्धृत्य बर्हिषी पूतभृतो बिले द्रप्सानुमन्त्रयते । द्वौ पवमानस्य ग्रहौ गृह्णाति । तथोन्नेतरित्याह आग्रयणं राजानं पूतभृतमभि संपवयताद्ग्राभिराधवनीयं मृत्वा न्युब्जतादिति । स तथा करोति । तथाप उपसृज्य बर्हिषी आदायोपनिःसर्पति । तेषु तथैव समन्वारब्धेष्वाधवनीये स्रुवाहुतिं जुहोति । ॥ १० ॥

इदं तृतीयं सवनं कवीनामृतेन ये चमसमैरयन्त । ते सौधन्वनाः स्वरानशानाः स्विष्टिं नो अभि वसीयो नयन्तु स्वाहेत्येतयाध्वर्यू जुहुतो । यथावेदमितरे जुह्वति । तथा

---

१ च T.   २ तथा om THF.   ३ om. T.

प्रदक्षिणमावृत्य सदो ऽभि पवमानꣳ सर्पन्ति । तथा सदसि यथायतनमुपविशन्ति । तथोद्गाथे वा प्रस्तोथे वा बर्हिषी प्रयच्छत्युक्थामथोऽपस्तरणमसि मिथुनस्य प्रजात्या इति वा तूष्णीं वा । तथोपाकरणं जपति वायुर्हिंकर्तेति । स एष सप्तदश आर्भवः पवमानो भवति । तस्य नवम्यां प्रस्तुतायां वाचयति सखासि जगतीच्छन्दा अनु त्वारभे स्वस्ति मा संपारयेत्यथ पशुहोतारं व्याचष्ट । उद्गते मास्त्रि संप्रैषमाहाग्नीच्छालाकाग्निहर बर्हिः स्तृणाहि पुरोडाशाꣳ अलंकुरु प्रतिप्रस्थातः पशौ संवदस्वेति । यथासंप्रैषं तौ कुरुतस्तथाप उपस्पृश्याऽऽवेहि यजमानेति । पूर्वया द्वारा हविर्धानं प्रपाद्य तथा समस्तꣳ राजानमुपतिष्ठते । नाचावकाग्नीस्चरति । तथा प्रचरण्यां नवकृत्वो गृह्णीते । तथैव आग्नीध्र आग्नीध्रीयाद्धिष्णियादनुपूर्वं[1] धिष्णियेषु शालाकान्विहरति[2] । तथा पुरस्तात्प्रत्यङ्ङासीनो विहृताञ्छालाकाग्व्याघारयति[2] । तथोत्तरस्य हविर्धानस्य कूबके प्रचरणीꣳ सादयति । तथा मांकाग्निेन पथा पृष्ठ्याꣳ स्तृणाति संततां गार्हपत्यादाहवनीयात् । ॥ ११ ॥

अथ पशुना चरति मनोताप्रभृतिनेडान्तेन । तथा सवनीयान्पुरोडाशान्याचति । तेषां तथैव समःस्यमाह तृतीयस्य

---

१ चानुपूर्वं T; चनुपर्वं PBJ; चनुपूर्वा F; चान,पूर्वं H.

२ शालाकान् PTJ; शलाकान् BHF; शकलान् and शलाकान् H.

सवनस्येन्द्राय पुरोडाशानामवदीयमानानामनुब्रूहीति। पूर्वार्धाद्द्वक्षायापरार्धाद्वद्यत्यभिघारयति। प्रत्यनक्ति। तथोपस्तृणाति स्विष्टकृते सर्वेषाꣳ सकृत्सकृदुत्तरार्धाद्वद्यति। द्विरभिघारयति। न प्रत्यनक्त्यथाक्रम्याश्राव्याह तृतीयस्य सवनस्येन्द्राय पुरोडाशानाम्प्रस्थितान्प्रेष्येति। वषट्कृते जुहोति। तथा समावपमान आहाग्नये ऽनुब्रूहीत्याश्राव्याहाग्नये प्रेष्येति। वषट्कृत उत्तरार्धपूर्वार्धे ऽतिहाय पूर्वा आहुतीर्जुहोत्यथोदङ्कृत्याक्रम्य यथायतनꣳ स्रुचौ सादयित्वा तथैव पात्र्यामिडाꣳ समवधाय प्रतीक्षः पुरोडाशाग्प्रश्लिष्णोत्यनु हैके संयन्ति पशव इडेति वदन्तो ऽथ प्राङायन्नाहोत्रीयमानेभ्यो ऽनुब्रूहि होतुश्चमसमनून्नयध्वं तीव्राꣳ आशीर्वतः कुरुध्वमुन्नेतः सोमं प्रभावयेति। होतृचमसमेव प्रथममुन्नयन्ति। यथोपपादमितरांश्चमसानुन्नीयोत्तरवेद्याꣳ सꣳसादयन्त्यथ प्राङेत्य होतृचमसमादायाश्राव्याह तृतीयस्य सवनस्यर्भुमतो विभुमतः प्रभुमतो वाजवतः सवितृवतो बृहस्पतिवतो विश्वदेव्यावतस्तीव्राꣳ[1] आशीर्वत इन्द्राय सोमान्प्रस्थितान्प्रेष्येति। वषट्कृते जुहोति श्येनाय पत्वने स्वाहेत्यनुवषट्कृते हुत्वन्ताꣳ होत्रा मधोर्घृतस्य स्वाहेति। वषट्कृतानुवषट्कृते द्विर्जुहोति। तथैव द्विर्द्विः सर्वाꣳश्चमसाञ्जुहोति। तथा संप्रैषमाह प्रैतु होतुश्चमसः प्र ब्रह्मणः प्रोद्गातुः प्र यजमानस्य प्र सदस्यस्य होत्रकाणां चमसाध्वर्यवः सकृत्सकृदाशीर्वतो ऽभ्युन्नीयोपावर्तध्वमिति। यन्त्येते सहर्त्विजो चमसानर्थैते होत-

1 विश्वदे॰ BT. Mantramala, the other MSS., also P, have विश्वे॰।

काणां चमसाध्वर्यवः सकृत्सकृदाग्नीध्रतो ऽभ्युन्नीयोपावर्तन्ते । तेषां तथैव मैत्रावरुणचमसमादायाश्राव्याह प्रशास्तर्यजेति । वषट्कृते जुहोति विष्टम्भाय धर्मणे स्वाहेति । परिधये जनप्रथनायेति[1] ब्राह्मणाच्छंसिन । ऊर्जे होत्राणामिति पोतुः । पयसे होत्राणामिति नेष्टुः । प्रजापतये मनवे इत्यच्छावाकस्य-र्तमृतपाः सुवर्वाडित्याग्नीध्रश्चमसं[2] चमसमेवानुवषट्करोति[3] हव्यन्ताꣳ होत्रा मधोर्घृतस्य स्वाहेति । सप्त होत्राः संयाज्य प्रदक्षिणमावृत्य प्रत्यङ्ङाद्रुत्याग्रेण होतारमुपविशत्यथाऽऽग्नीध्रादिति । स भद्रमकरित्याह होता यो नः सोमꣳ राजानं पाययिष्यतीति । तथाप उपस्पृश्य होत्र इडामुपोद्यच्छन्त । उपहूयमानायामिडायामुपप्रगृह्णन्ति चमसानुपहूतायामिडायामग्नीध्र आदधाति षड्वत्तं । प्राश्नन्ति । मार्जयन्त । इडोपहूताꣳ स्वमसान्भक्षयन्ति भक्षेहि माविशेति दीर्घभक्षमनद्रुत्यादित्यवद्गणस्य सोम देव ते मतिविदस्तृतीयस्य सवनस्य जगतीच्छन्दस इन्द्रपीतस्य मधुमत उपहूतस्योपहूतो भक्षयामीति । होतृचमसमेवैते त्रयः समुपहूय भक्षयन्ति । यथाचमसं चमसान्हिन्व म इत्यात्मानं प्रत्यभिमृशन्त । आप्याययन्ति चमसानाप्यायस्व समेतु त इति । सीदन्ति नाराशꣳसा आप्यायिता दक्षिणस्य हविर्धानस्यापालम्बमधो ऽध[4]

---

१ BTP add स्वाहा also after ॰प्रथनाय ।

२ Thus, आग्नीध्रश्च॰ HPT; आग्नीध्रश्च॰ or आ॰ BJ.

३ Thus TFPH Bh; चमसमेवानुवष॰ J; चमसेवानुवष॰ B K...

४ B again ॰वार्धम॰ ।

उपामनवन्तो वैश्वदेवाय । चमसांश्चमसाध्वर्यवोऽङ्क्तौ पुरोडाशशकलानुपास्यन्ति । नव होतृचमसे । तानेत एवानुमन्त्रयते ऽत्र पितरो यथाभागं मन्दध्वमिति तस्मिन्काले[1] आग्नीध्रे यजमानः पुरोडाशानां प्राश्नाति । यद्यशना स्यात्पत्नीशाले ।

॥ १२ ॥ तृतीयः ॥

अथ प्राङायत्याह देवाय सवित्रे ऽनुब्रूहि प्रतिप्रस्थातरन्तर्यामपात्रेण सावित्रमाग्रयणाद्गृहं गृहीत्वोपास्व मा सीषद इति । तच्छ्रुत्वा प्रतिप्रस्थातान्तर्यामपात्रेण सावित्रमाग्रयणाद्गृहं गृह्णाति वाममद्य सवितरित्यनुद्रुत्योपयामगृहीतो ऽसि देवाय त्वा सवित्रे जुष्टं गृह्णामीति । न सादयतीति ब्राह्मणमसादयित्वैवोपनिष्क्रम्याश्राव्याह देवाय सवित्रे प्रेष्येति । वषट्कृते जुहोत्यथ वै भवति सवितृपात्रेण वैश्वदेवं कलशाद्गृह्णाति सोमे सोममभिगृह्णातीति । स[2] सवितृपात्रेण वैश्वदेवं कलशाद्गृह्णाति सोमे सोममभिगृह्णात्युपयामगृहीतो[3] ऽसि सुशर्मासि सुप्रतिष्ठानो बृहदुक्षे नमो विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्यो जुष्टं गृह्णामीति । परिमृज्य सादयत्येष ते योनिर्विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्य इत्यथाध्वर्युः प्रदक्षिणमावृत्य प्रत्यङ्ङाद्रुत्य होता समीक्ष्य पराङावर्तेत इष्टा देवहूरिति । यावदेतस्य यजुषः पर्याप्नोति तावज्जपत्यथैन-

१ After मन्दध्वमिति HF ms. उक्त्वा ।

२ स only in PH; F reads यत् ।

३ The words सोमे सोममभिगृह्णाति om. B (are they interpolated?); P also has them

आह्वयते होता । प्रत्याह्वयतेऽध्वर्युः । प्रऽगृह्णाति । प्रतिगृणात्यथ यत्र होतुरभिजानात्येकया च दशभिश्च स्वभूत इति तत्प्रति-प्रस्थाता द्विदेवत्यपात्राणि मार्जालीये मार्जयित्वा पात्रेष्वपि-सृजत्यथ यत्र होतुरभिजानाति प्र[1] द्यावा यज्ञैः पृथिवी ऋतावृधेति तदन्यतोऽमदं प्रतिगृणात्योथा मोद इव मदा मोद इवेत्या व्याहावादथ यत्र होतुरभिजानाति तद्राधो अद्य सवितुर्वरेण्यमिति तदुभयतो-मदमेव[2] प्रतिगृणाति मदा[3] मोद इव मदा मोद इवेत्या व्याहावात्समिद्धमुक्थं प्रतिगीर्य प्राङेत्योद्यच्छत एतं वैश्वदेवं ग्रहमनूद्यच्छन्ते नाराशंसानथाग्नायन्यो आवयास्तु श्रौषडुक्थशा यज सोमस्येति । वषट्कृतानुवषट्कृते द्विर्जुहोति । तथैव द्विर्द्वि-र्नाराशंसाननुप्रकम्पयन्त्येतत्पात्रं नाराशंसा अन्वायन्त्यनुसवन-भक्षो विश्वैर्देवैः पीतस्येति । होता चैवाध्वर्युश्चैतत्पात्रं संभक्ष-यतो नराशंसपीतेन नाराशंसान्नराशंसपीतस्य सोम देव ते मतिविदस्तृतीयस्य सवनस्य जगतीच्छन्दसः पितृपीतस्य

---

१ The reading of the words commencing with प्र is not wholly certain. B om. from प्र द्यावा to अभिजानाति (incl.; line 6); instead of व्याहावाद् (thus JP, l. 6) F has व्याहावात् ।

२ उभयतो॰ FP; अन्यतोमद॰ BJ, but comp. Padārthanirv. page 378 (n°421) and Āp. śrs. XIII. 13. 8.

३ मदा ... इवेति om. TJ; B. मदामोदैवमोदामोदैवेत्या॰; most of the MSS. contract the word इव with the preceding vowel; so HPBJ, but comp. TS. III. 2, 9. 5.

मधुमत उपहूतस्योपहूतो भक्षयामीति। होतृचमसमेवैते भक्षः समुपहूय भक्षयन्ति। यथाचमसं चमसानित्थं न इत्यात्मानं प्रत्यभिमृशन्ते। आप्याययन्ति चमसान्सर्वभक्षा मार्जयन्ते।

॥ १३ ॥

अथ होतारं विपृच्छति परियक्ष्यसि सौम्या३[1] न परियक्ष्यसी३[1] इति। स यथैनꣳ होता प्रत्याह तथ्कृत्वा सक्थꣳ सौम्यमागच्छत्यथ स्रुचि चतुर्गृहीतं गृहीत्वात्याक्रम्याश्राव्याह घृतस्य यजेति। वषट्कृते जुहोत्यथोपस्तीर्य द्विरवद्यति[2] पूर्वार्धादवदायापरार्धादवद्यत्यभिघारयति। न[3] प्रत्यनक्त्यत्याक्रम्याश्राव्याह सौम्यस्य[4] यजेति। वषट्कृते दक्षिणार्धपूर्वार्धे प्राचीनावीती सौम्यं जुहोत्यथैनं वैष्णव्यर्चा सुताकृत्याभिजुहोति विष्णो त्वं नो अन्तम इति। यदु वै होतातिवैष्णव्यर्चा परियजति संपन्नमिति नाद्रियेत। तस्मिन्नाज्यमानीयावेक्षते। पवित्रं वै सौम्य। आत्मानमेव पवयन्ते। य आत्मानं न परिपश्येदितासुः स्यादभिदर्दिं कृत्वावेक्षेतेति। तस्मिन्भूय आज्यमानीयावेक्षते यन्मे मनः परागतं यद्वा मे अपरागतम्। राज्ञा सोमेन तद्वयमस्मासु धारयामसीति। मन एवात्मन्दधार न गतमना

१ Some of the MSS. om. the pluti sign. F puts it both times behind the verb. सौम्यान PBF; सौम्यास HJ.

२ Instead of अवद्यति B has, अवद्यन्नाह सौमाणामनुब्रूहीति।

३ om. HF.

४ सोमस्य BJ.

भवतीति ब्राह्मणमथैनमुद्गातृभ्यो हरन्ति । तस्मिंस्तत्सँष्टन्ति
यन्ते । विद्रथ प्राजायन्नाह प्रतिप्रस्थातरुपांशुपात्रेण पात्नीव-
तमाग्रयणाद्गृहं गृहीत्वोपास्स्व मा मीषद् इति । तत्कृत्वा
प्रतिप्रस्थातोपांशुपात्रेण पात्नीवतमाग्रयणाद्गृहं गृह्णात्युपया-
मगृहीतोऽसि बृहस्पतिसुतस्य त इन्दो इन्द्रियावतः पत्नीवन्तं
ग्रहं गृह्णाम्यग्ना३इ पत्नीवा३ इति । बर्हिषी अन्तर्धाय हुतेन
श्रीणात्यहं परस्तादहमवस्तादहं ज्योतिषा वि तमो ववार ।
यदन्तरिक्षं तद् मे पिताभूदहꣳ सूर्यमुभयतो ददर्शाहं भूया-
समुत्तमः समानानामित्यपोद्धृत्य बर्हिषी न सादयतीति
ब्राह्मणमसादयित्वोपनिष्क्रम्याश्राव्याहाग्नीत्पात्नीवतस्य यजेति ।
वषट्कृते जुहोति सजूर्देवेन त्वष्ट्रा सोमं पिब स्वाहेत्युपांꣳ-
श्वनुवषट्कृते[1] हुत्वा हरति भक्षꣳ । स यद्यस्मिन्नाग्नीध्र उपहव-
मिच्छत उपैवैनꣳ ह्वयते । नो तेन संभक्षयतो[2] ऽथाहा-
ग्नीन्नेष्टुरुपस्थमासीद नेष्टः पत्नीमुदानयोद्गात्रा । संख्याप
उपप्रवर्तयतादूरुणोपप्रवर्तयतात्सव्यं कृत्वोरुमुपप्रवर्तयताद्धोतुश्चम-
समनूक्षयध्वमुक्तेतः सर्वश एव राजानमुक्षय मातिरीरिचः
प्रतिप्रस्थातर्होतृचमसं ध्रुवायावकाशं कुरुतादेहि यजमानेति ।
पूर्वया द्वारा हविर्धानं प्रपाद्य यजमानं ध्रुवमुपस्थापयति
भूतमसि भूते मा धा मुखमसि मुखं भूयासमिति । होतृचम-

---

१ करोति instead of कृते T.

२ Thus HJF; °यति TB.

समेव प्रथममुन्नयन्ति । यथोपपादमितरान्त्सर्वंश एव राजानꣳ समुन्नीयोत्तरवेद्याꣳ सꣳसादयन्त्यथाप[1] उपसृज्य बर्हिषी आदाय वाचंयमः प्रत्यङ् द्रुत्वा स्तोत्रमुपाकरोति । स्तुवते यज्ञायज्ञियेनात्र सप्तहोतारं व्याचष्टे । प्रस्तुते साम्नि नेष्टा पत्नीमुद्गात्रा संख्याप्य वाचयति विश्वस्य ते विश्वावतो वृष्णियावतस्तवाग्ने वामीरनु संदृशि विश्वा रेताꣳसि धिषीयागन्देवान्यज्ञो नि देवीर्देवेभ्यो यज्ञमशिषन्नस्मिन्त्सुन्वति यजमान आशिषः स्वाहाकृताः समुद्रेष्ठा गन्धर्वमातिष्ठतानु वातस्य पत्मन्निड ईडिता इति । स यदेवैनामुद्गातोपमीवति[2] तदेषा[3] पत्न्यूरुणा पन्नेजनीमुपप्रवर्तयति । नग्नं कृत्वोरुमुपप्रवर्तयति ॥१४॥

होत्र एषोत्तमेति प्राक्होतुः कालात्पराङावर्तते ऽध्वर्युर्श्येनमाक्रयते होता । प्रत्याक्रयते ऽध्वर्युः । शꣳसति । प्रतिगृणात्यथ यत्र होतुरभिजानाति स्वादुष्किलायं मधुमाꣳ उतायमिति तदभ्यतो-मोदं प्रतिगृणाति मोदा मोद इव मदा मोद इवेत्या[4] व्याहावादथ यत्र होतुरभिजानाति तन्तुं तन्वन्रजसो भानुमन्विहीति तत्प्रतिप्रस्थाता ध्रुवं परिगृह्णाति द्यावापृथिवीभ्यां त्वा परिगृह्णामीत्यथैनं प्रस्थावयति

१ सꣳ found in HT ; omitted in rest of the MSS.

२ °मीयति HJKP Ba. (one MS.) Ke4. °मीवति BT Bh. (another MS.)

३ Thus HBTJP; तदेवा K; सदः एषा K.

४ मोदामोद इवेत्या B. मोदादिवेत्या F; मोद इव मदा मोदे इवेत्या J; मोदा मोदे इव मोदा मोदे इवेत्या ; मोदा मोदैव मदा मोदेवेत्या HP, Bh. and Ke4.: भवस्वेदे मोदा मोद इवमि प्रणवे मदा मोद इवेति ।

विश्वे त्वा देवा वैश्वानराः प्रच्यावयन्त्वित्यथैनमाहरति दिवि देवान्दृꣳहान्तरिक्षे वयाꣳसि पृथिव्यां पार्थिवानित्यथैनꣳ होतृचमसे ऽवनयति ध्रुवं ध्रुवेण हविषाव सोमं नयामसि। यथा नः सर्वमिज्जगदयक्ष्माꣳ सुमना असत्॥ यथा न इन्द्र इद्विशः केवलीः सर्वाः समनसः करत्। यथा नः सर्वा इद्दिशो ऽस्माकं केवलीरसन्निति। प्रसिद्धमुक्थ्यं प्रतिगीर्य प्राङेत्योद्यच्छन्त एतꣳ होतृचमसमसमुद्यच्छन्ते चमसानथाश्रावयत्यो श्रावयास्तु श्रौषडुक्थशा यज सोमानामिति। वषट्कृतानुवषट्कृते द्विर्जुहोति। तथैव द्विर्द्विः सर्वाꣳश्चमसाञ्जुहोत्यथ भक्षैः प्रत्यञ्च आद्रवन्त्यनुसवनभक्षो ऽग्निना वैश्वानरेण मरुद्भिः पीतस्य मधुमत उपहूतस्योपहूतो भक्षयामीति। होतृचमसभक्षमेवैते त्रयः समुपहूय भक्षयन्ति। यथाचमसं चमसान्हिन्व स इत्यात्मानं प्रत्यभिमृशन्ते। साप्याययन्ति चमसान्सर्वभक्षा मार्जयन्ते। ऽथैताꣳश्चमसानद्भिः पूरयित्वोत्तरेणाहवनीयं प्राचो वोदीचो वा सादयति। तेषु त्रीꣳस्त्रीꣳश्च दूर्वाग्रन्थीन्प्रास्यत्येकैकं च दर्भपुञ्जीलमंयोक्थं वाचीन्द्रायेत्याह तृतीयसवनं प्रतिगीर्य प्रशास्तः प्रसुहोति। सर्पतेत्याह प्रशास्ता। संतिष्ठते तृतीयसवनम्। ॥ १५ ॥
चतुर्थः ॥

अथ संप्रैषमाहाग्नीदौपयजानङ्गारानाहरोपयष्टरुपसीद ब्रह्मन्प्रस्थास्यामः समिधमाधायाग्नीदग्नीन्संमृड्ढीत्याहरन्त्येतानाग्नीध्रादौपयजानङ्गाराꣳस्तान्मध्येन होतारं निवपत्युपसीदत्युपयष्टा गुदतृतीयेनाथाध्वर्युः पृषदाज्यं विहृत्य शुक्राꣳ

समानीयात्याक्रम्याश्राव्याह देवेभ्यः प्रेष्येति। वषट्कृते जुहोति प्रेष्य प्रेष्येत्यैकादशानूयाजानिष्ट्वोदङ्ङत्याक्रम्य यथायतनꣳ स्रुचौ सादयित्वा वाजवतीभ्याꣳ स्रुचौ व्यूहति। शंयुना प्रस्तरपरिधि संप्रकीर्य संप्रस्राव्य स्रुचौ विमुच्योन्नेतारमाहोन्नेतर्यज्ञम्ले प्रचरेति। तच्छृत्वोन्नेता द्रोणकलश आग्रयणात्तृतीयं[1] ग्रहं गृह्णात्युपयामगृहीतोऽसि हरिरसि हारियोजनो हर्योः स्थाता वज्रस्य भर्ता पृश्नेः प्रेता तस्य ते देव सोमेष्टयजुष स्तुतस्तोमस्य शस्तोक्थस्य हरिवन्तं ग्रहं गृह्णामीति। बर्हिषौ अन्तर्धाय धानाभिः श्रीणाति हरी स्थ हर्योर्धाना इत्यपोद्धृत्य बर्हिषौ अथैनमादायोपोत्तिष्ठन्नाहेन्द्राय हरिवते धानासोमानामनुब्रूहीति। शीर्षन्नधिनिधाय विक्रम्याश्राव्याहेन्द्राय हरिवते धानासोमान्प्रस्थितान्प्रेष्येति। वषट्कृते जुहोति सहसोमा इन्द्राय स्वाहेत्यनुवषट्कृते हुत्वा हरति भक्षं। स यावन्त ऋत्विजस्तेभ्य उन्नेता धाना व्यावपति। न उन्नेतर्युपहवमिच्छेकेकास्त्वस्यन्ते। मनसा संबाधते ॥ १६ ॥

इष्टयजुषस्ते देव सोम स्तुतस्तोमस्य शस्तोक्थस्य हरिवत इन्द्रपीतस्य मधुमत उपहूतस्योपहूतो भक्षयामीत्यथैना निर्णिज्योत्तरवेद्याꣳ संनिवपन्त्यापूर्या स्था मा पूरयत प्रजया च धनेन चेति। निवपन्नेव यजमानस्तिस्रो धानाः सचते। अथ याचति स्फ्यमुदपात्रं बर्हिरित्येतत्समादायाहेहि यजमानेति।

---

१ आग्रयणात्तार्द B.

जघनेन दक्षिणेन हविर्धाने[1] परीत्य दक्षिणेन मार्जालीयं धिष्णियꣳ स्फ्येनोद्धृत्यावोक्ष्य दक्षिणाग्रं बर्हिः स्तीर्त्वाद्भिर्मार्जयति मार्जयन्तां पितरो मार्जयन्तां पितामहा मार्जयन्तां प्रपितामहा इत्यथ तिस्रो धाना ददात्येतत्ते ततासौ ये च त्वामन्वेतत्ते पितामहासौ ये च त्वामन्वेतत्ते प्रपितामहासौ ये च त्वामन्वित्यथ[2] पितरो यथाभागं मन्दध्वमित्युक्त्वोदङ् पर्यावृत्याच चक्षोतारं व्याचष्टे ऽथाभिपर्यावृत्य तथैवाद्भिर्मार्जयित्वैतेनैव यथेतमेत्याग्नीध्रीये द्वे स्रुवाहुती जुहोति यन्म आत्मनो मिन्दाभूत्पुनरग्निश्चक्षुरदादिति द्वाभ्यामथाहवनीये शाकलैश्चरन्ति देवकृतस्यैनसो ऽवयजनमसि स्वाहा मनुष्यकृतस्यैनसो ऽवयजनमसि स्वाहा पितृकृतस्यैनसो ऽवयजनमसि स्वाहेत्यथाप्सु सोमान्यर्युपविश्यात्रेण भक्षयन्त्यप्सु धौतस्य सोम देव ते नृभिः सुतस्येष्टयजुष स्तुतस्तोमस्य शस्तोक्थस्य यो भक्षो अश्वसनिर्यो गोसनिस्तस्य ते पितृभिर्भक्षंकृतस्योपहूतस्योपहूतो भक्षयामीत्यथैना निनीयोपोत्थायादित्यमुपतिष्ठन्ते ॥ १७ ॥

अपाम सोममम्मृता अभूमादर्श्म ज्योतिरविदाम देवान्। किमस्मान्कृणवदरातिः किमु धूर्तिरमृत मर्त्यस्येति यद्यु वा अस्तमित आदित्यो भवत्याहवनीयमेवैतेन यजुषोपतिष्ठन्ते ऽथाग्नीध्रं हुत्वाग्नीध्रे दधिद्रप्सान्भक्षयन्ति दधिक्राव्णो अका-

---

१ हविर्धाने PHBT; हविर्धानं JF.

२ इति om. HFP.

रिषमित्यथ सर्ववेष्टनं अपन्नभा[1] कवी युवाना सत्या ता धर्मणस्पती। सत्यस्य धर्मणस्पते वि सख्यानि सृजामह इत्यथाध्वर्युः प्रदक्षिणमावृत्य प्रत्यङ्ङाद्रुत्य पत्नीः संयाज्य प्राकृत्य ध्रुवामाप्याय्य षड्गृहीयाणि जुहोति धाता रातिः सवितेदं जुषन्तामिति[1] त्रीणि यजूंषि यज्ञ यज्ञं गच्छैष ते यज्ञो यज्ञपते देवा गातुविद इत्यथ स्रुचि चतुर्गृहीतं गृहीत्वायुर्दा दग्नौ जुहोत्यायुर्दा अग्ने हविषो जुषाण इत्यथैतस्मिन्काले चात्वाले यजमानः कृष्णविषाणां प्रास्यतीन्द्रस्य योनिरसि वज्रस्य त्वा योनौ सादयामीति वा तूष्णीं वाथ प्रतिप्रस्थाता पत्नीमुदानयति सा चात्वाले शङ्कुं प्रास्यति तूष्णीम्[1] ॥ १८ ॥ पञ्चमः ॥

अथैतमवभृथं[2] संसादयन्त्यग्रेणाग्नीध्रमुत्क्राय्यां[3] वा चर्मणि वा[1] पत्नीशालादाहवनीयं वारुणमुपस्तीर्णाभिघारितमाज्यस्थालीं समुद्रां स्रुवं बर्हिः प्रतिवमनीये वासमी औदुम्बरीं राजासन्दीं[1] सदस औदुम्बरीं स्थूणां मैत्रावरुणदण्डं[1] हविर्धानाभ्यां पूतभृदाधवनीयौ चमसानधिषवणं चर्माधिषवणे फलके षट् ककुभ्याणी वायव्यानि स्थालीर्द्रोणकलशं[4] दशापवित्रं स्वजीर्षमित्येतत्सह कृष्णाजिनेन यत्किञ्चित्सोमलिप्तं भवत्यथ वै भवति परा स्थालीरस्यन्त्युद्वायव्यानि हरन्तीत्येतत्समादाय

---

१ अपत्य॰ all except PBE and Bh.; K..: अपनि मर्व।

२ चवैनदव॰ JT.

३ Thus (or उत्क्राय्यां) BP Bh. Ke; उत्क्रायां F उत्क्रायां JF; उत्कांयां H.

४ स्थालीं HJTF; स्थाली BP; स्थालीर् Ke.

प्रस्तोतारमाह प्रस्तोतः साम[1] गायेति । साम्ना प्रस्तोताग्नीवेति त्रिर्निधनमुपैति । पुरुषःपुरुषो निधनमुपैतीति ब्राह्मणमथान्तरेण चात्वालोत्करावुदङुपनिष्क्रामन्नुरुꣳ हि राजा वरुणश्चकार सूर्याय पन्थामन्वेतवा उ । अपदे पादा प्रतिधातवेऽकरुतापवक्ता हृदयाविधश्चिदिति । विषुवति द्वितीयं निधनमुपयन्त्यपपराख्याय वाचयति शतं ते राजन्भिषजः सहस्रमुर्वी गम्भीरा सुमतिष्टे अस्तु । बाधस्व द्वेषो निरृतिं पराचैः कृतं चिदेनः प्रमुमुग्ध्यस्मदित्युदङ्क्रान्ते तृतीयं निधनमुपयन्त्यथापामन्तमभितिष्ठन्त्यभिष्ठितो वरुणस्य पाश इत्यथाप्सु बर्हिः प्रास्यत्यग्नेरनीकमप आविवेश । अपां नपात्प्रतिरक्षन्नसुर्यं दमेदमे समिधं यक्ष्यग्न इत्यथैनत्स्रुवाहुत्याभिजुहोति प्रति ते जिह्वा घृतमुच्चरण्येत्स्वाहेत्यथ स्रुचि चतुर्गृहीतं गृहीत्वापबर्हिषश्चतुरः प्रयाजान्यजत्यथाग्नये सोमायेत्याज्यभागाभ्यां चरत्यथोपस्तीर्य पूर्वार्धात्पुरोडाशस्यावद्यन्नाह ॥ १९ ॥

वरुणायानुब्रूहीति । पूर्वार्धादवदायापरार्धादवद्यत्यभिघारयति । [2]प्रत्यनक्त्यत्याक्रम्याश्राव्याह[3] वरुणं यजेति । वषट्कृते जुहोत्यथोपस्तीर्य सर्वत्र एव वारुणमवद्यदाहाग्नीवरुणाभ्याꣳ स्विष्टकृद्भ्यामनुब्रूहीति । द्विरभिघारयत्याश्राव्याहाग्नीवरुणौ

---

१ Thus HTP Bh. Keś; सामानि BJ Mantramālā.

२ F ins. च ।

३ Instead of अत्याक्रम्य (thus TP) B has आक्रम्य; F om. the words अत्याक्रम्य ... द्विरभिघारयति ।

स्विष्टकृतौ यजेति[1] वषट्कृत उत्तरार्धपूर्वार्धे ऽतिहाय पूर्वा आहुतीर्जुहोत्यथ स्रुचि चतुर्गृहीतं गृहीत्वापबर्हिषौ द्वावनूयाजौ यजत्यथाप्सु स्रुचं प्रतिष्ठापयति समुद्रे ते हृदयमप्स्वन्तरित्यथैनामद्भिः पूरयति सं त्वा विशन्त्वोषधीरुताप इत्यथैनापो जुहोति यज्ञस्य त्वा यज्ञपते हविर्भिः। सूक्तवाके नमोवाके विधेम स्वाहेत्यथैनमवभृथं संप्रकिरन्ति यत्किंचित्सोमलिप्तं भवत्यवभृथ निचंकुण निचेरुरसि निचंकुणाव देवैर्देवकृतमेनो ऽयाड्व मर्त्यैर्मर्त्यकृतमुरोरा नो देव रिषस्पाहीत्यथाञ्जलिनाप उपहन्ति सुमित्रा न आप ओषधयः सन्त्विति[1] तां दिशं निरुक्षति यस्यामस्य दिशि द्वेष्यो भवति दुर्मित्रास्तस्मै भूयासुर्यो ऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म इत्यथाप उपस्पृश्याथैतदृजीषं प्लावयन्ति[2] सह कृष्णाजिनेन देवीराप एष वो गर्भस्तं वः सुप्रीतं सुभृतमकर्म देवेषु नः सुकृतो ब्रूतादिति[1] विन्दूनुपैव स्पृशति[1] न भक्षयत्यथानपमज्जन्तावन्योन्यस्य पृष्ठे धावयतो[2] विस्रस्य मेखले प्रतिवमनीये वाससी परिधायोन्नेतारमाहोन्नेतरुन्नो नयेति[1] तिसृभिरुद्वतीभिरुद्द्रायन्त्युद्वयं तमसस्पर्युद् त्यं चित्रमित्यथापामन्तं प्रतियौति प्रतियुतो वरुणस्य पाशः प्रत्यस्तो वरुणस्य पाश इत्यथाप्रतीक्षमायन्ति[1] वरुणस्यान्तर्हित्यै[1] प्रपणे समिधः कुर्वत एधो

१ °हंति HBF Ke.; °यति TP.

२ Thus HJFP Bh.; धावयित्वा BT Ke.

ऽग्नेधिषीमहीत्यैत्याहवनीये[1] ऽभ्यादधाति समिदसि तेजो ऽसि तेजो मयि धेहीत्याहवनीयमुपतिष्ठन्ते ऽपो अन्वचारिषꣳ रसेन समसृक्ष्महि । पयस्वाꣳ अग्न आगमं तं मा सꣳसृज वर्चसेति । व्यवच्छिन्दन्ति परिश्रयणानि । विवर्तयन्ति[2] हविर्धाने दक्षिणेन दक्षिणमुत्तरेणोत्तरम् । ॥ २० ॥

यावदेवाध्वर्युस्तिष्ठति तावदेव प्रतिप्रस्थाता प्रायणीयस्य निष्कास उदयनीयमभिनिर्वपत्येष एव वेद एतन्मेक्षणमेतद्बर्हिरथैतां चरुस्थालीꣳ सक्षामकाषामुत्खिद्य[3] निर्णिज्य तयोदयनीयꣳ श्रपयति । तस्मिꣳस्तथैव श्रप्यमाणे जघनेन गार्हपत्यमौपसदायां वेद्याꣳ स्तम्बयजुर्हरतीदमेव प्रसिद्धं पौरोडाशिकं । त्रिर्यजुषा तूष्णीं चतुर्थं । पूर्वं परिग्राहं परिगृह्णाति । करणं अपत्युद्धन्त्युद्धतादाग्नीध्रस्त्रिर्हरति ।[4] समानं कर्म यथा प्रायणीयस्यै तावदेव नाना । पथ्यामनु च स्वस्तिं प्रथमां यजति तामिहोपोत्तमां यजति । नो तु दिग्भ्यश्चवन्ते[5] । ऽथ पुरस्तात्स्विष्टकृतः स्रुवाहुतिमुपजुहोति यास्ते विश्वाः समिधः सन्त्यग्न इत्युपस्तरणाभिघारणाभ्यामेवैतद्धुवाज्यं विच्छिꣳषन्ति[6] । समि-

१ Some of the MSS. एता आह०, cp. p. 126, l. 11, p. 140, l. 15.

२ Thus PJ Bh.; ववर्तयंति TF Keś; निवर्तयंति BH.

३ उत्क्षिप्य most of the MSS.

४ After हरति HFJ ins. यदाग्नीध्रस्त्रिर्हरति ।

५ Uncertain. नेतुदिग्भ्यश्चवते B; नेतुर्दग्भ्यचवते T; नेतुर्दिग्भ्यश्चवंते F; नेमिचदिग्भ्यश्चवते J; नेतुदिग्भ्यश्चवंते H; नोमिचदिग्भ्यश्चवते P.

६ Uncertain; विछिंपति BF; संभिंवंति J; भुवाक्षिविच (?) T; विछिंपंति H; विछिꣳपंति P; व्यवयवन्ति the Comm.

स्रुवमुह हैके जुह्वति । संस्थित उदयनीयः संतिष्ठते । ऽथैतत्पूर्णपात्रमन्तर्वेदि निनयत्यथ पृषदाज्यवन्त्याज्यानि गृहीत्वा मैत्रावरुणीं वशामुपाकरोति । तस्यै प्रचिद्य वपया चरित्वा दक्षिणे वेद्यन्ते केशश्मश्रु वपते । नखानि निकृन्तते । सर्वसंस्थां[1] पशोः कुर्वन्त्यथ यदि वशां न लभते मैत्रावरुणीमामिक्षां गार्हपत्ये श्रपयित्वा तयाहवनीये प्रचरति । आज्यभागप्रतिपत्त्केडान्ता[2] संतिष्ठते ॥ २१ ॥

[3]अथारण्योरग्नीन्समारोह्योदवसाय मथित्वाग्नीन्विहृत्याग्नेयमष्टाकपालमुदवसानीयामिष्टिं निर्वपति । श्रपयित्वासादयति । तस्याः पञ्चदश सामिधेन्यः । पञ्च प्रयाजाः[4] । वार्त्रघ्नावाज्यभागावथ हविषो ऽग्ने तमद्याश्वं न इति । त्रिष्टुभौ संयाज्ये । अन्वाहार्यमासाद्यानड्वाहं ददाति । सा प्रसिद्धेष्टिः संतिष्ठते । ऽथारण्योरग्नीन्समारोह्योदवसाय मथित्वाग्नीन्विहृत्य[5] पूर्वाणि दैविकाहवींषि निर्वपत्यनुमत्यै चरुं राकायै चरुं धात्रे

---

१ संस्थां TT. सर्वसंस्था the other MSS. संस्थाः H.

२ Thus only J; °प्रतिपत्क° B. प्रचरत्याज्यभागाभ्यां प्रत्तीडान्ता F; T altogether corrupt; प्रचरत्याज्यभागप्रभृतीडान्ता H.

३ This Khaṇḍa is given according to PBJT, HF differ materially; these MSS. treat firstly of the devikāhavimsi, then of the udavasānīyā iṣṭi.

४ प्रयाजानिष्ट्वा TJP.

५ Instead of थारण्योर … विहृत्य P has: यथैतदाग्नीषेण यद्यागृहीतापः प्रणीय ।

पुरोडाशं द्वादशकपालमित्यन्वाहार्यमासाद्य वत्सतरीं[1] ददाति । सा प्रसिद्धेष्टिः संतिष्ठते । ऽथ तदानीमेव पृष्ठ्याꣳ स्तीर्त्वापः प्रणीयोत्तराणि देविकाहवीꣳषि निर्वपति । सिनीवाल्यै चरुं कुह्वै चरुं धात्रे पुरोडाशं द्वादशकपालमित्यन्वाहार्यमासाद्य वत्सतरं[2] ददाति । सा प्रसिद्धेष्टिः संतिष्ठते । ऽथारण्योरग्नीन्समारोह्य स्वान्यग्न्यायतनान्यध्यवसाय मथित्वाग्नीन्विहृत्य सायंप्रातरग्निहोत्रे प्रतिजुहोति । संतिष्ठते ऽग्निष्टोमः संतिष्ठते ऽग्निष्टोमः । ॥ २२ ॥ षष्ठः ॥

॥ इत्यष्टमः प्रश्नः ॥

१ Thus TJPBh.; °तरं BF.

२ Thus TBh.; °तरीं PBJF.

प्रवर्ग्यꣳ संभरिष्यन्नुपकल्पयते खादिरीमौदुम्बरीं वैणवीं वैकङ्कतीं वाभ्रिं व्याममात्रीं वारत्निमात्रीं वोभयतःक्ष्णूं मृदं च भावितां कर्णीयां कृष्णाजिनं वराहविहतं वल्मीकवपामूतीकस्तम्बं वादारस्तम्बं वा छागापयो ऽर्मकपालानि शर्करा अवाञ्जनपिष्टा अजलोमानि कृष्णाजिनलोमानि सूनामधिकरणीं कर्तारं कुशलं वेणुकाण्डं मदन्तीरित्यथामावास्येन वा हविषेष्ट्वा नक्षत्रे वा पूर्वाꣳ शाखामुपयन्ति नमो वाच इत्यथाग्रेण शालां धनुर्मात्रे वेद्यै गर्तं खानयति तङ्गाविनां मृदमवलेपयति समां बिलेन करोति तदुपसादयति वराहविहतं वल्मीकवपामूतीकस्तम्बं वादारस्तम्बं वा स्थालीं छागापय इत्यथोत्तरतः पार्श्वतः संभाराणां प्राचीनाग्राणि तृणानि सꣳस्तीर्य तेषूपरि कृष्णाजिनं प्राचीनग्रीवमुत्तरलोमोपस्तृणात्यथोत्तरꣳ शाखाखण्डमयेन[1] स्फ्येनोद्धत्यावोक्ष्य सिकता निवपति तं परिमण्डलं खरं करोत्यथैनꣳ सिकताभिराभाग्निनं करोति तं कुशतरुणकैर्दूर्वाग्रैरित्यभिरिति संभाराथैनं परिश्रयन्ति तस्योदीचीं द्वारं कुर्वन्ति तदुपसादयन्त्यर्मकपालानि शर्करा अवाञ्जनपिष्टा अजलोमानि कृष्णाजिनलोमानि सूनामधिकरणीं कर्तारं कुशलं वेणुकाण्डमित्यथ गार्हपत्ये मदन्तीरपो ऽधिश्रयत्यन्तर्वेद्यधि निदधाति परिश्रयन्ति द्वाराणि पत्नीशाले पत्नीं परिश्रयन्ति

१ Thus all except B. which has शाखामंडपम ।

परिस्तृणन्ति । दक्षिणत उपविशतो ब्रह्मा च यजमानश्चाथ पूर्वाꣳ प्रान्तिमुपयन्ति येषामनुपेता भवन्त्यथ[1] गार्हपत्य आज्यं विलाप्योत्पूय स्रुचि चतुर्गृहीतं गृहीत्वाहवनीये सावित्रं जुहोत्यन्वारब्धे यजमाने ॥ १ ॥

युञ्जते मन उत युञ्जते धियो विप्रा विप्रस्य बृहतो विपश्चितः । वि होत्रा दधे वयुनाविदेक इन्मही देवस्य सवितुः परिष्टुतिः स्वाहेति । जुहोत्यदीक्षितस्य । जपति दीक्षितस्याथाभ्रिमादत्ते देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामाददे इत्यादायाभिमन्त्रयतेऽभ्रिरसि नारिरस्यध्वरकृद्देवेभ्य इत्यथैनामादायोपोत्तिष्ठत्युत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते देवयन्तस्त्वेमहे । उपप्रयन्तु मरुतः सुदानव इन्द्र प्राशूर्भवा सचेति । प्रैति प्रैतु ब्रह्मणस्पतिः प्र देव्येतु सूनृता । अच्छा वीरं नर्यं पङ्क्तिराधसं देवा यज्ञं नयन्तु न इत्यथ भाविनीं मृदमुपतिष्ठते देवी द्यावापृथिवी अनु मेऽमꣳसाथामित्यभ्रिया प्रहरत्यृध्यासमद्य मखस्य शिर इति । मखाय त्वेति हरति । मखस्य त्वा शीर्ष्ण इत्युत्तरतः कृष्णाजिने निवपत्युदूह्योपस्थानमेवमेव द्वितीयꣳ हरत्येवं तृतीयं । तूष्णीं चतुर्थं । पर्यन्तस्थे शिनक्त्यथ वराहविहतमुपतिष्ठत इयत्यग्र आसीरित्यभ्रिया प्रहरत्यृध्यासमद्य मखस्य शिर इति । मखाय त्वेति हरति । मखस्य त्वा शीर्ष्ण इत्युत्तरतः कृष्णाजिने निवपत्युदूह्योपस्थानमेवमेव

---

१ Thus I only, the other MSS. भवंत्यथ; PH om. the passage अथ ... भवति ।

द्वितीयꣳ हरत्येवं तृतीयं । तूष्णीं चतुर्थं । पर्येत्य शिरस्थाय वल्मीकवपामुपतिष्ठते देवीर्वम्रीरस्य भूतस्य प्रथमजा ऋतावरीरित्यभित्वा प्रहरत्यथाश्मस्य मखस्य शिर इति । मखाय त्वेति हरति । मखस्य त्वा शीर्ष्ण इत्युत्तरतः कृष्णाजिने निवपत्युदूह्योपस्थानमेवमेव द्वितीयꣳ हरत्येवं तृतीयं । तूष्णीं चतुर्थं । पर्येत्य शिरस्थायोत्तीकसाम्नं वाहारसाम्नं वोपतिष्ठत इन्द्रस्यौजो ऽसीत्यभित्वा प्रहरत्यथाश्मस्य मखस्य शिर इति । मखाय त्वेति हरति । मखस्य त्वा शीर्ष्ण इत्युत्तरतः कृष्णाजिने निवपत्युदूह्योपस्थानमेवमेव द्वितीयꣳ हरत्येवं तृतीयं । तूष्णीं चतुर्थं । पर्येत्य शिरस्थाय छागाय उपतिष्ठते ऽग्निजा असि प्रजापते रेत इत्यभिमवदधात्यथाश्मस्य मखस्य शिर इति । मखाय त्वेति हरति । मखस्य त्वा शीर्ष्ण इत्युत्तरतः कृष्णाजिने सदि प्रक्षीनयन्दूह्योपस्थानमेवमेव द्वितीयं प्रक्षोतयत्येवं तृतीयं । तूष्णीं चतुर्थं । चतुर्थेन सह सर्वाः पर्येत्यच्छागापय स्थालेन मृदि परिषिञ्चत्येतामतिसंभारमपो ऽध्यवहरन्त्यपैव वा प्रकिरन्ति । प्रायश्चित्ताय वा परिशाययन्ति[1] ।

॥ २ ॥

अथ प्रवर्ग्यमादत्ते ऽध्वानां सुत्यान्यमभिप्रयन्तो । न प्रवर्ग्यं चादित्यं चान्तर्दधाति । बहवो हरन्तीति विज्ञायते । ऽपैनमानयन्त्वैतु ब्रह्मणस्पतिरा देवीतु सूनृता । अच्छा वीरं

---

१ परिशाययंति I.

मयि पङ्क्तिराधसं देवा यज्ञं नयन्तु न इत्यथैनं खर उपावहरन्त्यायुर्धेहि प्राणं धेह्यपानं धेहि व्यानं धेहि चक्षुर्धेहि श्रोत्रं धेहि मनो धेहि वाचं धेह्यात्मानं धेहि प्रतिष्ठां धेहि मां धेहि मयि धेहीत्यथैनमश्मकपालैः शर्कराभिरवाञ्जनपिष्टाभिरजलोमैः कृष्णाजिनलोमैरिति संसृज्य मदन्तीभिरुपसृजति मधु त्वा मधुला करोत्विति। पिण्डं करोति मखस्य शिरो ऽसीति। यज्ञस्य पदे स्थ इत्यङ्गुष्ठाभ्यामुपनिगृह्णात्यथ तृतीयं मृदो ऽपच्छिद्य त्रीन्पिण्डान्करोति। तेषामेकं कर्त्रे प्रयच्छति गायत्रो ऽसीति। तेनास्य बुध्नं करोति गायत्रेण त्वा छन्दसा करोमीत्यतिशिष्टायै मृदो ऽर्धं प्रयच्छति त्रैष्टुभो ऽसीति। तेनास्य मध्यं करोति त्रैष्टुभेन त्वा छन्दसा करोमीति। सर्वामन्ततो मृदं प्रयच्छति जागतो ऽसीति। तेनास्य बिलं करोति जागतेन त्वा छन्दसा करोमीति। तं प्रादेशमात्रं पृथुबुध्नं मध्ये सन्नं करोत्यथास्य वेणुकाण्डेन द्विभागमवविध्यति। तदस्य पिन्वनं भवत्यथास्य अङ्गुले वा चतुरङ्गुले वा रास्नां पर्यस्यति मखस्य रास्नासीत्यथास्य बिलं गृह्णात्यदितिस्ते बिलं गृह्णातु पाङ्क्तेन छन्दसेत्यथैनमादित्येनाभितपति सूर्यस्य हरसा श्रायेत्यथैनं खरे निदधाति। निहितमनुमन्त्रयते मखो ऽसीत्येवमेव द्वितीयं महावीरं करोत्येवं तृतीयं। तूष्णीं पिन्वने रौहिणकपाले चाज्यस्थाल्यौ चाथ या मृदतिशिष्यते तया प्रवाते प्रतिलेपमुपवातयन्ति। तेषूपवातेषूपकल्पयत एकविंशतिं कृष्णो ऽश्वस्य शकृत्पिण्डानभिमग्निं पचनमित्यथाश्मकमादीप्य मुख्यं महा-

वीरं धूपयति वृष्णो अश्वस्य निष्पदसि वरुणस्त्वा धृतव्रत आधूपयतु मित्रावरुणयोर्ध्रुवेण धर्मणेत्यन्तरतश्च बाह्यतश्च सुधूपितं कृत्वा निदधात्येवमेव द्वितीयं महावीरं धूपयत्येवं तृतीयं तूष्णीं पिन्वने रौहिणकपाले आज्यस्थालीं चाथोत्तरेण शालामुखबिलमिवावटं खानयति तं पचनेनान्तस्तीर्थं तस्मि-न्प्राञ्चो वोदञ्चो वा महावीरानायातयति पुरस्तात्पिन्वने पश्चाद्रौहिणकपाले चाज्यस्थालीं चाथैनानन्येनोपरिष्टात्सं-प्रच्छाद्य मृदावलिम्पति चतुरङ्गुलमनुदिशमादीपनायातिग्मन-श्चयोपोषति ॥ ३ ॥

अर्चिषे त्वेति पुरस्ताच्छोचिषे त्वेति दक्षिणतो ज्योतिषे त्वेति पश्चात्तपसे त्वेत्युत्तरतस्तेऽह्ना वा रात्र्या वा पच्यन्ते यदि प्रातरुपोषति सायमुपैति यदि सायं प्रातस्तेषु पक्वेषूप-कल्पयते गोपयस्क्षागपयो धृष्टिमश्मसंदानं[1] सतृं संदृंशं वारौं शिक्यं कृष्णाजिनमित्येतत्समादायाभ्यैत्यभीमं[2] महिना दिवं मित्रो बभूव सप्रथाः । उत श्रवसा पृथिवीम् ॥ मित्रस्य चर्षणीधृतः श्रवो देवस्य सानसिम् । द्युम्नं चित्रश्रवस्तममित्यथ धृष्टिमादत्ते सिंहौ त्वेति तया मुख्यान्महावीरादङ्गारानुद्वपति देवस्त्वा सवितोद्वपतु सुपाणिः स्वङ्गुरिः । सुबाहुरुत शक्त्येत्यथै-नमुच्छ्रयत्युत्तिष्ठ बृहन्भवोर्ध्वस्तिष्ठ ध्रुवस्त्वमित्यथैनमाञ्जये प्रति-

---

१ Thus all MSS.; the word occurs also elsewhere; Bh. Kes. write संधानं।

२ अभ्येति BT Kes.; अभ्यैति HHiFP.

स्थापयत्यपद्यमानः पृथिव्यामाशा दिश आपृणेत्यथैनमन्वीक्षते सूर्यस्य त्वा चक्षुषान्वीक्ष ऋजवे त्वा साधवे त्वा सुक्षित्यै त्वा भूत्यै त्वेत्यथैनं प्रदक्षिणं पुरीषेण पर्यूहतीदमहममुमामुष्यायणं विशा पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन पर्यूहामीति यथावर्णमथैनꣳ संदꣳशेन परिगृह्य सते ऽवधाय छागापयसाच्छृणत्ति गायत्रेण त्वा छन्दसाच्छृणद्मि त्रैष्टुभेन त्वा छन्दसाच्छृणद्मि जागतेन त्वा छन्दसाच्छृणद्मि छृणत्तु त्वा वाक् छृणत्तु त्वोर्क् छृणत्तु त्वा हविश्छृन्धि वाचं छृन्धूर्जं छृन्धि हविर्देव पुरश्चर सध्याम त्वेत्यन्तरतश्च बाह्यतश्च स्वाच्छृणं कृत्वा गोपयसाभिविष्यन्दयत्येवमेव द्वितीयं मखाशीरमाच्छृणत्त्येवं तृतीयं। तूष्णीं पिन्वने रौहिणकपाले चाज्यस्थाल्यौ चाथ यदि विधुर्वा प्रदरो वा जायते ऽश्मचूर्णानि छागापयसि संप्रकीर्य तैः प्रत्युष्योल्मुकेनाभितपति विधुं दद्राणं यद्वृते चिदभिश्रिष इति द्वाभ्याꣳ सꣳ हैव रोहति। यद्यु वै सर्वश एव भिद्येत एतान्येव कपालान्यवाञ्चं पिष्ट्वा यैषा मृत्प्रायश्चित्ताय परिश्रिते तया सꣳसृज्य कृत्वा पक्त्वाच्छृद्य निदधाति। तेषां यदा स्वयम् उपरमत्यथैनान्स्थाल्याꣳ समवधाय कृष्णाजिनेनोपरिष्टात्संप्रच्छाद्योत्तरे शालाद्वार्यꣳ शिक्ये आसजति। यथा पत्नी न पश्यति तथा। त न्मा कालात्परिशेरे। ऽथोत्तराꣳ शान्तिमुपयन्ति शं नो वातः पवतां मातरिश्वेति। ॥ ४ ॥ प्रथमः ॥

सो राज्ञः क्रय इत्युपकल्पयत औदुम्बरीꣳ सम्राडासन्दीमौदुम्बरीꣳ स्रुचं गोदोहनीमौदुम्बरं छागायै शङ्कुमौदुम्बरꣳ

शफोपयमनमौदुम्बरꣳ स्रुवमौदुम्बर्यौ स्रुचाववकीर्णे रौहिणहवण्यौ द्वे औदुम्बरी धृष्टी त्रीणि धवित्राणि कार्ष्णाजिनान्यौदुम्बरदण्डानि। वैणवदण्डानीत्येके। षडौदुम्बराञ्छकलानेकविंशतीं वा[1] समिधं त्रयोदश वैकङ्कतान्परिधीनेकविंशतीꣳ स्रुचं प्रचरणीं कार्ष्मर्यमयान्परिधीन्सुवर्णरजतौ च रुक्मौ द्वे घर्मदुघे धेनुं च छागां च द्वौ कुशमयौ वेदावेकं मौञ्जं वेदमपरिवासितं मौञ्जं रज्जुदाम मुञ्जप्रलवानौद्वैणपिष्टानि खरेभ्यः सिकता इत्यथ प्रायणीयेन चरति। प्रायणीयेन चरित्वा पदेन चरति। पदेन चरित्वा राजानं क्रीत्वोद्यातिथ्यं[2] निर्वपत्यातिथ्येन प्रचर्य पूर्वाग्निमुपयन्ति नमो वाच इत्याग्नेयेन गार्हपत्यं वृणाति सꣳस्तीर्य तदेतत्परिघर्म्यꣳ सर्वꣳ सꣳसादयन्त्यथ प्रस्ताङ्गमन्वी-मच स्थूणां गोदोहनीमथ छागायै शङ्कुमित्यथोत्तरेण गार्हपत्यꣳ स्फ्येनोद्धत्यावोक्ष्य सिकता निवपति। तं प्रादेशमात्रं परिमण्डलं प्रवृञ्जनीयं खरं करोत्यथैनꣳ सिकताभिराभाग्निनं करोत्यथोत्तरेणाहवनीयꣳ स्फ्येनोद्धत्यावोक्ष्य सिकता निवपति। तं प्रादेशमात्रं परिमण्डलमुद्वासनीयं खरं करोत्यथैनꣳ सिकताभिराभाग्निनं करोत्यथोत्तरे शालाद्वार्ये स्फ्येनोद्धत्यावोक्ष्य सिकता निवपति। तं चतुरश्रं[3] निष्पत्त्वमवज्ञमुच्छिष्टखरं करोत्यथैनꣳ सिकताभिराभाग्निनं करोत्यथाध्वर्युः प्रचरणीयं

---

१ om. IHP.

२ क्रीत्वो॰ only I.

३ Thus BTBh.; ॰वं the other MSS.

महावीरꣳ शफाभ्यां परिगृह्य प्रहृञ्जनीये खरे सादयत्यथैनं
मौञ्जेन वेदेनापिदधात्यथैतामासन्दीमग्रेणाहवनीयं[1] पर्याहृत्य
दक्षिणतो निदधाति । तस्यां कृष्णाजिनं प्राचीनग्रीवमुत्तर-
लोमोप[2]स्तृणात्यथैतावुपयमनौ महावीरौ वेदाभ्यां परिगृह्या-
ग्रेणाहवनीयं पर्याहृत्य दक्षिणतः सम्राडासन्द्यां कृष्णाजिने ९
प्राचीनबिलौ सादयत्यथैतामभिमग्रेणाहवनीयं पर्याहृत्य दक्षि-
णतः सम्राडासन्द्यां कृष्णाजिने सादयत्यथैतां मृदमतिशिष्टाम-
ग्रेणाहवनीयं पर्याहृत्य दक्षिणतः सम्राडासन्द्यां कृष्णाजिने
सादयत्यथैताꣳ स्थूणां गोदोहनीं छागायै शङ्कुमित्यादाय
जघनेन दक्षिणेन गार्हपत्यं परिक्रम्य दक्षिणया द्वारोपनिष्क्रम्य १०
होतुः संदर्शे स्थूणां निहत्य मौञ्जेन दाम्ना घर्मदुघो वत्सं
बध्नन्ति । तमुत्तरेण छागायै शङ्कुं निहत्य छागां नियच्छन्ति ।
प्रत्यृजति छगलमथैतेनैव यथेतमेत्य निष्क्रमयन्ति[3] तृणलान् ।
छयन्ति पत्नीꣳ । छयन्ति होतारꣳ । छयन्ति ब्रह्माणꣳ । छयन्ति ११
प्रतिप्रस्थातारꣳ । छयन्ति प्रस्तोतारꣳ । छयन्त्याग्नीध्रं । परिश्रयन्ति
द्वाराणि । पत्नीशाले पत्नीं परिश्रयन्ति । परस्तृणन्ति । दक्षिणत
उपविशतो ब्रह्मा च यजमानश्चाच पूर्वाꣳ शान्तिमुपयन्ति
येषामनुपेता भवति[4] । ॥ ५ ॥

---

१ अथैताम्सम्राडासंदीम॰ I.

२ Thus PITHF; स्तृणाति JB.

३ ॰क्रामयंति BF.

४ Thus PIH Keś.; भवंति TB.

अथाध्वर्युः सपवित्राः प्रोक्षणीरादत्त आह ब्रह्मन्प्रवर्ग्येण प्रचरिष्यामो होतर्घर्ममभिष्टुह्यग्नीद्रौहिणौ पुरोडाशावधिश्रय प्रतिप्रस्थातः प्रवर्ग्यं विहर प्रस्तोतः सामानि गायेति तद्ब्रह्मा प्रसौति यजुर्युक्तꣳ सामभिराक्तखं त्वा विश्वैर्देवैरनुमतं मरुद्भिः। दक्षिणाभिः प्रततं पारयिष्णुꣳ स्तुभो वहन्तु सुमनस्यमानꣳ स नो रुचं धेह्यहृणीयमानो भूर्भुवः सुवरोमिन्द्रवन्तः प्रचरतेत्यथाध्वर्युः प्रचरणीयं महावीरं प्रोक्षति यमाय त्वा मखाय त्वा सूर्यस्य हरसे त्वेत्यभिप्राप्नुवन्परान्परान्संभारान्प्रोक्षति तमेव प्रतिप्रस्थाता प्रवर्ग्यं विहरत्यथाहवनीये कार्ष्मर्यमयान्परिधीन्परिदधाति तदुपसादयति षडौदुम्बरान्कङ्कतान्वैकङ्कतीं च समिधं गार्हपत्ये त्रयोदश वैकङ्कतान्परिधीन्सुवर्णरजतौ च रुक्मौ मुञ्जप्रलवान्रौहिणपिष्टानीत्यथैष आग्नीध्रो जघनेन गार्हपत्यमुपविश्य धृष्टीभ्यां प्रतीचोऽङ्गारान्निरूह्य तेषु रौहिणकपाले उपदधात्यथ दारुणसंयुतानि पिष्टानि संयुत्य रौहिणौ पुरोडाशावधिश्रयत्यथाज्यं निर्वपत्यथाज्यमधिश्रयत्युभयं पर्यग्नि कृत्वा रौहिणौ पुरोडाशौ श्रपयत्येतस्मिन्काले प्रतिप्रस्थाता मौञ्जेन वेदेन होमार्थानि पात्राणि संमृशति महावीरꣳ स्रुवं पिन्वने रौहिणहवनी उपयमनमित्यथ प्रतिप्रस्थाताज्यमुत्पूय रौहिणौ पुरोडाशावुपस्तीर्णाभिघारितावुद्वास्य रौहिणहवनीभ्यां परिगृह्यान्तर्वेद्यामादयति दक्षिणं परिधिसन्धिमन्वेकमुत्तरं परिधिसन्धिमन्वितरं प्राञ्चौ पूर्वाह्णिके[1] प्रत्य-

---

१ पौर्वाह्णिके B.

ह्यावापराह्णिके । ऽथाध्वर्युः प्रचरणीयं महावीरꣳ शफाभ्यां परिगृह्य सव्ये पाणौ समावृत्याभ्यस्याश्याः सकृदुपहतेनाज्येन गार्हपत्ये ऽनवानꣳ संतताः सप्त प्राणाहुतीर्जुहोति प्राणाय स्वाहा व्यानाय स्वाहापानाय स्वाहा चक्षुषे स्वाहा श्रोत्राय स्वाहा मनसे स्वाहा वाचे सरस्वत्यै स्वाहेति । चतस्र उत्तरा यथोपपादं दक्षाय स्वाहा क्रतवे स्वाहौजसे स्वाहा बलाय स्वाहेत्यथैनमाज्येनानक्ति देवस्त्वा सविता मध्वानक्त्वित्येतस्मिन्काले प्रतिप्रस्थाता राजतꣳ रुक्मं प्रवृञ्जनीये खर उपगूहति पृथिवीं तपसस्त्रायस्वेत्यथ मुञ्जप्रलवान्व्यतिषज्यादीपयत्यर्चिरसि शोचिरसि ज्योतिरसि तपो ऽसीति । तान्प्रवृञ्जनीये[1] खरे संप्रकीर्य तेषु प्रचरणीयं महावीरꣳ सꣳसादयति ॥ ६ ॥

सꣳसीदस्व महाꣳ असि शोचस्व देववीतमः । वि धूममग्ने अरुषं मियेध्य सृज प्रशस्त दर्शतमित्यथैनमाज्येन पूरयत्यञ्जन्ति यं प्रथयन्तो न विप्रा वपावन्तं नाग्निना तपन्तः । पितुर्न पुत्र उपसि प्रेष्ठ आ घर्मो अग्निमृतयन्नसादीदित्यथास्य प्रादेशेन दिशो व्याख्यापयत्यनाधृष्या[2] पुरस्तादग्नेराधिपत्य आयुर्मे दा इति पुरस्तात्पुत्रवती दक्षिणत इन्द्रस्याधिपत्ये प्रजां मे दा इति दक्षिणतः । सुषदा पश्चाद्देवस्य सवितुराधिपत्ये प्राणं मे दा इति पश्चादाश्रुतिरुत्तरतो मित्रावरुणयोराधिपत्ये श्रोत्रं

---

१ नाप्र॰ BT Keś. अथैतान्प्र॰ or अथैनान्प्र॰ the other MSS.

२ Thus BTI Bh. and HP (the last two व्याख्या॰) ; FJ : अवख्या॰ ; Keś. thrice व्याख्यापयत्य॰

मे दा इत्युत्तरतो। विष्टतिस्त्वपरिष्टाद्बृहस्पतेराधिपत्ये ब्रह्म मे दाः क्षत्रं मे दास्तेजो मे धा वर्चो मे धा यशो मे धास्तपो मे धा मनो मे धा इत्युपरिष्टाद्थैनामभिमृशति मनोरश्वासि भूरिपुत्रा विश्वाभ्यो मा नाष्ट्राभ्यः पाहि सूपसदा मे भूया मा मा हिंसीरित्यथ इष्टीभ्यामुदीचो[1] ऽङ्गाराविरूहति तपो ष्वग्ने अन्तराँ अमित्रान्तपा शंसमररुषः परस्य। तपो वसो चिकितानो अचित्तान्वि ते तिष्ठन्तामजरा अयास इति। तैरेनं प्रदक्षिणं परिचिनोति चित स्थ परिचितः स्वाहा मरुद्भिः परिश्रयस्वेत्यथैनं त्रयोदशभिर्वैकङ्कतैः परिधिभिः परिचिनुतो ऽध्वर्युश्च प्रतिप्रस्थाता च। मा असीति प्राङ्ङध्वर्युः। प्रमा असीत्युदङ्ङ् प्रतिप्रस्थाता। तावेवमेव व्यतिषङ्गं प्रतिमा असि संमा असि विमा अस्युन्मा असीत्यथैनं त्रयोदशं परिधिं दक्षिणत ऊर्ध्वाग्रं निमिनोत्यन्तरिक्षस्यान्तर्धिरसीत्यथैनं सौवर्णेन रुक्मेनापिदधाति दिवं तपसस्त्रायस्वेत्यथैनमुपतिष्ठत आभिर्गीर्भिः शुक्रं ते अन्यद्दर्हन्विभर्षि सायकानि धन्वेति। प्रज्वलिते रुक्ममपकर्षति। ॥ ७ ॥

अथ धवित्राण्यादत्ते गायत्रमसीत्यन्यतरत्त्रैष्टुभमसीत्यन्यतरज्जागतमसीत्यन्यतरत्तैरेनं पश्चात्प्राङ् जान्वाच्योर्ध्वं धूनोति मधु[2] मध्वित्युत्तरतस्तिष्ठते प्रतिप्रस्थात्रे द्वे धवित्रे प्रयच्छति।

---

१ इष्टिभ्याम्• only IPH.

२ मधु twice JT; thrice the other MSS.

तयोरन्यतरदाग्नीध्रायोत्प्रयच्छत्यथैनं त्रिः प्रदक्षिणं परियन्ति प्रणवेप्रणवे धून्वन्तस्त्रिः परीत्योत्तरतस्तिष्ठन्त्यथ धवित्राण्यादत्ते । ऽपरेण परिक्रान्तायोत्तरतस्तिष्ठते प्रतिप्रस्थात्रे द्वे धवित्रे प्रयच्छति । तयोरन्यतरदाग्नीध्रायोत्प्रयच्छत्यथैनं पर्युपविशन्ति । पश्चात्प्राङ्मुखो ऽध्वर्युरुपविशति । पुरस्तात्प्रत्यङ्मुखः प्रतिप्रस्थातोत्तरतो दक्षिणामुख आग्नीध्रस्त एवमेव प्रणवेप्रणवे धून्वन्त आसत उपसमासमु[1]ल्मुकान्याप्याययन्तो महावीरमथ यत्र होतुरभिजानाति याभिर्वर्तिकां ग्रसिताममुञ्चतमिति तदेनमुपोत्थाय रोचयतो ऽध्वर्युश्च यजमानश्च दृश प्राचीदिश भासि दक्षिणेत्येतेनानुवाकेनाथ यत्र होतुरभिजानात्यप्स्वन्तोमश्विना वाचमस्मे इति तद्धवित्राण्युपोद्यच्छन्ते । ऽथ यत्र होतुरभिजानात्यच्छच्छदुषसः पृश्निरग्रिय इति तद्रुचितो घर्म इत्युक्त्वा यथेतं त्रिः पुनः प्रतिपरियन्ति निधाय धवित्राण्युत्कराग्नेरवेक्षमाणा उपतिष्ठन्ते ऽपश्यं गोपामिति प्रतिपद्याग्नीमहि त्वा मा मा हिꣳसीरित्यान्तो । ऽथ गार्हपत्यमुपतिष्ठते त्वमग्ने गृहपतिर्विशामसि विश्वासां मानुषीणाꣳ शतं पूर्भिर्यविष्ठ पाह्यꣳहसः समेद्धारꣳ शतꣳ हिमास्तन्द्राविणाꣳ हार्दिवानमिहेव रातयः सन्त्वित्यन्तर्हिते प्रतिप्रस्थाता वेदे पत्नीं वाचयति त्वष्टीमती ते सपेयेत्यान्तादनुवाकस्य । तस्मिन्काले प्रतिप्रस्थाता दक्षिणाꣳ रौहिणं जुहोत्यहर्ज्योतिः केतुना जुषताꣳ सुज्योतिर्ज्योतिषाꣳ स्वाहेति । ॥ ८ ॥ द्वितीयः ।

---

[1] Thus BPJ Bb. Keś.; उपसमासमु॰ HI; उपसमासमु॰ P.

अथ रशनामादत्ते देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामाददे इत्यादायाभिमन्त्रयतेऽदित्यै रास्नासीति। दोहनं कꣳसं पिन्वने इति[1] प्रतिप्रस्थातापरेण परिश्रित्याश्वैतां घर्मदुघं चित्रपाꣳसुं देवनामभिराह्वयतीड एह्यदित एहि सरस्वत्येहीति। चित्रवैर्दक्षिणया द्वारोपनिष्क्रम्य यदस्यै नाम भवति तेनासावेह्यसावेहीत्येनाꣳ[2] रशनयाभिदधात्यदित्या उष्णीषमसीति। वायुरस्यैड इति घर्मदुघो वत्समभिसृजत्येनमुपावसृजति पूषा त्वोपावसृजत्वश्विभ्यां प्रदापयेति। धयन्तमनुमन्त्रयते[3] यस्ते स्तनः शशयो यो मयोभूर्येन विश्वा पुष्यसि वार्याणि। यो रत्नधा वसुविद्यः सुदत्रः सरस्वति तमिह धातवे करिति। प्रस्तायामुन्नयत्युत्स घर्मꣳ शिꣳषोत्स घर्म पाहि घर्माय शिꣳषेति। नियुज्य संधायोपसीदति बृहस्पतिस्त्वोपसीदत्विति। स्तनान्संमृशति दानव स्थ पेरवो विष्वग्वृतो लोहितेनेत्यथ यत्र होतुरभिजानात्या दशभिर्विवत्सत इति तदेनां पिन्वने पिन्वयत्यश्विभ्यां पिन्वस्व सरस्वत्यै पिन्वस्व पूष्णे पिन्वस्व बृहस्पतये पिन्वस्वेन्द्राय पिन्वस्वेन्द्राय[4] पिन्वस्वेत्यतिशिष्टं कꣳसे दोहयत्येतस्मिन्काले

१ अथ ins. BT.

२ असावेहि twice JT; thrice the other MSS, also P, comp. Rudradatta on Āp. XV. 9. 4.

३ Thus TF Bh. Keś. (the last glosses स्तनं पिबन्तमनु°, thus also the Somaprayoga 10); the other MSS. IBHP have स्तनमभि°।

४ All the MSS, except P, have इन्द्राय पिन्वस्व once only, but comp. Taitt. Ār. v. 7. 4 s. f. and 5 init. and Padārthanirv. p. 287.

प्रतिप्रस्थाता पिन्वने छागीं पिन्वयति तूष्णीमथ यत्र होतुरभिजानात्युत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पत इति तत्प्रतिप्रस्थात्रे पयसी संप्रदायैतेनैव यथेतमेत्य शफोपयमानादत्ते[1] सायत्रो ऽसीत्यन्यतरच्छ्रैष्टुभो ऽसीत्यन्यतरज्जागतमसीत्युपयमनमथ यत्र होतुरभिजानात्युपद्रव पयसा गोधुगोषमिति तत्पयसी आह्रियमाणे अभिमन्त्रयते[2] महोर्जो भागेनोप मेहीन्द्राश्विना मधुनः सारघस्य घर्मं पात वसवो यजता वडित्यथ पुरस्तात्प्रत्यञ्चावुपविश्य महावीरे पयसी अवनयतो ऽध्वर्युश्च प्रतिप्रस्थाता चाध्वर्युः पूर्वो गोपयो ऽवनयति स्वाहा त्वा सूर्यस्य रश्मये वृष्टिवनये जुहोमि स्वाहेत्यथास्योष्माणमन्वीक्षते मधुहविरसि सूर्यस्य तपस्तपेत्येतस्मिन्काले प्रतिप्रस्थाता छागापयो ऽवनयति तूष्णीमुभयꣳ समानीयाध्वर्युस्तृतीयमवनयत्यथ यत्कꣳसे पयस्तदुपयमने समवनयति प्रत्यूह्याङ्गारानथाध्वर्युः प्रचरणीयं महावीरꣳ शफाभ्यां परिगृह्णाति ॥ ९ ॥

द्यावापृथिवीभ्यां त्वा परिगृह्णामीति[3] वेदेनाधस्तादुपमृज्योपयमनेनोपयच्छत्यन्तरिक्षेण त्वोपयच्छामीत्यथैनमादायोपोत्तिष्ठति देवानां त्वा पितृणामनुमतो भर्तुꣳ शकेयमिति ।

---

१ Thus BT, Keś. and Taitt. Ār. v. 7. 5, comp. also Āp. xv. 9. 10; शफोपयमनावादत्ते HJIP शफोपयमनान्यादत्ते F and Padārthanirv. p. 287.

२ Thus HIBP Keś., Padārthanirv.; प्रतिमंत्रयते TJF.

३ I ins. मौञ्जेन before वेदेन ।

प्राङ् हरति तेजो ऽसि तेजो ऽनु प्रेह्यग्निर्मा पृथिव्याः पातु वायुरन्तरिक्षात्सूर्यो दिवो दिविस्पृङ्मा मा हिꣳसीरन्तरिक्षस्पृङ्मा मा हिꣳसीः पृथिविस्पृङ्मा मा हिꣳसीः सुवरसि सुवर्मे यच्छ दिवं यच्छ दिवो मा पाहीत्यथ वातनामानि व्याचष्टे समुद्राय त्वा वाताय स्वाहेति पञ्चानवानमेवमेव द्वे उत्तरे। षडुत्तराणि यथोपपादमग्नये त्वा वसुमते स्वाहा सोमाय त्वा रुद्रवते स्वाहा वरुणाय त्वादित्यवते स्वाहा बृहस्पतये त्वा विश्वदेव्यावते स्वाहा सवित्रे त्वर्भुमते विभुमते प्रभुमते वाजवते स्वाहा यमाय त्वाङ्गिरस्वते पितृमते स्वाहेति। विश्वा आशा दक्षिणसदिति दक्षिणत आसीनं ब्रह्माणमीक्षते। विश्वान्देवानयाडिहेति पश्चादासीनꣳ होतारꣳ। मध्येनात्याक्रामञ्जपति स्वाहाकृतस्य घर्मस्य मधोः पिबतमश्विना स्वाहाग्नये यज्ञियाय शं यजुर्भिरिति। यजमानमतिवाचयत्यश्विना घर्मं पातꣳ हार्दिवानमहर्दिवाभिरूतिभिरनु वां द्यावापृथिवी मꣳसातामित्युच्चैराश्राव्याह घर्मस्य यजेति। वषट्कृते जुहोति स्वाहेन्द्रायेति। स्वाहेन्द्रावडित्यनुवषट्कृते हुत्वा वाचयति घर्ममपातमश्विना हार्दिवानमहर्दिवाभिरूतिभिरनु वां द्यावापृथिवी अमꣳसातां तं प्राव्यं यथावट् नमो दिवे नमः पृथिव्यै दिवि धा इमं यज्ञं यज्ञमिमं दिवि धा दिवं गच्छान्तरिक्षं गच्छ पृथिवीं गच्छ पञ्च प्रदिशो गच्छ देवान्घर्मपान्गच्छ पितॄन्घर्मपान्गच्छेत्येतस्मिन्काले प्रतिप्रस्थाता पिन्वनेनोपयमनादुपहत्य प्रचरणीयं महावीरं पूरयत्यथैनमन्तःपरिध्यभिपीप-

यतो[1] ऽध्वर्युश्च प्रतिप्रस्थाता च सहैवैते पीपिह्यूर्जे पीपिहि ब्रह्मणे पीपिहि क्षत्राय पीपिह्यद्भ्यः पीपिह्योषधीभ्यः पीपिहि वनस्पतिभ्यः पीपिहि द्यावापृथिवीभ्यां पीपिहि सुभूताय पीपिहि ब्रह्मवर्चसाय पीपि ह्यजमानाय पीपिहि मह्यमित्युपांशूक्त्वा ज्यैष्ठ्याय पीपिहीत्युच्चैरथैनमनुदिशमात्मानमभि पीपयति त्विष्यै त्वा द्युम्नाय त्वेन्द्रियाय त्वा भूत्यै त्वेत्यथ यन्महावीरे पयस्तदुपयमने समवनयत्यथोदङ्ङत्याक्रम्याथैतदुपयमनमन्तर्वेदि प्राचीनबिलँ सादयत्येतस्मिन्काले प्रतिप्रस्थाता राजतँ रुक्ममुद्वासनीये खर उपगूहति तस्मिन्प्रचरणीयं महावीरँ सादयति ॥ १० ॥

घर्मासि सुधर्मा मे न्यस्मे ब्रह्माणि धारय क्षत्राणि धारय विशं धारय नेत्त्वा वात स्कन्दयादित्यथ यद्यभिचरेदमुष्य त्वा प्राणे सादयाम्यमुना सह निरर्थं गच्छ यो ऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म इत्यथाप उपस्पृश्य षडौदुम्बराञ्छकलान्याचति तेषामेकैकेनोपयमनादुपहत्य पूर्वार्धे ऽऽहवनीयस्य प्रश्चोतयति पूष्णे शरसे स्वाहेत्यथैनमन्तराञ्जनं मध्यमे परिधौ सँस्पृष्टँ सादयत्येवमेव द्वितीयेनोपयमनादुपहत्य पूर्वार्ध एवाहवनीयस्य प्रश्चोतयति ग्रावभ्यः स्वाहेति तं तथैवाञ्जनं[2] मध्यमे परिधौ

---

1 Thus (यभि॰) all and Bh., यतिपीप॰ F only.

2 Thus B; तंतथैतवं ॥ जनं I; FJ om. तं and have तथांतरांजनं तंतयथातरांजनं T; तंतथातरांजनं H; comp. infra.

संस्पृष्टꣳ सादयत्येवमेव तृतीयेनोपयमनादुपहत्य मध्यत आहवनीयस्य प्रश्चोतयति पतिरेभ्यः स्वाहेति । तं तथैवाञ्जनं[1] मध्यमे परिधौ संस्पृष्टꣳ सादयत्येवमेव चतुर्थेनोपयमनादुपहत्यापुरार्ध आहवनीयस्य प्रश्चोतयति द्यावापृथिवीभ्याꣳ स्वाहेत्यथैनमूर्ध्वाञ्जनं भस्मान्त उपगूहत्येवमेव पञ्चमेनोपयमनादुपहत्य दक्षिणार्ध आहवनीयस्य प्रश्चोतयति पितृभ्यो घर्मपेभ्यः स्वाहेत्यथैनं बहिराञ्जनं दक्षिणे परिधौ संस्पृष्टꣳ सादयत्यथैतꣳ षष्ठꣳ शकलꣳ सर्वेषु लेपेषु समज्योपयमनादन्तत उपहत्योत्तरार्ध आहवनीयस्य प्रश्चोतयति रुद्राय रुद्रहोत्रे स्वाहेत्यथैनमुत्तरेण शालाया अतीकाशेनानूवीक्षमाणो निरस्यत्यमुना सह निरर्थं गच्छ यो ऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म इत्यथाप उपस्पृश्यातिशिष्टाञ्छकलानद्भिः संस्पर्श्याहवनीये[2] ऽनुप्रहरत्येतस्मिन्काले प्रतिप्रस्थातोत्तरꣳ रौहिणं जुहोत्यहर्ज्योतिः केतुना जुषताꣳ सुज्योतिर्ज्योतिषाꣳ स्वाहेत्यथैताꣳ समिधं मध्यत आहवनीयस्याभ्यादधाति तूष्णीं । तस्यामादीप्तायां प्रतिमुखं द्विर्जुहोति भूः स्वाहेत्यथैतदुपयमनमन्तर्वेदि प्राचीनबिलꣳ सादयित्वा तस्मिन्नग्निहोत्रविधिं चेष्टित्वा । स यावन्तः प्रवर्ग्यस्य[3] र्त्विजस्तेषूपहवमिष्ट्वा यजमान एव प्रत्यक्षं भक्षयति हुतꣳ हविर्मधु हविरिन्द्रतमे ऽग्नौ पिता नो ऽसि मा

---

1 Thus PJHI; मध्येवांतरांजनं TF.

2 संस्पृश्य all.

3 प्रवर्ग्यस्य om. PHTJ, the three others read it.

मा हिंसीरध्याम ते देव घर्म मधुमतो वाजवतः पितुमतो ऽङ्गिरस्वतः स्वधाविनो ऽशीमहि त्वा मा मा हिंसीरित्यथैतदुपयमनं परिक्रमौ वाग्नीध्रो वोच्छिष्टखरे मार्जयित्वान्तर्वेदि प्राचीनबिलं सादयित्वा तस्मिन्सुवर्णरजतौ च[1] रुक्मौ प्रास्य मदन्तीरप आनीय हिरण्यवतीभिर्मार्जयन्ते ॥ ११ ॥

हिरण्यवर्णाः शुचयः पावका इति चतसृभिरथैव मदन्तीरपो निनीयाज्यस्थाल्याः स्रुवेणोपघातं घर्मप्रायश्चित्तानि जुहोति प्राणाय स्वाहा पूष्णे स्वाहेत्येताभ्यामनुवाकाभ्यामथैतदुपयमनमन्तर्वेदि प्राचीनबिलं सादयित्वा तदेतत्परिघर्म्यं सर्वं समवप्रमयन्त्याह[2] घर्मायोत्साद्यमानायानुब्रूहीत्यथैतदुपयमनमग्रेणाहवनीयं पर्याहृत्य दक्षिणतः सम्राडासन्द्यां कृष्णाजिने प्राचीनबिलं सादयति स्वाहा त्वा सूर्यस्य रश्मिभ्य इत्यथोत्तरं शान्तिमुपयन्ति शं नो वातः पवतां मातरिश्वेत्यथापराह्ण आपराह्णिकेन प्रवर्ग्येण प्रचरति तस्य यद्विहितं विहितमेवास्य तत्समानं कर्मा दक्षिणस्य रौहिणस्य होमादथ दक्षिणं रौहिणं जुहोति रात्रिर्ज्योतिः केतुना जुषतां सुज्योतिर्ज्योतिषां स्वाहेत्येवमेवोत्तरं रौहिणं जुहोति समानं कर्मा समिदाधानादथैतां समिधं मध्यत आहवनीय-

---

1 om T; Keś. also reads it.

2 Thus Bh., Keś. (pr. m.); समवप्रमयंत आह J; समवप्रयन्त्याह PHT. (Keś. sec. m.); सवमवप्रयन्त्याह F; समवप्रन्त्याह I; समवप्रमन्त्याह B, comp. Baudh. pitṛmedhasūtra p. 21.1 and S'at. Br. vii. 3.2.1. The word occurs again infra, ix. 15, and in the Aśvamedhapraśna.

त्वाभ्यादधात्यपीपरो माह्नो, रात्रियै मा पाह्येषा ते अग्ने समित्तया समिध्यस्वायुर्मे दा वर्चसा माञ्जीरिति सायमपीपरो[1] मा रात्रिया अह्नो मा पाहीति प्रातः। प्रातर्मन्त्रेणात ऊर्ध्वं पूर्वाह्णिके[2] ऽभ्यादधाति। सायंमन्त्रेणापराह्णिके। तस्यामादीप्तायां[3] प्रतिमुखं [4]हिङ्ङित्यग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहेति सायꣳ। सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वाहेति प्रातः। समानं कर्मा संप्रैषादथैतदुपयमनमपेणाहवनीयं पर्याहृत्य दक्षिणतः सभाजायन्त्यां कृष्णाजिने प्रतीचीनग्रीवꣳ सादयति स्वाहा त्वा नक्षत्रेभ्य इत्यथोत्तराꣳ शान्तिमुपयन्ति शं नो वातः पवतां मातरिश्वेति। स एवमेव प्रवर्ग्येण प्रचरति अहरहꣳ षडहं द्वादशाहꣳ संवत्सरं। चतुरो वा[5] मासाꣳस्तापश्चिते ऽग्नौ। प्रवर्ग्यं[6] अचयित्वा संवत्सरं न माꣳसमश्नीयान्न रामामुपेयान्न मृन्मयेन पिबेन्नास्य राम उच्छिष्टं पिबेत्तेज एव तत्सꣳश्यतीति ब्राह्मणम्। ॥ १२ ॥ तृतीयः ॥

प्रवर्ग्यमुद्वासयिष्यन्नुपकल्पयते मौञ्जालाकानिधाꣳस्तौषि सतान्युदकुम्भौ दधि मधुमिश्रं पृषुष्टिमवकाभारं विꣳशति-

---

१ सायम् om. all except B.

२ पौर्वाह्णिके B only.

३ This passage is found thus in T: सायंमन्त्रेणात ऊर्ध्वमापराह्णिके ऽभ्यादधाति तस्यामादीप्तायां etc., but comp Rudradatta on Āp. xv. 12.7.

४ हिङ् om. PTIH Keś.

५ om. TF.

६ प्रावर्ग्यं FIJ; the other MSS. also P and Bh., प्रव०

मौदुम्बरीः समिधो मुञ्जप्रलवान्रौहिणपिष्टानि व्रतेभ्यः सिकता
इत्येव पूर्वाꣳ शान्तिमुपयन्ति । नमो वाच इत्यथाग्रेणाहवनीयं
हवींषि सꣳस्तीर्य तदेतत्परिषर्म्यꣳ सर्वꣳ सह सꣳसादयन्त्यथ
सम्राडासन्दीमथ स्थूणां गोदोहनीमथ छागायै शङ्कुमित्यथैतौ
खरौ नानैव सतोः समुप्याथैव सह सꣳसादयन्त्यथैनमुच्छिष्ट-
खरं[1] परिकर्मी वाग्नीध्रो वा सते समुप्य दक्षिणया द्वारोप-
निर्हृत्य मार्जालीयदेशे निवपत्यथैतेनैव यथेतमेत्य निष्क्राम-
यन्ति[2] वृषवाण्ह्वयन्ति पत्नीꣳ । ह्वयन्ति होतारꣳ । ह्वयन्ति
ब्रह्माणꣳ । ह्वयन्ति प्रतिप्रस्थातारꣳ । ह्वयन्ति प्रस्तोतारꣳ ।
ह्वयन्त्याग्नीध्रं । परिश्रयन्ति द्वाराण्यथैतां पत्नीमुदङ्ङग्रेण वास-
सान्तर्दधति[3] । परिसृणन्ति । दक्षिणत उपविशतो ब्रह्मा च
यजमानश्चाथ पूर्वाꣳ शान्तिमुपयन्ति येषामनुपेता भवत्यथ[4]
गार्हपत्य आज्यं विलाप्योत्पुनात्येतस्मिन्काले प्रतिप्रस्थाताहव-
नीये शालाकमिध्ममादीप्य मुखदघ्ने धारयन्पुरस्तात्प्रत्यङ्मुख-
स्तिष्ठति । तमध्वर्युः पश्चात्प्राङ्मुखस्तिष्ठन्स्रुवाहुत्याभिजुहोति घर्म
या ते दिवि शुग्या गायत्रे छन्दसि या ब्राह्मणे या हविर्धाने
तां त एतेनावयजे स्वाहेति । तमत्रैव शालापरमादीप्य नाभिदघ्ने
धारयन्पुरस्तात्प्रत्यङ्मुखस्तिष्ठति । तमध्वर्युः पश्चात्प्राङ्मुखस्तिष्ठ-
न्स्रुवाहुत्याभिजुहोति घर्म या तेऽन्तरिक्षे शुग्या त्रैष्टुभे .

---

1 ॰थैनमु॰ HIP; ॰थैतदु॰ TF; ॰थैनदु॰ B.

2 Thus PITHJ; निष्क्रामयंति BF.

3 Thus BT Bh. Kes.; ॰दधाति IFHP.

4 Thus PIFHJ; भवंत्यथ BT.

छन्दसि या राजन्ये याग्नीध्रे तां त एतेनावयजे स्वाहेति । तमप्येव प्राश्यापरमादाय आनुद्रुत्य धारयन्पुरस्तात्प्रत्यङ्मुखस्तिष्ठति । तमध्वर्युः पश्चात्प्राङ्मुखस्तिष्ठन्स्रुवाहुत्याभिजुहोति घर्म या ते पृथिव्याꣳ शुग्या जागते छन्दसि या वैश्ये या सदसि तां त एतेनावयजे स्वाहेति । तमप्येव प्राश्य विहृत्य द्वाराव्यथ प्रवर्ग्यमादाय पूर्वया द्वारोपनिष्क्रामन्त्यनु नोऽद्यानुमतिरन्विदनुमते त्वमिति द्वाभ्यामथ महावेदिमवक्रम्य प्रस्तोतारमाह प्रस्तोतः साम[1] गायेति । साम्ना प्रस्तोतान्ववैति[2] । त्रिर्निधनमुपैति । पुरुषः पुरुषो निधनमुपैतीति ब्राह्मणमथाभिक्रामन्ति ॥ १३ ॥

दिवस्त्वा परस्पाया अन्तरिक्षस्य तन्वः पाहि पृथिव्यास्त्वा धर्मणा वयमनुक्रामाम सुविताय नव्यस इति । विषुवति द्वितीयं निधनमुपयन्त्यथाभिक्रामन्ति ब्रह्मणस्त्वा परस्पायाः क्षत्रस्य तन्वः पाहि विशस्त्वा धर्मणा वयमनुक्रामाम सुविताय नव्यस इत्युपरवकाले तृतीयं निधनमुपयन्त्यथाभिक्रामन्ति प्राणस्य त्वा परस्पायै चक्षुषस्तन्वः पाहि श्रोत्रस्य त्वा धर्मणा वयमनुक्रामाम सुविताय नव्यस इत्यथाग्रेणोत्तरवेदिमुपरमन्ति । स यो बलवाꣳस्तमाहानेनोदकुम्भेन संततया धारया त्रिः प्रदक्षिणं परिषिञ्चन्परीहीति । स तथा करोति । परिषिच्यमाने यजमानं वाचयति वसुरसि मधुधायाः

1 Thus TB Keś., Prayoga, Padārthaniv., सामानि IFHJP.

2 T ins. साम वैरवो ।

गिर्वणोधायाः यं च वक्षि परि च वक्षीति । निधाय कुम्भं यथेतं त्रिः पुनः प्रतिपर्येत्यथोत्तरनाभिमभिमृशति चतुःस्रक्तिर्नाभिर्ऋतस्य सद्रो विश्वायुः शर्म सप्रथा अप द्वेषो अप ह्वरो ऽन्यव्रतस्य सश्चिमेत्यथैतौ खरावुत्तरेणोत्तरनाभिमवकिरति[1] । तं[2] पृष्टीभ्यां प्राग्दीर्घं खरं करोति । तस्मिन्सुवर्णꣳ हिरण्यं निधाय कृष्णाजिनं प्राचीनग्रीवमुत्तरलोमोपस्तृणात्यथैनꣳ[3] रौहिणपिष्टैरनुप्रकीर्य मुञ्जप्रलवैरनुविग्राह्य सिकताभिरनुप्रकिरत्यथाध्वर्युः प्रचरणीयं महावीरꣳ शफाभ्यां परिगृह्य दध्ना मधुमिश्रेण पूरयति घर्मैतत्ते ऽन्नमेतत्पुरीषं तेन वर्धस्व चा च प्यायस्व वर्धिषीमहि च वयमा च प्यासिषीमहीत्यथैनमभिपूरयति महीनां पयो ऽसि विहितं देवत्रा ज्योतिर्भा असि वनस्पतीनामोषधीनाꣳ रसो वाजिनं त्वा वाजिनो ऽवनयाम इत्यथैनं पूर्वार्धे खरस्य सादयत्यूर्ध्वं मनः सुवर्गमिति । ॥ १४ ॥

अथैतावुपयमौ महावीरौ वेदाभ्यां परिगृह्य दध्ना मधुमिश्रेण पूरयित्वाथैन प्रचरणीयं महावीरꣳ सꣳस्पृष्टौ सादयत्यथैतां प्रचरणीं दध्ना मधुमिश्रेण पूरयित्वोपरिष्टान्महावीरेषु प्रतीचीनबिलाꣳ सादयत्यथैतौ रुक्मौ दध्ना मधुमिश्रेण समज्याभितः प्रचरणीयं महावीरꣳ सꣳस्पृष्टौ सादयत्यथैते पिन्वने

---

१ Thus IFHP Keś., Prayoga, Padârthanirv.; अभिकिरति BJT.

२ तं BPI Keś.; तद् J; त T; F om.

३ आस्तृणाति instead of उपस्तृ° IPH.

दध्ना मधुमिश्रेण पूरयित्वाभिः प्रचरणीयं महावीरं प्राचीनबिले संस्पृष्टे सादयत्यथैतं मौञ्जं वेदं विस्रस्य दध्ना मधुमिश्रेण समज्यापरेण महावीरान्प्रतीचीनाग्रꣳ[1] संस्पृष्टं विस्तृणात्यथैतौ शफौ दध्ना मधुमिश्रेण समज्य जघनेन प्रचरणीयं महावीरं तिरश्चीनाग्रौ व्यतिषक्तौ संस्पृष्टौ सादयत्यथैते रौहिणहवनी दध्ना मधुमिश्रेण समज्य शफाग्राभ्यां प्रतीचीनाग्रे संस्पृष्टे सादयत्यथैता दशौदुम्बरीः समिधो दध्ना मधुमिश्रेण समज्य जघनेन रौहिणहवनी प्रतीचीनाग्राः संस्पृष्टा विस्तृणात्यथैतं कुशमयं वेदं विस्रस्य दध्ना मधुमिश्रेण समज्य जघनेन प्रचरणीयं महावीरं प्रतीचीनाग्रꣳ संस्पृष्टं विस्तृणात्यथैते स्रुचौ दध्ना मधुमिश्रेण समज्य जघनेन शफौ प्रतीचीनाग्रे संस्पृष्टे सादयत्यथैतदुपयमनं दध्ना मधुमिश्रेण पूरयित्वोपरिष्टात्स्रुचयोः प्रतीचीनबिलꣳ सादयत्यथैतद्रज्जुद्रव्यं[2] विस्रस्य दध्ना मधुमिश्रेण समज्याथैवोपयमने [3]समवगमयत्यथैताङ्कार्ष्मर्यमयान्परिधीन्विशदण्डानिति विस्रस्य दध्ना मधुमिश्रेण समज्योपरिष्टादुपयमनं तिरश्चीनाग्रान्व्यतिषक्तान् संस्पृष्टान्विस्तृणात्यथैतामभ्रिं दध्ना मधुमिश्रेण समज्य जघनेन स्रुचौ तिरश्चीनाग्राꣳ संस्पृष्टाꣳ सादयत्यथैते धृष्टी दध्ना

1 महावीरान् BTIP Bh. Keś; °वीरं IFH, प्राचीनाग्रं PTJT Keś; प्राचीनाग्राम् B; प्रतीचीनाग्रं WHI.

2 Thus TBJ Bh. Keś (pr. m.); रज्जुदाम PHF Keś (sec. m.)

3 Thus only H.; समवंसमवग° I, समवमयत्य° the other MSS.; comp. supra p. 282. 10.

मधुमिश्रेण समज्याज्यस्थाल्यौ[1] प्रतीचीनाग्रे संस्पृष्टे सादयत्यथैते धवित्रे दध्ना मधुमिश्रेण समज्य जघनेन स्रुचौ संस्पृष्टे सादयत्यथैता दध्नौदुम्बरीः समिधो दध्ना मधुमिश्रेण समज्य जघनेन धवित्रे प्रतीचीनाग्राः संस्पृष्टा विस्तृणात्यथैतामाज्यस्थालीं दध्ना मधुमिश्रेण पूरयित्वा जघनेनाग्निं संस्पृष्टां सादयत्यथैतद्ध्रुवित्रं दध्ना मधुमिश्रेण समज्य तेनाज्यस्थालीमपिदधात्यथैते रौहिणकपाले दध्ना मधुमिश्रेण समज्य जघनेनाज्यस्थालीं संस्पृष्टे सादयत्यथैतं स्रुवं दध्ना मधुमिश्रेण पूरयित्वा जघनेनाज्यस्थालीमन्तरेण रौहिणकपाले प्रतीचीनबिलं संस्पृष्टं सादयत्यथैतं कुशमयं वेदं विस्रस्य दध्ना मधुमिश्रेण समज्य जघनेनाज्यस्थालीं प्रतीचीनाग्रं संस्पृष्टं विस्तृणात्यथैतामासन्दीं विस्रस्य दध्ना मधुमिश्रेण समज्यात्रैवोत्तरतः संस्पृष्टां सादयत्यथैतां मृदमतिशिष्टां दध्ना मधुमिश्रेण समज्यान्तरेण सक्थिनी निवपति ॥ १५ ॥

घर्मैतत्ते ऽन्नमेतत्पुरीषं तेन वर्धस्व चा च प्यायस्व वर्धिषीमहि च वयमा च प्यासिषीमहीत्यथैनꣳ सिकताभिरनुप्रकीर्य मुञ्जप्रलवैरनुविग्राह्य रौहिणपिष्टैरनुप्रकीर्य कृष्णाजिनेन प्राचीनग्रीवेणोत्तरलोम्ना प्रोर्णोत्यपि वाभितः प्रचरणीयं महावीरं परिचिनोत्यादित्यमण्डलवदथैनमुपतिष्ठते ऽयं यः पुरुषरूपो ऽसि स न आस्से न तिष्ठसि । नोर्ध्वो न तिर्यङ्ङिधां ते ऽनु विहितो ऽस्मि विधां मे ऽनु विहितो ऽसि दक्षमसि सो

[1] Thus TB Bh.; सञ्जियस्थाल्यौ J Kes.; सञ्जिया स्थाल्यौ PIF.

ऽहमस्मि यो ऽहमस्मि स त्वं नाकमारोह सह यजमानेन नाकमित्यथ मुष्टिमादाय दध्ना मधुमिश्रेणावोक्षत्यस्कान्द्यौः पृथिवीमस्कानृषभो युवा गाः । स्कन्नेमा विश्वा भुवना स्कन्नो यज्ञः प्रजनयतु । अस्कानजनि प्राजनि । आ स्कन्नाज्जायते वृषा । स्कन्नात्प्रजनिषीमहीत्यथ प्रस्तोतारमाह प्रस्तोतर्वार्षाहरꣳ साम गायेद्धोत्रीयं चेति ' स यो बलवाꣳस्तमाहानेनोदकुम्भेन संततया धारया त्रिः प्रदक्षिणं परिषिञ्चन्परीहीति ' स तथा करोति ' परिषिच्यमाने यजमानं गन्धर्वयजूꣳषि वाचयति रन्तिर्नामासि दिव्यो गन्धर्व इति प्रतिपद्येन्द्रो दक्षं परिजानादहीनमित्यातो ' निधाय कुम्भं यथेतं त्रिः पुनः प्रतिपर्येत्यथैनमुपतिष्ठत एतत्त्वं देव घर्म देवो देवानुपागा इदमहं मनुष्यो मनुष्यान्सोमपीथानु मेहि सह प्रजया सह रायस्पोषेणेत्यथाञ्जलिनाप उपहन्ति सुमित्रा न आप ओषधयः सन्त्विति ' तां दिशं निरुक्षति यस्यामस्य दिशि द्वेष्यो भवति दुर्मित्रास्तस्मै भूयासुर्यो ऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म इत्यथाप उपस्पृश्य ज्योतिष्मत्यादित्यमुपतिष्ठत उद्वयं तमसस्परीत्यथैनमवकाभारेण प्रतिच्छाद्य गोप्तारꣳ समादिशति वयोभ्यो महावीरं गोपाय ' प्रस्तोतः श्येतेनाभ्येहीति[१] प्रस्तोतारमाहाथैतेनैव[२] यथेतमेत्य गार्हपत्ये द्वे स्रुवाहुती जुहोत्युद्

१ Thus PIHF K c 4., Padārthanirv., अभ्येहीति BJT.

२ Thus T; some of the MSS. om. आह, others आय ।

वां चित्तिभिर्व्यवयर्चीमनुपविशन्तौ । [illegible] कुं यज्ञमध्वरं सनिं गायत्रं नवीयांसमग्ने देवेषु प्र वोच इत्येतान्मीमहे[1] हुता[2]मीमद्वैम जनराय मातिशुपयन्ति यं को मातः प्रमतां मातरिश्वेति । ॥ १६ ॥ चतुर्थः ॥

अथातो घर्मप्रायश्चित्तानि व्याख्यास्यामो । ऽथ यदि प्रवर्ग्यम् प्रवृञ्जन्नादित्यो[4] ऽभ्यस्तमियाद्गार्हपत्ये तिस्रः स्रुवाहुतीर्जुहुयाद्भूर्भुवः स्वरित्युपवद्धा प्रचर्य यो भूते प्रवर्ग्येण प्रचरेदेव यदि प्रवर्ग्यं प्रवृञ्जन्नादित्यो[4] ऽभ्युदियाद्गार्हपत्ये तिस्रः स्रुवाहुतीर्जुहुयाद्भूर्भुवः स्वरित्यथापरस्मिन् हारि सूर्येण हिरण्यं प्रपद्य प्रचरेदेव यदि प्रवृक्तः[4] अपतेद्गार्हपत्ये[5] तिस्रः स्रुवाहुतीर्जुहुयाद्भूर्भुवः स्वरित्यथैनमभ्युक्ष्य उत्पूर्ध्व ऊ षु ण ऊतय ऊर्ध्वो नः पाह्यंहस इति द्वाभ्यामथैनमाज्येन पूरयत्यञ्जलिं यं प्रचयन्तो न विद्या इत्यथ यदि विधुर्वा प्रदरो वा जायते ऽप्सु पूर्णानि कामापयति संप्रकीर्य तैः प्रत्युष्योल्मुकेनाभितपति विधुं दद्राणं सलिले गिरिभिश्चिष इति द्वाभ्याम् । स्र्व चैव रोचति । यशु वै सर्वस्य एव भिद्यत एतान्येव कपालान्यवाक्षणं पिष्टा पैषा मृत्पायश्चित्ताय परिमले तथा चतुःखण्ड कृत्वा पक्त्वाप्कूय निदधात्यन्यं प्रवरणीयं महावीरं प्रवृञ्ज्याद्यदि प्रमत्ता अतिपरि-

1 •[illegible] PHIT; the other MSS., also Koś., have the plural.

2 Thus FHJI; [illegible] TBP.

3 Thus PJF; ज्ञना B; मना ITH.

4 Thus all; read •[illegible]• and [illegible] (?)

5 Thus B.; मपदेनगारे• TBh.; मपतेनगा• I; मपर्तेनगा• HJ; [illegible] P.

ऽग्निं गार्हपत्ये तिस्रः स्रुवाहुतीर्जुहुयाद्भूर्भुवः [illegible] स्वां वयं पुनरेति भुवः [illegible] पत्ये तिस्रः स्रुवाहुतीर्जुहुयाद्भूर्भुवः स्वरित्येतैरग्निराहवनी[illegible] मां नो अग्ने अपितो विश्वतो नो मा नः सनुभिर्नीचिते-भिरक्षाणिति द्वाभ्यामथ यदि घर्मदुघं वा महावीरं वा वयो ऽभिप्रसावयेत्तावुभावुदकेन प्रक्षाल्येदुप नो मित्रावरुणा-विद्यावतमित्येव गार्हपत्ये नव स्रुवाहुतीर्जुहुयादिमं मे वरुण तत्त्वा यामि त्वं नो अग्ने स त्वं नो अग्ने त्वमग्ने अयास्ययं तमस्यसंदु त्यं चित्रं वयः सुपर्णा इत्येव यदि घर्मदुघं न विन्देतान्यां दोहयेदथ यद्यन्यां न विन्देताजां दोहयेदथ यद्यजां न विन्देतार्कचीरैः प्रचरेदथ यद्यर्कचीरं न विन्देत यवपिष्टानि व्रीहिपिष्टानि श्यामाकपिष्टानि वाद्भिः संसृज्य तैः प्रचरेदथाद्भिः प्रचरेत्त्वेव न प्रचरेन्महीनां पयो ऽसीत्युक्तं महावीरे ऽवनयनमंस्कार्णौः पृथिवीमिति स्कन्नानु-मन्त्रणमथ यदि विप्रुद्रापतेद्गार्हपत्ये स्रुवाहुतिं[1] जुहुयाद्या पुरस्ताद्विप्रुद्रापतदित्येतैर्यथारूपं प्राणाय स्वाहा पूष्णे स्वाहे-त्युक्तानि घर्मप्रायश्चित्तानि यत्किंचिद्धर्मकार्यविपर्यासे चैता[2] स्राहुतीर्जुहुयान्नमस्ते घर्म भूपतये स्वाहा नमस्ते घर्म भुवन-

---

1 Thus T Bh; उद्यतः प्रपतेत् J; उद्यतः प्रपते I, उद्गातः प्रपद्येत B; उद्यतः प्रपत्येत H; अथ यद्यतः पतद्वत P.

2 Thus only T; the other MSS. स्रुवाहुतीर्जु॰।

3 B ins. वा।

पतये स्वाहा नमस्ते घर्म भूतानां पतये स्वाहा घर्माय स्वाहाश्विभ्याꣳ स्वाहेन्द्राय स्वाहा बृहस्पतये स्वाहा प्रजापतये स्वाहा ब्रह्मणे स्वाहेत्यथाषाढां श्याविचित्तामुत्तरवक्षाणमुपधायाथ घर्मेष्टकां कुलायिनीं चोपदधात्युदस्य शुष्माङ्गानुरिति घर्मेष्टकां यास्ते अग्न आर्द्रा योनयो या इति कुलायिनीꣳ संचितमग्निꣳ सामभिरुपस्थायोक्थ्येनानुशस्तस्तुवते[1] श्रोषन्ते तिष्ठन्त्यग्निमभिमृशत्यग्निरसि वैश्वानरोऽसीत्येतेनानुवाकेनाथाध्वर्यवेऽग्निदक्षिणां[2] ददाति शतꣳ सहस्रमग्निष्टकं वा ॥१७॥

[3]प्रवर्ग्यवति सोमे दधिघर्मं भक्षयन्ति भूर्भुवः सुवर्मयि त्यदिन्द्रियं महदित्येतेनानुवाकेनाथ घोरास्तनूरनुदिशति यास्ते अग्ने घोरास्तनुव क्षीकृच क्षीचीतिश्च क्षीचितिश्चेति[4] घोरास्तनुवो धुनिश्च ध्वान्तश्चेति राजसूयिको गण उग्रश्च धुनिश्चेत्याग्निचित्योऽथ यदि घर्मदुघं वा महावीरं वा स्तेनोऽपहरेद्गार्हपत्ये स्रुवाहुतिं जुहुयादहोरात्रे त्वोदीरयतामिति खण्डिति वाचः क्रूराणीत्यथ यद्येकस्तोको वाश्येत तमनुमन्त्रयते वि गा इन्द्र विचरन्स्पाशयस्वेत्यथास्मा उभयत आदीप्तमुल्मुकं क्षिपेदग्ने[5] अग्निना संवदस्व मृत्यो मृत्युना संवदस्वेत्यथैनमुप-

---

१ Thus HJP; उक्थेना उशस्तमुवते I; उक्थेनामुशꣳसनिमस्तुवते B; उक्थेनामुशंसमस्तुतरेव T.

२ ग्निदक्षिणा T; दक्षिणां B; ग्निंदक्षिणां J; ग्निर्दक्षिणां IPH.

३ This chapter is given by TB only.

४ क्षीचितिश्च om. T.

५ निक्षिपेद॰ B; क्षिपेत॰ T.

तिष्ठते यजते ऽग्ने नमो दिवे नमस्तिरो नम इत्यथ यदि गृध्रो वाश्येत तमनुमन्त्रयते ऽस्थभुवो रुधिरेणाव्यक्त इत्यथ यद्यार्ता वागुदियात्तामनुमन्त्रयते यदेतद्वृकमो भूत्वेत्यथ यदि भयेडकः काकपिञ्जको[1] वाश्येत तमनुमन्त्रयते यदीषितो यदि वा चकामीत्यथ यदि माषादकी वाश्येत तामनुमन्त्रयते दीर्घमुखि दुर्हणीत्यथ यद्युलूकोलूकी वाश्येत तमनुमन्त्रयत[2] इत्यादुलूक आपप्तदित्यथ यद्युन्मत्ता वागुदियात्तामनुमन्त्रयते यदेतद्भूतान्यन्वाविशेत्यथ यदि घर्मदुघं वा महावीरं वा वयो ऽभिप्रपतेत्तमनुमन्त्रयते प्रहार्थं सकृथ्यौ पतमीत्यथ यदि घर्मदुघं वा महावीरं वा क्रिमय उपाधिगच्छेयुस्तानद्भिः प्रक्षालयेद्दक्षिणा त्वा क्रिमे हन्मीत्यथ यदि प्रवृक्ते[3] प्रवर्ग्ये भ्रातृव्यो ऽभिप्रपद्येत गार्हपत्ये स्रुवाहुतिं जुहुयादाहरावद्येत्यथैनमनुव्याहरिष्यन्भवति। तमनुव्याहरेद्ब्रह्मणा त्वा प्रपामीत्यथ यं द्वेष्टि तस्य दक्षिणं दार्वाङ्गमनुप्रक्षालयेदुत्तुद शिमिजावरीति। स यो ऽन्य[4] एतेभ्यो वाश्येत तस्मा उभयतश्चादीप्तमुल्मुकं क्षिपेदुत्तुद शिमिजावरीत्यथ यद्युद्धन्निव वातो वायात्तमनुमन्त्रयते[5] भूर्भुवः भुवो भूर्भुवः सुवो भूर्भुवः सुवो भुवो ऽधायि भुवो

---

१ Thus Bh; काकपिञ्जको T; कपिंजलो B.

२ तमनु॰ B; तमतमनु॰ T; probably तामनु॰ is to be corrected.

३ T om; read प्रवृक्ते (?)

४ न्यश T; न्य B.

५ Uncertain. यद्युद्धन्निवपातोवायात्तमनु॰ T (grantha!): यद्यन्तंमिवपतोवायात्तमनु॰ B; Bh. comments: उद्धन्निव ऊर्ध्वं कम्पयन्निव महावात इत्यर्थः।

ऽध्यायि सुवो ऽधारीत्येव यथाहृतः[1] प्राञ्चा[1] प्रपद्येताभिर्गीर्भिर्यद्वतो न ऊनमित्येतया प्रपद्येत । वसु वै प्रहृत[2] एतयैव । ॥ १८ ॥ पञ्चमः ॥

[3]अथातो ऽवान्तरदीक्षां व्याख्यास्याम । उदगयन आपूर्यमाणपक्षे पुण्ये नक्षत्रे केशश्मश्रु वापयित्वा पूर्ववदुपाकृत्य ग्रामात्प्राचीं वोदीचीं वा दिशमुपनिष्क्रम्य स्थिले ऽश्वदिर्घे ऽग्निमुपसमाधाय संपरिस्तीर्य भद्रन्नीरधिमित्य प्रथमेनानुवाकेन प्राग्निं हुत्वा दर्भैः प्रवर्ग्यदेवताभ्य आसनानि कल्पयत्यपेणाग्निं प्रवर्ग्याय कल्पयामि घर्माय कल्पयामि महावीराय कल्पयामि सम्राजे कल्पयामीति । दक्षिणेनाग्निं ब्रह्मणे कल्पयामि प्रजापतये कल्पयामीत्युत्तरेणाग्निमृषिभ्यो मन्त्रकृद्भ्यो मन्त्रपतिभ्यः कल्पयामि देवेभ्यो घर्मपेभ्यः कल्पयामीत्येव दक्षिणतः प्राचीनावीती पितृभ्यो घर्मपेभ्यः कल्पयामि यमायाङ्गिरस्वते पितृमते कल्पयामीत्यथाप उपस्पृश्योत्तरतो यज्ञोपवीती रुद्राय रुद्रहोत्रे कल्पयामीत्यथाप उपस्पृश्य सर्वाभ्यः

---

१ Thus T; यथाहृताः प्राञ्चा B.

२ प्रहृत MSS.

३ The following adhyāya, containing the avāntaradīkṣā, is preserved only in T, E and Ta; the last MS. is a copy of the gṛhyasūtra MS. No. 9316 of the Tanjore Collection, in Grantha; E is a copy of the gṛhyasūtra (Report on a Search for Sanskrit and Tamil MSS. 1893-94, No. 2, 66). As the tradition of this adhyāya is rather a bad one, I had to amend several passages, according to Āpastamba, Hiraṇyakeśin, Bhāradvāja and a Baudhāyanagṛhyaprayoga.

प्रवर्ग्यदेवताभ्यः कल्पयामीति । प्रदक्षिणमग्निं परिषिच्य व्याहृती-
भिर्वैकङ्कतीः समिधो ऽभ्याधाय मदन्तीभिः प्रवर्ग्यदेवतास्तर्पय-
त्यग्नेयाग्निं प्रवर्ग्यं तर्पयामि घर्मं तर्पयामि महावीरं तर्पयामि
सम्राजं तर्पयामीति । दक्षिणेनाग्निं ब्रह्माणं तर्पयामि प्रजापतिं
तर्पयामीत्युत्तरेणाग्निमुदीचीमन्नतो मन्त्रपतींस्तर्पयामि देवा-
न्धर्मपांस्तर्पयामीत्यथ दक्षिणतः प्राचीनावीती पितॄन्धर्मपांस्-
तर्पयामि यममङ्गिरस्वन्तं पितृमन्तं तर्पयामीत्यथाप उपस्पृश्यो-
त्तरतो यज्ञोपवीती रुद्रं रुद्रहोतारं तर्पयामीत्यथाप उपस्पृश्य
सर्वाः प्रवर्ग्यदेवतास्तर्पयामीति । अतस्य औदुम्बरीः समिधो
ऽप्रतिहृतप्रस्थाया घृताक्ता अभ्याधापयन्वाचयति पृथिवी समि-
दित्येतैः प्रतिमन्त्रमथ देवता उपतिष्ठते ऽग्ने व्रतपते शुक्रियं व्रतं
चरिष्यामि तच्छकेयं तन्मे राध्यतां वायो व्रतपत आदित्य
व्रतपते व्रतानां व्रतपते शुक्रियं व्रतं चरिष्यामि तच्छकेयं तन्मे
राध्यतामित्यथैतेषामनुवाकानां प्रकृतीर्वाचयति प्रथमोत्तमयो-
र्वाचनं संप्राप्ति संमील्य वाचं यच्छत्यथास्यान्तेन वाससा
त्रिः प्रदक्षिणं संमुखं[1] शिरो वेष्टयति चित स्थ परिचितः
स्वाहा मरुद्भिः परिश्रयस्वेति । प्रदक्षिणमग्निं परिषिच्य व्याहृती-
भिर्वैकङ्कतीः समिधो ऽभ्याधाय मदन्तीभिः प्रवर्ग्यदेवतास्तर्प-
यित्वोत्तमेनानुवाकेन शान्तिं कृत्वाथास्तमित आदित्ये धाम-
मायन्ति । वाग्यतस्तिष्ठेदेतां रात्रिमुपविशेत्संविशेद्वाथ प्रात-
रुदित आदित्ये ग्रामात्प्राचीं वोदीचीं वा दिशमुपनिष्क्रम्य

1 Emended; सजुषं the MSS.

स्थिते ऽस्तमिते वाग्निमुपसमाधाय संपरिस्तीर्य मदन्तीरधि-
श्रित्य प्रथमेनानुवाकेन शान्तिं कृत्वा दर्भैः प्रवर्ग्यदेवताश्च सर्व-
नामानि कल्पयित्वा वयः सुपर्णा इति वासो विमुच्याथास्य चक्षु-
तममभिविदर्शयत्यग्निमप आदित्यं गां ब्राह्मणं हिरण्यमिति ।
नीनादितो ऽनुदर्शयित्वा यथोपपादमितराणि दर्शयित्वा
प्रदक्षिणमग्निं परिषिच्य व्याहृतीभिर्वैकङ्कतीः समिधो ऽभ्याधाय
मदन्तीभिः प्रवर्ग्यदेवतास्तर्पयित्वोत्तमेनानुवाकेन शान्तिं कृत्वा-
थास्य व्रतचर्यामुपदिशेन्न यानमारोहेन्न[1] वृक्षमधिरोहेन्न कूप-
मवरोहेन्न छत्रं धारयीत । नोपानहौ धारयीत । नासन्द्याम्[2]
शयीत । न स्त्रिया न शूद्रेण[3] संभाषेत । यदि संभाषेत
ब्राह्मणेन[3] संभाषेत । न सायं भुञ्जीत । यदि सायं भुञ्जीताव-
ज्वलितं[4] भुञ्जीत । न स्नायादष्टम्यां[5] पर्वणि[5] नोपवर्षेत्तदहस्य
च्छायायां यतस्तिष्ठेदाम् रात्रिमुपविशेत्संविशेद्वा मेध्यस्तोकिनम-
वापपाचद्दर्शने[6] ज्योतिषां संदर्शनममेध्यं दृष्ट्वा जपत्यबद्धं मनो
दरिद्रं चक्षुः सूर्यो ज्योतिषाम् श्रेष्ठो दीक्षे मा मा हासीरि-
त्यथ यद्येनमभिवर्षत्युन्दतीर्बलं धत्तौजो धत्त बलं धत्त मा मे
दीक्षां मा तपो निर्वधिष्टेति जपति । ॥ १९ ॥

---

१ Thus TE; यानमधिरोहे॰ Ta.

२ Emended; नसंद्यां T; नसंध्यां E Ta.

३ Ta ins. वच; E the second time.

४ Thus E; प्रज्वलितं T; Ta om. the whole passage.

५ Thus E; चाष्टम्यां पर्वणो Ta; चाष्टम्याः पर्वणि T.

६ Thus E; मेध्यात्कोष्ठिनमवाचनपाच॰ Ta; ॰मेध्यस्तोकिनमवापाच॰ T.

[१]संवत्सरमेतद्व्रतं चरेत्संवत्सरꣳ हि व्रतं नातीत्येतस्मिꣳस्त्वे-
वैतत्संवत्सरे ऽधीयीत । यद्यु वा एतस्मिन्संवत्सरे नाधीयीत
यांवच्छयनमेतद्व्रतं चरेदथ संवत्सरे पर्यवेते ऽध्यापयते स्वाध्या-
यते वा । पूर्ववदुपाकृत्य ग्रामात्प्राचीं वोदीचीं वा दिशमुप-
९ निष्क्रम्य खिले ऽच्छदिर्दर्शे ऽग्निमुपसमाधाय संपरिस्तीर्य
सदस्यैरधिश्रित्य प्रथमेनानुवाकेन शान्तिं कृत्वा दर्भैः प्रवर्ग्य-
देवताश्च आसनानि कल्पयित्वाथाज्यप्रायश्चित्ते जुहोति यन्म
आत्मनो मिन्दाभूत्पुनरग्निश्चक्षुरदादिति द्वाभ्याम् । [२]प्रदक्षिणमग्निं
परिषिच्य व्याहृतीभिर्वैकङ्कतीः समिधो ऽभ्याधाय सदस्यैभिः
१० प्रवर्ग्यदेवतास्तर्पयित्वा[२] । अतस्त औदुम्बरीः समिधो ऽप्रति-
शुष्काग्रा घृतान्वक्ता अभ्याधापयन्वाचयति यैः समिद्भिर्येः
प्रतिमन्त्रमथ देवता उपतिष्ठत आदित्य व्रतपते शुक्रियं
व्रतमचारिषं तदशकं तन्मे ऽराधि वायो व्रतपते ऽग्ने व्रतपते
व्रतानां व्रतपते शुक्रियं व्रतमचारिषं तदशकं तन्मे ऽराधीति ।
११ प्रदक्षिणमग्निं परिषिच्य व्याहृतीभिर्वैकङ्कतीः समिधो ऽभ्याधाय
सदस्यैभिः प्रवर्ग्यदेवतास्तर्पयित्वोत्तमेनानुवाकेन शान्तिं कृत्वा ।
तस्यानध्यायानुपदिशन्नधीयीतास्तमित[३] आदित्ये । नानुदिते ।

१ The beginning of this khaṇḍa has been emended and restituted after the collateral passage in the gṛhyasūtra.

२ The passage प्र॰ — र्पयित्वा om. T.

३ Uncertain : [illegible]॰ Ts ; [illegible]॰ T ; [illegible]॰ E.

न विमोचिते[1] न पर्याहृते । नाभ्यन्तरायायां[2] न ग्रामस्थे प्रेक्षते[3] नारण्ये नाप्सु न हरितयवान् प्रविश्य[4] न स्पर्शे न शरीरादि न लोहितमुत्पतितं दृष्ट्वा न माऽऽचमनं कृत्वा न श्राद्धं भुक्त्वा न केशश्मश्रु वापयित्वा न केशान्प्रसार्य[5] न दन्तान् धावते नाङ्के नाभ्यङ्के नार्द्रे नार्द्रेण वाससा नार्द्र[6] इत्यथ स्वाध्यायमधीयीतापरेणाग्निं दर्भेष्वासीनो दर्भान्धारयमाणः प्राचीनं स्वाध्यायमधीयीत यत्र क्वाचाप्नुयात् तं पश्येत्पुनरेव शान्तिं कृत्वाधीयीताधीत्य चोत्तमेन[7] प्रवर्ग्यायोपनिष्क्रम्य[8] नाप्रविश्य ग्राममन्यदधीयीत नान्यदधीयीत ॥ २० ॥ षष्ठः ॥

॥ इति नवमः प्रश्नः ॥

---

1 Thus E; विमोचिते Ta; विमुचिते T.

2 Thus E Ta; नाभे न छायायां T.

3 Thus E; प्रेक्षमाणे Ta; प्रेक्षते T.

4 Thus E T. (comp. Hir. प्रविश्य); प्रसार्य Ta.

5 Conjecturally; नार्द्रेमित्य॰ T; नार्द्रयामित्य॰ Ta; नाऽऽर्द्रमनार्द्रेणा-भिमित्य॰ E; probably नार्द्रे is to be taken as a locative, sc. देशे, comp. Âpastamba, xv. 21.8.

6 E ins. यदि लौकिकमनुव्याहरेत् शान्तिं कृत्वा ।

7 T Ta om. चोत्तमेन; चकोत्तमेन Ta.

8 Thus E Ta; प्रवर्ग्यायचोपनिष्क्रम्य T.